Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

LÆREBOG

I

NORDENS HISTORIE

TIL BRUG VED DEN HÖJERE UNDERVISNING

AF

JOHAN OTTOSEN,
Cand. mag., Inspektør ved Efterslægtselskabets Skole.

MED 10 FARVETRYKTE KORT OG MANGE AFBILDNINGER.

KØBENHAVN.
P. G. PHILIPSENS FORLAG.
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.
1893.

I. Norden för Paavirkningen af Kristendommen.

1. Kilder til Nordens ældste Historie. En nordisk Historieskrivning findes først i det 12 og 13 Aarhundrede. Dens Skrifter dele sig i to Hovedgrupper, en islandsk og en dansk. De islandske Kilder ere forfattede paa Modersmaalet; de omfatte et stort Tal Sagaer, som mest vedrøre Islands og Norges Historie; Hovedværket er *Heimskringla* (af Snorre Sturlason † 1241), den vigtigste Kilde til Norges ældre Historie; for Danmark er *Knytlingasaga* af Betydning (gaar til 1185). — De danske Kilder ere paa Latin; det ældste Dokument er et Gavebrev til Lunds Domkirke af Knud den Hellige (1085); det ældste historiske Værk er en Levnedsskildring af samme Konge, forfattet kort för 1100; derefter følge nogle magre Aarbøger, indtil Svend Aggesön og *Saxo* skrev deres Værker o. 1200. — Baade de islandske og de danske Forfattere havde i det væsenligste kun den mundtlige Overlevering om Fortiden at bygge paa; de ere derfor ikke paalidelige Hjemmelsmænd uden for deres Samtid og den nærmeste Fortid.

Udenlandske Kilder. Vore Nabofolk i Syd og Vest havde en udviklet Historieskrivning flere Hundrede Aar för Norden; i deres Skrifter findes ikke faa Oplysninger om nordiske Forhold. Kanniken *Adam fra Bremen* skrev o. 1070 den bremiske Kirkes Historie og meddelte heri vigtige Bidrag til Nordens Historie. Han nævner Svend Estridsön som sin Hjemmelsmand: det er altsaa den nordiske Overlevering, Adam har optegnet, og for saa vidt kunde hans Værk regnes blandt de indenlandske Kilder. Endnu ældre ere de Oplysninger, vi faa fra *frankiske og angelsaxiske Skrifter fra Vikingetiden* (det 9 og 10 Aarh.). Ved deres Hjælp ere vi i Stand til at følge Hovedtrækkene i vor Historie tilbage til o. 800. For Norden begynder altsaa den historiske Tid ved Aar 800 e. Kr.

Oldsagerne. Hvis vi udelukkende vare henviste til skriftlige Kilder, vilde vor Kundskab om Norden standse o. 800. Men vi have i vore Oldsager Vidnesbyrd fra langt ældre Tider. Rundt om i mange Egne ligge Stendysser og Kæmpehöje; ofte fandt man ved Plöjning eller Ryd-

ning af Højene mærkelige Redskaber af Sten eller Metal. Tidligere vidste man ikke at forklare disse Funds Betydning rigtigt; Jættestuerne opfattedes som Altre for Hedenskabets Guder. Dysserne som Tingsteder (Øhlenschlæger: Morgenvandring) o. s. v. I vort Aarhundrede har man fundet den rette Tydning. *Thomsen* udtalte først den Tanke, at Oldsagerne hidrørte fra tre forskellige Perioder: i den ældste vare de skærende Redskaber af Sten, i den anden af Bronze, i den tredje af Jærn; efter denne Teori ordnede han vort oldnordiske Museum. *Worsaae* førte Thomsens Undersøgelser videre og paaviste nøjere Udviklingen inden for hver af de tre Perioder. *Japetus Steenstrup* opdagede ved Undersøgelse af vore Törvemoser, hvorledes Plante- og Dyreverdenen gradvis har forandret sig. Paa Grundlag af disse Mænds Forskning er der udviklet en egen Videnskab, som oplyser os om Tilstande i forhistorisk Tid; den kaldes *den forhistoriske Arkæologi* eller Oldkyndighed.

Den forhistoriske Tid.

2. **Landets Udseende.** For mange Tusinde Aar siden var hele Nordeuropa en stor Ismark, som i vor Tid det indre af Grönland. Da denne Istid ved den langsomt stigende Varme omsider ophørte, dukkede Landet lidt efter lidt frem, og Planter og Dyr tog det i Besiddelse. Først kom de *arktiske* Arter (Mos, Dværgpil); derpaa en Periode, hvor *Bævreaspen* var Hovedtræet; senere blev *Fyrren* fremherskende. I Stenalderen var Danmark dækket af vældige Fyrreskove; i de vandrige Aaer byggede Bæveren, i de utallige Søer og Sunde vrimlede Vandfugle og Fisk. I det nordlige Skandinavien er Fyrren endnu Hovedtræet; i de sydligste Egne afløstes den af *Egen*, der først for faa Hundrede Aar siden i Danmark og det allersydligste af Sverige er fortrængt af Bøgen.

3. **Stenalderen.** De ældste Spor af Mennesker i Norden ere *Køkkenmøddingerne*, d. e. Affaldsdynger fra de første Indbyggeres Maaltider, indeholdende Muslingskaller, Ben af Fisk, Fugle, Vildsvin, Urokser o. l. Desuden indeholde de raat tilhugne Redskaber af Sten; der er Spor af Ildsteder og af, at man har haft et Tamdyr: Hunden. Køkkenmøddinger findes paa Danmarks og Sydsveriges Kyster. Det Folk, de hid-

røre fra, har ført en yderst tarvelig Levevis og næret sig ved Jagt, Fiskefangst, Indsamling af spiselige Planter o. l.; det har levet paa Kysterne, medens det indre Land har været opfyldt af Fyrreskove. — *Grave* fra Stenalderen findes derimod ogsaa i Landets Indre. Fælles for Stenalderens Grave er det, at de indeholde Stenkamre, hvori Ligene nedsattes ubrændte; i øvrigt ere de af meget forskellig Form (Dysser, Jættestuer). De i Gravene fundne Redskaber ere af Sten eller Ben, ofte meget smukt forarbejdede: Kiler, Pilespidser, Økser, Ravsmykker o. s. v. Man har haft virkelige Husdyr (Faar). Det Folk, som disse Grave skrive sig fra, har begyndt at rydde Urskovene og drive Kvægavl. Worsaae og med ham de fleste Forskere have ment, at Stenalderen bør opfattes som to forskellige Perioder: **den ældre** (Køkkenmøddingernes Tid) og **den yngre Stenalder** (Gravfundenes Tid). Den nordiske Stenalder synes at maatte sættes fra o. 4000 til o. 1500 f. Kr.

4. Bronzealderen. I den samme Tid, da Norden ikke kendte andet Emne til Vaaben og Værktøj end Sten og Knokler, forstod Kulturfolkene i Ægypten og Forasien at forarbejde Metaller, og fra dem udbredtes denne Kunst efterhaanden til fjernere Folk. Det Metal, som først blev almindelig brugt, var Bronze, d. e. Kobber med en Tilsætning (o. $^1/_{10}$) af Tin; Bronzen er nemlig haardere end det rene Kobber. Da Nordboerne lærte den at kende, tilbyttede de sig den for Rav, som stod i höj Pris hos Middelhavsfolkene; først indførte de færdige Redskaber, senere lærte de selv at støbe Bronzen. I det afsides liggende Norden varede Bronzekulturen længere og naaede en höjere Udvikling end i noget andet Land. Fundene omfatte navnlig *Sværd,* smagfuldt udarbejdede og med rige Ornamenter (Spiraler); Smykkeplader og Spænder af *Guld;* o. 20 store *Lurer,* meget kunstfærdigt og indsigtsfuldt tilvirkede. I den ældre Bronzealder ere Ligene jordede ubrændte, i den yngre blev Ligbrænding almindelig. I Grave med ubrændte Lig have vi fundet *Mands- og Kvindeklæder* af fint vævet Uld. — Rydningen af Urskovene er i denne Periode bleven fortsat, og man har begyndt at drive Agerbrug,

Helleristning fra Bronzealderen.

som det bl. a. fremgaar af *Helleristningerne*, d. e. Billeder indhuggede i Fjældvægge og Sten, som især findes i Bohuslen; her fremstilles Ridning, Plöjning, Skibsfærd og Kampe. Bronzealderen synes at omfatte Tiden o. 1500—400 f. Kr.

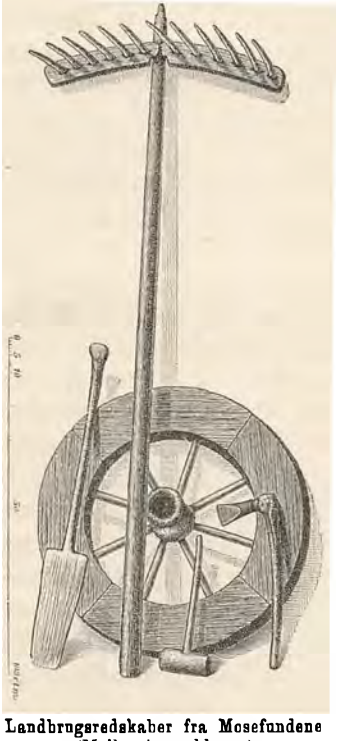

Landbrugsredskaber fra Mosefundene (Mellemjærnalderen).

5. Jærnalderen. I Løbet af Nordens Bronzealder lærte Middelhavsfolkene at bruge Jærnet. De homeriske Digte (900 f. Kr.) skildre en Tid, da Jærnet begynder at blive kendt af Hellenerne; noget senere kom den Kunst at forarbejde Jærn til Italien, derfra til de keltiske Folk (Norditalien, Frankrig og Sydtyskland), og fra dem til Germanerne. Til Norden naaede Jærnkulturen i de sidste Aarhundreder f. Kr. De ældste nordiske Jærnaldersfund tyde paa keltisk Paavirkning. Derefter er den romerske Indflydelse overvejende. Den romerske eller **ældre Jærnalder** kan regnes til o. 300 e. Kr. Ved Folkevandringen afbrydes den romerske Paavirkning. **Mellemjærnalderen** (Folkevandringstiden, 4—8 Aarh.) er Nordens rigeste Tid, idet Romer-

rigets Guld er blevet Barbarernes Eje. De störste Fund ere gjorte i *Moser* (Nydam i Sundved, Vimose paa Fyn m. fl.) og indeholde mest Vaaben, der bære Mærker af at have været brugte i Kamp, men desuden synes ødelagte med Forsæt og (som Offer til Guderne?) nedlagte i Moser. Fra Mellemjærnalderens förste Tid ere de store *Guldhorn*, fundne ved Møgeltønder i det 17 og 18 Aarh, stjaalne 1802. **Den yngre Jærnalder** (fra det 8 Aarh. til o. 1000) viser en stærk national Udvikling i Forening med Paavirkning fra de nye Kulturfolk (Irerne, Angelsaxerne, Frankerne). Det vigtigste Fund er *Vikingeskibet fra Gokstad**) i Norge. De talrige byzantinske og kufiske (arabiske) Mønter, som ere fundne paa Gulland, vise, at denne Ø har været Midtpunktet for Handelsforbindelsen ad de russiske Floder med Byzans og Kalifatet. *Den yngre Jærnalder falder sammen med Vikinge- og Omvendelsestiden* (Kap. II), den er altsaa ikke den sidste forhistoriske, men den første historiske Periode. — I den ældre Jærnalder var Ligbrænding almindelig; ved Siden deraf trænger Höjsætning af ubrændte Lig frem og bliver i den yngre Jærnalder det sædvanlige.

Folket.

6. **Sprog og Skrift.** Tidligere Forskere have troet, at Bronze og Jærn indførtes af nyindvandrede Folk; men i vor Tid ere Videnskabsmændene tilböjelige til at mene, at det er den samme Folkestamme, som har boet i Norden lige fra Stenalderen. I Sten- og Bronzealderen have Nordboerne ikke kendt nogen Skrift; følgelig have vi ingen skriftlige Mindesmærker fra disse Perioder. Først i Mellemjærnalderen have de brugt Skrift: Runerne. Der har i Tidens Løb været to Runerækker: den ældre og den yngre. **De ældre Runer** findes paa Mindesmærker fra Mellemjærnalderen, saaledes paa et af Guldhornene, paa Redskaber fra Mosefundene og paa svenske og norske Runestene, rejste til Minde om en afdød. De have ligeledes været brugte af de sydlige germanske

*) ved Sandefjord.

Stammer, som bosatte sig i Romerriget; de ældre Runer ere fællesgermanske. Nordmanden Bugge og Danskeren Wimmer have fortolket de fleste Indskrifter, og Wimmer har paavist, at Runerækken stammer fra det latinske Alfabet, hvis Bogstaver ere blevne noget omdannede for at kunne indhugges i Træ. Sproget staar meget nær ved det vestgotiske, som kendes fra Vulfilas Bibeloversættelse, men har i visse Ting et særlig nordisk Præg; lidt længere ude er det i Slægt med de tyske Stammers Sprog (Frankerne, Angelsaxerne osv.); dets fjernere Frænder ere de øvrige indoeuropæiske Sprog (Slavisk, Keltisk, Latin, Græsk, Sanskrit osv.). Altsaa har Norden o. 500 været beboet af en germansk Folkestamme, som i Sprog endnu stod de sydlige Germaner temmelig nær*).

7. **De yngre Runer.** I den yngre Jærnalder brugtes en kortere Runerække; nogle Runer vare bortkastede, andre omdannede, saa at der nu var 16 Tegn i Stedet for de 24 ældre. Sproget havde afslebet nogle Endelser og antaget Omlyd i visse Tilfælde (i- og til Dels u-Omlyd); i det væsenligste er det yngre Runesprog det samme, som Islænderne skrev o. 1200 («Oldnordisk«). De yngre Runer ere særlig nordiske og brugtes kun af Nordboerne. Ogsaa med Hensyn til selve Sproget er o. 800 Nordisk klart adskilt fra Tysk. Denne Adskillelse, som var indtraadt i Løbet af faa Hundrede Aar, havde sin Grund i, at de germanske Stammers Samkvemsforhold vare blevne helt forandrede ved Folkevandringen. Langs Østersøens Sydkyst, hvor der för havde boet Germaner, havde nu Slaverne nedsat sig og boede o. 800 mod Vest til Kieler Fjord. Nordboer og Sydgermaner havde nu ringe Samkvem og udviklede sig i forskellig Retning. Saaledes skabtes en særlig nordisk Nationalitet. — Adskillige af Runestenene fra den yngre Jærnalder minde om Mænd eller Tildragelser, vi kende fra historiske Kilder. Saaledes den

*) Guldhornsindskriften: ek hlewagastiR holtingaR horna tawiðo d. e. jeg Lægæst, Holting (Holts Sön), Horn gjorde.

mindre Jællingsten: »Gorm Konge gjorde dette Minde efter Tyra sin Kone, Danmarks Bod«. Den större Jællingsten: »Harald Konge bød göre dette Minde efter Gorm, sin Fader, og efter Tyra, sin Moder, den Harald, som vandt sig alt Danmark og Norge og lod Danerne kristne.« Svend Tveskæg omtales paa to Runestene ved Dannevirke. Om Vikingetogene minde Udtryk som: »han døde vester«, »han var faren øster«, »faren til Grækland.«

8. **Nordens Lande og Folkestammer ved Aar 800.** Norden var i den yngre Jærnalder skovrigere end i Nutiden; Egen var Danmarks Hovedtræ. Bebyggelsen var vidt fremskreden ind i Landet. Tættest og jævnest laa **Danernes** Bygder i Jylland, Øerne og Skaane; mod Syd naaede de til Snævringen mellem Slien og Træaa*); Landet fra Slien og langt ned i Holsten laa i Øst som Skov (Jærnved), i Midten som Hede, i Vest som Uføre, næsten folketomt. Denne Ødemark skilte Danerne fra Saxerne i Vestholsten og fra de vendiske (slaviske) Vagrer i Østholsten. I Sønderjyllands Marskegne boede Nordfriserne, en tysk Folkestamme, som fra Historiens Gry har staaet under Danekongens Höjhed**). Alle danske Landskaber fra Ejderen til Gøtaelven have udgjort et samlet Rige allerede för 800; det er urigtigt, at de først samledes af Gorm den Gamle. — Ved Skove og Ødemarker skiltes Danerne fra **Goterne**, som boede paa begge Sider af Vettern. Et nyt Bælte af store Skove (Kolmorn og Tiveden) skilte atter disse fra **Svearne**, hvis Hovedbygd var Landet nord for Mälaren (Upland), og som derfra bredte sig til Naboegnene. Allerede i den ældste historiske Tid synes Gøterne og Svearne at have adlydt een fælles Konge, Sveakongen. — Norge dannede ved Aar 800 endnu ingen Statsenhed; langs Kysten fra Gøtaelven til den 69 Breddegrad laa en Mængde spredte Bygder, som sammenfattedes under Navnet **Norvegr** (Nordvejen); Folket der levede i smaa

*) Trene. **) Det er dog muligt, at Friserne først ere indvandrede hertil i det 11 Aarh.

Samfund, Fylker. Forbindelsen mellem Fylkerne var vanskelig; kun ved Trondhjemsfjord boede Befolkningen nogenlunde samlet. Dette Landskab hed *Trondhjem;* de andre Hovedgrupper af norske Bygder dannede *de vestlige Fylker* (Sogn, Hördafylke, Rygjafylke m. fl.), *Viken*, d. e. Landene om Kristianiafjord, og *Oplandene* om Mjøsen. I Slutningen af det 9 Aarh. forenedes alle Nordmænd under een Konge, Harald Haarfager; men Enheden var svag, og det var først ved Olav den Hellige (1030), at den sejrede afgörende.

9. Bonde- og Vikingeliv. Nordboerne vare et fast bosiddende Bondefolk, der lagde megen Vægt paa Agerdyrkning; men Kvægavlen var endnu det vigtigste (Køer, Svinedrift i Skovene). I Norge boede de paa enlig liggende Gaarde; i Sverige og Danmark i Landsbyer. Baade de frie og Trællene deltog i Arbejdet; i Kvadet Rigsmaal (i den ældre Edda) skildres Bondens Sön, der »tømrer Hus og höje Lader, gör Kærre og kører Plov«. Man maa ikke tænke sig alle Bønder som ligestillede; der fandtes især i Norge Storbønder, som hævede sig frem ved Rigdom og stor Æt. Kvinden regnedes i Norden for Mandens Lige; men hos de rige maatte Hustruen ofte taale, at Manden holdt Friller. Det nyfødte Barn kunde udsættes, naar Faderen bød det, for at omkomme; »man tyktes dog altid, det var ilde gjort«, thi Nordboen satte en Ære i at have mange Börn. Udstykning af Gaarden mellem Arvingerne synes ikke at have været almindelig; ofte overtog een Arving alt det urørlige Gods; de øvrige maatte opdyrke ny Jord eller søge Lykken paa Søen. — Forbindelsesvejene i Norden gik næsten allevegne over Søen; til Lands hindrede Fjælde, Skove og Ødemarker Samkvemmet. Nordboerne forstod at bygge gode Søskibe; især havde Norges Vestfylker bragt det vidt heri. Naar en Mand drog paa Købmandsfærd til fremmede Lande, maatte han være rede til at værge sig med Vaaben; i Vigene laa velrustede Skibe for at overfalde ham, og han øvede ofte Gengæld overfor svagere Skibe. Der var ingen skarp Forskel paa Købmand og Viking. Det regnedes for hæderlig Krigerfærd, naar en Høvding fulgt af fribaarne Mænd søgte Bytte paa Havet. Fra o. 800 optræde Vikingerne i de store Masser, der sætte hele Europa i Skræk.

10. Samfundsordning. Grundlaget for Samfundet var *Ætten.* Medlemmerne af samme Æt stod hinanden bi i alle Trætter. Den, som stod uden Støtte i en stor Æt, havde kun ringe Udsigt til at faa sin Ret. Drab medførte Hævnpligt for den myrdedes Æt; da man sjælden vilde modtage Bøder til Sone for Drabet, fulgte heraf

hyppige Ætlejder. Landsbyen er sandsynligvis oprindelig en Ætby med Fælleseje af Jorden; ved den historiske Tids Frembrud er dette dog forsvundet; af Fælleseje er da kun Fællesdyrkning tilbage. — Flere Landsbyer dannede et *Herred* (af Hær = Hundrede; i Svealand hedder Herred »hundare«), som plejede Ret i Fællesskab paa Herredstinget. I Norge, hvor Samfundstilstandene stod paa det ældste Trin, førtes Forsædet paa Herredstinget af en *Herse*, den rigeste og mest ætstore Mand i Herredet. En højere Enhed end Herredet var *Landskabet,* i Norge *Fylket,* ligeledes med Fællesting. Endelige vare i Sverige og Danmark Landskaberne samlede til store *Riger*.

11. Kongedömmet. Konge kaldtes den, som i Hærtog var Fører for en Skare fribaarne Krigere. En *Søkonge,* som havde vundet Rigdom, blev efter Hjemkomsten let sin Hjemstavns Leder ogsaa i Fred og udvidede sin Magt over större Omraader, blev *Tjodkonge* (Tjod = et Folk). Det er Kongedömmet, der har samlet de större Riger. Danekongerne vare *Skjoldunger,* som troedes at stamme fra Skjold, Odins Sön; deres navnkundigste Kongsgaard var Lejre. Fra Upland herskede *Ynglingerne* (stammende fra Yngve Frey, Odins Sön) over Svear og Gøter. Under disse Tjodkonger vedvarede imidlertid det gamle stedlige Selvstyre, Kongen havde kun ringe Magt til at gøre sig gældende ud over det at føre Hæren i Krig og styre sine egne Godser. I Krig fik han Broderparten af Byttet. Han holdt paa sin Kongsgaard et Følge af fribaarne Krigere, der vare hans Huskarle eller haandgangne Mænd: *Hirden.* Ved Siden af Kongen og hans Mænd tabte de stedlige Høvdinger i Danmark og Sverige meget af deres Betydning; i Norge, hvor et stort Kongevælde endnu ikke var opstaaet, dannede Herserne derimod et virkeligt Aristokrati.

12. Gudetro. Vore Forfædres Gudetro kende vi fra den ældre og den yngre *Edda,* opskrevne paa Island o. 1200, altsaa flere Hundrede Aar efter Vikingetiden. Der er derfor, især af Bugge, rejst Tvivl om, hvorvidt Eddaerne virkelig indeholde den Gudetro, som var levende ved Vikingetidens Begyndelse, og ikke snarere en Række Myter, som først ere opstaaede i Løbet af Vikingetiden under Paavirkning af de kristne Folk. Paa den anden Side er det fremhævet, at de ældste norske Skjaldevers fra det 9 Aarhundrede forudsætte de væsenligste af Eddaernes Gudeforestillinger, saa at det maa antages, at Gudetroen o. 800 i de vigtigste Punkter har været den, vi kende. Det er Troen paa *Aserne**): Odin som den höjeste Gud, Tor som Midgaards (Menneskeverdenens)

*) Rettere Aas, Fl. Æser.

Værner og Jætternes Fjende, Valhal, Kæmpernes Opstandelse som Enherjer, Lokes Træskhed, Balders Død og Ragnarok ere Hovedpunkterne i denne Tro, som maa have passet for et Samfund, hvor Krigerdaad æredes, men fredeligt Arbejde ringeagtedes. Derfor har den vistnok været mest levende i Vikingeflokkene og ved Kongernes Hird. Hos Bønderne har ved Siden heraf levet en Række mere oprindelige Forestillinger: Den døde vedblev at leve i Höjen, hvor han blev lagt; »Höjboen« fik ofte et Offer paa sin Gravhöj, for at han skulde skærme og ikke skade Gaarden eller Bygden; han blev Gaardvætte eller Bygdevætte. Naar Børnene kaldtes op efter gæve Forfædre, gik disses »Fylgje«, deres Lykke og store Egenskaber, over paa Barnet. Hele Naturen var opfyldt af Vætter; i Fjælde Jætter, i mindre Stene Dværge, i Skove og paa Enge Alfer (Ellefolk) osv. Nogle af disse Vætter vare Mennesket fjendske; andre kunde man göre sig til Venner, saa at de skærmede Gaard og Fæ. — Mange af disse hedenske Forestillinger have holdt sig ned igennem den kristne Tid til vore Dage.

13. Gudsdyrkelse. Der fandtes ingen særlig Præstestand; Ofring udøvedes af Bonden paa hans Gaard eller af den, som havde den verdslige Styrelse af Herredet eller Landet. Ved de store *Blot* var det altsaa Kongen, som var *Gode* (Offerpræst). Blotet foregik i hellige Lunde, ved hellige Kilder eller i et særligt Gudehus, et *Hov*. Offerstedet var fredlyst; den, som her øvede Drab, blev »utlæg«, »vargr i véum« (Ulv i Helligdommen) d. e. fredløs. Der holdtes tre store Fællesblot; Vinter-, Jule- og Sommerblot. Der blotedes kun blodigt Offer af Dyr og Mennesker; Blodet strøges paa Hovets Vægge eller stænkedes ud over Mængden. Efter Ofringen og Blodstænkningen begyndte Gildet; de fyldte Drikkehorn viedes af Goden til Odin, Njörd og Frey o. a. »til Aar og Fred«, til Held paa Vikingefærd osv.

Hovet i Upsala. Adam af Bremen fortæller om Hovet i Upsala, som det stod endnu paa hans Tid o. 1070: »I dette Gudehus, som overalt er prydet med Guld, dyrker Folket Billederne af tre Guder. Tor, som er den mægtigste af dem, har Höjsædet i Midten, medens Odin og Frey har deres Pladser hver paa sin Side af ham. Naar Pest eller Hungersnød forestaar, ofres til Tor; naar det er Krig, til Odin; ved Bryllupsgilde til Frey. Hvert niende Aar plejer i Upsala at fejres en Offerfest, fælles for alle Sveriges Landskaber; ingen maa undslaa sig for at deltage deri . . . Af hver Slags levende Væsen, som er af Hankøn, ofres ni Stykker, med hvis Blod det er Sæd at forsone Guderne. Kroppene ophænges i en Lund nær ved Gudehuset, og denne Lund er saa hellig i Hedningernes Øjne, at hvert Træ i den regnes for at være guddommeligt paa Grund af de ofredes Blod. Der ser man Hunde og Heste hænge ved Siden af Men-

nesker; ja en kristen Mand har meddelt mig, at Tallet af de Kroppe, han har set hænge der, har været 72«.

14. Heltesagn. Om den Kamptid, der gik forud for den historiske Periodes Gry, bevarede Nordboerne Mindet i talrige storslaaede Sagn, som vel til Dels have haft et historisk Grundlag, men som ere saa omdannede af Digtningen, at det ikke er os muligt at adskille Digt og Virkelighed. *Völsunga*-Sagnkredsen er fælles for alle germanske Stammer; Helten er Sigurd Faavnesbane, der fæster Valkyrjen Brynhild til Brud, glemmer hende og fældes ved Brynhilds Hævn. I Jylland er Sagnet om Sværdet Skræp og *Uffes* Kamp paa Ejderøen stedfæstet. I Danmark og særlig paa Sjælland hører *Skjoldungernes* Saga hjemme med Sagnene om den almindelige Fred under Kong *Frode*, om Brødrene *Roar* og *Helge*, om Ættens ypperste Mand *Rolv Krake* og hans Bersærker, der gik i Døden for deres Herre med en Troskab, som vedblev at være Forbilledet for alle Hirdmænd i Norden. *Ynglingasaga* tilhører Sverige; den skildrer en Række Konger, som ved Svig og Grusomhed drog en voldsom Hævn over sig. Det sidste Led i Nordens Heltesagn er Fortællingen om den vældige Kamp paa *Brávalla*-Sletten, hvor Harald Hildetand faldt mod Sigurd Ring, og hvori den vidunderlige Kæmpe og Skjald *Starkad* deltog. I *Regner Lodbrogs* Saga, som skildrer en Vikingekonges Eventyr, ere vi allerede paa Grænsen af den virkelige Historie (se Kap. II).

Oversigt over Kap. I. 1. Nordiske Kilder o. 1200: Heimskringla, Saxo. Udenlandske: Adam. Den historiske Tid begynder o. 800. Arkæologien.

Forhistorie. 2. Efter Istiden følger: arktisk Plante- og Dyreverden, Bævreasp, Fyr, Eg. — 3. Ældre Stenalder: Køkkenmøddinger. Yngre St.: Gravfund; nogen Kvægavl. — 4. Bronzealderen: Sværd, Guld, Lurer, Klæder, Helleristninger; noget Agerbrug. — 5. Ældre Jærnalder = romersk Kejsertid. Mellemjærnalder = Folkevandringen; Mosefund, Guldhornene. Yngre Jærnalder = Vikingetiden; Gokstadskibet.

Folket. 6. Ældre Runer ere fællesgermanske. — 7. Yngre Runer kun nordiske. — 8. Daner, Gøter, Svear, »Norvegr«. — 9. Bonde- og Vikingeliv. — 10. Æt og Ætlejder. Herred, Fylke og Landskab, Riger. — 11. Søkonger og Tjodkonger. Hird. — 12. Tro paa Aserne. Gaard- og Bygdevætter. — 13. Blot, Gilder. Hov. Menneskeofrene i Upsala. — 14. Heltesagn: Völsunger, Uffe, Skjoldunger (Rolv Krake), Ynglinger, Brávallakampen, Regner Lodbrog.

Middelalderen.

II. Vikinge- og Omvendelsestiden.

800—1050.

1. Norden træder i Forbindelse med den kristne Verden. I de Aarhundreder, da Norden levede i Mellemjærnalderen (4 til 8 Aarh.), nærmede Kristendommen sig Skridt for Skridt til dets Grænser. Iblandt de sydlige germanske Stammer udførtes et stort Missionsværk; de omvendte Folk optoges efterhaanden som Led i Romerkirkens stærke Organisation; herved forenedes Syd- og Vesteuropas Folk i en *fælles kirkelig Kultur*. Frankerne omvendtes o. 500, Angelsaxerne i det 7 Aarh., derpaa Friserne, og da Karl den Store o. 800 undertvang Saxerne, var Kristendommen dermed naaet til Danmarks Grænse. I Danmark var den allerede kendt gennem Handelsforbindelser med England og Frisland; fra den frisiske By Dorestad drog o. 700 Bisp Villibrod til Danmark, hvis Konge tillod ham at prædike; der har i Tiden herefter vistnok stadig været enkelte Kristne herhjemme. Fra Karl den stores Tid blev Paavirkningen stærkere; Ebbo af Reims prædikede her i nogle Aar, og 826 drog Ansgar til Danmark. Men denne Kulturbevægelse fra Syd mod Nord mødtes af en Modstrømning fra Nord mod Syd: *Vikingetogene,* idet Nordboerne i Tusindtal vendte sig som Fjender og Erobrere mod de kristne Lande. Denne Nordboernes Folkevandring er vistnok begyndt fra de nordligste Egne. Her var ved Mellemjærnalderens Slutning Bosættelsen naaet til det nordligste Norge, og det dyrkelige Land mellem Fjældene for en stor Del taget i Brug; idet Folkemængden voksede, var man henvist til at søge ud over Havet for at finde nyt Land. Allerede før 800 havde Nordmænd fra Vestfylkerne fundet Vej til Hjaltland*) og drog derfra videre til de skotske Øer. Svearne gik over Østersøen; og noget efter 800 bredte Bevægelsen sig til Danerne, som dels maatte

*) Shetlandsøerne.

værge deres Landgrænse mod det frankiske Erobringsrige, dels ad Søvejen kastede sig over Frankerne og Angelsaxerne. I mere end 200 Aar varede den Brydning, som fremkaldtes af disse to historiske Bevægelser: Normannertogene og den kristne Kulturs Fremtrængen; den ophørte først, da Kristendommen havde sejret i det meste af Norden.

Normannertogene.

Kilderne ere udenlandske, samtidige Krøniker. De islandske Sagaers Fortællinger ere ofte upaalidelige; Saxo kender slet ikke Vikingetiden som en bestemt Periode. — Joh. Steenstrup: Normannerne. — Worsaae: Den danske Erobring af England og Normandiet.

2. Vikingehærene. Det Navn, hvormed de nordiske Krigerskarer kaldes overalt i Udlandet, er *Hæren*. Hæren var som oftest sammensat ved et Forbund mellem flere Høvdinger, hver med sit

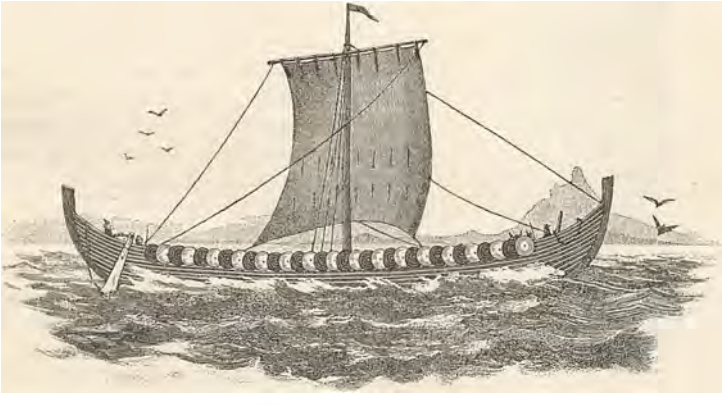

Vikingeskibet fra Gokstad under Sejl.

Krigerfølge; een Høvding var Føreren, hvem de andre ubrødelig adlød i Kampen uden derfor at regne sig for ringere end ham. Da Frankerne spurgte Normandiets Erobrere, hvad deres Herre hed, svarede de: Vi have ingen, vi ere alle lige. Naar Hæren laa i Lejr midt iblandt en fjendtlig Befolkning, krævedes streng Orden og faste Vedtægter for at opretholde Freden mellem de nordiske Krigere indbyrdes. Saxo har optegnet en Række »Love« om Straf for Fredsbrud, Byttets Deling osv., som han henlægger til Sagnkongen

Frode Fredegod; det er sandsynligvis Overleveringer om Vikingehærens retslige Vedtægter.

Vikingerne, der holdtes sammen ved stærk Mandstugt, vare de kristne Folk overlegne i Krigskunst; Nordboerne vare Mestre i at indtage befæstede Byer, de kunde drage deres Skibe kortere Strækninger over Land, og i Fare sluttede de sig sammen til uigennemtrængelige Skjoldborge. *De angrebne Folk vare svage og splittede.* Karolingerriget deltes 843 i tre; hvert af disse opløstes yderligere ved Vasallernes Selvraadighed, saa at hver Egn maatte værge sig paa egen Haand. Hertil kom, at hverken de frankiske Riger eller Angelsaxerne havde nogen Sømagt. Normannerne kunde uforstyrret naa lige til Kysten, ja höjt op i Floderne; med deres raske Skibe kom de til det Sted, de vilde kaste sig over, hurtigere, end Forsvarerne kunde samles. Derfor behøvede Normannerne ikke at indrette sig paa Søkamp; deres Skibe vare overfyldte med Mennesker; Vikingeflaaderne vare Transportflaader, ikke Kampflaader. Kun de Magter, der udrustede Skibe for at møde dem paa Søen, vare i Stand til at holde dem borte, saaledes Alfred den Store og de spanske Maurer. Normannernes vilde Angreb fyldte de kristne Folk med Rædsel; i Kirkerne bad man: Fri os, Gud, fra Normannernes Raseri.

Viking fra den yngre Jærnalder.

3. Kronologisk Oversigt over Vikingetogene indtil 911. Kort før 800 viste de første Vikinger sig ved Englands og Frankrigs Kyster; i noget over hundrede Aar vedbleve Togene med stigende Voldsomhed, indtil de efter Normandiets Erobring begyndte at stilne af. Indenfor disse hundrede Aar kan der skelnes mellem tre Udviklingstrin. 1) Der optræder kun mindre Flaader, som *plyndre paa Kysterne.* — 2) De vundne Rigdomme tilkalde flere Deltagere; de smaa Flaader slaa sig sammen under en fælles Høvding; man vover sig langt op ad

Floderne for at opsøge de rige Kirker og Klostre i *Landenes Indre.* Maalet er endnu kun Plyndring. Sagnene om Regner Lodbrog indeholde Minder om en Søkonge fra denne Periode. — 3) Fra o. 850 bliver det almindeligt, at Vikingerne overvintre i de fremmede Lande; de lægge större Strækninger under sig og bosætte sig der. Kvinder og Börn føres med fra Hjemmet; det er ikke længer Plyndringstog, men *Folkevandringer.* I denne Periode erobre Lodbrogssönnnerne Nordengland; Grænsen for det danske Rige i England, *Danelag,* fastsættes 878. Svearne grunde *Gardarige.* Rollo grunder 911 *Normandiet.*

4. **Det 10 Aarhundrede.** Udvandringen fra Norden er af ringere Omfang, der grundes ikke nye Normannerstater af Betydning. De udvandrede i Vesten tog Daaben straks efter Bosættelsen; efterhaanden gik de over til de overvundne Folks Sprog; Danelag blev afhængig af de engelske Konger. Nordiske Konger og Kongesönner drog dog jævnlig paa Vikingetog, saaledes Knud Danaast, Harald Blaatand (bl. a. til Normandiet), Olav Trygveson, Svend Tveskæg, som alt o. 980 begyndte at hærge England.

5. **Englands Erobring.** Svend Tveskægs idelig gentagne Plyndringstog banede Vej for Englands Erobring 1013. Dette afgörende Tog var af en helt anden Art end de tidligere: det er nu ikke en Høvding med sit Krigerfølge, men Danmarks Konge, som med Folkets Samtykke udbyder *Rigets Ledingsflaade* og herved indtager baade Danelag og det rent angelsaxiske Land. Danernes Herredömme over England varede 1013—1042.

6. **Vikingetogenes Ophør i det 11. Aarhundrede.** Den norske Konge *Harald Haardraade* er den sidste egenlige Vikingekonge i Norden; han havde i mange Aar været Væringernes Høvding i Miklegaard*), og han endte sit Liv paa et Englandstog mod Harald Godvinson (ved Stanfordbro 1066). Fra Danmark søgte *Svend Estridsön* forgæves at genoprette Herredömmet over England; *Knud den Hellige* udbød 1085

*) Konstantinopel.

Leding til samme Formaal, men Toget kom ikke i Stand. Endnu *Magnus Barfod* († 1103) drog paa Krigerfærd i Skotland og Irland. Med ham ere Vikingetogene til Ende. Nordboerne vare nu kristne; deres Lyst til Kamp og Eventyr traadte i Kristendommens Tjeneste: Vikingetogene afløstes af Korstog, dels til det hellige Land (Sigurd Jorsalfare), dels mod hedenske Naboer (Venderne, Estland, Finland).

7. **Geografisk Oversigt over Normannerrigerne.** De nordiske Vikinger i Vesten kaldtes *Normanner* og *Daner;* stundom betegne disse Navne særlig Nordmænd og Danske, stundom ere de Fællesnavne for alle nordiske Stammer; det fælles Sprog kaldtes den danske Tunge. I Østen kaldtes Vikingerne *Rus;* det var for største Delen Svenskere. Det er ikke i hvert Tilfælde sikkert, hvilken nordisk Stamme der optræder paa de enkelte Steder; i Hovedsagen ere vi dog i Stand til at følge hvert af de tre Folks Veje.

8. **Sveavælde.** Ved den finske og rigaiske Bugt dannede sig mindre svenske Bygder; ad Flodvejene dreves Handel med Byzans og Araberne. Ordnede svenske Hære trængte ind i Landet og stiftede *Gardarige* (d. e. Gaarderige) med Hovedstaden Holmgaard (Novgorod). Herfra drog russiske Fyrster ned ad Dnjæpr, grundede et Rige i Kønugaard (Kijev) og hærgede paa Miklegaard. Nye Skarer af nordiske Krigere tog Tjeneste som Huskarle, dels hos de russiske Fyrster, dels hos Kejseren; de kaldtes *Væringer.* — Det Folk, Svenskerne kom nærmest i Berøring med, var Slaverne, der stod langt tilbage i Kultur og ikke kunde tilføre Vikingerne nogen ny Dannelse. Dette er en Hovedgrund til, at Sveriges Udvikling i den ældre Middelalder er langsommere end Danmarks og Norges.

9. **Noregsvælde.** Nordmændenes nærmeste Nybygd var paa *Hjaltland;* herfra gik deres Veje dels mod Nordvest, dels mod Sydvest. Ad den første Vej naaede de *Færøerne* og *Island* (874); fra Island kom de til *Grönland* og *Vinland* (omkring Ny York?) o. 1000. Mod Sydvest bosatte de sig paa *Orknøerne, Sydereerne, Irlands* Kyster, hvor et Rige grundedes i Dublin,

Normannertogene.

og Nordengland, hvor de mødtes med Danerne. Nordmændene kom mest i Forbindelse med keltiske Folk og under Indflydelse af disses rige religiøse Liv; i det 10 Aarhundrede paavirkedes norske Vikinger stærkt af den angelsaxiske Kirke (Olav Trygveson og Olav den Hellige).

10. Danevælde. Fra Danmark udgik de store Hære, som 866—78 indtog Nordengland; „*Danelags*" Grænse blev en Linie fra London til Nordranden af Wales. Her bosatte sig en Mængde Nordboer under deres egne Love; af deres Domstol mener man, at den engelske Jury har sin Oprindelse. De antog Kristendommen og med Tiden ogsaa Angelsaxernes Sprog. Paa Fastlandet satte Danerne sig fast ved Flodmundingerne; i Slutningen af det 9 Aarh. hærgede de Aachen og angreb Paris, dog uden Held. Men ved Seines Munding blev deres Magt saa stor, at Karl den Enfoldige 911 maatte give deres Høvding det Land i Len, som derefter hedder *Normandiet**). Danerne i Normandiet tog Kristendommen; efterhaanden gik de over til de overvundnes Sprog. Da Seine-Normannerne i det 11 Aarh. grundede Riget i Syditalien (Aversa 1029) og indtog England (1066), vare de fuldstændig fransktalende. Fra 1013—1042 hørte endvidere ogsaa den rent angelsaxiske Del af England ind under Danernes Herredømme. Danmark blev ved disse Tog bragt under Paavirkning af Datidens vigtigste kristne Kulturfolk: Frankerne og Angelsaxerne.

Kristendommens Indførelse.

A. D. Jörgensen: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling.

11. Kampe paa Danmarks Sydgrænse 800—1000. Da Karl den Store undertvang Saxerne, blev den danske Konge, *Gudfred,* bange for den farlige nye Nabo; han byggede et Grænsevirke og rustede sig til Angreb, men blev myrdet, inden det kom

*) Nogle Historikere, især norske, mene, at Normannerne ved Seine kom fra Norge.

til Kamp (810). Derpaa sluttedes en Fred, hvorefter Ejderen vedblev at være Grænsen mellem Daner og Saxer. I den følgende Tid udbrød der Stridigheder mellem to Grene af den danske Kongeæt; en af de stridende Konger, *Harald Klak,* tyede til Ludvig den Fromme og fik Støtte af ham mod at lade sig døbe (826); i Haralds Følge kom Ansgar til Danmark. Der gaar nu over hundrede Aar, för vi atter høre om Sammenstød med Tyskerne. I Løbet af denne Tid var Karolingerriget opløst (843), og et særligt tysk Rige opstaaet, som dog først fik Betydning, da Saxernes Hertug, *Henrik Fuglefænger*, blev Konge (919) og med Kraft optog Kampen mod sit Riges hedenske Naboer, Madjarer, Slaver og Daner. Han tvang o. 930 en dansk Konge, Gnupa*), til Daaben. Gnupa er vistnok snart efter bleven overvunden af *Gorm den Gamle*, hvis Dronning *Tyra* lod opføre det store Grænseværn *Dannevirke*, der strakte sig fra Sliens vestlige Vige over til Moserne ved Træaa, og som fuldstændig lukkede for Adgangen til Danmark ad Landvejen. Hun fik Tilnavnet Danmarksbod (Jællingstenen) eller Dannebod (Islænderne). Otto den Store, som mest var optaget af Forholdene i Italien, og som 962 vandt den romerske Kejserkrone, foretog intet Tog mod Danmark. Derimod drog *Otto 2* mod *Harald Blaatand* (974). Det lykkedes ham — uvist hvorledes — at trænge frem over Dannevirke, og han hærgede höjt op i Jylland. Ved sin Bortgang efterlod han en Høvding med en Krigerflok i en Borg paa Ejderøen, det senere Rensborg, og gjorde Krav paa det ubeboede Land mellem Ejder og Dannevirke, det saakaldte *Markgrevskab Slesvig*. Men faa Aar efter indtog Danskerne Rensborg; Svend Tveskæg forstærkede Dannevirke ved en Graastensmur, og Knud den Store opnaaede af Kejseren et fuldstændigt Afkald paa Markgrevskabet.

Baade Berøringen med Tyskland gennem Grænsekampene

*) Gnupa, som omtales paa to Runestene ved Slien, har efter Wimmer været en svensk Vikingekonge, som i nogen Tid har haft et Rige i Jylland.

og med Vesten gennem Vikingetogene fremmede Kristendommens Indførelse i Norden. Indtil kort för Aar 1000 var den frankiske og tyske Indflydelse vigtigst, og den nordiske Kirke blev organiseret som et Skud af den tyske. Under Svend Tveskæg og Knud den Store i Danmark, og ved Olav Trygvesons og Olav den Helliges Virksomhed i Norge, var derimod den engelske Kirkes Indflydelse af störst Betydning.

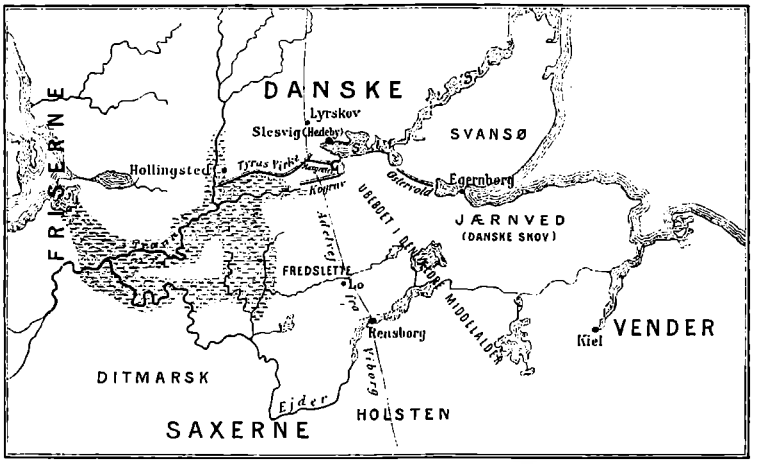

Danmarks Grænseegne i den ældre Middelalder.

12. **Kristendommens Indførelse i Danmark.** **Ansgar** var en Franker fra Picardiet, som var flyttet fra sin Hjemstavns Kloster Corbie til det derfra grundede Ny Corvey i Saxernes Land. Han var Dag og Nat optaget af Tanken om at udbrede Evangeliet; i Drömme troede han ofte at modtage Guds Bud om at gaa ud blandt Hedningerne; derfor fulgte han med Glæde Harald Klak til Danmark 826. Han havde ikke længe Nytte af Kong Harald, der snart blev forjaget, og han maatte da virke paa egen Haand. I Overensstemmelse med, hvad der fortælles om Villibrords Prædiken 100 Aar tidligere, lagde Kongerne for det meste ingen Hindring i Vejen for hans Virksomhed. Han købte trælkede Drenge og opdrog dem

til Præster — ogsaa i Frankerriget vare Præsterne tit af den ringeste Byrd —, men især var det vigtigt for ham at vinde de danske Stormænds Øre. For at give ham den nødvendige Anseelse i deres Öjne udnævnte Paven ham til Erkebisp for Danske, Svenske og Vender med Sæde i Hamborg. I nogen Tid hæmmedes hans Virksomhed, da Vikingerøret ret greb Danerne og vakte deres Uvilje mod det fremmede; Hamborg blev ødelagt af en dansk Flaade, og Ansgar maatte göre Bremen til sit Sæde. Men ved sin uplettede Vandel vandt han Kongens Tillid. Haarik 1 tillod Opførelsen af en Daabskirke ved Hedeby, Haarik 2 af en Kirke ved Ribe. I disse Danmarks vigtigste Handelsbyer dannedes Menigheder; her vandtes Udgangspunkter for Troens videre Udbredelse. Kirkerne fik Tilladelse til Klokkeringning, til Forargelse for Hedningerne, der troede, at Klokkeklangen skræmte Landvætterne bort. Ogsaa i Sverige, som Ansgar gæstede to Gange, byggedes en Kirke (i Björkö). Ansgar opnaaede ikke at blive Blodvidne for Guds Rige, som det var hans höjeste Ønske; ingen Nordbo lagde Haand paa ham, og han døde Sottedød 865.

Ansgars Efterfølgere i Bremen virkede ikke med hans Kraft. Den svage Spire til en Menighed i Sverige kvaltes snart; i Danmark gik Kristendommens Udbredelse derimod langsomt frem, uden at Kilderne give os nærmere Oplysninger. Af Vigtighed var det, at i denne Tid saa mange danske Høvdinger tog Daaben paa Tog i Vesten; en Konge (Frode) vendte hjem fra England og byggede en Kirke i Aarhus. *Gorm den Gamle* († o. 940) var Hedning og höjsattes paa hedensk Vis; Tyra skal efter nogle Kilder have været kristen. Deres Sön **Harald Blaatand** (o. 940—85) afgjorde Kristendommens Sejr. Han skildres som en Mand, der var rede til at høre, men sen til at udtale sin Mening; han havde været Konge i over tyve Aar, för han tog den afgörende Beslutning. I disse Aar udbredtes den nye Tro betydeligt; Erkebisp Adeldag viede 948 *de første danske Bisper* til *Slesvig*, *Ribe* og *Aarhus*; det blev stadig flere, som mente, at Kristus dog var

en stærkere Gud end Odin og de gamle Landvætter. Omkring 960 var det, at en Klerk, Popo, tilbød at bevise den nye Tros Sandhed ved Jærnbyrd; han bar det glødende Jærn, uden at hans Hænder tog Skade, og dermed var efter Tidens Opfattelse godtgjort, at den nye Gud var den mægtigste. Harald tog da Kristendommen; paa Kongsgaardene og overalt, hvor Kongens Magt naaede hen, ophørte Dyrkelsen af Aserne. I Haralds sidste Dage oprettedes den fjerde Bispekirke i *Odense*, snart efter ogsaa den femte i *Roskilde*. Med Rette kalder Harald sig paa den Sten, han i Jælling rejste over sine Forældre, for »den Harald, som kristnede Danerne«. Langt ud over Danmarks Grænser søgte han at bane Vej for Troen; Vikens Omvendelse begyndtes af ham, og over hele Norge gjorde han sit Herredømme gældende.

Kristusbillede paa den større Jællingsten.

13. Det norske Kongedømmes Grundlæggelse. Norges Samling til eet Rige udgik fra Viken; det var naturligt, at Folket hernede, som boede ved det svenske og danske Storriges Grænser, først lærte at føle sig som en Enhed. I Viken og Oplandene havde **Harald Haarfager** et Rige af flere Fylker. Han gik derfra over Dovre og undertvang Trøndernes Fylker; Landskabet Trondhjem regnedes fra nu af altid for den vigtigste Del af Riget. I Vestnorge mødte han en langvarig Modstand, som først knustes, da han 872 slog de forbundne

Fylkekonger i *Havrsfjord*. Hermed var Norge samlet under een Konge. Men blandt de mægtige Høvdinger var der mange, som ikke vilde taale Haralds Overhöjhed; de udvandrede til de skotske Øer, og da Harald drog vestover og underkuede disse Øer, sejlede de videre og grundlagde uafhængige Bygder paa Island. Harald Haarfagers Magt i Norge hvilede især paa det store Jordegods, som han vandt ved at tilegne sig de udvandredes Ejendom; man regner, at han lagde 800 Hølders (Storbønders) Gaarde under Kronen. Men ogsaa over de underkastede Bønders Gaarde tiltog han sig Höjhed og paalagde dem Skatter, hvad Nordmændene aldrig för havde kendt; det syntes dem et utaaleligt Indgreb i deres Ejendomsret (*Odel*). I de enkelte Fylker udøvedes Kongemagten ved Jarler og Herser: i Reglen søgte Harald at formaa Egnens gamle Høvdinger til at blive hans Mænd og gav dem til Gengæld Kongsgaarde til Brug, hvorefter de kaldes *Lendermænd*. Lendermændene var saaledes paa en Gang Kongens Tjenestemænd og Hoveder for det gamle Ættearistokrati; men det var denne sidste Egenskab, hvorpaa deres Anseelse hvilede, og saa snart Landet havde en svag Konge, var deres Magt næsten lige saa selvstændig som för Haralds Dage. Efter at have styret i 60 Aar skiftede han o. 930 Riget mellem sine Sönner, dog saaledes, at een af dem, *Erik Blodøkse*, blev Overkonge. Erik og hans Dronning Gunild, som lod flere af Brødrene dræbe, vakte almindeligt Had ved deres Herskesyge og Blodtørst og bleve forjagne; Trønderne tog den yngste Broder Haakon til Konge. *Haakon Adelstensfostre* (o. 935—60), saa kaldet, fordi han var opdraget hos Kong Æthelstan i England, var oplært i kristen Tro og gjorde Forsøg paa at omvende Trønderne. Det maatte han opgive, ja indvilligede til sidst i at deltage i deres Blot og æde Hestelever. I øvrigt var han afholdt. Han skal have ordnet Norges Ledingsvæsen og oprettet Varder paa Fjældene, som tændtes, naar Fjenden faldt ind i Landet: paa den Maade kunde Fejdebud naa over hele Norge i 7 Dage. Han faldt mod Erik Blodøkses Sönner paa Stordøen o. 960.

14. Harald Blaatands Vælde. Da Erik Blodøkse var død som Jarl i Danelag, fandt hans Sönner Tilflugt og Hjælp hos Harald Blaatand, som knæsatte den ældste, *Harald Graafel.* Med dansk Hjælp vandt de o. 960 Norges Rige. Skönt de vare kristne og nedbrød Hovene paa Kongsgaardene, vakte de snart Harald Blaatands Uvilje. Trøndernes Jarl, Haakon fra Lade, hvis Fader Erikssönnerne havde indebrændt, tyede til den danske Konge, levede ved hans Hird og lod sig døbe; han deltog i Kampen mod Kejser Otto 2 (974). Kort efter fik *Haakon Jarl* ved Svig Harald Graafel dræbt, Harald Blaatand sejlede til Norge og blev tagen til Konge; selv tog han Viken at styre, Haakon blev hans Jarl i Trondhjem, i de andre Egne raadede Lendermændene hver for sin Bygd. Norges Enhed var atter opløst (o. 976). Haakon Jarl brød sig i sin afsides Egn ikke om Danekongens Höjhed; skönt døbt dyrkede han Aserne, og Krigerne vendte sig atter til Blot. Harald Blaatand blev da snart hans Fjende og sendte Jomsvikingerne ud imod ham. *Jomsvikingerne* vare en Afdeling af den danske Hird, som Harald Blaatand havde sendt over til den vendiske By Jom (Julin) for at beherske Handelsvejen ad Oder. Naar Sagnet fortæller, at Jomsborg er bygget af Palnatoke i Fjendskab mod Harald, er dette ikke hjemlet af Historien. Som historisk sikre Jarler der kendes Styrbjörn og Sigvalde. *Styrbjörn* var en svensk Kongesön, som blev Høvding i Jom og med dansk Hjælp angreb sin Farbroder, Sveakongen Erik; ved Slaget paa Fyrissletten ved Upsala viede Erik Danehæren til Odin; der faldt Vildelse over den, og den flyede, og Erik vandt Tilnavnet Sejrsæl*). — Mens *Sigvalde* var Jarl, sendtes Jomsvikingerne ud mod Haakon Jarl og mødte ham i Hjörungavaag. Haakon paakaldte de hedenske Guder og ofrede dem sin Sön; Harald Blaatands Mænd led her et stort Nederlag, mange fældedes, Sigvalde undkom.

Harald Blaatand maatte tilsidst kæmpe mod sin Sön,

*) En Gruppe skaanske Runestene minder om dette Slag; de ere rejste over Mænd »som *ikke* flyede ved Upsala«.

Svend Tveskæg, der krævede Del i Riget. Natten efter et Slag blev Harald dræbt; hans trofaste Jomsvikinger førte Liget til Roskilde Kirke.

15. **Kristendommens Indførelse i Norge.** Efter Slaget i Hjörungavaag troede Haakon Jarl sin Magt sikret, men gjorde sig ved Grumhed og Vellyst forhadt, og da Trønderne rejste sig imod ham, maatte han søge Skjul i en Svinesti, hvor hans egen Træl Kark dræbte ham (o. 995). Under disse Forhold kom en af Harald Haarfagers Ætlinge, **Olav Trygveson**, til Norge og blev let anerkendt som Konge over hele Riget. Han havde hidtil ført et eventyrligt Vikingeliv; i England var han døbt, og han var fuld af Iver for Troen. Han omstyrtede Hovene paa Kongsgaardene, ogsaa paa Lade; de første Daabskirker i Norge byggedes. I Viken var Kristendommen grundfæstet under Harald Blaatand, i Vestlandet slog den nu Rod, men Trønderne holdt fast ved Aserne. Som fast Støtte for sin Magt heroppe byggede Olav en Kongsgaard i den lille Køb ing Nidaros. Han lovede Trønderne at overvære deres Blot ved det store Hov paa Mæren; da Mængden var samlet om Hovet, gik han ene derind og omhuggede Tors Billede; i det samme fældede hans Hirdmænd en af de störste Høvdinger, og Olav raabte til den harmfulde Forsamling: »Lad os nu ikke holde Blot af Trælle og udlevede Oldinge; nej, tag eders Kvinder og de dygtigste Mænd, og giv Guderne dem!« Der faldt stor Rædsel paa Almuen, og mange lod sig døbe. Saaledes »brød Olav Mænd til Kristendom«. Kun fem Aar efter sin Tiltrædelse faldt han ved *Svolder* (o. 1000). Der dannede sig nemlig et stort Forbund imod ham mellem Haakon Jarls Sönner, Svend Tveskæg, der æggedes til Had mod Olav af sin Hustru Sigrid Storraade, hvem Olav havde forhaanet, og Sveriges Konge Olav Skotkonge. Paa »Ormen den lange« værgede Olav og hans Mænd (deriblandt den unge Ejnar Tambarskælve) sig længe; til sidst maatte Olav springe i Søen. Sejrherrerne delte Norge imellem sig; Jarlerne Svend og Erik, Haakons Sönner, tog igen Bolig paa Lade, Viken kom til Danmark. Riget opløstes atter som för Olavs Tid.

Olav den Digre, af Harald Haarfagers Æt, der havde færdedes som Kriger i England, Normandiet o. fl. St., kom 1015 til Norge, overvandt Jarlerne og blev tagen til Konge. Han fortsatte Olav Trygvesons Gerning og »hærgede Norge til Kristendom«. I hvert Fylke byggede han en Kirke, lagde Gods dertil og bød Bønderne sörge for Præstens Underhold. Støttet af sin nidkære Bisp, *Grimkel,* bragte han det snart saa vidt, »at der ikke var nogen Afdal eller Udø, hvor der fandtes hedenske Mænd«. Han taalte ikke Lendermændenes Selvraadighed, men fik derved de mægtigste Mænd til Uvenner, navnlig Ejnar Tambarskælve og Kalv Arneson. Da han tilmed angreb Knud den Store i Danmark (S. 27), og Knud gjorde Hævntog til Norge, blev Olav forladt af de fleste og flyede med sin lille Sön Magnus til Gardarige. Bønderne hyldede Knud som Norges Konge (1028). To Aar efter kom Olav tilbage, blev slaaet og fældet af Nordmændene ved *Stiklestad* (1030).

Lendermændene, som havde hadet Olavs stærke Regering, bleve lige saa utilfredse med den strænge Kongemagt, som Knud udøvede gennem sin Sön Svend og dennes Moder Alfifa, som han havde sat til at styre Norge. Meget snart slog Opfattelsen af Olav helt om; der opstod Rygter om Jærtegn ved hans Grav, og da Liget et Aar efter hans Fald blev taget op, dömte Grimkel og alle tilstedeværende det helligt; det blev skrinlagt i Nidaros, og snart valfartede Pilegrimme langvejsfra til Hellig Olavs Sølvskrin. Olavs bitreste Fjender, Ejnar Tambarskælve og Kalv Arneson, drog selv til Gardarige for at hente Magnus, som straks ved sit Komme blev tagen til Konge af alle (1035). Det er **Olav den Hellige**, som gjorde Norge kristent, og som for alle Tider fastslog Rigets Enhed.

16. **Svend Tveskæg** (985—1014). Kort efter Harald Blaatands Død var Svend ved List bleven tagen til Fange af Sigvalde, og Danerne maatte løskøbe deres unge Konge. Svend syntes fra den Tid, han havde en Plet paa sit Navn; nogle kaldte ham Træl, fordi han var købt fri for Fangenskab, andre regnede ham for en Oprører mod sin fromme Fader.

Han søgte derfor at vinde nyt Ry ved at genoptage sine *Vikingetog mod England;* i Danmark, som han lod skøtte sig selv, gjorde Erik Sejrsæl sig til Herre. Den engelske Konge, Æthelred den Raadvilde, kunde ikke værge sit Land. To Gange købte han Vikingerne bort ved en Afgift, Danegæld. Efter nogle Aars Forløb vendte Svend hjem med store Rigdomme og satte sig igen i Besiddelse af Danmark*). Derefter deltog han i Slaget ved Svolder og fornyede Danmarks Höjhed over Viken. Den danske Kirke, som var bleven forfulgt under Erik Sejrsæl, fik atter Fred; Bispedömmet i Roskilde er maaske grundlagt af Svend Tveskæg. Han styrkede Dannevirke ved en Stenmur og var den første danske Konge, der lod slaa Mønt.

Englands Indtagelse. Æthelred, som ikke ved Penge kunde skaffe sig Fred for Vikingerne, der stadig kom igen, greb 1002 til det Middel at lade alle Danske myrde, der opholdt sig i den angelsaxiske Del af England. Men dette kaldte kun Hævnlysten til Live i Danmark. Aar efter Aar hærgedes Englands Kyster, indtil Kong Svend 1013 med Almuens Samtykke udbød Ledingsflaaden og i Løbet af 3 Maaneder indtog hele England. Kort efter døde Svend (1014). I Danmark blev hans Sön *Harald* Konge, Hæren i England hyldede den anden Sön, *Knud.* Engelskmændene greb atter til Vaaben under Æthelreds kække Sön, Edmund Jærnside, og Knud maatte hente nye Stridskræfter i Danmark. Under de følgende Kampe døde baade Æthelred og Edmund, hvorefter Knud 1016 uden Modsigelse blev hyldet som Englands Konge. Ved Broderen Haralds Død blev han ogsaa Konge i Danmark (1018).

17. **Knud den Store** (1018—35), af Samtiden kaldet »den Rige« (d. e. mægtig), herskede over et större Omraade, end nogen anden dansk Konge havde haft. Foruden *Danmark* og

*) Om de Kampe, dette kostede, synes de to Runestene ved Dannevirke at handle; den ene er rejst over en Helt, som faldt »da Kæmper sad om (d. e. belejrede) Hedeby.«

England lagde han en Del af *den vendiske Kyst* under sig og paastod, at han havde Ret til Höjheden over Norge. Olav den Digre og Anund Jakob (Olav Skotkonges Sön) angreb Danmark og slog endog Knud selv i Helgeaa; Nederlaget kan dog ikke have haft stor Betydning, da de to Konger straks drog hjem, og Knud rejste i Pilegrimsfærd til Rom. Men efter sin Hjemkomst sejlede han til Norge og blev *Norges Konge* (1028—35). Han regnedes for jævnbyrdig med Europas mægtigste Fyrster, og Kejseren afstod til ham alt Krav paa Markgrevskabet ved Ejderen (S. 18).

Knud opholdt sig mest i England, hvor han havde den store Opgave at udsone Landets to Folkeslag med hinanden. Han ægtede Æthelreds Enke Emma, knyttede den engelske Gejstlighed til sig, ryddede de mest selvraadige Stormænd af Vejen ved List og Vold, og det lykkedes ham virkelig at skabe Fred i Landet. Den store Hird, »Tingmannalid«, som Æthelred havde holdt til Værn mod Vikingerne, beholdt Knud; han gav den en egen Lov, *Vederlagsretten,* som ogsaa blev gældende for Hirden i Danmark.

Hans Virksomhed i Danmark er mindre kendt. Den danske Kirke styrkedes under ham; det store Bispedömme i Roskilde deltes ved Oprettelsen af en ny Bispestol i *Lund;* engelske Klerke, mest vel af dansk Byrd, kom til Danmark, og de første smaa Benediktinerklostre herhjemme grundedes. Rigsstyrelsen i Danmark førtes paa hans Vegne af en Jarl; denne var i nogle Aar hans Søster Estrids Mand, *Ulv Jarl.* Det fortælles, at da Folket var utilfreds med Knuds hyppige Fraværelse, lod Ulv paa Tinge Hardeknud (Knuds Sön med Emma) hylde som Konge; Knud lod da Ulv dræbe i Roskilde Kirke.

Knud fremtræder i mange af sine Handlinger som grusom, blodtørstig og hævngerrig; men hans vilde Vikingesind kunde böje sig i Anger og Ydmyghed, som da han fra Rom i et Brev til sine Undersaatter tilstaar, at han ofte har handlet uret, men har lovet Gud for Fremtiden at leve ret og fromt.

18. Vikingetidens sidste Konger (1035—66). Kort efter at Nordmændene 1035 havde taget *Magnus* til Konge, døde Knud og fulgtes i Danmark af *Hardeknud* (1035—42), i England af en anden Sön. Da Hardeknud vilde angribe Norge, satte Høvdingerne fra begge Lande igennem, at de unge Konger skulde holde Fred, og at den længstlevende af dem skulde arve den andens Rige. Ved Broderens Død i England fik Hardeknud ogsaa dette Rige, men døde selv pludselig 1042. Dermed var Knud den Stores Rige opløst; England vendte tilbage til den angelsaxiske Kongestamme (Edvard Confessor); i Danmark blev Magnus Konge. *Magnus* vandt Tilnavnet „*den Gode*“, skönt han var en stræng og kraftig Hersker. I Danmark mindedes han som Vogter af Landefreden og for sin Sejr paa *Lyrskov Hede* over en stor vendisk Hær, der var trængt ind over Grænsen. Ulv Jarls Sön, Svend Estridsön, som Magnus satte til Jarl i Danmark, gjorde Oprør mod ham, men var ikke heldig i Kamp og søgte Støtte hos sine Frænder i Sverige, hvorfra han idelig gentog sine Angreb. En Halvbroder til Olav den Hellige, Harald Haardraade, der havde været Væringhøvding i Miklegaard, kom hjem til Norge, og Magnus maatte dele Riget med ham. För sin Død 1047 bestemte Magnus, at Svend skulde være Konge i Danmark, Harald i Norge.

Harald Haardraade (1047—66) vilde ikke give Slip paa Danmark og gjorde fra Oslo, som han grundede, mange Hærgetog mod *Svend Estridsön*, men maatte til sidst anerkende denne som Danmarks Konge. Harald var haard og stræng og lod den gamle, mægtige Ejnar Tambarskælve dræbe. Harald Haardraade er den sidste i den lange Række Emigrantkonger, som fra Haakon Adelstensfostres Tid havde styret Norge. Alle Norges Konger i disse 130 Aar havde tilbragt deres Barndom og Ungdom i fremmede Lande. Han faldt ved Stanfordbro 1066 (S. 15).

Vikingetidens Resultater.

Af Periodens nye Statsdannelser gik de fleste tabt for Norden; blivende Betydning fik det nye Kongerige, Norge, og Fristatssamfundet paa Island.

19. **Danmark** omfattede, efter Vikens Tilslutning til Norge, tre »Lande«: Skaane (med Halland og Bleking), Sjælland (med Laaland og Falster) og Jylland (med Fyn) til Ejderen. Hvert af disse havde sit eget Landsting (ved Lund, Ringsted og Viborg) med egne Retsvedtægter. Ved Siden af de tre store Landsting havde visse Egne ogsaa deres særlige Landsting, f. Eks. Halland, Fyn, Sønderjylland (Urnehoved). Jylland (og maaske flere Landsdele) var inddelt i Sysler. Det væsenligste Baand mellem »Landene« var Kongemagten, der støttede sig til Hirden eller Vederlaget. Det gav i Danmark fuldt saa höj Anseelse at være Kongens Mand som at høre til en stor og uafhængig Bondeæt. Kongemagten var arvelig i Kongeslægten; men Folket hævdede Ret til at vælge mellem den afdøde Konges Sönner. Kristendommen havde sejret overalt undtagen i enkelte afsides Egne (Bleking og Bornholm), som kristnedes i den følgende Menneskealder.

20. **Sverige** deltes i Svea- og Götaland. *Svealand* (Nordan- eller Ofvanskog) omfattede Landskaberne: Upland, Södermanland, Närike, Vestmanland med Dalarne, Helsingland (d. e. Bygderne langs den botniske Bugts Vestkyst). *Götaland* (Sunnanskog) bestod af Hovedbygderne Vester- og Öster-Götland, Värmaland, de tyndt befolkede Egne i Syd der sammenfattedes under Navnet Småland, desuden Gotland, der indtil Magnus Ladelås var næsten uafhængigt. Hvert af disse Landskaber havde eget Ting og Retsvedtægter. Mellem Svear og Göter herskede der ofte Fjendskab, som skærpedes ved, at Göterne overvejende vare kristnede, medens Svearne holdt fast ved Aserne.

21. **Norge** bestod af følgende Hoveddele 1) det nordenfjældske (Trondhjem, Haalogaland), 2) de vestenfjældske Fjordlandskaber, 3) Viken, 4) Oplandene nord for Viken, 5) øst for Kølen Jæmteland*), 6) de skotske Øer. Riget udgjorde o. 30 Fylker, blandt hvilke der havde begyndt at danne sig större Tingforeninger: *Frostating* for det nordenfjældske, *Gulating* for Vestfylkerne, *Ejdsivating* for Oplandene og Viken. Noget senere udskiltes af det sidste et eget Ting for Viken: *Borgarting* (Borg = Sarpsborg). Kongedömmet regnedes for arveligt saaledes, at alle Kongesönner skulde være Samkonger (jfr. Magnus og Harald Haardraade). Den

*) Jæmteland kom dog først under Norge o. 1100.

ledende Magt i Samfundet var Lendermandsaristokratiet, hvis Anseelse langt mere hvilede paa Byrd end paa Tjenesteforholdet til Kongen.

22. Island. De første norske Høvdinger, der »tog Land« paa Island, kom dertil 874; i de følgende 60 Aar vedblev Udvandringen, indtil *Landnamstiden* endte o. 930. Herved var det beboelige Land paa Øen bleven delt mellem o. 40 Høvdingedömmer; hver Høvding var Gode og Tingformand for sit Omraade. For at hindre Fejder mellem disse indbyrdes uafhængige Smaastater oprettede alle Islændinger o. 930 det fælles *Alting*, der holdtes aarlig paa Tingvallasletten under Forsæde af en *Lovsigemand,* hvis Hverv det var paa Tinge at fremsige Landets Lov. Kristendommen indførtes o. 1000, da Altinget vedtog, at Blot kun maatte foretages i Löndom. Paa den afsides Ø bevaredes mere af Fortidens Minder og Sæder end i de nordiske Kongeriger. Islandske Skjalde færdedes paa de nordiske Kongers og Høvdingers Gaarde; de Efterretninger, som af dem bragtes til Hjemmet, forplantedes her fra Slægt til Slægt, indtil man i det 12 Aarh. begyndte at nedskrive de Sagaer og Kvad, som levede i Folkets Minde.

23. Kristendommen. Vikingetiden bragte Gæring i de gamle Gudeforestillinger; Myterne om Loke, Balder og Ragnarok have sysselsat Tankerne meget; mange opgav helt Troen paa Aserne og stolede kun paa deres egen Kraft og Styrke; andre (Harald Haarfager) troede kun, der var een Gud. Ved Asatroens Opløsning forberedtes Kristendommens Sejr; men det nye Trosindhold kunde ikke paa een Gang tilegnes af Nordboerne. I Reglen indskrænkede deres Kristendom sig til Troen paa Kristus som den eneste Gud, *Verdens Drotten;* af Helgene æredes særlig vor Frue og Hellig Olav. De gamle Guder og Vætter vedbleve at leve i Folketroen som onde Naturvæsner, der kunde skade Menneskene; men stærkere end de var Kristus og den, som ved Korsets Tegn eller den viede Mands (Præstens) signende Ord stillede sig under Kristi Værn.

Kristendommen maatte kræve, at Nordboerne brød med deres nedarvede Sæder: Börneudsættelse, Umaadehold i Mad og Drikke, Ringeagt for Menneskeliv. Herimod stillede Kirken Krav om, at ethvert Barn skulde optages i Samfundet gennem *Daaben*, at man hver Fredag og hele 40 Dage för Paaske skulde *faste,* at Manddrab skulde regnes for en Synd osv. Den, som øvede *„Kristendomsbrud"*, blev udelukket af Kirken og optoges først, naar han viste sin Angers Ærlighed gennem Skriftemaal, Bodsøvelser (Faste, Nattevagt) og gode Gerninger (som at give Almisse, bygge Vej og Bro, frigöre hærtagne Mænd og Trælle). Gentaget Kristendomsbrud rammes med *„Bandsmaal"* d. e. Udelukkelse fra Naaden her og hisset; den paagældende blev fredløs. Kirkens Hjælp paakaldtes af Folket,

især ved Døden; Præsten viede den døende med den hellige Olie, over den døde blev der sunget Ligsang og holdt Nattevagt. Paa tredje Dag drak man den afdødes Sjæleøl, der traadte i Stedet for det hedenske Gravøl. Paa lignende Maade forandredes Blotgilderne til Fællesøl, hvor Bægeret signedes med Korsets Tegn til Krist og vor Frue »til Aar og Fred«.

24. Kirkens første Organisation. *Kirkebygningerne* vare Bjælkehuse. De Mænd og Kvinder, som »søgte« hver enkelt Kirke, udgjorde dens »Sogn«. — Oprindelig har ofte den Høvding, som byggede Kirke, selv lært at synge Messen og modtaget Vielsen som *Præst*; med Tiden blev det hyppigt, at han lod sin Tjenestemand eller endog sin Træl blive viet. Præsten havde ingen anden Ret i det verdslige Samfund end den, han nød efter Byrd og Slægtskab; hans Indtægter bestod mest i Betaling for den kirkelige Tjeneste, han ydede. — *Bispen* var Kirkens egenlige Styrer. Han blev ved den hellige Indvielse Apostlenes Efterfølger; kun han kunde indvie Kirker og Præster og haandhæve Kirkens tugtende Magt; Bispedömmet alene regnedes for det fulde og rette Præstedömme. Det Omraade, som han førte Tilsyn med, var endnu ofte skiftende, alt efter, hvor meget han ved sin Personlighed og Slægtforbindelse kunde göre sig gældende. Paa Knud den Stores Tid var der saaledes ingen Bisp i Aarhus; hele Nörrejylland var samlet under Odinkar i Ribe, en Mand af mægtig Æt. Bispens sikre Indkomster vare smaa; ogsaa han maatte lade sig hver kirkelig Tjeneste betale. Da han ikke havde nogen verdslig Høvdingemagt, men gjaldt for Høvding, Bonde eller Træl efter sin Byrd, var det af stor Betydning for den unge Kirke, naar en indfødt Stormand som Odinkar modtog Bispeværdigheden. Bispen udnævntes i Reglen af Kongen, paa hvis Grund Hovedkirkerne vare byggede, men der blev ofte taget Hensyn til det Ønske, som næredes af den paagældende Kirkes Menighed og »Kor«, d. e. de Klerke, som dannede Bispens daglige Raad og Medhjælp.

Kirkens vanskelige Stilling. 1) Indtægterne vare uvisse og utilstrækkelige til at underholde en talrig Gejstlighed, 2) Kirkens Mænd nød kun Ret i Samfundet efter deres Byrd og Slægtskab, 3) ved det nöje Sammenhæng med de Slægter, Klerkene tilhørte eller vare indgiftede i, blev Kirken i höj Grad afhængig af det verdslige Samfunds Interesser. Derfor se vi i den følgende Tid, at Kirken stræber efter at opnaa 1) faste Indtægter, 2) særlig Retsstilling for de gejstlige, 3) Løsrivelse fra Slægtskabsforbindelserne.

Oversigt over Kap. II. 1. Frankerne kristnes o. 500, Angelsaxerne 600, Friserne 700, Saxerne 800. Nordboernes Vikingetog begynde 800.

Normannertogene. 2. Hæren. dens Krigskunst: de angrebne Folk svage. have ingen Sømagt. — 3—6. Kronologisk Oversigt. — 3. Indtil 911: Kystran, Plyndring i det indre, Bosættelse. Danelag 878. Gardarige. Normandi 911. — 4. 10 Aarh.: Udvandrerne kristnes. — 5. England indtages 1013. — 6. Sidste Tog: Harald Haardraade 1066, Knud d. Hell. paatænker Tog 1085, Magnus Barfod 1103. — 7—10. Geografisk Oversigt. — 7. Normanner, Daner, Rus. — 8. Sveavælde, Gardarige, Væringer. — 9. Noregsvælde: Hjaltland. Island, Grönland. skotske Øer, Dublin. — 10. Danevælde: Danelag, Normandi.

Kristendommens Indførelse. 11. Kampe paa Danmarks Grænse: Gudfred † 810; Henrik Fuglefænger o. 930, Otto II 974, »Markgrevskabet« indtil Knud d. St. — 12. Kristendom i Danmark: Ansgar 826—65. Gorm († 940) Hedning, Tyra Kristen? Bisper i Slesvig, Ribe. Aarhus 948. Harald Blaatand (940—85) døbes o. 960. — 13. Det norske Kongedömme grundes af Harald Haarfager 872, † o. 930; Erik Blodøkse fortrænges af Haakon Adelstensfostre † o. 960. — 14. Harald Blaatands Vælde i Norge; Erikssönnerne, Haakon Jarl. Jomsvikingernes Nederlag ved Upsala og i Hjörungavaag. — 15. Kristendommens Indførelse i Norge. Olav Trygveson (995—1000) † ved Svolder. Olav den Hellige (1015—30) † ved Stiklestad. Knud den Stores Sön Svend. Magnus bliver Konge 1035. Norge er nu eet, kristent Rige. — 16. Svend Tveskæg (985—1014), fangen i Jomsborg, paa Vikingetog; Erik Sejrsæl nogle Aar i Danmark. England tages 1013. Harald Konge i Danmark (1014—18). — 17. Knud den Store (1018—35). i Norge 1028—35. Tingmannalid og Vederlagsretten. Bispestol i Lund. Ulv Jarls Drab. — 18. Sidste Vikingekonger. Hardeknud (1035—42). Magnus den Gode i Danmark 1042—47, slaar Venderne ved Lyrskov. Harald Haardraade (1047—66) fejder mod Svend Estridsön, † ved Stanfordbro.

Resultater. 19. Danmark, tre »Lande«, Sysler, Tronfølgen. — 20. Sverige: Svealand hedensk, Götaland kristent. — 21. Norge: Tingforeningerne; Brødre ere Samkonger; Lendermændene. — 22. Island: Landnam 874—930. 40 Godord, Altinget 930, kristnes o. 1000. — 23. Kristendommen. — 24. Kirken: Præst og Bisp; Kirkens vanskelige Stilling.

III. Danmark 1047—1157.

1. Svend Estridsön (1047—75) delte det store nörrejyske Stift i fire; dermed havde Danmark naaet den Stiftsind-

Norden i den ældre Middelalder.

deling, som bestod i hele Middelalderen. Vest for Store Bælt var der 6 Bispedömmer: *Slesvig*, *Ribe*, *Aarhus*, *Viborg*, *Vendsyssel* (Børglum) og *Odense* (hvortil Laaland og Falster hørte); øst for Bæltet kun to: *Roskilde* og *Lund*. De sidstnævnte 2 Stifter vare langt större og rigere end de førstnævnte 6; det störste var Lunds Stift, der omfattede Skaane, Halland og Bleking med Bornholm, d. e. næsten $^1/_3$ af hele Riget. Svend havde til Hensigt, at Lund skulde være Sæde for en nordisk Erkebisp, og han underhandlede med Paven derom; men denne Plan blev ikke udført i Svends Levetid. Han mærkede ofte Ulæmperne af, at Nordens Kirke stod under fremmede Erkebisper, der hverken forstod Sproget eller kendte Samfundets Tilstand. Erkebisp i Bremen var da *Adalbert*, en myndig og höjtstræbende Mand, der som Formynder for Henrik 4 en Tid lang havde styret Tyskland. Da Svend havde ægtet en Kvinde, som han paa flere Maader var i Slægt med, tvang Adalbert ham til at skille sig fra hende, fordi Ægteskabet stred mod Kirkens Regel om de forbudne Grader. — Svend roses for sin Kærlighed til Kundskaber; som omtalt S. 1 meddelte han *Adam fra Bremen* Oplysninger om Nordens Historie. Saxo har optegnet den smukke Fortælling om, hvorledes Svend efter at have begaaet Drab ydmygede sig for Bisp Vilhelm; det er dog tvivlsomt, om det ikke er den velkendte Beretning om Theodosius den Store og Ambrosius, som fejlagtig er fæstet til Svends Navn.

2. **Svend Estridsöns Sönner.** Ved sin Død 1075 skal han have efterladt sig 14 Sönner. For at forebygge Borgerkrig havde han taget det Løfte af Sönnerne og alle sine Mænd, at de skulde enes om kun at vælge een til Konge; efterhaanden bleve 5 af Brødrene Konger efter hinanden. Først kaarede paa Isøre Ting Almuen fra hele Riget *Harald Hén* (d. e. blød Sten), som herskede 1075—80. *Knud den Hellige* (1080—86) kæmpede for at mildne Folkets vilde Sæder og at sikre Kirkens Stilling. *Oluf Hunger* (1086—95) var den gamle Tids Mand. *Erik Ejegod* (1095—1103) fortsatte Knuds Gerning og afsluttede Kirkens Organisation ved

Oprettelse af Erkestiftet. *Niels* (1104—34) var personlig ubetydelig, men i hans Tid forefaldt skæbnesvangre Tildragelser.

3. **Knud den Hellige** var af Naturen kamplysten og lidenskabelig som en af Vikingetidens Helte, men samtidig dybt greben af Kristendommen; han var saa stræng mod sig selv, at han underkastede sig Selvpinsler, men mild mod de fattige og ringe. Han havde en höjere Opfattelse af en Konges Kald end nogen af Forgængerne. Med Strenghed straffede han alle Ufredsmænd; under Haralds Regering færdedes han paa Søen for at skærme mod Vikinger; som Konge lod han den bornholmske Jarl Blod-Egil hænge for Sørøverfærd. Frigivne Trælle og fremmede tog han under sit Værn. I sin Virksomhed for Fred og Retssikkerhed støttede han sig til Kirken; i Tilslutning til den samtidige Pave Gregor 7's Reformer vilde han give Præstestanden en höj Stilling i Samfundet. I hans Gavebrev til Lunds Domkirke ere Bisperne nævnte för de verdslige Høvdinger, Præsterne för Hirdmændene. Han fastsatte, at alle Sager mellem Klerke indbyrdes skulde paadömmes af Bispen, og at enhver Klage for *Helgbrud**) skulde rejses af Bispen og paadömmes paa Kirkestævne. Derved gjorde han Begyndelsen til at give *Kirken en særlig Retsstilling.* For at skaffe Kirken en sikker Indtægt vilde han have, at Folk skulde give *Tiende*, og saa vidt hans Magt naaede, tvang han det igennem. Men Kongen havde ingen Myndighed til at paalægge Folket nye Afgifter, og først langt senere blev Tienden almindelig indført. Naar Bønderne satte sig imod hans Ønske, gjorde han strengt sin Ret gældende imod dem; saaledes nægtede han Hallandsfarerne Tilladelse til at føde deres Svin i de store Skove, der som herreløst Gods hørte til Kronen, og forbød Skaaningerne at fiske i Øresund, der var Kronens Ström. Der vaktes snart en stærk Uvilje mod den haarde Konge. Han samlede en Ledingsflaade i Limfjorden for at angribe England; men da han blev opholdt saa længe i Søn-

*) Slagsmaal paa indviede Steder og til hellige Tider, Arbejde paa Helligdagene, Overtrædelse af Fastepaabud o. lign.

derjylland, at det blev for sent paa Aaret, maatte han give Flaaden Hjemlov og opgive Toget. Aaret efter drog han paa Gæsteri i Vendsyssel; da rejste Vendelboerne sig til aabent Oprør. Hvor han kom hen i Landet, var Stemningen den samme; da han senere kom til Odense, blev ogsaa her Oprør. Han tyede til *St. Albans Kirke*; medens hans Brødre *Benedikt* og *Erik* værgede Indgangen, blev Knud dræbt af et Kastespyd, der slyngedes gennem Korvinduet. Benedikt blev ihjelslaaet af Bønderne (1086). Natten derefter jordede Klerkene Knud og hans faldne Mænd.

Men snart begyndte man at savne hans stærke Styre; Vikinger hærgede paa Havene, flere Aar i Rad indtraf Hungersnød (deraf Kong Olufs Tilnavn). Stemningen slog helt om. Knuds Ben bleve optagne af Graven og underkastede en Ildprøve; fire Gange kastedes der Gløder paa dem, uden at de brændte; de nedlagdes derpaa i den Stenkirke, Knud selv havde begyndt at bygge.

4. **Erik Ejegod.** Erik var den af alle Brødrene, Folket holdt mest af; han var höj, stærk og vennesæl. Han fortsatte og fuldbragte en stor Del af det, Knud havde gjort til sit Formaal. Han fik Pavens Bekræftelse paa, at Knud blev optaget paa Helgenlisten, og at der skulde oprettes et eget nordisk Erkesæde. Til at forrette Tjeneste ved *St. Knuds Kirke* i Odense indkaldte han engelske Benediktinermunke; og Helgenens Ben skrinlagdes med stor Höjtidelighed samme Dag, som den nye Stenkirke indviedes, Langfredag 1101. — I disse Aar var det, at Tanken om at udfri det hellige Land fra de Vantros Vælde greb alle kristne Folk. Denne Begejstring gjorde sig ogsaa gældende i Danmark; en af Kongens Brødre og to Bisper tog Korset og faldt mod Seldsjukerne. Ogsaa Kong Erik følte Trang til at sone sine Synder — Anledningen skal have været Drab paa nogle Hirdmænd — ved at drage til Jerusalem. Han naaede kun til Cypern og døde der; hans Dronning Bodil drog videre til Jerusalem og døde paa Oliebjærget (1103).

5. **Erkebispedömmet i Lund.** I Aaret 1103 udsendtes

en pavelig Legat med *Pallium**) for at indvie Biskop *Asser* i Lund til nordisk Erkebisp; under ham skulde alle danske, norske og svenske Bisper staa. Under *Eskil* (Erkebisp 1137—78) traadte den nordiske Kirke ind i en rig Udvikling (Kap. IV). — Norge fik 1152 sin egen Erkebisp i Nidaros, der blev uaf-

Koret af Lunds Domkirke. Kirken indviedes 1145.

hængig af Lund. Sverige fik 1164 en Erkebisp i Upsala; han modtog Pallium af den danske Erkebisp, der vedblev at have Overhöjheden over Upsala Erkestift og førte Titelen »Sveriges primas«.

6. **Niels** (1104—34) var en kraftløs Konge. I hans Tid

*) Pallium var et hvidt Baand, prydet med sorte eller røde Kors; det vævedes af Uld fra de hellige Lam i St. Agnesekirken i Rom.

forfaldt Hirden; Vederlagsrettens strænge Bestemmelse mildnedes, og Hirdmændenes Tal nedsattes. Herved blev Retssikkerheden mindre, og Riget udsattes for Plyndringer af vendiske Skarer. Niels's kraftige Dronning, *Margrete Fredkulla* (se S. 75), bødede paa sin Mands Uvirksomhed ved at forstærke Dannevirke. Sliens vestlige Vige vare nemlig i Tidens Løb blevne lavvandede eller helt udtörrede, saa at Virkets venstre Flanke kunde omgaas; hun lod da opføre den saakaldte *Margretevold*, der dækkede for hele den svage Flöj. — Efter Dronningens Død blev **Knud Lavard** Rigets ledende Mand. Han var Sön af Erik Ejegod og opfostret hos den mægtige sjællandske Høvding Skjalm Hvide; senere levede han hos Saxernes Hertug, hvor han tilegnede sig Udlandets ridderlige Sæder. Som voksen blev han Danmarks Landeværnsmand eller Jarl, d. e. øverste Høvding for Rigets hele Stridsmagt; særligt paahvilede det ham som Jarl i Sønderjylland at vogte Grænsevirket. Han kaldtes med den engelske Titel *Lavard**), af Eftertiden med den tyske Titel Hertug. Han slog med Kraft Vendernes Angreb tilbage, og da Obotriternes Konge døde, blev Knud Obotriterkonge og virkede for at udbrede Kristendommen i Vendland. Hjemme holdt han over Landefreden og straffede alle Ufredsmænd, af hvad Æt de end vare. Den store Folkeyndest, han derved vandt, vakte Misundelse hos *Magnus den Stærke*, Niels's og Margretes Sön, som frygtede, at Folket ved et kommende Kongevalg skulde foretrække Knud. Magnus var bleven valgt til Konge i Vester Gøtland, Margrete Fredkullas Hjemland, og indtog en lignende Stilling ved Rigets Nordgrænse, som Knud ved Sydgrænsen; i selve Danmark havde de begge mange Tilhængere. Hadet drev Magnus til at slutte en Sammensværgelse med andre Medlemmer af Kongeætten om at rydde Knud af Vejen; det kom til Udførelse ved det lumske Overfald i Haraldsted Skov d. 7 Jan. 1131. Knuds Lig jordfæstedes af hans Fostbrødre Asser (Rig) og Ebbe (Skjalm Hvides Sönner); snart fortalte

*) Herre, egl. Brødgiver.

Rygtet, at Undergerninger paa Drabsstedet vidnede om hans Hellighed.

7. **Fejder i Kongeætten** 1131—57. Ebbe og Asser æggede den sjællandske Almue til Hævn, og paa Ringsted Landsting dömtes Magnus fredløs. Da Niels alligevel optog Magnus i sin Kongsgaard, afsatte et nyt Landsting ved Ringsted Niels og valgte Knuds Broder Erik til Konge. I tre Aar kæmpede Erik for Kronen, støttet af Sjællandsfarerne, medens Nörrejyderne holdt med Magnus; Afgörelsen kom først, da Skaaningerne med Erkebisp Asser i Spidsen sluttede sig til Erik. Ved *Fodevig* bukkede Magnus's Ledingshær under for Eriks brynjeklædte Ryttere (1134); Magnus faldt, Niels flyede til Slesvig. Bymændene havde været Tilhængere af Knud Lavard, der havde været Oldermand for deres höjeste Gilde, og de nedhuggede Niels paa Byens Gade (1134). *Erik*, kaldet *Emun**), (1134—37) tog blodig Hævn over alle Magnus's Tilhængere; tre Aar senere dræbtes han selv paa Urnehoved Ting af en Hirdmand, Sorte Plov. Af Kongeætten var da paa Mandsiden kun Börn tilbage; til Konge kaaredes derfor *Erik Lam* (1137—46), der kun paa mødrene Side stammede fra Svend Estridsön. Hans Styrelse var helt kraftløs; da han følte Døden nærme sig, lod han sig munkevie. Derpaa valgte Sjællandsfarerne Erik Emuns Sön *Svend*, Jyderne Magnus's Sön *Knud;* af Skaaningerne holdt de fleste med Svend. Paa dennes Side stod Knud Lavards unge Sön *Valdemar*, der var født 8 Dage efter Faderens Mord og opfostret hos Asser Rig sammen med dennes Sönner Absalon og Esbern. Svend fik Overhaand og var i flere Aar Enekonge, indtil Valdemar udsonede sig med Knud og trolovedes med hans skönne Halvsøster Sofie; da Knud og Valdemar gjorde Oprør, maatte Svend forlade Danmark og søge Hjælp i Tyskland. Da han kom tilbage med en stor Hær, gik de andre Konger ind paa et Forlig, hvorved Danmark deltes i tre Riger. Tre Dage senere holdtes Gæstebud i Roskilde, hvor Svend ved Svig søgte at

---

*) Den evig mindeværdige.

dræbe begge sine Medbejlere; Knud faldt, men Valdemar undkom og flyede til Jylland, hvor han samlede en stor Bondehær. Svend fulgte efter med sin Hær, men blev slaaet og efter Kampen dræbt af en Bonde paa *Grade Hede* 1157; efter det Sted, hvor han døde, kaldes han Svend Grade. Stormændene fra hele Riget anerkendte nu Valdemar som Enekonge.

Oversigt over Kap. III. 1. Svend Estridsön; 8 danske Bispedömmer; Adalberts Myndighed; Adam fra Bremen. — 2. Harald Hen 1075—80, Knud den Hellige 1080—86, Oluf Hunger 1086—95, Erik Ejegod 1095—1103, Niels 1104—34. — 3. Knud den Hellige, Gavebrev til Lund, Begyndelse til Kirkens særlige Retsstilling og Tienden, Rustninger mod England, Oprør, Død i Odense, Uaar. — 4. Erik Ejegod. Knud kanoniseres 1101. Pilegrimsfærd. — 5. Erkebispedömmet i Lund. Asser 1104—37. Eskil 1137—78. Erkestift i Trondhjem 1152, Upsala 1164. — 6. Niels. Margrete Fredkulla forstærker Dannevirke. Knud Lavard † $^{7}/_{1}$ 1131. — 7. Kongefejderne. Fodevig 1134, Niels † i Slesvig Erik Emun 1134—37. Erik Lam 1137—46. Svend, Knud og Valdemar 1146—57.

IV. Valdemarernes Tid 1157—1241.

Valdemar den Store 1157—82. Knud (6) Valdemarssön 1182—1202. Valdemar Sejr 1202—41.

Denne Periode falder i to Afsnit. Fra 1157 til o. 1190 (Valdemar den Stores og den første Del af Knud 6's Regering) er Absalon ved Siden af Kongerne den ledende Mand. Fra 1190 til 1241 er Valdemar Sejr ledende, først som Hertug i Sønderjylland, fra 1202 som Konge.

Absalons Tidsalder 1157—o. 1190.

1. **Valdemar den Store og Absalon.** Valdemar skildres af Svend Aggesön som fager af Aasyn, snild og klog, kæk og sejrsæl, *heldig i næsten alt, hvad han foretog sig.* Af Saxo, der opfatter Absalon som betydeligere end Kongen, faar man det Billede, at Valdemar med alle sine store Egenskaber

kunde være opfarende indtil Grusomhed og noget ustadig i sine Beslutninger. Hans trofaste Ven og Fosterbroder *Absalon* var stærk og modig som en Viking; han kunde svømme i fuld Rustning; Saxo siger, at hans Veltalenhed var som et tveægget Sværd; med den bragte han Orden paa de urolige Sjællandsfarers Landsting, ja revsede Kong Valdemar selv, naar denne syntes ham vægelsindet eller for haard. I Paris havde han uddannet sig i Tidens Lærdom. Hans hele Liv samlede sig om to Formaal: at fri Landet for Vendernes ødelæggende Tog og at bringe Danmarks Kultur paa Höjde med det civiliserede Europas. Kort efter at Valdemar var bleven Enekonge, valgtes Absalon til Biskop i Roskilde. Denne Kirkes rige Indkomster i Forening med hans store Slægtarv satte ham i Stand til med Styrke at virke for begge sine Formaal*).

2. **Venderne** vare i det 12 Aarhundrede endnu Hedninger, skönt der baade fra Danmark og Tyskland tit var gjort Forsøg paa at omvende dem. Stundom havde de ladet sig døbe, men faldt stadig fra Kristendommen igen. I det 10 og 11 Aarh. havde det set ud til, at den danske Indflydelse i Vendland skulde faa Overvægt over den tyske; men i Danmarks Svagheds Tid efter Knud Lavards Mord kom Venderne kun under tysk Paavirkning. Saxernes Hertuger udvidede deres Magt øst for Elben og havde paa Niels's Tid indsat en Undervasal (af Huset Schauenburg) som *Greve i Holsten* og Stormarn; *Vagrerne* maatte give sig ind under Greven i Holsten. Paa Valdemar den Stores Tid var *Henrik Løve* Saxernes Hertug; han undertvang den ene vendiske Stamme efter den anden; ved Trave grundedes en tysk Handelsstad, Lybek.

Da Venderne Skridt for Skridt trængtes ud af deres eget Land, søgte de Oprejsning ved at kaste sig over de danske Kyster, som i Kongefejdernes Tid laa næsten værgeløse. Først hærgede de kun Kysterne; snart vovede de paa røvede

---

*) Kilderne hertil ere de samtidige Værker Knytlingasaga, Svend Aggesöns korte og Saxos store Danmarkshistorie (oversat af Vedel og Grundtvig).

Heste at drage flere Mil op i Landet. Skaanes, Øernes og Østjyllands Kyster begyndte at blive forladte af Beboerne og laa udyrkede; paa Laaland og Falster havde maaske allerede Vender bosat sig. Der gjordes ingen kraftig Modstand uden af Roskilde Borgere, der stiftede et Søkrigerlag, som tit kæmpede heldigt mod Venderne. Først da Valdemar var bleven Enekonge, toges Kampen op med Kraft.

3. **Vendertog under Valdemar.** Danmarks Ledingsvæsen var i Forfald, Almuen uvillig til at drage i Krig udenfor sin egen Landsdel. Kun med Möje fik Valdemar og Absalon samlet en lille Flaade fra Sjælland og Skaane; Laalikerne og Falstringerne opbødes først i yderste Öjeblik, for at de ikke skulde forraade alt til Venderne; Jyderne regnede man for saa uvillige, at man slet ikke udbød dem. Selv blandt dem, der mødte, vare de fleste vrangvillige, Kongen syntes at vakle, og mange Skibe sejlede hjem igen; men Absalon satte igennem, at man med de faa tilbageblevne Skibe gjorde et Plyndringstog til den vendiske Kyst. Da dette første ringe Vendertog gik godt, gentoges Togene hvert Aar med altid större Deltagelse, først kun for at plyndre, men senere for at erobre. St. Vitus Dag (15. Juni) 1169 indtoges *Arkona*, Guden Svantevits Billede omhuggedes, der sattes Præster paa Rygen, som lagdes til Roskilde Stift, og Ryboernes Fyrste blev dansk Lensmand. I de følgende Aar indtoges flere Stæder paa Fastlandet. — Under disse Kampe var Henrik Løve snart Danmarks Forbundsfælle, snart dets Fjende. Han erobrede næsten hele det vendiske Fastland, medens Danmark foreløbig ikke vandt stort mere end Rygen. Vigtigere for Danmark end Landudvidelsen var det, at Havet nu var sikkert. Talrige Borge byggedes for at værne Kysterne: *Havn* (København) af Absalon, *Sprogø* og *Vordingborg* af Valdemar, *Hærvig* (Kallundborg) af Esbern Snare. Selv om Vinteren færdedes Absalon paa Søen med sine Hærskibe.

4. **Vendland indtages.** Valdemar havde fundet sig i at hylde Kejseren (Frederik Barbarossa) som sin Lensherre, ligesom Svend Grade havde gjort. Til Henrik Løve maatte han, som vi have set, overlade Broderparten af de fælles

Erobringer. Det var da naturligt, at han arbejdede paa at sikre Danmarks Forsvar ogsaa mod Tyskland. Han lod foran Dannevirkes gamle Jordvold opføre en Mur af Teglsten, *Valdemarsmuren,* som gjorde Virket næsten uindtageligt. Derved satte han sin Efterfølger i Stand til at frigöre sig for Kejserens Overhöjhed. Da Valdemar 1182 fulgtes af sin Sön Knud, forlangte Frederik Barbarossa Lensed af ham. Efter Absalons Raad nægtede Knud at hylde Kejseren. Denne var optaget i Sydtyskland og Italien; i Nordtyskland var der ikke længer nogen Magt, som var Danmark jævnbyrdig, efter at Henrik Løve 1180 var afsat fra sine Len og forjaget; Kejseren nöjedes da med at lade sin Vasal Fyrst *Bugislav af Pommern* angribe Rygen. Absalon samlede i störste Hast en Flaade, overraskede Bugislav og slog ham aldeles (1184). Budskabet om dette Slag traf Kejseren paa Rigsdagen i Mainz; dets Ry naaede helt ned til Væringerne i Miklegaard. Absalon og Knud fortsatte Krigen og indtog hele Vendland (Meklenborg og Pommern), hvis Fyrster alle maatte sværge Kong Knud Troskab. Fra den Tid kaldte den danske Konge sig *Danernes og «de Venders« Konge.*

5. **Kongemagten og Vederlaget.** Kongens Anseelse og Indflydelse voksede derved, at Valdemar havde været i Stand til at skabe Fred baade paa Land og Sø. Men da der endnu levede mange Ætlinger efter de tidligere Konger, var der altid Fare for, at Fejderne i Kongeslægten kunde udbryde igen. Derfor vilde Valdemar have en Efterfølger valgt i sin Levetid. Paa et Vendertog lod han Knud hylde af Høvdingerne og Hæren; senere, samme Dag som Kongens Fader Knud Lavards Levninger i Overværelse af Rigets Stormænd skrinlagdes i den nybyggede Kirke i Ringsted, blev *Knud kronet* af Erkebiskop Eskil (1170). Skönt Tronfølgen saaledes var sikret baade ved Folkets Valg og den hellige Indvielse, stiftedes der flere Sammensværgelser af misfornöjede Kongesönner; men Valdemar kuede enhver Oprørslyst.

Vederlaget. Kongen stræbte at forøge sine Hirdmænds Tal for at have en Krigsstyrke til sin Raadighed til enhver

Tid. Efter Slaget ved Fodevig, hvor Magnus's Fodfolk bukkede under for Eriks Ryttere, blev det efterhaanden Reglen, at Vederlagsmændene tjente til Hest i Brynje. De rigeste Bønder foretrak at paatage sig Ryttertjenesten i Stedet for den sædvanlige Ledingspligt og gik ind i Hirden, bleve »Vederlagsmænd«. Hirdtugten genoprettedes, idet Knud den Stores Vederlagsret paany sattes i Kraft. Vederlagsmændene opfattede sig som en højere Samfundsklasse end de ledingspligtige Bønder. De vare i særlig Grad opfyldte af Iver for Kampens Formaal, som ikke alene var at udvide Riget, men navnlig at udbrede Kristendommen. Vendertogene ere vore Korstog; derfor skabte de hos os den samme Ridderaand, som Korstogene til Palæstina vakte i andre Lande.

6. Kirken under Eskil og Absalon. Denne Tidsalder havde Betydning for den danske Kirkes Udvikling: 1) ved Affattelsen af den skaanske og den sjællandske Kirkeret, 2) ved Kirkebygninger, 3) ved Oprettelsen af Klostre. 1) Ved den skaanske Kirkeret, som vedtoges ved mindelig Overenskomst mellem Eskil og Skaaningerne, og den sjællandske, som vedtoges paa samme Maade mellem Absalon og Sjællandsfarerne, gik Bønderne i disse Lande ind paa at yde Tiende til Kirken. Cølibatet begyndte at trænge igennem. 2) De gamle Trækirker afløstes overalt af Stenkirker; vore fleste nuværende Kirker tilhøre denne Tid. 3) Eskil, som var en personlig Ven af Cistercienserordnens ypperste Mand, Bernhard af Clairvaux, indkaldte Munke af denne Orden. *Cistercienserbrødrenes* Ordensregel var meget streng: de maatte hverken gaa i Skind eller Skjorte, kun i svære Sygdomme spise Kød, hele Dagen sysselsætte sig med Bön, Læsning eller legemligt Arbejde, især *Mark- og Havearbejde.* De passede derfor godt for et Bondeland som Danmark. Store Cistercienserklostre med udstrakte Jorder oprettedes i Esrom, Sorø (grundet af Skjalm Hvides Sönner), Öm, Løgum, Kongens Ryd (Lyksborg) m. fl. St. Ogsaa andre Ordener indkaldtes, saaledes stiftedes et Johanniterkloster i Antvorskov. Disse Klostre bleve Midtpunkter for et forbedret Jordbrug og Havedyrkning og for boglig Dannelse.

Eskil (Erkebisp 1137—78) var en stridbar Natur og oprindelig ikke Valdemars Ven, men kunde stundom opflammes for Kongens og Absalons store Foretagender, saasom for Vendertogene. Dog følte han sig ikke tilfreds mellem den ny Tids Mænd, og da tilmed hans to Dattersönner havde deltaget i en Sammensværgelse mod Valdemar, besluttede den gamle Mand at nedlægge sit Embede og at ende sine Dage i Clairvaux, som han flere Gange havde gæstet.

Vægmaleri fra Fjenneslev Kirke, som skal være grundlagt af Asser Rig.

7. Absalon som Erkebisp (1178—1201). For en Forsamling af Rigets Stormænd i Lunds Domkirke oplæste Eskil et Pavebrev, der tillod ham selv at vælge sin Eftermand. Mange frygtede, at han vilde vælge en Mand, som var Kongens Fjende. Da vedblev Eskil: »Vil jeg tækkes min Gud og se hen til hvem der er Kaldet nærmest, da er der kun een at vælge, en Mand, der er vel øvet i Embedets Gærning og dertil Fædrelandets trofaste Sön; jeg udnævner da min Frænde, den eder alle med Æren kendte sjællandske Biskop.« Alle glædede sig; men Absalon vilde ikke modtage Valget, og da Kannikerne søgte at slæbe ham til Højsædet, stred han imod, saa Kirken genlød af Bulder, idet han raabte, at han henskød Afgørelsen til Paven. Han vilde nemlig ikke opgive Sjælland, hvor hans Magt var grundfæstet, for at gaa til de genstridige og urolige Skaaninger. Men da Paven tillod ham paa een

Gang at beholde Sjællands Stift og overtage Erkestiftet, gav han efter. — Eskil døde faa Aar senere i Clairvaux.

I Skaane vaagnede snart Uvilje mod Absalon. Bønderne harmedes over, at han satte sjællandske Herremænd paa Erkestiftets Gaarde; de nægtede at betale den Tredjedel af Tienden, som tilfaldt Bispen, og de vilde ikke tillade, at Præsterne skilte sig fra deres Hustruer. Det blev et virkeligt *Oprør,* som Absalon ikke kunde dæmpe; Kong Valdemar maatte gaa derover med en Hær og slaa Bønderne. I Knud 6's første Aar rejstes Oprøret igen, men dæmpedes uden Vanskelighed. I den følgende Tid blev Bispetiende og Cølibat efterhaanden Regel i Skaane. Dette er den første virkelige Standskamp mellem Bønderne og de nydannede Stænder, Klerke og Herremænd.— Under Knud 6 opgav Absalon Sjællands Bispestol og trak sig tilbage fra krigerske Foretagender; Erkestiftet beholdt han til sin Død 1201. Sin store Slægtarv gav han til Sorø Kloster, hvor han blev jordet. Han fulgtes i Roskilde af sin Frænde Peder Sunesön, i Lund af Andreas Sunesön*). Det var efter Absalons Tilskyndelse, at Saxo og Svend Aggesön skrev deres Danmarkskrøniker.

Valdemar Sejrs Tidsalder**).

8. **Indtagelsen af Holsten og Kampe i Tyskland.** Ved Aar 1190 blev Kong Knuds yngre Broder *Valdemar Hertug i Sønderjylland,* hvor hidtil Magten havde været overdraget til Bisp Valdemar af Slesvig, en Frillesön af Knud Magnussön.

*)

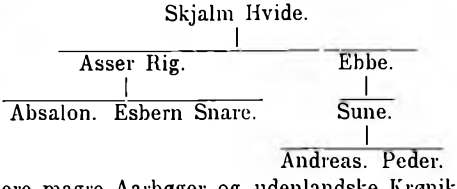

**) Kilderne ere magre Aarbøger og udenlandske Krøniker; de vigtigste ere samlede i *A. D. Jörgensen: Valdemar Sejr.*

Forbitret over at miste Styrelsen af Sønderjylland knyttede Bispen forræderisk Forbund med Kong Sverre i Norge og flere nordtyske Fyrster, der saa skævt til Danmarks stigende Magt, deriblandt Grev Adolf 3 af Holsten, for at fratage Knud Kronen og Valdemar Hertugdömmet. Men Kongen fik Bispen taget til Fange og satte ham paa Søborg; de forbundne Fyrster bleve let slaaede. Hertug Valdemar indtog først Rensborg, senere hele *Holsten* (1202); Adolf blev fangen og ført til Søborg. Paa denne Tid døde Knud; *Valdemar hyldedes som Konge* uden Modsigelse og kronedes af Andreas Sunesön i Lund Juledag 1202. Aaret efter modtog han i Lybek de undertvungne Landes Hyldest. Han kaldte sig Danernes og Slavernes Konge, Jyllands Hertug og Nordalbingiens Herre. Grev Adolf kom paa fri Fod mod at opgive Holsten; Valdemars Søstersön Albrekt af Orlamünde blev Danmarks Lensmand i Nordalbingien, d. e. Landene nord for Elben.

Efter nogle Aars Fangenskab blev *Bisp Valdemar* løsladt efter Innocens 3's Ønske og Dronning Dagmars Forbön; han lovede at opholde sig i Italien og ikke at forbinde sig med Danmarks Fjender. Men da Domkapitlet i Bremen valgte ham til Erkebisp, tiltraadte han Embedet trods sit Løfte og arbejdede stadig paa at hidse de nordtyske Fyrster til Krig mod Danmark. Den welfiske Kejser *Otto 4* søgte først Kong Valdemars Venskab i Kampen mod det hohenstaufiske Parti, senere gik han over til Danmarks Fjender. Kong Valdemar sejrede desuagtet stadig over Tyskerne, Bisp Valdemar blev sat i Band af Paven og maatte søge Ly i et Kloster. Da den unge hohenstaufiske Kejser *Frederik 2* begyndte sin Kamp mod Otto 4, ønskede han at vinde den danske Konge for sig og udstedte i Metz 1214 et Brev, hvorved han til Danmark afstod sin Ret til alt Land nord for Elbe og Elde. Otto 4 blev paany slaaet af Valdemar og bukkede faa Aar senere helt under for Frederik.

9. **Estland indtages 1219.** Kong Valdemar herskede nu ubestridt over alle Kyster i den vestlige Halvdel af Østersøen; ogsaa de østlige Lande, Pröjsen, Livland og Estland, hjem-

søgtes tit af danske Flaader. Hidtil havde dog den tyske Indflydelse i disse fjerne Egne langt haft Overvægt over den danske. De tyske *Sværdriddere* satte sig fast i Livland og kristnede det; men da de bragtes i Nød baade af de kristne Russere og af de hedenske Liver og Ester, maatte de søge Hjælp hos Valdemar, som paa deres Bön 1219 drog til Estland med Danmarks Ledingshær. Straks underkastede Esterne sig og lod sig døbe; men tre Dage efter overfaldt de (15 Juni) den danske Lejr og bragte den i stor Fare, indtil Kongen kom til med sine Ryttere og vandt en blodig Sejr. Til dette Slag er Sagnet om den himmelfaldne Fane knyttet. Staden *Reval* grundedes, dens Vaaben blev Dannebrogskorset; her oprettedes et Bispedömme under Lunds Höjhed. Estland hørte til Danmark fra 1219 til 1346. — Det er navnlig for dette Tog, at Eftertiden har givet Valdemar Tilnavnet »den sejrrige«.

10. De undertvungne Lande løsrive sig. *Kongens Fangenskab 1223—25.* Med Estlands Erobring naaede Valdemar Sejrs Magt sit Höjdepunkt. Forbindelsen mellem de udstrakte Lande var imidlertid svag og afhang udelukkende af Kongens Personlighed; derfor kunde det store Rige opløses blot ved, at han blev fjernet fra Landet. En utilfreds Vasal, Henrik af Schwerin, som en Dag i Aaret 1223 havde deltaget i Jagten paa Lyø med Kongen og hans Sön, den udvalgte Konge Valdemar den Unge, overrumplede Natten derefter Kongerne i deres Telt og førte dem til sine Skibe »med stor Umag og megen Angst«. Han bragte dem til en uindtagelig Borg syd for Elben. I Danmark vakte det lumske Overfald almindelig Harme; men der fandtes ingen enkelt Mand, som havde Myndighed nok til at samle Folket, da Erkebispen Andreas Sunesön var ramt af ulægelig Spedalskhed og traadt tilbage fra sit Embede. Medens Retssikkerheden og Landefreden i selve Danmark begyndte at undergraves, løsrev de tyske og vendiske Lensmænd sig. Grev Adolf 4 af Schauenburg (Adolf 3's Sön) faldt ind i Nordalbingien, Albrekt af Orlamünde blev slaaet og fangen. Paven optraadte for Valdemar, men udrettede intet. Kongen maatte da indgaa Forlig

for at komme paa fri Fod: han skulde udrede en stor Sum Løsepenge, afstaa alle Lande syd for Ejderen og love ikke at hævne sig (1225).

Valdemar holdt ikke sit Løfte om ikke at tænke paa Hævn og blev af Paven løst fra sin Ed. Han gik med sin Hær over Ejderen, indtog Ditmarsken og trængte langt ned i Holsten. Da forenede alle de Fyrster sig, som truedes af

Valdemar Sejrs Segl.

hans Fremgang, og tilföjede ham et afgörende *Nederlag ved Bornhøved (1227)*. Valdemar maatte fra nu af opgive alle Erobringsplaner; han beholdt kun Danmark, Rygen og Estland.

Slaget ved Bornhøved afgjorde den lange Væddestrid mellem Danmark og Tyskland om, hvem Østersøens vendiske Sydkyst skulde tilfalde. Snart opstod i Meklenborg og Pommern tyske Stæder, og der indvandrede tysk Adel. Derfor kom Norden i de følgende Aarhundreder under langt stærkere Paavirkning af Tyskland end för.

11. Valdemar Sejrs Dronninger og Sönner. Hans første Dronning var den bøhmiske Prinsesse Margrete Dragomir, af Danskerne kaldet *Dagmar,* der i Folkevisen mindes som den fromme og hjertensgode. Hans anden Dronning, *Berengaria* af Portugal, lovprises af Kilderne for sin sjældne Skönhed; i en senere Folkesang blev hun den onde Bengerd. Dagmars Sön var *Valdemar den Unge,* der som Dreng kronedes til

Valdemar Sejrs Segl.

Faderens Medkonge og Tronfølger og senere delte hans Fangenskab; han omkom paa Revsnæs ved Vaadeskud. Bengerd havde tre Sönner: *Erik,* der kronedes som Konge, *Abel,* som fik Hertugdömmet i Jylland, og *Kristoffer,* som fik Laaland og Falster i Len. Desuden havde Valdemar Frillesönner, som forlenedes med Bleking og Nörrehalland. Ved at udskifte Landet i Len til yngre Sönner fulgte han Udlandets almindelige Skik, men lagde tillige Frøet til lange Stridigheder. Kort efter at have udstedt Jydske Lov (S. 52) døde Valdemar 1241 i Vordingborg.

Mindesmærker og Levninger.

12. Rigets Vaaben og Flag. Knud 6 førte i sit Vaaben tre kronede, blaa Løver paa en gylden Bund, der var oversaaet med røde Hjerter (egenlig Aakandeblade); hermed hentydedes vistnok til Rigets tre Bælter. Alle følgende Konger førte det samme Mærke i deres Vaabenskjold, Hertugerne i Jylland derimod to Løver. — Dannebrogsfanen med det hvide Kors paa rød Bund var den

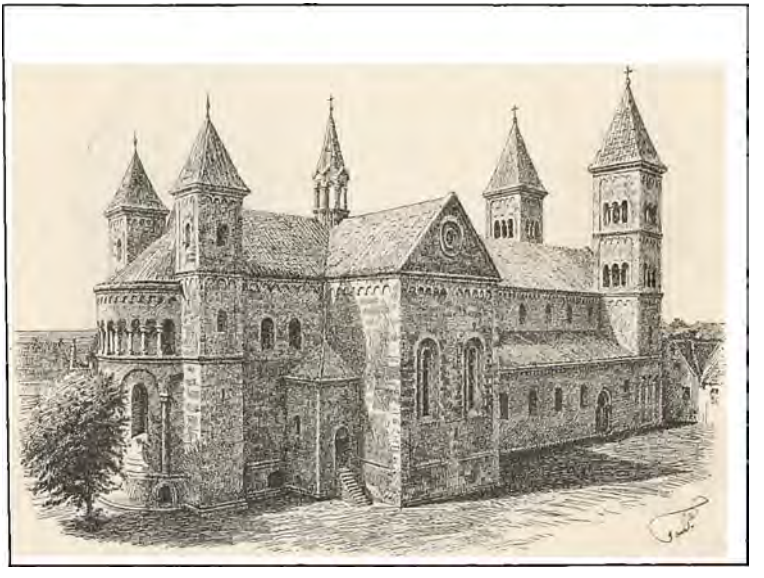

Viborg Domkirke.

samme som Johanniternes Ordensfane. Muligvis har det været Valdemars Hensigt at stifte en gejstlig Ridderorden for Estland, der da skulde føre denne Fane, ligesom Sværdridderne havde en hvid Fane med rødt Kors.

13. Vore Kirkebygninger. De første Stenkirker byggedes under Svend Estridsön; af dem ere kun ganske svage Spor levnede. Derimod er det 12 og Begyndelsen af det 13 Aarhundrede vor egenlige Kirkebygningstid, i hvilken næsten alle de Kirker, som staa endnu, ere byggede. 1) Til Tiden 1100—1150 høre Domkirkerne i *Lund, Viborg* og *Ribe*. De ligne hinanden i Grundplan (Höjkirke

med to Sideskibe, Tværskib og rund Korslutning) og i Bygningsmaade, men ere af forskelligt Raaemne. Til Lunds Domkirke er brugt skaanske Sandsten, til Viborg de Kampesten, som Istiden havde spredt over Jyllands Overflade, til Ribe er hentet vulkansk Tuf fra Rinegnene. 2) Efter 1150 lærte man at brænde Mursten (jfr. Valdemarsmuren S. 42). Vore ældste Murstenskirker ere *Sorø* og *Ringsted,* den ejendommeligste *Kallundborg* Kirke med dens 5 Taarne, den störste og interessanteste *Roskilde* Domkirke (ved Peder Sunesön o. 1200). Disse Kirker ere opførte i *romansk* Stil med svære Murmasser og forholdsvis smaa Lysaabninger og med runde Buer i Hvælvinger og til Afslutning foroven af Vinduer og Døre. I

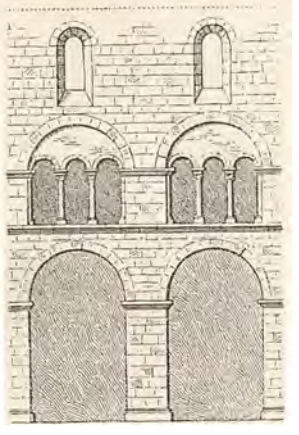

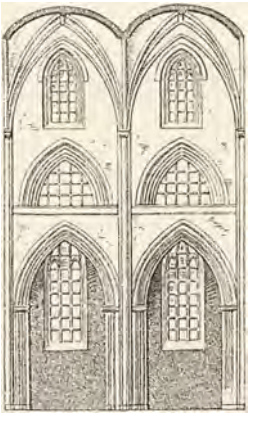

Rundbue- og Spidsbuestil fra Viborg Domkirke og St. Knud.

Kirkerne af hugne Sten er Stilen nærmest den, der brugtes i Rinlandene; Roskilde Kirke er i den *senromanske* Stil, som den i 1200 var uddannet i Nordfrankrig; i denne Kirke viser det lyse Kor med de store Vinduer og den delvise Brug af spidse Buer hen imod en ny Stil, den *gotiske*, som bruges den senere Middelalder igennem, men her i Danmark ikke har skabt mange Kirker, der have Værd. Den bedste er *St. Knud* i Odense (o. 1300).

14. Skrifter paa Latin. Ved Bispernes Hoffer, i Domkapitlerne og i Klostrene plejedes Datidens Videnskabelighed. Det aandelige Liv i disse Kredse paavirkedes baade af den fælleseuropæiske Dannelse og af Folkets eget Liv og nationale Minder. *Den fremmede Paavirkning kom mest fra Frankrig,* dels gennem de

indkaldte Munke, dels ved unge Danskes Ophold ved den navnkundige Höjskole i Paris (Absalon, Andreas og Peder Sunesön o. m. a.). Et Vidnesbyrd om den lærde teologiske Dannelse herhjemme er Andreas Sunesöns Digt *Hexaëmeron*, en Fremstilling af den katolske Troslære.

Sansen for *den nationale Kultur* gav sig Udtryk i Optegnelser til Fædrelandets Historie (Aarbøger), som de foretoges i Lund, Roskilde, Ryd o. a. St.; vigtigere ere de Arbejder, Absalon gav Stødet til: Nedskrivelse af *Vederlagsretten* (opbevaret baade paa Dansk og Latin), *Svend Aggesöns* korte Danmarkshistorie og navnlig *Saxos* Værk. Paa Latin er ogsaa *Valdemar 2's Jordebog*, en Liste over Kongens Indtægter.

Saxo, hvis Fader og Farfader havde tjent i Kongens Hird, var Absalons Klerk d. e. Sekretær. Han ledsagede Absalon paa hans Vendertog og modtog her det stærke Indtryk af Folkets Opvaagnen fra Svaghed til Kraft og af Absalons Betydning. Efter dennes Tilskyndelse paatog han sig at skrive Fædrelandets Historie; først var det kun hans Plan at fortælle om den seneste Tid: Valdemar og hans nærmeste Forfædre; senere gav han sig i Færd med at samle alle Sagn fra den fjærneste Oldtid, som han kunde naa. Derved har vort Fædreland bevaret en Rigdom af Oldtidsminder, som intet andet Folk i nyere Tider. De forskellige Dele af hans Værk have ikke samme Værd som Kilde; de sidste (først skrevne) Bøger ere en historisk Kilde af første Rang; de første (sidst skrevne) Bøger give kun ringe Vejledning til at oprede de historiske Tildragelser, men ere af overordentlig Betydning for den, der vil forstaa Folkets Sæder og Tro.

15. Sange og Skrifter paa Modersmaalet. Nogle af vore **Folkeviser** have hentet deres Emne fra Valdemarernes Tid og ere enten digtede i denne Periode eller kort derefter; men deres Form er bleven ikke lidt ændret i Tidens Løb, indtil de bleve nedskrevne i det 16 Aarh. Til Valdemarstiden høre Viserne om Valdemar den Stores Dronning Sofie og hans elskede, Tove, samt om Dronning Dagmar. — **Lovene.** Under Valdemarerne bleve de Retsvedtægter, som gjaldt i de forskellige »Lande«, nedskrevne. *Skaanske* og *sjællandske Lov* ere næppe mere end Optegnelse af den nedarvede Ret; *Jydske Lov* er derimod virkelig, hvad vi kalde en Lov, vedtaget paa et Danehof (Forsamling af Stormænd fra hele Riget) i Vordingborg 1241. Nogle Historikere tro, at det var Valdemars Hensigt at indføre den i hele Riget; sikkert er det, at den kun blev indført i Nörre- og Sønderjylland samt Fyn. Disse tre Provinslove gjaldt til Udstedelsen af Kristian 5's Danske Lov 1683; i Sønderjylland gælder Jydske Lov i visse Punkter endnu. Saaledes

har Lovgivningen i Danmark udviklet sig paa nationalt Grundlag, i Modsætning til Tyskland, hvor de germanske Retssædvaner fortrængtes af Romerretten. Ved Lovene ere vi i Stand til at danne os et udførligt Billede af Samfundsordningen paa Valdemarernes Tid.

Det danske Sprog i det 13 Aarh. Siden det yngre Runesprogs Mindesmærker (S. 6) var Sprogudviklingen gaaet videre; ikke alene vare nu de tre nordiske Rigssprog tydeligt adskilte, men indenfor det danske Sprogomraade fremtraadte et skaansk, et sjællandsk og et jydsk Landsmaal. Det danske Sprog, som det viser sig i Lovene, havde tabt en stor Del af de gamle Böjningsendelser (mindst i Skaansk, mest i Jydsk); Ordforraadet var det gamle; den store Indvandring af plattyske Ord og Forstavelser, som senere kom, var ikke begyndt. De islandske Skjalde bleve endnu forstaaede i Danmark og gæstede Kongsgaardene (sidst Valdemar Sejr), men tyske Sangere havde begyndt at göre dem Rangen stridig. — De tre Provinslove ere opbevarede i Haandskrifter fra o. 1300; et Haandskrift af skaanske Lov er skrevet med Runer, som iøvrigt nu vare ombyttede med latinsk Skrift.

Samfundet.

Bønderne fremtræde endnu som Samfundets Kerne, og deres Selvstyre er i det væsenligste opretholdt. De tre »Lande« ere selvstændige Retsomraader. Men *ovenover* Bondesamfundet have de tre Institutioner, som knytte »Landene« sammen til en Helhed, hævet sig til en för ukendt Styrke, nemlig Kongedömmet, Vederlaget og Kirken; og *udenfor* Bondesamfundet har en Borgerstand begyndt at danne sig.

16. Bønderne. *Adelbonden* eller Selvejeren er i Lovene den egenlige Fuldborger; kun han regnes for helt uafhængig og for vederhæftig i alle Retssager. Gaardene vare ikke lige store; men selv de störste vare mindre end den senere Tids Herregaarde. Samlede Godser kendtes ikke; de rigeste Bønder ejede kun spredte Gaarde, som de lod styre af Landboer eller Bryder. *Landboen* var Fæster, Lejetager af Jord; *Bryde* betyder dels den, som forvaltede en andens Jord, dels den, som drev en Gaard i Fællesskab med Ejeren. *Gaardsæderne* svare nærmest til vor Tids jordløse Husmænd; de arbejdede for Bønderne og havde i Reglen kun en Kaal- eller Urtehave. — *Trællenes* Klasse var stærkt formindsket og var ved Aaret 1300 helt forsvundet; de synes for störste Delen at være gaaede op i Gaardsædernes eller Brydernes Klasse.

Landsbyen. Gaardmændene i en Landsby dyrkede Jorden i Fællesskab. Marken deltes ved Rebning i mange Stykker efter

sin Godhed; hvert af disse deltes igen i saa mange Agre, som der var Gaarde; den enkelte Gaard havde altsaa sin Mark liggende paa mange forskellige Steder. Marken deltes i tre Vænger til Rug, Vaarsæd og Græsning; hvert Vænge hvilede hvert tredje Aar (Trevangsskifte). Udenfor den »rebede« Bymark laa Fælleder og Overdrev, som ikke dyrkedes; her græssede Byens Kvæg i samlet Hjord. Denne Dyrkningsmaade medførte jævnlige Forhandlinger mellem Bymændene og et eget Landsbystyre, hvoraf der holdt sig Spor indtil Fællesdyrkningen ophævedes, d. e. til Slutningen af det 18 Aarhundrede.

17. Retspleje. *Ting.* Retstrætter afgjordes paa Herredsting og Landsting. Oprindelig blev Dommen fældet af alle de mødende (Tingmændene); men paa Valdemarernes Tid var det Regel, at det skete ved mindre Udvalg af Bønderne: *Nævninger,* som Bønderne selv valgte, eller *Sandemænd,* som udnævntes af Kongen. Den sigtede kunde ikke længer rense sig ved Jærnbyrd, thi denne blev ophævet af Valdemar Sejr; men i mange Tilfælde havde han Ret til at føre *Mededsmænd,* som svor paa, at hans Nægtelsesed var sand. Mededsmændenes Tal var ofte 11, 23 eller 35, altsaa, naar de sigtede medregnes, 1, 2 eller 3 Tylfter; *Tylfter-Ed* holdt sig som Bevismiddel i flere Hundrede Aar. Denne Renselsesmaade var til Fordel for den, der havde en talrig og mægtig Slægt, men til Skade for den fattige og ensomt stillede. Senere trængtes den tilbage af Vidnebeviset, som Klageren maatte føre. — *Dommens Udførelse.* Kongens Ombudsmand ledede Forhandlingen paa Tinge, men havde ikke Del i Afsigelsen af Dommen. Hvis den sigtede kendtes skyldig, var det i mange Tilfælde Klagerens egen Sag at sörge for Dommens Udførelse; kun i de Sager, hvor en Del af den idömte Bøde tilfaldt Kongen, skulde dennes Ombudsmand fuldbyrde Straffen. De fleste Forbrydelser straffedes med *Bøder.* Visse lave og ringeagtede Forbrydelser vare *Ubodemaal* og medførte Fredløshed; men hvis den fredløse kunde affinde sig med den skadelidte, kunde han ogsaa *„købe sin Fred"* af Kongen. Straffen hvilede saaledes haardere paa den fattige end paa den rige.

18. Offenlige Byrder. Til Hjælp for Kongen og til Landets Værn paahvilede der Bønderne staaende Ydelser: Inne, Stød og Leding. *Inne* er det almindelige Navn for de offenlige Ydelser; særlig bruges Ordet om Arbejder til Landets Forsvar. *Stød* er gerne Afgifter til Kongens Underhold, naar han drog paa Gæsteri. *Leding* er Værnepligten. Disse Byrder paahvilede fuldtud Adelbønderne, i mindre Grad de ringere Bønder. Stundom paalagdes overordenlige Skatter, som ogsaa paahvilede de ledingsfrie Mænd, Klerke og Vederlagsmænd; de kunde ikke udskrives uden Folkets Sam-

tykke. Erik Plovpenning fik sit Tilnavn af, at han udskrev en saadan overordenlig Skat.

Hærvæsen. 1) Naar Fjenden trængte ind i »Landet«, opbødes *Landeværnet.* Da maatte alle vaabenføre møde »Mand af Huse« med de Vaaben, enhver havde, i Reglen med Kølle og Spyd. 2) Til Kamp udenfor »Landet« opbødes *Ledingshæren.* Den sammensattes af Adelbønder og Landboer; til den ene Side vare Tyende og smaa Jordejere, til den anden Klerke og Herremænd fritagne for Leding. Krigerfærd foregik fra Arilds Tid paa Søen; Ledingsbyrden bestod i at vedligeholde et Krigsskib, og, naar Leding udbødes, at møde personlig eller stille en anden, forsynet med Kost og Vaaben. Efter Störrelsen lagdes 3—12 Gaarde sammen i en *Havne,* som skulde ruste 1 Mand med Skjold og »tre Folkevaaben« d. e. Sværd, Spyd og Kedelhat. Et vist Tal Havner (o. 30?) udgjorde et *Skiben,* der stillede et Skib med fuldt Udstyr. Det førtes af en *Styresmand*, der mødte med Hest og Brynje; hans Embede gik i Arv paa Sværdsiden. Til Leding udenfor Rigets Grænse maatte Kongen have Folkets Samtykke. 3) Endelig havde Kongen til sin Raadighed sin fuldt rustede *Rytterhær,* der udgjordes af Vederlagsmændene, som nu gærne kaldtes Herremændene.

19. Kongen. Kongens Indtægter bestod i 1) hans Del i Bøderne (St. 17). 2) Folkets Ydelser (St. 18). 3) hvad der indkom fra Kronens Ejendomme rundt i Landet: *Kongelev.* Hertil kom Indtægterne fra hans private Arvegods. — Kongelevet var af stort Omfang; det bestod for en Del af tidligere udyrkede Strækninger, som efterhaanden lagdes under Ploven, saaledes hele Landet mellem Ejder og Sli, der o. 1200 endnu var folketomt. Af *„Valdemar 2's Jordebog"* se vi, at Kongens Indtægter have været betydelige. Til Gengæld for disse Rigdomme opfattedes det som Kongens Pligt at vogte *Freden* udad og indad. Jydske Lov siger, at hans Embed er »at overholde Domme og göre Ret og frelse dem, der ved Vold tvinges, saa som er Enke og værgeløst Barn og Pilegrim og Udenlands Mænd og fattige Mænd, dem gaar tiest Vold over; og lade ej Ildværkes Mænd, der ej ville staa til Rette, i sit Land leve.« *Han er „alle Fred skyldig".*

Kongens Embedsmænd. Rundt i Landet havde Kongen sine Ombudsmænd, som lönnedes med Brugsretten til hans Gaarde. Ved sit Hof havde han ligeledes Tjenestemænd, som hjalp ham med Styrelsen af Landet som Helhed; de vare paa en Gang Hof- og Rigsembedsmænd. *Drosten* havde Opsynet med den kongelige Husholdning og med Rigets Indkomster; han regnedes for øverste næst Kongen. *Marsken* havde Opsyn med Kongens Stalde, med Rytterhæren samt hele Krigsvæsenet. *Kansleren* udfærdigede Kongens

Breve og forvarede Kongens store Segl. Da han maatte være kyndig i Latin, toges han gærne blandt »de lærde Mænd«; saaledes havde Andreas Sunesön været Kongens Kansler.

20. Herremændene. Vederlagsmændene vare i Tidens Løb blevne mere og mere adskilte fra Bønderne. De kaldtes Hærmænd eller *Herremænd* d. e. en Herres Mænd. De fleste vare Kongens Mænd; men ogsaa Hertugen i Jylland, Bisperne og Kongesönnerne kunde tage sig Mænd. Den Bonde, som blev en Herres Mand, paatog sig den Pligt at møde i Krigen med fuld Rytterrustning; til Gengæld var han fritaget for Leding og de almindelige Ydelser for sin Sædegaard, »fordi at de (Herremændene) göre der fuldt ud af, der de vove deres Hals for Kongen og for Landets Fred« (Jydske Lov). Retslig var Stillingen endnu ikke arvelig; men det har sikkert været det almindelige, at en Herremands Sön blev Herremand. Indenfor Standen vare *Ridderne* de ypperste; kun de bar gyldne Kæder og Sporer og udnævntes ved en höjtidelig Indvielse, hvorved de svor altid at vise en Adfærd, der sömmede sig for Kristne og Riddersmænd. Indenfor Ridderne dannede *Svendene* eller Væbnerne en lavere Klasse.

21. Den kirkelige Stand. De Rettigheder, som Gejstligheden i alle Lande tilstræbte, vare: 1) Frihed i Besættelse af Embederne, 2) Skattefrihed for Personer og Ejendomme, 3) særlig Domsret med egen Lovgivning (den kanoniske). Disse tre Rettigheder tilsammen udgjorde Kirkens *Immunitet*. Paa Valdemarernes Tid havde den danske Kirke ikke naaet fuld Immunitet, men var paa Veje dertil. 1) Bispevalget var i Roskilde 1158 blevet afgjort af Domkapitlet, der kaarede Absalon: dette var siden det almindelige. *Domkapitlet* var det Samfund af Kanniker, som fandtes ved en Biskopskirke; dets Hverv var at forestaa Gudstjenesten, at uddanne Stiftets Præster og udgöre Bispens Raad. Sognepræsterne bleve nu i Reglen udnævnte af Bispen. 2) Kirken ejede meget Gods, skænket som Sjælegaver for afdøde, ved Testamente, Pilegrimsfærd o. l. Der fandtes intet almindeligt Lovbud om dets Skattefrihed; dog var der givet saa mange enkelte Privilegier, at det meste allerede var skattefrit, og det var naturligt for Kirken at søge det hele gjort dertil. Fuld Tiende svaredes i Skaane, Sjælland og Sönderjylland; derimod svarede Nörrejyderne kun Præste- og Kirke-, ikke Bispetiende. 3) Reglen om Cölibat var paa Valdemar Sejrs Tid næsten helt gennemført. Den sjællandske og skaanske Kirkeret indförte ikke den kanoniske Ret, men hvilede paa gjensidige Indrömmelser af Bisp og Bönder; efter Valdemar Sejrs Dage søgte Jakob Erlandsön at skaffe den kanoniske Ret Gyldighed.

Munkene. I dette Tidsrum kom til 1) *de ældre Benediktinerklostre* (St. Knud i Odense, Ringsted) tre nye Grupper af Munkestiftelser, 2) *Cistercienserne* Klostre i Sorø osv. (S. 43), 3) *Johanniterne* el. St. Hansbrødrene (Antvorskov), vistnok indkaldte til Deltagelse i Østersøkorstogene. Disse tre Ordners Klostre vare Herreklostre med store Jorder. 4) *Tiggermunkene* under Valdemar Sejr (Ryd Aarbog: »1232 kom Graabrødrene paa deres bare Ben til Danmark og grundlagde Huset i Ribe«); de vare to Ordener; Dominikanere eller *Sortebrødre,* Franciskanere eller *Graabrødre.* Deres

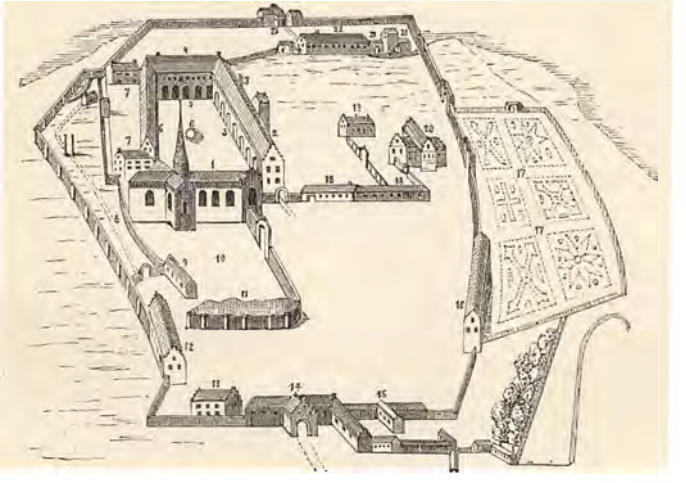

Sorø Klosters Bygninger paa Kristian 6's Tid.
Mærkes kan Kirken (1), Fratergaarden (6) og Munkegangene (5), de mange Udhuse indenfor den omsluttende Mur, Porten (14), som endnu er til, og Haven (17).

Klostre grundedes i Købstæderne, uden Jordegods, deres eneste Indtægt var Tiggeriet, deres Opgave at drive Fattigpleje og Sjælesorg.

22. Købstæderne. Fra Arilds Tid havde der været Byer, hvis Indbyggere ikke nærede sig ved Agerbrug, men ved Fiskefangst, Søfart, Handel, Haandværk o. l. I Tidens Løb steg disse *Købstæders* Tal. Paa saadanne Steder, hvor forholdsvis mange Mennesker boede tæt sammen, og hvor en Mands Rigdom ikke bestod i Jord, men rørligt Gods, trængtes til en kraftigere og hurtigere Retshaandhævelse, end de almindelige Herredsting gav. I Købstæderne havde den enkelte Bymands Slægtforbindelser ikke den Betydning som paa Landet. Bymændene sluttede sig sammen i *Gilder,* der styredes efter egne Vedtægter, Gildeskraaen, under Le-

delse af en Oldermand. Fik en Gildebroder Retstrætte med en fremmed, stod de øvrige Brødre ham ved Siden og ydede ham et lignende Retsværn, som Bonden havde i sin Slægt. I Valdemarernes Tid begyndte Stæderne at uddanne egne Bylove, som stadfæstedes af den Herre, paa hvis Grund Byen laa. Den ældste er Slesvigs o. 1200; Københavns Bylov bekræftedes af Jakob Erlandsön o. 1250. — Købstæderne vare endnu kun smaa; til de större hørte Ribe, hvorfra der var betydelig Skibsfart mod Vest, og navnlig Slesvig, der var Hovedstedet for Mellemhandelen mellem Østersø og Vesterhav. Da Lybek blev dansk Købstad, fik den store Privilegier og en udstrakt Handel, som den bevarede, da den 1227 blev uafhængig; den fortrængte Slesvig fra Mellemhandelen.

Oversigt over Kap. IV. Absalons Tid 1157—o. 90. — 1. Valdemar den Store (1157—82) og Absalon. — 2. Venderne vige tilbage for Tyskerne, plyndre i Danmark. — 3. Vendertog under Valdemar; Rygen tages $^{15}/_{6}$ 1169. — 4. Valdemarsmuren sætter Knud 6 (1182—1202) i Stand til at bryde med Kejseren. Bugislavs Nederlag 1184. Vendland kommer under Danmark. — 5. Kongemagten styrkes; Knud krones i Valdemars Levetid. Vederlaget udvides; Ridderaand. — 6. Skaanske og sjællandske Kirkeret. Stenkirker. Cistercienserklostre. Eskil nedlægger Embedet. — 7. Absalon paa een Gang Erkebisp i Lund (1178—1201) og Bisp i Roskilde. Skaaningernes Oprør. Cølibat og Tiende.

Valdemar Sejrs Tid. 8. Hertug Valdemar indtager Holsten; bliver Konge 1202—41. Kampe mod Bisp Valdemar og Otto 4; Frederik 2's Afstaaelsesbrev 1214. — 9. Estland indtages $^{15}/_{6}$ 1219. — 10. Kongen i Fangenskab 1223—25, Nederlag ved Bornhøved 1227. Holsten og Vendland løsrives, Vendland fortyskes. — 11. Dagmar: Valdemar den Unge. Bengerd: Erik, Abel, Kristoffer. Forleninger til Sönnerne.

Mindesmærker og Levninger. 12. Rigets Vaaben og Flag. — 13. Kirkebygninger: 1100—1150 naturlige Sten, efter 1150 Mursten. I 12 og 13 Aarh. Rundbue, fra 1300 Spidsbue. — 14. Skrifter paa Latin: Hexaëmeron, Svend Aggesön, Saxo, Valdemars Jordebog. — 15. Skrifter paa Dansk: Folkeviser, Lovene. Sproget.

Samfundet. 16. Adelbonde, Landbo, Bryde, Gaardsæde. Landsbyfællesskabet. — 17. Nævninger og Sandemænd; Tylfter-Ed; Bøder. — 18. Inne, Stød, Leding. Landeværn, Ledingsflaade, Rytterhæren. — 19. Kongens Indtægter. Drost, Marsk, Kansler. — 20. Herremændene ledings- og skattefri; Riddere og Svende. — 21. Kirken stræber efter Immunitet. Munke: Benediktinerne, Cistercienserne, Johanniterne og Tiggermunkene. — 22. Købstæderne: Gilder, Bylove: Slesvigs Tilbagegang.

V. Danmark 1241—1387.

1. Tiden efter 1241. De nydannede Stænder, som i Valdemarernes Tid stod i Forbund med Kongemagten, komme nu i Strid med den. Dette fører til Lovløshed og Rigets Opløsning. *Herremændene* ere den eneste krigsdygtige Klasse; Krigene føres til Lands og dreje sig især om Indtagelse af befæstede Borge; Søledingen forfalder. De færreste Herremænds Rigdom afhænger af, om de have Kronens Gaarde til Len; de fleste sidde paa deres egne Gaarde, men ere Kronen undergivne ved Vederlagsretten. Ifølge denne Lov skulde den, der sigtedes for *Drottensvig* (Forræderi mod Kongen), rense sig ved Jærnbyrd; men da Jærnbyrd afskaffedes af dansk Ret ved Valdemar Sejr, kom det vistnok aldrig til Enighed mellem Kongen og Herremændene om, hvad der skulde træde i dens Sted. *Kirken* havde et stærkt Vaaben i *Interdiktet,* der bestod i, at alle Kirker lukkedes, ingen Klokker maatte ringe; om Søndagen læste Præsten ingen Messe, men prædikede udenfor Kirkedören; ingen Sakramenter uddeltes, ej engang den sidste Olie; ingen maatte jordes i viet Jord, og samtidig skulde Præsten indskærpe, at Begravelse i uviet Jord var en stor Synd. Interdikt anvendtes for at böje Kongen, men ramte i Virkeligheden Folket. — Stormændene ledes i deres Kamp mod Kronen af Mænd af *de höjeste Slægter:* de sønderjydske Hertuger og Jakob af Halland nedstammede fra Valdemar Sejr; Jakob Erlandsön, Peder Bang, Marsk Stig og Jens Grand hørte til Hvideætten. — Under den stadige Ufred mellem de store nødtes mange *Bønder* til at søge Beskyttelse ved at give sig under en Stormands Værn eller »Vaardned«. Herved bleve de paa mange Maader afhængige, men der er endnu ikke Tale om noget Stavnsbaand; det er først i det 15 Aarh., at de «vaardnede« Bønder paa Sjælland vare stavnsbundne.

Under Standssplittelsen fik nordtyske Magter Indflydelse i Norden, medens Nordens Forbindelse med de vesteuropæiske Lande sygnede hen. Det var især de nye *Stæder* paa den vendiske Kyst, som fik Handelen paa Østersøen i Hænde. Tyske Købmænd nedsatte sig i stort Tal i det svenske Visby og det russiske Novgorod og bleve fuldstændig Herrer der. Ved Skanør og Falsterbo havde Tyskerne Ret til at opslaa Boder og nedsalte Silden paa dansk Grund mod at svare Kongen en Afgift. I mange nordiske Byer var der et stort Tal tyske Købmænd, som Skridt for Skridt søgte at fortrænge Nordboerne fra Handelssamkvem med Udlandet. Købmændene fra de forskellige tyske Byer sluttede sig sammen under Opholdet i frem-

med Land; snart gjorde Stæderne selv ligesaa, og saaledes dannedes i det 13 og 14 Aarh. et stort Stadforbund, som i det 14 Aarh. fik Navnet „*Hansa*“, d. e. Forbund. Det bestod af tre Grupper: de østlige Byer med *Visby*, de vendiske (Lybek, Wismar, Rostock, Stralsund, Hamborg m. fl.) med *Lybek*, og de vestlige med *Kölln* som Hovedstad.

2. Valdemar Sejrs Sönner. *Erik Plovpenning* (1241—50) levede i Ufred med sine Brødre, navnlig med *Abel*. Efter mange Kampe lykkedes det Erik at indtage Slesvig By; Abel maatte sværge ham Lydighed, men Naget mellem Brødrene forsvandt ikke. Efter en Ordstrid, hvori Abel havde ladet Kongen høre ilde, fordi hans Datter ved Eriks Overfald barfodet havde maattet søge Skjul blandt fattige Kvinder, lod Abel Broderen gribe og føre bort. En af Abels Mænd, Lave Gudmundsön, lod Kongen halshugge i en Baad paa Slien; Liget opfiskedes næste Dag og gravsattes senere i Ringsted. *Abel* (1250—52) fralagde sig ved Tylftered al Del i Eriks Drab. Derpaa valgtes han til Konge, men faldt to Aar efter i Kampen mod Nordfriserne, der havde gjort Oprør. *Kristoffer 1* (1252—59). Ved Abels Død forbigik Stormændene Abels Sönner og hyldede Bengerds yngste Sön, Kristoffer. Dette Valg blev Aarsag til Strid i flere Slægtled. Da Abels Efterkommere saa sig udelukkede fra Tronen til Fordel for en yngre Linie, holdt de med saa meget större Iver fast ved, at deres Æt havde gammel Ret til Hertugdömmet i Jylland, og de vare altid rede til at slutte sig til den nye Kongestammes Fjender (S. 72). Paa samme Tid kom Kristoffer i en uforsonlig Strid med Erkebispen, Jakob Erlandsön. Som denne Strid var paa sit höjeste, døde Kongen pludselig (det sagdes af Gift), hvorefter hans Enke *Margrete* (Datter af den pommerske Hertug Sambor) tog Styret paa Sönnen Erik Glippings Vegne.

3. Jakob Erlandsön var under Kristoffer først Bisp i Roskilde og stadfæstede i denne Egenskab Københavns Bylov. Derpaa valgte Lunds Domkapitel ham mod Kongens Vilje til Erkebisp, medens hans Søstersön Peder Bang fik Roskilde Stift. Jakob Erlandsön var en haard og uböjelig Mand, der kun

havde det Maal for Öje at göre Kirken helt uafhængig af den verdslige Magt. Derfor søgte han at faa den skaanske Kirkeret ændret, saa den stemmede med den kanoniske Lovgivning; han vilde göre Ende paa de Skattebyrder, som endnu paahvilede Kirken, forbød Bønderne paa Kirkens Gods at udrede Leding, tiltog sig de kongelige Retsbøder osv. Det afgörende Skridt foretoges paa et *Kirkemøde i Vejle* 1256. Trods stærk Modstand af mange Præster gennemførte han Vedtagelsen af »Vejlekonstitutionen«: »Hvis en Bisp fængsles eller lider nogen Overlast efter Kongens Bud eller saaledes, at det maa formodes, det sker med hans Vilje, skal der lyses Interdikt over Riget«. Nu blev Striden end voldsommere. Paa Lunds Landsting kundgjorde Kongen, at han fratog Erkestolen alle de Rettigheder, som hans Forfædre havde skænket den; til Gengæld nægtede Erkebispen at krone Kongens Sön Erik og truede enhver med Band, som maatte vove at krone ham. Da lod Kristoffer Erkebispen fængsle (1259); *Peder Bang*, som skulde have delt hans Skæbne, flygtede til Jaromar af Rygen. I Overensstemmelse med Vejlekonstitutionen lystes Interdikt over Skaane, Sjælland og Fyn; de jydske Bisper holdt derimod med Kongen, paa hvis Side vist störste Delen af Folket stod. Kongen optog Kampen og lod de lukkede Kirker aabne med Magt. Peder Bang og Jaromar landede paa Sjælland med en Hær og indtog København. Da Kristoffer pludselig døde i Ribe (1259), opbød Enkedronningen Sjællands Bønder mod Jaromar; ved *Næstved* led de et stort Nederlag, Jaromar fortsatte sit Røvertog, til han i Skaane blev dræbt af en Bondekone. Da Margrete ikke havde haft Held paa Valpladsen, valgte hun en anden Vej, og hun løslod Erkebispen. Jakob Erlandsön viste dog intet forsonligt Sindelag: han erklærede, at de Bønder, som vare faldne ved Næstved, burde jordes i uindviet, men deres Modstandere i indviet Jord; de jydske Bisper, som kronede Erik Glipping, bandlyste han. Under disse Forhold mægtede Margrete ikke at tvinge Erkebispen til Forlig. De vekslende Paver sendte Legater herop, som snart stillede sig paa Erkebispens, snart paa Regeringens

Side. Først efter mange Aars Strid kom det til et Forlig; Jakob Erlandsön skulde genindsættes og Interdiktet hæves. Saaledes endte den lange Tvist, uden at Stridspunkterne blev endelig afgjorte. Kort efter døde Erkebispen.

4. **Erik Glipping** (1259—86). Da den unge Konge blev myndig, kom han i stadig Fejde med Stormændene. Omsider maatte han 1282 gaa ind paa at udstede et Forpligtelsesbrev (»Haandfæst«), hvorved han lovede at overholde »Valdemars Love«, d. e. Retstilstanden, som den var paa Valdemar Sejrs Tid, og at holde Danehof hvert Aar. Der blev dog ingen varig Fred; Stormændene, ledede af Grev Jakob af Halland og Marsk Stig, vedbleve at være Kongens Fjender; ogsaa Hertug Valdemar af Sønderjylland troedes at holde med dem. Da blev Kongen myrdet St. Cæcilie Nat 1286 i Finderup Kirkelade, uden at nogen med Sikkerhed kunde paavise Gerningsmanden.

Erik Glippings Drab og Kampen mellem Erik Menved og de fredløse har givet Emne til nogle af vore skönneste Folkeviser. Disse »Marsk-Stig-Viser« ere digtede ud fra to modsatte Synspunkter. Den ene Visegruppe opfatter Drabet som politisk og har overvejende Sympati for det kongelige Parti: »Der er saa mange i Dannemark, ville alle Herrer være . . . . Nu stander Landet i Vaade.« Den anden Gruppe gör Drabet til privat Hævn af Marsk Stig, fordi Kongen har forført hans Hustru.

5. **Erik Menved (1286—1319). Kampen mod Faderens Mordere og deres Venner.** Paa et Danehof i Nyborg nedsattes et Nævn af Fyrster og Riddere til at dömme Erik Glippings Mordere. Drabet var øvet i Löndom, og ingen vedkendte sig det; men den almindelige Mening var, at dets Ophavsmænd vare de samme Stormænd, som havde staaet i Spidsen for Modstanden mod den dræbte Konge. Det nedsatte Nævn dömte i Overensstemmelse hermed 9 Riddere og nogle ringere Adelsmænd fredløse som skyldige i Drottensvig, deriblandt Jakob af Halland, Marsk Stig og Rane Jonssön. De domfældte gjorde Indsigelse mod Dommens Gyldighed og forlangte at rense sig ved Tylftered; men de nødtes til at forlade Riget og tyede til den norske Konge Erik Præstehader,

der allerede i Forvejen laa i Krig mod Danmark. Ved hans Hjælp begyndte de en Række Hævntog; Marsk Stig byggede en Borg paa Hjælm. I Danmark stod adskillige Stormænd paa deres Side, navnlig Erkebispen Jens Grand. De fredløse opnaaede ikke at faa Dommen omstødt og at vende tilbage. Da efter flere Aars Fejder Marsk Stig var død og Rane Jonssön fangen og henrettet, sluttede den norske Konge Vaabenhvile; men først da de fredløse, som fortsatte Hærgningerne, alle vare døde, kom det til endelig Fred 1309. — *Jens Grand* var bleven Erkebisp mod Kongens Vilje. Da han aabent lagde sin Forkærlighed for de fredløse for Dagen, lod Erik sin Broder Kristoffer gribe ham og sætte ham paa Søborg. Det lykkedes ham at undvige fra det strænge Fængsel, hvorpaa han ilede til Rom og klagede hos Pave Bonifacius 8. Pavens Dom gav Jens Grand Medhold; Kongen skulde genindsætte ham og udrede en meget stor Bøde. Indtil dette udførtes, lystes Interdikt over Riget, hvorved Danmark udelukkedes fra den Aflad, som ellers uddeltes rundelig ved Jubelfesten 1300. Tilsidst ydmygede Erik sig og bönfaldt Paven om atter at blive optaget i Kirken. Bøden blev da nedsat, Interdiktet hævedes, og der udnævntes en ny Erkebisp, medens Jens Grand flyttedes til et udenlandsk Stift.

Ligsten over Erik Menved og hans Dronning Ingeborg (Ringsted).

6. Erik Menveds Erobringslyst og Pengenod. Erik Menved drömte om at kalde Valdemar Sejrs Tid til Live igen og atter at oprette Danmarks Østersøvælde. Han og Kong Birger i Sverige vare gifte med hinandens Søstre; da Birger laa i Strid med sine Brødre, bragte Erik ham Hjælp og rykkede op i Sverige med en stor Hær. Men flere danske Adelsmænd forlod uden Eriks Tilladelse Hæren, saa han maatte vende om. Större Lykke syntes Erik at have med sine Planer i Nordtyskland, hvor de lovløse Tilstande gjorde det let at vinde Fremgang. Dels frivillig, dels nødtvungne gav Lybek, Rostock og flere Stæder og Fyrster sig under hans Höjhed, og den tyske Kejser fornyede Frederik 2's Afstaaelsesbrev paa Landet nord for Elbe og Elde. Denne Magtudvidelse, der var mere Skin end Virkelighed, blev til Skade for Erik, idet hans Krigstog og pragtfulde Turneringer bragte ham i stadig Pengenød. Han søgte at raade Bod derpaa ved tre Midler: at slaa daarlig Mønt, paalægge overordenlige Skatter og optage store Laan. Derfor voksede Misnöjet med hans Styrelse; jydske Herremænd og Bønder vakte et Oprør, som maatte kues med Strænghed; ogsaa Kongens Broder Kristoffer gjorde aaben Opstand. Da Erik døde 1319, vare Kronens Pengeforhold i den sörgeligste Tilstand: Fyn, Skaane og desuden mange Krongodser vare satte i Pant for Laan.

7. Kristoffer 2 og Valdemar (5) (1319—32). *Haandfæstningen.* Stormændene valgte til Konge Erik Menveds Broder Kristoffer; men først maatte denne undertegne en Haandfæstning, som sikrede de höjere Stænder de Rettigheder, de havde kæmpet for i to Menneskealdre. Kirken blev uafhængig af Kongemagten. Herremændene fik Ret til at oppebære alle mindre Bøder af deres Bønder; den Herremand, som i Kongens Tjeneste blev fangen af Fjenden, skulde løskøbes af Kongen. Lovene maatte ikke ændres uden Samtykke af det aarlige Danehof, ingen vigtig Regeringshandling foretages uden Samraad med Rigets bedste Mænd. Alle overordenlige Skatter ophævedes; Kongen forpligtede sig til at betale sin Broders Gæld. — Kristoffer underskrev disse Bestemmelser; men da

Danmark i Middelalderen.

han først var bleven Konge, overholdt han dem ikke. Følgelig vaagnede der stor Uvilje imod ham.

Holstens Indflydelse. Holsten kom nu til at gribe dybt ind i Danmarks Skæbne. Det var delt mellem flere Herrer, af hvilke de mægtigste vare *Gert* i Rensborg, kaldet »den Store« eller »den kullede Greve«, og *Johan* i Kiel (Kristoffers Halvbroder paa mødrene Side). Gert havde som Fører for Lejetropper i fremmede Lande samlet sig store Rigdomme og brugte disse til at skaffe sig Indflydelse i Danmark. Da den sønderjydske Hertug Erik, der var gift med Gerts Søster, 1325 døde, vilde baade Gert og Kristoffer være Formynder for hans unge Sön, Valdemar 5. De misfornöjede danske Stormænd og Grev Johan sluttede sig til Gert; Kristoffer blev fordrevet fra sit Rige. I hans Sted valgtes til Konge *Valdemar 5* (1326—30). Gert blev hans Formynder og fik desuden Sønderjylland til Len. Imidlertid lykkedes det Kristoffer 1330 at blive Konge igen; han købte Johans Hjælp ved at give ham Sjælland og Skaane i Pant; til Gert pantsatte han Jylland og Fyn, som han kun maatte indløse ved at udrede 100,000 Mk. Sølv paa een Gang, — altsaa aldrig. Valdemar 5 fik sit Hertugdömme igen. Kristoffer var kun Konge af Navn, da han døde 1332.

8. **Ingen Konge 1332—40.** Der valgtes ingen Konge efter Kristoffers Død; Panthaverne indrettede sig paa at beholde deres Pantelen som varigt Eje. Men baade Almuen og Stormændene følte stærkt Trykket af Tyskernes Herredömme. Allerede 1332 forjog *Skaaningerne* Johans Fogeder og Lejetropper og gav sig under Sveriges Konge, Magnus Smek, der købte Pantebrevet af Johan. 1334 søgte Kristoffers Sön *Otto* at rejse Jyderne, men blev slaaet paa Tap Hede af Gert og sat i Forvaring paa Segeberg. Kristoffers yngste Sön, Valdemar, opholdt sig i Udlandet og gjorde i flere Aar intet Forsøg paa at genvinde sit fædrene Rige. Imidlertid voksede i Jylland Harmen over de fremmedes Voldsherredömme. Da Hertug Valdemar blev myndig, ængstedes han for sin Morbroders store Magt; Gert besad allerede Vestholsten, Fyn og Nörrejylland og begyndte at til-

egne sig Dele af Sønderjylland. Hertugen traadte da i lönlig Forbindelse med Kongesönnen Valdemar, de jydske Stormænd ligeledes; Hansestæderne, hvis Handel forstyrredes af den stadige Ufred, ønskede det danske Kongedömme genoprettet. Gert rustede sig af al Magt for at knuse al Modstand i Fødselen og besatte Nörrejylland. Da blev han i Randers d. 1 April 1340 om Natten overfalden og dræbt af en Skare jydske Mænd med Væbneren *Niels Ebbesön* i Spidsen. Ved denne Daad var Stillingen med eet forandret. Gerts Lig førtes af hans Sönner til Holsten, Lejetropperne opløstes og drog hærgende mod Syd, forfulgte af Bønderne, og kun nogle faste Borge blev i Holstenernes Vold. Hele Sommeren fortsatte Jyderne Kampen for at indtage Borgene, indtil Niels Ebbesön faldt d. 2 Nov. 1340 ved Skanderborg. Han og hans Brødre og de øvrige af Grevens Drabsmænd, hvis Lig Holstenerne fandt, lagdes paa Hjul og Stejle.

Imedens disse Kampe gik for sig i Jylland, var der mellem Fyrsterne ført Underhandlinger, der afsluttedes med *Forliget i Lybek* (1340). Gerts Sönner, Jærnhenrik og Klaus, opgav helt deres Faders store Planer om at grundlægge et nyt Rige. Det aftaltes, at Valdemar Kristoffersön skulde være Konge i Danmark; Greverne modtog Sønderjylland og overgav i Stedet Nörrejylland til Hertug Valdemar, der skulde holde det »Kongen til Haande.« Kongen skulde ægte Hertugens Søster og med hende have de tre nordligste Sysler i Jylland i Stedet for Medgift. Nörrejylland og Sjælland fik han Ret til at indløse; Indløsningsretten til Sønderjylland tilkom Hertugen; Fyn skulde ikke kunne indløses, men blive i Grevernes Eje. — Det lykkedes ikke Greverne at faa det Punkt optaget i Forliget, at Kongen skulde være en Fjende af Gerts Drabsmænd.

Valdemar Atterdag.

9. Valdemar Atterdag 1340—75. Da Valdemar blev Konge, ejede han $^1/_4$ af Nörrejylland; 20 Aar senere havde han bragt hele Riget, ogsaa Fyn og Skaane, tilbage under

sin Magt. Derfor er det med Rette, at hans Tilnavn, som mulig kommer af en tysk Ed eller et Mundheld, af en senere Tid er udtydet ved, at han atter bragte Dag i Danmark. Det store Resultat, han naaede 1340—60, skyldtes først og fremmest hans overordenlige Statsmandsevner. Han var udholdende og klogt beregnende, snild til at drage Nytte af sine Fjenders Uenighed, hensynsløs i at forfølge sit Maal ved alle Midler; naar Modstanden var ham for stærk, kunde han böje af og vente, til det heldige Öjeblik kom. Men hans Fremgang har ogsaa sin Forklaring i, at der var en stærk Trang til Fred og Orden. Kirkens Mænd, som havde lidt stor Nød i Opløsningstiden, støttede næsten altid Valdemar. Almuen længtes efter en Styrelse, som kunde sætte Grænser for de fremmedes og Stormændenes lovløse Færd. Ogsaa blandt Herremændene var der mange, som trætte af den Ufredstilstand, de selv vare Skyld i, stillede sig paa Kongens Side, ialfald i den første Tid, saa længe Tyskernes Voldsherredömme endnu var i frisk Minde.

En Borgmester i Ribe og hans Hustru.

10. Jylland og Øerne vindes 1340—60. Hvorledes Kong Valdemar i det enkelte fik Jylland og Sjælland i sin Magt, er ikke helt oplyst. Bispen af Roskilde overlod ham det vigtige København, der blev Udgangspunktet for *Sjællands* Tilknytning; i Løbet af faa Aar vandtes alle sjællandske Borge fra Grev Johan, dels ved Indløsning, dels ved Kamp. *Jyderne* indvilligede i selv at udrede en Skat, »Sølverstød«, til Indløsning af deres Landsdel. *Estland solgtes* til Sværdridderne (der vare blevne forenede med de tyske Riddere), i hvis Orden Kongens Broder Otto indtraadte. Da Kongen saaledes

havde samlet de Landsdele, han havde faaet Ret til at indløse, foretog han en Pilegrimsfærd til det hellige Land.

Da han kom hjem, begyndte han at udstrække sin Haand efter de Landsdele, som han havde maattet give endeligt Afkald paa. Herved kom han i langvarige Kampe med Holstenerne, der fandt Forbundsfæller i Hertug Valdemar og talrige jydske Herremænd, som ikke kunde finde sig i den stærke

En Biskop. En Ridder. En Adelsdame.

Kongemagt. Omsider sejrede Kongen over alle sine Fjender. *Fyn* kom for største Delen i hans Magt. Hertugen maatte indrömme, at *Sønderjylland* var Len af Kronen, og han mødte igen paa Danehof som den første danske Stormand. *Jyderne* søgte Forlig med Kongen ved et Møde paa Sjælland; paa Tilbagevejen blev de jydske Udsendinge dræbte ved Middelfartsund, deriblandt Niels Bugge fra Hald, og Kampen truede med at bryde ud paany; men da Kongen ved Mededsmænd fralagde sig al Del i Drabet, kom det til en almindelig Udsoning paa *Danehoffet i Kallundborg 1360* (se nedenfor).

11. Kongemagtens Udvikling. Valdemar Atterdag grundlagde en ny Periode i Kongedömmets Udvikling. I den lovløse Tid havde de gamle Folkedomstole vist sig utilstrækkelige, og tit paakaldte man Kongens Dom for at faa en fredelig Afgörelse af Stridighederne. Herved opstod *Kongens Retterting,* paa hvilket Dommen fældedes af Kongen selv eller af Mænd, han udnævnte. Det var kommet i Brug allerede under de foregaaende Konger; under Valdemar Atterdag øgedes dets Betydning, og det blev et af hans Hovedmidler til at skabe Retssikkerhed. Han førte skarpt Tilsyn med sine Fogeder (Ombudsmænd) og tillod dem ikke at forholde Kronen dens Indkomster. Bønderne maatte göre stort Arbejde med Istandsættelse af Rigets Slotte, Anlæg af Veje o. l.; han fik paalagt overordentlige Skatter, som inddreves ubönhørligt. Særlig virkede han for atter at skaffe Kronen Jordegods; thi de store Ejendomme, de første Valdemarer havde haft, vare for störste Delen komne ud af dens Eje. Ofte tvang han Herremændene til at mageskifte med ham eller sælge ham Jordegods; rimeligvis har han, skönt vi ikke bestemt vide det, under Landesotten 1349—50, »den sorte Død«, inddraget mange herreløse Ejendomme under Kronen. Han søgte at hindre Herremændene i at erhverve frit Bondegods, thi derved vilde Kronens Skatteindtægter mindskes. Ved disse Forholdsregler gjorde han Ende paa Lovløsheden, men vakte ogsaa hos mange en Uvilje, som gav sig Udtryk i Jydernes Oprør; Almuen kaldte ham »den onde«. Alligevel har sikkert de fleste i alle Stænder følt, at det var en Lykke for hele Samfundet, at Retsløsheden var forbi. Paa Danehoffet i *Kallundborg 1360* udstedte Valdemar en saakaldet *Haandfæstning,* som afviger fra de sædvanlige deri, at det her ikke er Kongen alene, som giver Løfter til Folket, men tillige Folkets Repræsentanter, som paatage sig Pligter overfor Kongen. Kongen lover at overholde Rigets gamle Love; Stormændene og hele Folket love at hjælpe Kongen mod enhver Lovbryder; Fredsbrydere skulle straffes paa Liv og Gods; ingen maa tvinge den svagere til andet, end han kan naa ad Rettens Vej. — Ved Kongens Side fremtræder hans *Raad,* d. v. s. den snævrere Kreds af Mænd, han plejede at raadføre sig med. Hertil hørte hans Kansler, Drosten, Marsken, i Reglen Rigets Bisper og andre fremtrædende Stormænd. Senere, da Raadet begyndte at føle sig som en selvstændig Institution, kaldes det ikke længer Kongens, men Rigens Raad.

12. Skaane og Gulland vindes 1360—61. I hele sin Kongetid havde Valdemar aldrig tabt *Skaane* af Syne; men en Lejlighed til at vinde det havde ikke frembudt sig. Magnus

Smek, som laa i stadig Strid med sin Adel, og som med Forundring saa, hvorledes den danske Konge forstod at kue sine Stormænd, havde imidlertid søgt hans Raad og Hjælp. Fra 1350 holdtes der næsten hvert Aar Møder mellem de to Konger; og da Magnus's Stilling overfor Adelen altid blev

Valdemar Atterdag (i St. Pederskirken i Næstved).

uslere, kastede han sig helt i Valdemars Arme. Hans Sön Haakon, Norges Konge, trolovedes med Valdemars Datter Margrete. Under disse Forhold maatte Svenskerne se rolig paa, at Valdemar gik med sin Hær over Sundet og i kort Tid gjorde sig til Herre over de skaanske Lande.

Men da Valdemar 1361 angreb og indtog *Visby* og hele

Gulland, og Magnus intet gjorde for at hævne dette, men tværtimod knyttede sig endnu nærmere til den danske Konge ved at lade Ægteskabet mellem Haakon og Margrete fuldbyrde, fik hans Modstandere Overmagt. Stormændene indkaldte hans Søstersön, *Albrekt af Meklenborg*, og hyldede ham som Konge (1363). Fra nu af hørte Sverige til Valdemars Fjender, medens Haakon af Norge holdt fast ved Forbundet med Danmark.

Skib fra Valdemar Atterdags Tid (af Stralsunds Segl).

13. Valdemar Atterdags Kamp med Hansestæderne. Ved Erobringen af Visby vilde Valdemar ramme Hansestædernes Handelsvælde i Norden. Disse begyndte derfor straks Krig imod ham, men bleve slaaede ved Helsingborg og maatte i nogle Aar lade ham i Fred. Men efter Magnus Smeks Afsættelse dannede der sig et stort Forbund mod Danmark mellem Hansestæderne, Meklenborg, de holstenske Grever (Jærnhenriks Sönner) og Sverige; Hertug Henrik af Sønderjylland (Valdemar 5's Sön) og flere jydske Stormænd sluttede sig til Kongens

Fjender. I Kølln holdtes 1367 et Møde af Udsendinge fra 77 Stæder; her vedtoges det, at alle Hansestæder fra Livland til Nederlandene skulde deltage i Krigen af al Magt. Valdemar, der først spottede over de 77 »Hense«, som han sammenlignede med 77 »Gense«, fik snart at føle, at Fjenderne vare overmægtige; han forlod da sit Rige og tilbragte 4 Aar i Tyskland, stadig virkende for at skaffe sine Fjender Bryderier og vække Uenighed mellem dem indbyrdes. Stædernes Flaade mødte saa godt som ingen Modstand og indtog let Borgene ved Sundet; samtidig hærgede deres Forbundsfæller i Jylland og Skaane. Det kongelige Raad aftalte da en Særfred med Stæderne i *Stralsund 1370;* de fik Vestskaane i Pant i 15 Aar samt afgörende Stemme ved næste Kongevalg i Danmark. Da Stæderne trak sig tilbage fra Krigen, lykkedes det at slaa de øvrige Fjender eller at komme til Forlig med dem uden Landafstaaelser. Omsider vendte Kongen hjem til sit Rige, der vel var hærget af Krigen, men dog sluppet udelt ud af Faren. De oprørske jydske Stormænd underkastede sig, og da Hertug Henrik døde uden Arvinger 1375, beredte Kongen sig til at inddrage Sønderjylland. Da døde Valdemar selv paa Gurre 1375.

14. Sønderjylland. Fra de ældste Tider havde Mandskabet fra Jyllands tre sydligste Sysler haft det særlige Hverv at forsvare Grænsevirket. Derfor var der over dem sat en Jarl, der gerne samtidig, næst Kongen, var øverste Høvding for hele Rigets Stridsmagt. Efter Knud Lavards Tid († 1131) blev Titelen Hertug den almindelige. Valdemar den Store, Valdemar Sejr og Abel havde alle været Hertuger i Sønderjylland, för de bleve Konger.

Abels Slægt 1252—1375. Efter Abels Død lykkedes det hans Efterkommere efterhaanden at vinde Hævd paa Hertugdömmet; hvorledes dette i det enkelte udviklede sig, er ikke tilstrækkelig oplyst. *Valdemar Abelsön* blev Hertug under Kristoffer 1, men døde ung. *Erik Abelsön* maatte kæmpe mod Margrete Samborsdatter, för han opnaaede at blive forlenet med Sønderjylland; under disse Kampe vandt han en Sejr paa Lohede, hvor han fangede Margrete og Erik Glipping. — Da Erik Glipping blev myndig, inddrog han Lenet, og først i sine sidste Aar maatte han overlade det til Eriks Sön, *Valdemar 4.* Efter Mordet i Finderup stod Valdemar 4 snart

paa de fredløses, snart paa Erik Menveds Side; i sine sidste Aar levede han i Venskab med Kongen. Hans Sön *Erik* fik Hertugdömmet uden Kamp, men da dennes unge Sön *Valdemar* 5 efter Eriks Død 1325 blev Hertug, vilde baade Valdemars Morbroder, Grev Gert, og Kong Kristoffer 2 være Formynder for ham. Følgen heraf blev Kristoffers Fordrivelse. I 1326—30, da Valdemar 5 var Konge, havde Gert Sønderjylland; 1330 fik Valdemar 5 det igen. Da han blev voksen, ønskede han at sætte Grænse for Gerts Magt; derfor virkede han for at faa Valdemar Atterdag indsat som Konge (1340) og gik ind paa at overlade Sønderjylland som Pantelen til Gerts Sönner. I Aarenes Løb fik han indløst den nordlige Halvdel af Sønderjylland, men hverken han eller hans Sön *Henrik* naaede videre. Efter Henriks Død 1375 indtog Greverne, der siden 1340 uafbrudt havde haft Gottorp og Sydslesvig i deres Magt, ogsaa Nordslesvig. De paastod, at det var deres Ejendomsland, og vilde ikke indrömme den danske Krones Overhöjhed, för Margrete nødte dem dertil 1386.

15. **Oluf 1375—87.** Med Hertug Henrik og Kong Valdemar udsluktes begge Mandslinier af det danske Kongehus. De, der stod Tronen nærmest, vare Valdemars to Dattersönner, *Albrekt*, Sön af Henrik af Meklenborg og den ældre Datter Ingeborg, og *Oluf,* Sön af Haakon og Margrete. Ved Valget af Albrekt vilde den meklenborgske Æt blive Herre i Danmark og Sverige; hvis Oluf valgtes, vilde Danmark og Norge blive forenede. I Danmark var der mest Stemning for Oluf, for hvis Valg Margrete virkede ved kloge Indrömmelser til Stormændene. Da tilmed Hansestæderne foretrak Forbindelsen mellem Danmark og Norge for Meklenborgernes truende Overmagt, kaaredes den femaarige Oluf til Danmarks Konge. Til Gengæld opnaaede Hansestæderne af Haakon store Handelsrettigheder i Norge.

Margrete *førte Regeringen i Olufs Navn.* Hun var 6 Aar gammel bleven trolovet med Haakon, gift i en Alder af 10 Aar. Efter Bryllupet opdroges hun i Norge af en Datter af den hellige Birgitta (S. 84); det fortælles, at den unge Dronning ofte maatte smage Riset. Den store Ærbødighed for Kirken, hun nærede i hele sit Liv, er sikkert grundlagt i Barndomsaarene. Da hun 22 Aar gammel blev Danmarks Styrer, viste hun snart, at hun

havde arvet sin Faders Klogskab, Udholdenhed og Evne til at udnytte alle Muligheder; hun optraadte i Reglen med kvindelig Sagtmodighed samtidig med, at hun viste uböjelig Fasthed. I den første Tid var hendes Magt ringe; hun havde maattet lade Oluf udstede en Haandfæstning, og Adelen fik mange Godser tilbage, som Valdemar Atterdag havde lagt under Kronen. Hansestæderne havde det vestlige Skaane, Holstenerne satte sig fast i Sønderjylland, og Meklenborgerne truede stadig med Angreb. Havet gjordes usikkert ved Sørøverskibe, som udsendtes fra de danske Borge, og som især skadede Hansestædernes Handel. Naar Stæderne klagede herover, svarede Margrete med at henvise til, at hun desværre havde for faa Borge inde til at magte at kue Sørøverne; og først da *de skaanske Slotte* virkelig vare udleverede til hende 1385, traadte hun op med Kraft og bragte Fred paa Søen. Holstenerne saa hun sig vel ikke i Stand til at fordrive fra *Sønderjylland,* men det lykkedes hende at faa dem til at aflægge Lensed og at skille sig fra Meklenborgerne. Hertugdömmet blev givet som udelt Len til Jærnhenriks Sön *Gerhard 6 (1386).* Fra nu af kaldes det gærne Slesvig efter sin Hovedby. Efter at Danmark havde faaet Ro mod Syd, steg hendes Anseelse hurtigt. En gammel Hansekrønike siger: »Da dette var sket, faldt Angst og Skælven over Mændene, og de lovede at tjene hende og hendes Sön ... Höjlig maa man beundre denne Kvinde, der dog var saa fattig, at hun ikke var i Stand til at give et Maaltid Mad uden sine Venners Understøttelse, da alle hendes Slotte vare pantsatte og betyngede, mere med Vold end med Rette; men nu kom hun inden et Fjerdingaar i fuldkommen Besiddelse af hele Riget.« Ved Olufs uventede Død (1387) var hendes Magt saa grundfæstet, at hun baade i Danmark og Norge blev valgt til Rigernes »fuldmægtige Frue og Husbonde«. Snart fik hun ogsaa Magten i Sverige.

Oversigt over Kap. V. 1. Tiden efter 1241: de nye Stænder i Kamp med Kongerne. Drottensvig. Interdikt. De vendiske Stæder. — 2. Erik Plovpenning 1241—50, Abel 1250—52, Kristoffer 1252—59. —

3. Jakob Erlandsön. Kirkemøde i Vejle 1256. Erkebispen fængsles. Peder Bang og Jaromar slaa Margrete Samborsdatter ved Næstved. Erkebispen løslades. Lange Forligsforhandlinger. — 4. Erik Glipping 1259—86. Haandfæst 1282. Mordet i Finderup. — Erik Menved 1286—1319. Marsk Stig m. fl. dömmes fredløse; Krig til 1309. — 6. Erik Menveds Krigstog i Sverige og Nordtyskland; Pantsættelser.

7. Kristoffer 2 (1319—32), Valdemar 5 (1326—30). Haandfæstning. Grev Gert og Johan. Hele Riget pantsat. — 8. Skaane slutter sig til Sverige 1332. Ottos Nederlag. Niels Ebbesön fælder Gert 1340. Forliget i Lybek.

9. Valdemar Atterdag 1340—75. — 10. Jylland og Øerne indløses 1340—60. Estland sælges. Kampe med Holstenerne og de jydske Stormænd. — 11. Kongens Retterting. Jordegods. Sorte Død 1349—50. Danehoffet 1360. Kongens Raad. — 12. Forholdet til Magnus Smek. Skaane tages 1360, Visby 1361. Magnus Smek afsættes. — 13. Hansestædernes første Krig frugtesløs. Anden Hansekrig 1367—70, Fred i Stralsund; Stæderne faa Vestskaane paa 15 Aar og Stemme ved Kongevalget. Kongens Død.

14. Sønderjylland til 1375. — 15. Oluf 1375—87. Margrete faar Vestskaane udleveret, forlener Gerhard 6 med Sønderjylland 1386.

VI. Norge og Island til Unionen 1066—1389.

1. Fra 1066 til 1130. *Olav Kyrre* (1066—93) var en fredelskende Mand og ivrig for Kirken. Han grundlagde Bergen. Hans Sön *Magnus Barfod* (1093—1163) var krigerisk; hans Tilnavn kommer af, at han efter et Krigstog mod Höjskotterne antog deres Dragt: kort Kjortel uden Benklæder. Han havde med Kong Inge af Sverige en Fejde, der endtes ved et Møde i Konghelle mellem Magnus, Inge og Erik Ejegod; Freden besegledes ved, at Magnus fik Inges Datter Margrete til Hustru, som derfor kaldtes Fredkulla (Fredspigen). Hun fik senere Kong Niels af Danmark (S. 37). Ved dette Møde traf de nordiske Konger sikkert Aftale om, at Nordens Erkebisp skulde have Sæde i Lund (S. 35). Magnus faldt

under et Tog til Irland. Hans Sönner *Øystein* og *Sigurd Jorsalfare* (1103—30) bleve Samkonger. Øystein var fredelig og opholdt sig hjemme i Norge; han byggede Fjældstuer paa Dovre, anlagde Havne og fik Jæmterne til at give sig under Norge. Sigurd var ærelysten og drog med en stor Flaade i Korstog til Jerusalem (»Jorsal«). Undervejs kæmpede han mod de Vantro i Afrika, derpaa i det hellige Land og vendte hjem over Miklegaard efter at have været borte paa fjerde Aar. Han overlevede Øystein i flere Aar.

2. **Kongsemnerne 1130—1240.** Efter Sigurds Død begynder en lang Tid af indbyrdes Krig mellem stridende Tronkrævere, »Kongsemnerne«, og deres Partier. Det var nemlig saaledes, at enhver, der igennem Mænd stammede fra Harald Haarfager, havde Ret til at faa Del i Kongedömmet, enten han var ægte eller uægte født. Der opstod i Tidens Løb mange, som gav sig ud for Kongesönner og beviste deres Paastand ved Jærnbyrd. I de første 50 Aar førtes disse Kampe kun mellem Kongernes haandgangne Mænd; fra Sverres Tid begyndte hele Folket at tage Del i dem. Midt under disse Kampe oprettedes Erkebispedömmet i Trondhjem 1152.

Mellem de mange Konger, som i den første Tid optraadte, var vel *Sigurd Slembe* den mærkeligste. Men under alle Omvekslinger var det i Virkeligheden Lendermændene, som styrede Landet; og da alle de stridende Kongsemner vare faldne, og ingen vidste andet end, at Kongestammen var uddød paa Mandssiden, valgte Høvdingerne til Konge *Magnus Erlingsson,* Sön af den mægtige Jarl Erling Skakke og Sigurd Jorsalfares Datter. Da han savnede virkelig Arveret, søgte han Støtte hos Kirken og blev kronet i Bergen af Norges Erkebisp. Det varede dog ikke længe, för nye Kongsemner samlede Oprørsskarer om sig. Den vigtigste Oprørsflok var *Birkebenerne* (i Stedet for Sko bandt de Birkebark om Fødderne). Først bleve de slaaede af Erling Skakke og deres Konge faldt; men de tiloversblevne traf da i Værmelands Skove en norsk Kongesön, *Sverre,* som de tvang til at blive deres Fører. Sverre var født paa Færøerne og oplært til Præst; men da

han havde faaet sin Æt at vide, var han dragen til Norge for at göre sin Ret gældende. Med sine 70 pjaltede og næsten vaabenløse Birkebenere drog han nu gennem Skovene og over Fjældene i Dalarne og Jæmteland til Trøndelagen; hans Flok voksede, og han blev hyldet af Trønderne som Konge. Efter flere Aars möjsommelige Kampe fældede han først Erling, senere Magnus (1184).

Sverre (1184—1202). De fleste Høvdinger af Landets store Slægter vare faldne i disse Kampe; i deres Sted gav Sverre sine lavættede Tilhængere Jordegods og Høvdingemagt. Han indsatte sine dygtigste Mænd som Sysselmænd, der styrede paa Kongens Vegne og under hans Tilsyn. Derved blev Lendermandsadelens Magt for alle Tider kuet. Ogsaa den mægtige Gejstlighed søgte han at kue. Erkebispen maatte fly til Danmark, hvor Absalon ydede ham Hjælp; Paven lyste Sverre i Band, og Bisp Nikolaus af Oslo stiftede *Baglernes* Parti (bagall = baculus, en Bispestav), hvori alle Kongens Fjender forenede sig. Sverre søgte derimod at vinde Folkets Støtte; han forfattede selv et Forsvarsskrift, som oplæstes paa Tinge, og som fremhævede, hvor meget Pavekirken afveg fra den apostoliske Kirke. Han havde næsten vundet Sejr over Baglerne, da han døde 1202.

I nogle Aar rasede Striden mellem Bagler og Birkebenere paa ny, indtil begge Partier enedes om at hylde Sverres Sönnesön, *Haakon Haakonsson* (1217—63). Mod ham optraadte det sidste Kongsemne, *Skule Jarl,* der blev fældet 1240.

3. Den stærke Kongemagt 1240—1319. Haakon Haakonsson vilde göre det umuligt, at der nogensinde igen kunde opstaa saadanne Stridigheder som i Kongsemnernes Tid, og afskaffede derfor Jærnbyrd. Det blev fastsat, at Kongedömmet var udeleligt og gik i Arv til Kongens ældste ægtefødte Sön. Med den indre Fred fulgte en kort Opblomstring af Landets Magt. Haakon byggede mange Kirker og Kongsgaarde, særlig den pragtfulde Kongehal ved Bergen, som endnu er til. Han var saa höjt anset i Europa, at Paven vilde have ham til Modkejser mod Frederik 2. Han fik Is-

land og Grönland til at give sig under Norge (S. 80). *Magnus Lagabøte* (1263—80) formaaede de fire Lagting til at vedtage een fælles Lov for hele Norge (»Lovbøderen«) og grundede en ny Adel ved at tilstaa sine Mænd Skattefrihed, naar de gjorde Ryttertjeneste. Han begyndte at knytte Handelsforbindelser med Hansestæderne. Hans to Sönner, *Erik Præstehader* (1280—99) og *Haakon 5* (1299—1319) havde Krig mod Danmark og gav de fredløse Hjælp, indtil Freden slut-

Haakonshallen i Bergen.

tedes 1309 (S. 63). Haakon ophævede fuldstændig Lendermandsværdigheden, og hele Styrelsen lagdes i Hænderne paa kongelige Embedsmænd. Da han ingen Sönner havde, fik han sin Datter Ingeborgs Sön indsat som sin Efterfølger.

4. **Folkungerne i Norge 1319—87.** *Magnus Smek,* Sön af Ingeborg og den svenske Hertug Erik, blev 3 Aar gammel Konge baade i Norge og Sverige. I hans Tid kom den sorte Død til Norge (1349); i mange Dale uddøde Befolkningen helt. *Haakon 6 Magnusson* var først sin Faders Medkonge, senere

Enekonge. For at skaffe sin Sön med Margrete Valdemarsdatter Danmarks Krone 1375 tilstod han Hansestæderne overordenlig store Handelsrettigheder i Norge. Efter *Oluf* (1380—87) blev Margrete valgt til Norges Styrer. Med Oluf begynder Danmarks og Norges Forening, der varede 1380—1814.

5. Norges Tilbagegang. De gamle Høvdingeætter i Norge havde lige saa meget vundet deres Rigdomme ved Købmandsfærd

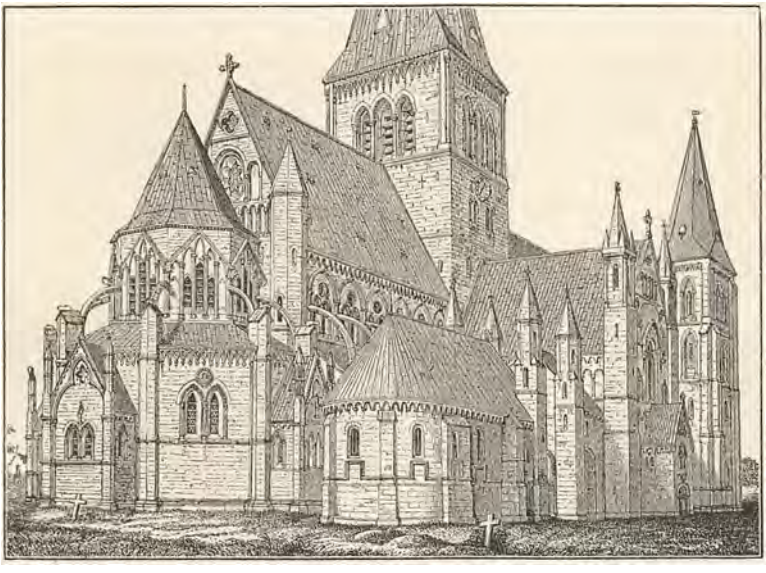

Trondhjems Domkirke: Mariekoret og Kapitelhuset.

som ved Jordbrug. Endnu i det navnkundige Skrift *Kongespejlet* fra Haakon Haakonssons Tid fremtræder dette. Men med de gamle Ætters Tilbagegang aftager Norges Handel og Forbindelsen med fremmede Lande; den nye Adel, som Magnus Lagabøte grundede, regnede det ikke for hæderligt at drive Handel. Fra omtrent 1400 ophørte Rejserne til Grönland, og selv med Island holdtes kun den nødtørftigste Forbindelse vedlige. Den nye Adel var faatallig og forholdsvis fattig; en Borgerstand kunde ikke udvikle sig, idet Hanseaterne vare Herrer i Oslo, Tønsberg og Bergen. Bønderne levede afsondrede i deres Bygder uden at tænke synderligt paa Folkets

fælles Skæbne. Det norske Folk var i Færd med at opløse sig. Kun Kirken og Kongedömmet havde Magt til at varetage Folkets Fællestarv. Kirken ejede maaske Halvdelen af Norges Jord, og stundom optraadte Erkebispen som den, der raadede for Landets og Folkets Skæbne. Ikke alene de egentlig norske Bisper (i Bergen, Stavanger, Oslo, Hamar), men ogsaa Bisperne i Grönland, Island, Færøerne, Orknøerne og Syderøerne lød under ham. I Trondhjem byggedes Nordens prægtigste Kirke. Men i den senere Del af Middelalderen var Kirkens Betydning her som allevegne i Tilbagegang. Kongemagten var ved Udviklingen fra Sverre til Haakon 5 bleven meget stærk; men da den efter 1319 kom i Hænderne paa udenlandske Konger, var der ikke længer nogen Samfundsmagt i Norge, der kunde standse den nationale Tilbagegang.

6. **Island.** Ogsaa efter Kristendommens Indførelse vedblev Goderne at have baade verdslig Magt og præstelig Myndighed. De lod deres Sönner oplære til Præster, samtidig med at de vare Høvdinger; Bisperne udgik for det meste fra Høvdingeslægterne. Island var i lang Tid politisk uafhængigt; unge Islændinger gik ofte i Hirdtjeneste hos den norske Konge, men denne øvede ingen Regeringsmagt paa Øen. — Ved det norske Erkebispedömmes Oprettelse 1152 lagdes de islandske Bispestole under det, og Island blev i kirkelig Henseende afhængigt af Norge. Hundrede Aar efter lykkedes det Haakon Haakonsson at lægge det under Norge ogsaa i verdslig Henseende. Det islandske Høvdingevælde var den Gang i Opløsning. Efter Kristendommens Indførelse havde der i lang Tid været fredelige og lovlige Tilstande; men i Slutningen af det 12 Aarh. udbrød de blodige Ætfejder paa ny. Der fandtes ingen Fællesstyrelse stærk nok til at tvinge de mægtige Høvdinger til Fred, og den menige Almue led megen Undertrykkelse. Enkelte Høvdinger tilegnede sig flere Godord; til sidst var det kun 5—6 Mænd, som havde al Magt paa Øen og gensidig ødelagde hinanden ved evige Fejder. Den mægtigste af alle var *Snorre Sturlason,* som i sit Følge skal have haft 900 væbnede Mænd. Da han ved Haakon Haakonssons Anstiftelse blev fældet 1241, var der ingen Mand, som havde Magt til at staa Kong Haakon imod, og fra o. 1260 blev denne almindelig adlydt paa Island. Ligesom Lendermæn-

dene i Norge, saaledes havde de islandske Høvdinger svækket sig selv ved de endeløse Kampe. En almindelig Udmattelse var Følgen; hertil kom fra o. 1300 store Landeulykker (vulkanske Udbrud, Uaar, Farsot). Det islandske Folk sank hen i en fattig og aandløs Uvirksomhed, der staar i den stærkeste Modsætning til det rige aandelige Liv før 1300.

7. **Islandsk Litteratur.** Det vedtoges paa Altinget o. 1100, at Lovene skulde nedskrives og forbedres og derpaa stadfæstes af Altinget; saaledes opstod Islands navnkundige Lovbog. Snart efter begyndte man at optegne Landets Historie og Fortidens Digtning. De første, der begyndte herpaa, vare *Sæmund* og *Are*, begge kaldede *frode,* d. e. den vise; Sagaskrivningen naar sit Højdepunkt med *Snorre Sturlason.* — *Den ældre Edda* indeholder Kvad om Guder og Helte. *Den yngre Edda,* udarbejdet af Snorre, er en Lærebog for Skjalde; den fremstiller Gudetroen og Reglerne for Verskunsten. *Landnámabók* indeholder Traditionen om Landets første Bebyggelse, om Landnamsmændene og deres Ætter; Snorres *Heimskringla* fortæller de norske Kongers Saga. Af Slægtssagaerne mærkes Njåls Saga, Egils Saga og Gunløg Ormstunges Saga.

Fra o. 1300 tabte Sagaskrivningen sig snart.

Oversigt over Kap. VI. 1. Norge 1066—1130. Olav Kyrre (—1093) fredelig, Magnus Barfod (—1103) krigerisk. Øystein og Sigurd Jorsalfare (—1130) Samkonger; Ø. bygger Fjældstuer og Havne, S. drager paa Korstog. — 2. Kongsemnerne 1130—1240. Sigurd Slembe. — Erkestift 1152. Magnus Erlingsson † 1184. Sverre († 1202) kuer Lendermændene og trodser Baglerne. — Haakon 4 overvinder Skule 1240. — 3. Den stærke Kongemagt. Haakon 4 forbyder Jærnbyrd, vinder Island, † 1263. Magnus »Lovbøderen« 1263—80 grunder en ny Adel. Erik Præstehader 1280—99, Krig med Danmark. Haakon 5 (1299—1319) ophæver Lendermandsværdigheden. — 4. Folkungerne i Norge 1319—87. Magnus Smek. Haakon 6 ~ Margrete (1355—80). Oluf (1380—87). — 5. Norges Tilbagegang. — 6. Island hærges af Ætfejder, Snorre † 1241, kommer under Norge o. 1260. — 7. Lovbogen. Sæmund og Are. Snorre. Eddaerne. Landnámabók. Heimskringla. Slægtssagaer.

VII. Sverige 1060—1363.

1. Tiden 1060—1250. Da de gamle Upsalakongers Æt, i hvilken Kronen var gaaet i Arv, uddøde o. 1060, fulgte en Periode af 200 Aar, i hvilken det ikke lykkedes nogen Kongestamme at hævde Herredömmet uomtvistet. Hidtil havde Gøterne af Ærbødighed for den gamle Kongeæt og for Hovet i Upsala indrömmet Upsvearne Forrangen i politisk Henseende: Kongen hyldedes af Upsvearne paa Mora Ting og foretog derefter sin »eriksgata«, d. e. Hyldingsrejsen gennem Landskaberne. Men nu, da den gamle Æt var uddød, og Hovet i Upsala med den voksende Kristendom tabte sin Anseelse, krævede Gøterne samme Magt som Svearne. Da tilmed Gøterne kristnedes i det 11 Aarh., medens Svearne holdt fast ved Hedenskabet, blev Kampen mellem Gøter og Svear ogsaa en Kamp mellem Kristendom og Hedenskab. Herved udvikledes Sverige efterhaanden til et Valgrige. Af de talrige Konger, som i denne Tid kæmpede om Kronen, mærkes *Inge* fra Vester Gøtland (o. 1100), Margrete Fredkullas Fader, og *Erik den Hellige* fra Svealand († 1160); ved disse to Kongers Iver trængte Kristendommen igennem. Erik begyndte at erobre og kristne Finland og æredes senere som Sveriges Helgen. Kort efter hans Død oprettedes *1164 Erkebispedömmet* i Upsala, fælles for Svear og Gøter, og de to Stammer begyndte at føle sig som eet Folk. Under de Kongsemnefejder, som endnu jævnlig forefaldt indtil 1250, hævede en Stormandsslægt, *Folkungerne,* sig til stor Indflydelse; ved Aar 1250 var Folkungen Birger Sveriges Jarl, og hans Sön Valdemar blev taget til Konge.

I Løbet af denne Tid havde den svenske Kirke opnaaet Skattefrihed og Selvstyre omtrent i samme Omfang som den danske.

2. Birger Jarl og Magnus Ladelaas 1250—90. Kong Valdemar Birgersson lod sig lede af sin Fader, Birger Jarl,

saa længe denne levede. *Birger* knyttede Handelsforbindelser med de tyske Stæder; i Sverige begyndte enkelte Byer at faa Betydning, især Kalmar og Stockholm. Ved sine Love arbejdede han paa at afskaffe Trældommen og sikre Landefreden. Efter Faderens Død blev den svage Valdemar stødt fra Tronen af sin kraftige Broder *Magnus*, der blev kaldet »Ladelaas«, fordi han saa at sige satte Laas for Bøndernes Lade, idet han forbød al Voldgæstning, d. e. det Misbrug, at de rejsende med Vold og uden Vederlag tog fra Almuen, hvad de trængte til. Han grundlagde »verdsliga frälset«, d. e. *Adelen*, derved, at han gav Skattefrihed til enhver, som paatog sig Ryttertjeneste (»Rostjeneste«).

3. **Birger Magnusson 1290—1319.** Magnus efterlod sig tre Sönner, af hvilke Birger blev Konge, medens Erik og Valdemar fik store Forleninger. I Birgers Mindreaarighed styredes Riget af Marsken Torgils Knutsson, der fuldendte Finlands Erobring. Da Brødrene bleve voksne, overtalte Erik og Valdemar Kongen til at lade Torgils Knutsson halshugge; men saa snart denne Udaad var udført, udbrød der Strid mellem de tre Brødre. Hertugerne havde til Forbundsfælle Norges Konge, Haakon 5, hvis Datter Ingeborg ægtede Erik, medens Birger fandt Støtte hos sin Svoger Erik Menved. Sverige plagedes af stadige Krigstog; ved Erik Menveds Mægling sluttedes flere Gange Forlig, som hver Gang blev brudt. Til sidst (1317) greb Birger til det Middel ved skrömtet Venlighed at lokke sine Brødre til sig paa Nyköping Slot, for derpaa at indespærre dem i Taarnet, hvor de Aaret efter omkom, vistnok af Hunger. Nu troede han at have Landet i sin Magt; men overalt rejste Folket sig, og Birger maatte fly til Danmark, hvor han døde et Par Aar efter. Paa Mora Ting hyldedes den treaarige Magnus (eneste Sön af den omkomne Hertug Erik og Ingeborg Haakonsdatter), der samtidig blev Konge i Norge efter sin Morfader (1319).

4. **Magnus Smek 1319—63.** Under Kongens Mindreaarighed, da Rigsraadet styrede, fik Stormandsvælden Overhaand. Da Magnus var bleven myndig, søgte han atter at

tvinge Adelen til Lydighed under Loven, men uden Held. Thi dels var han i stadig Pengeforlegenhed, da han havde maattet udbetale Grev Johan Pantesummen for Skaane; dels fattedes der ham den Klogskab og Udholdenhed, som gav den samtidige Valdemar Atterdag Sejren i hans ganske tilsvarende Kamp. Det var onde Tider for Sveriges Almue; Herrerne drog rundt i Landet med Flokke af væbnede Svende, fejdede mod hinanden og udplyndrede Bønderne. Hertil kom, at den sorte Død naaede til Sverige 1350. Det er fortalt S. 70, hvorledes Valdemar Atterdag udnyttede Sveriges indre Splid til at genvinde Skaane og indtage Gulland, samt at Rigsraadet 1363 indkaldte *Albrekt af Meklenborg* og fik ham valgt til Konge. Efter nogle Aars Kampe maatte Magnus opgive Sveriges Krone og levede derpaa i Norge til sin Død. — Paa hans Tid levede *den hellige Birgitta,* der stiftede en egen Klosterorden med Midtpunkt i Vadstena.

5. **Finland.** Finnerne høre til den ural-altaiske Sprogstamme, hvis fleste Folkeslag bo i Asien. I Europa høre Finnerne, Madjarerne, Tyrkerne og nogle Folkeslag i Rusland til denne Stamme. I det vestlige Finland boede *Tavasterne,* i det østlige *Karelerne;* Esterne syd for den finske Bugt ere nær beslægtede med Finnerne. Paa nogle Øer i den finske Skærgaard og paa Finlands Kyst have meget tidlig svenske Bønder bosat sig. — Finnerne vare et nöjsomt og flittigt Folk, der levede i smaa Samfund uden höjere politisk eller aandelig Udvikling. De elskede Sang og Skjaldekunst, og deres Gudekvad levede for en stor Del i Folkemunde til vort Aarhundrede, da de bleve optegnede af Elias Lönnrot. De udgöre et sammenhængende Epos, *Kalevala*-Sangene, som især skildre Gudesönnen Væinemöinens store Gærninger; han behersker ved sin Skjaldekunst hele Naturen, grundlægger al Dannelse, overvinder alle Hindringer mere ved Sangens Magt og Troldkyndighed end ved Sværdet.

Erik den Hellige grundlagde 1157 det svenske Vælde og oprettede Bispedömmet i Åbo; *Birger Jarl* fortsatte Erobringen (o. 1250); *Torgils Knutsson* (o. 1300) naaede til Karelernes Land og grundede Viborg. Det svenske Herredömme blev paa mange Maader til Gavn for Finland. Bisperne i Åbo lod bygge Veje, Herberger og Skoler; Klostre opstod som Udgangspunkter for höjere Kultur. Den finske Bondestand bevarede sin Frihed, medens Stamfrænderne

i Estland og Livland, der kom under de tyske Sværdridderes Herredömme, tabte deres personlige Frihed og bleve livegne.

Oversigt over Kap. VII. 1. Tiden 1060—1250. Inge o. 1100. Erik den Hellige † 1160. Erkestiftet 1164. — 2. Birger Jarl og Magnus Ladelaas 1250—90. Adel. — 3. Birger 1290—1319, Strid med Brødrene Erik og Valdemar. — 4. Magnus Smek 1319—63. Frugtesløs Kamp mod Stormændene. — 5. Finland. Kalevala. Erobringen 1150—1300.

VIII. Unionstiden 1389—1523.

Den virkelige Forenings Tid 1389—1448.

Kr. Erslev: Dronning Margrete og Kalmarunionens Grundlæggelse.

1. **Albrekt og Margrete.** *Albrekt af Meklenborg*, Konge i Sverige 1363—89, blev af Stormændene nødt til at udstede en *Haandfæstning,* hvorved han lovede at rette sig efter Rigsraadet i alt. Adelens Voldsomhed og dens Undertrykkelser af Almuen blev endnu værre end för; Albrekt søgte paa sin Side at udvide sin Magt ved at sætte tyske Lensmænd paa Kronens Slotte. Medens Fjendskabet mellem Albrekt og Adelen stadig blev bitrere, rustede Margrete sig til et Angreb paa Sverige for at göre sin Söns Arveret gældende. Den svenske Adel, som ikke turde tage Kampen op baade med Albrekt og Margrete, sluttede sig da til hende og anerkendte hende som Sveriges »fuldmægtige Frue og Husbonde«. Ved *Åsle* (nær ved Falköping) blev Albrekts tyske Hær slaaet af de forenede Danske, Norske og Svenske (1389). Albrekt toges til Fange og sattes i Forvaring paa et skaansk Slot. Snart var hele Sverige i Margretes Haand paa *Stockholm* nær, hvor de tyske Købmænd havde Magten. Meklenborgske Kaperskibe undsatte Staden med Levnedsmidler og drev Sørøveri paa Østersøen. Hansestæderne, hvis Handel forstyrredes af

disse *Fetaljebrødre* (af Viktualier = Levnedsmidler), tilvejebragte omsider Forlig: Albrekt kom paa fri Fod; Stockholm overgaves til Hansestæderne, der senere overlod Staden til Margrete.

2. **Kroningen i Kalmar 1397.** For at göre Foreningen mellem de nordiske Riger varig ønskede Margrete at give dem en ung Konge, som kunde grundlægge en fælles Kongeslægt. Hertil udsaa hun sin Søsterdattersön, *Erik af Pommern*, der allerede 7 Aar gammel blev overgivet til hende og opfostret hos hende. I en Alder af o. 15 Aar blev han i Kalmar af Lunds Erkebisp kronet til Konge over alle tre Riger under eet. Talrige nordiske Stormænd overværede Kroningen. Her søgte Dronningen at faa vedtaget nöjere Bestemmelser om Rigernes Forhold. Om de Aftaler, som da gjordes, blev der nedskrevet et Vidnesbyrd, som endnu er til: Rigerne skulle altid være forenede; hvis Kongen ved sin Død efterlader sig Sönner, skal den ny Konge vælges mellem disse. I Krig skulle Rigerne hjælpe hinanden af al Magt. Hvert Rige skal blive ved sin Lov og Ret, og Slottene forlenes til indfødte Mænd. — Vidnesbyrdet om disse Aftaler lod Margrete aldrig udstede i fuldgyldig Form, maaske fordi hun var utilfreds med de Baand, som herved vare paalagte Kongemagten. Hun synes at have ladet Unionsbrevet gaa i Glemme og at have stolet mere paa den Magt, hun i Virkeligheden ubestridt kunde udøve.

3. **Margretes Styrelse.** Margrete vedblev at lede Regeringen, ogsaa efter at Erik var bleven myndig. Han fandt sig gerne i hendes Ledelse. Da han som 23-aarig Mand var i Norge, paalagde hun ham, at han skulde sætte sig godt ind i Rigets Sager, men ikke afgöre noget og i hvert Fald ikke udstede Pergamentsbreve med vedhængende Indsegl; han skal tøve dermed, sigende, at han daglig venter sin Moder, Dronningen, og gerne vil opfylde alle Ønsker, hvis hun billiger det; »thi,« siger Margrete, »vi vide derom mere end I.«

Adelen böjede sig overalt for Dronningen. Hun indsatte ikke nogen Drost og Marsk, men styrede alle Riger ved

underordnede Tjenestemænd. Alt det Gods, som var kommet Adelen i Hænde i de urolige Tider (i Sverige siden 1363, i Danmark siden 1368), blev atter gjort skattepligtigt til Kronen. Fra sine Brevgemmer paa Kallundborg fremdrog hun mange Skøder og Pantebreve for at paavise, hvad der havde tilhørt Kronen, og fik sig det tildömt. Dernæst maatte Adelen love ikke at købe skattepligtigt Bondegods. Da det havde vist sig, »at der er sket overmaade liden Ret af de Fæster, der ere byggede«, forbødes det at bygge nye, »paa det at Landet kan komme til mere Fred«; mange af de nye Adelsborge maatte nedrives.

Kirken nød Margretes Yndest. Tit skænkede hun den store Gaver. Hun udvirkede, at Birgitta blev kanoniseret, og selv lod hun sig indskrive som Søster i Vadstena Kloster. Hun opnaaede endog af Paven, at de Nordboer, som ikke havde deltaget i Jubelfesten i Rom 1390, i Stedet kunde drage til Vadstena; 30 Skriftefædre vare da næppe nok til at uddele Afladen, og Klosterets Rigdomme forøgedes med mange Tusinde Mark ved de frommes Gaver. Paven overdrog hende stor Indflydelse paa kirkelige Embedsudnævnelser.

Danmark havde Overvægten i Unionen. Hun satte mange af sine tro danske eller af de til Danmark indvandrede tyske Adelsmænd paa Kronens Slotte i Norge og Sverige. Der var vel i disse Riger noget Misnöje hermed, men det havde endnu ringe Betydning. *Hansestæderne* havde mistet deres politiske Overmagt, der havde været paa sit höjeste 1370—85 (Skaanes Borge); ogsaa deres Handelsrettigheder søgte Margrete at indskrænke. Ved Kroningen i Kalmar havde ingen udenlandsk Sendemand været til Stede, »et Tegn paa, hvor fuldstændig Norden havde frigjort sig for fremmed Indflydelse«. — Da Gerhard 6 faldt paa et Ditmarsktog, syntes det endog, at Margrete skulde faa *Sønderjylland* i sin Magt. Gerhards Enke og umyndige Sönner maatte finde sig i, at Margrete besatte det ene Slot efter det andet*).

*) Tröjborg, Møgeltønder m. m. overlod hun til Ribe Bispestol; disse Godser kom ved Reformationen under Kronen og dannede indtil 1864 de »kongerigske Enklaver«.

Under de Stridigheder, som opstod herover, drog hun til Flensborg for at underhandle; da blev hun paa et Skib i Fjorden bortreven af Pest 1412. Hun blev gravsat i Roskilde, hvor hendes »Sön« Kong Erik senere rejste et pragtfuldt Minde for hende.

4. Erik af Pommern 1412—39. Kampen mod Holstenerne og Hansestæderne. Erik var i næsten hele sin Kongetid optaget af Kampen om *Sønderjylland* mod de unge Grever af Holsten. Han lod Sagen paadömme· først af Danehoffet,

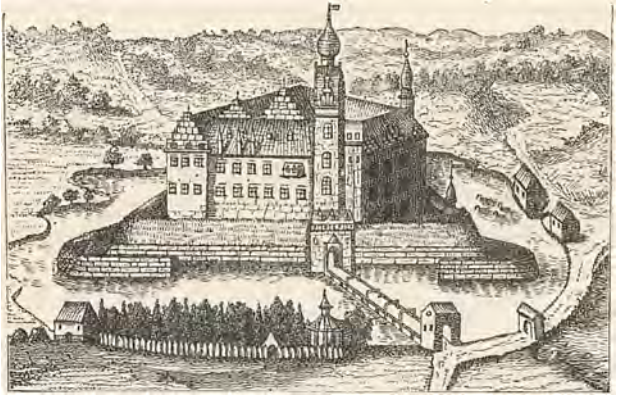

Gottorp 1510.

senere af Kejser Sigismund, og opnaaede begge Gange den Dom, at Lenet var hjemfaldet til Kronen. Men da Greverne ikke vilde böje sig herfor, maatte han føre Krig imod dem i over tyve Aar. I lang Tid havde Kongen Overhaand og beherskede fra det faste Flensborg det meste af Hertugdömmet, medens Holstenerne kun holdt sig paa Gottorp og i den sydligste Del af Landet. Men da Erik ogsaa fik Krig med Hansestæderne, kunde han ikke værge Sønderjylland. Flensborg blev indtaget af Holstenerne, og i Vordingborg 1435 enedes man om at standse Fjendtlighederne. Grev Adolf, der nu var eneste overlevende af Gerhards Sönner, havde da det meste

af Sønderjylland i sin Magt, men kunde ikke sætte igennem, at Erik vilde godkende ham som Rigets Lensmand.

Overfor *Hansestædernes* Magt søgte Erik, der var gift med den engelske Prinsesse Filippa (Henrik 5's Søster), en Modvægt i Forbindelsen med Vesteuropa, især med de nederlandske Stæder, der vare traadte ud af Hanseforbundet. Da han ogsaa lod sin Foged paa Slottet Krogen ved Øresund kræve *Told* af hvert forbisejlende Skib, begyndte de vendiske Stæder Krig imod ham. Hanseaternes Flaade angreb 1428 forgæves København, der forsvaredes af Filippa, og ved

Dannebrogsflag fra Erik af Pommerns Tid (i Mariekirken i Lybek), med Danmarks, Sveriges, Norges og Pommerns Vaaben.

Freden (Vordingborg 1435) fik de ikke Sundtolden ophævet. Men i Krigens Løb havde deres Kaperskibe plyndret Bergen, hvor de tyske Købmænd fra nu af oprettede deres faste »Kontor«.

5. **Eriks Afsættelse.** I Sverige, som Erik sjælden gæstede, opstod i Tidens Løb Misnöje med hans Styrelse. Almuen klagede over Skatterne, over Ufred og Lovløshed i Landet og over hans Lensmænd, især Fogeden i Dalarne, Jens Eriksön. *Engelbrekt Engelbrektsson* bragte Dalkarlenes Klager for Kongen, og da dette ikke nyttede, greb de til Vaaben under Engelbrekts Ledelse. Efter at Bondehæren i fire Maaneder havde gjort sig til Herre over hele Landet, paa de faste

Borge nær, tvang den Rigsraadet, der i Virkeligheden hadede og frygtede Bøndernes Magt, til at göre fælles Sag med den. Paa et Rigsmøde 1435 — det første, hvori man sikkert ved at Købstadmænd og menig Almue deltog — valgtes Engelbrekt til Rigets Høvedsmand; snart maatte han dog dele Førerskabet over Hæren med Adelsmanden *Karl Knutsson*, som Herrerne valgte til Høvedsmand. Medens Engelbrekt drog om i Landet for at forjage Eriks Lensmænd fra Slottene, blev han en Nat lumsk overfalden og dræbt af en Avindsmand. Med hans Død var Sammenholdet i Bondehæren forbi. Karl Knutsson tog hans Drabsmand under sit Værn og blev derpaa af Stormændene valgt til *Rigsforstander*.

I Norge og Nörrejylland havde Bønderne ligeledes grebet til Vaaben mod Herremændene. Erik blev endelig træt af alle disse forvirrede Forhold. Han stod ene; Dronning Filippa var død barnløs, og en pommersk Slægtning, han vilde have til Efterfølger, vilde det danske Rigsraad ikke vide af. Da drog Erik bort, tog Bolig paa Gulland og fejdede herfra paa sine oprørske Riger. Idet Danmark saaledes var uden Konge, kom *Regeringsmagten i Rigsraadets Hænder*; 1439 blev Erik erklæret for afsat, først af det danske, derpaa af det svenske Rigsraad. Han levede paa Gulland til 1449, derefter i Pommern til sin Død 1459.

6. Kristoffer af Bajern 1439—48. Danmarks Rigsraad indkaldte Eriks Søstersön, Kristoffer af Bajern, der i nogen Tid var Danmarks Rigsforstander og derpaa blev valgt til Konge i alle tre Riger; Karl Knutsson nedlagde sin Værdighed mod at faa store Forleninger. Saaledes var Unionen genoprettet; men Kristoffer havde maattet love at holde Rigerne fuldstændig adskilte i sin Styrelse, og han var i hvert Land helt afhængig af Rigsraadet. Det gjaldt først om at kue de nörrejydske Bønders Oprør. Grev Adolf, som truede med at støtte dem, blev vundet ved, at han anerkendtes som arvelig Hertug af Slesvig. Derpaa overvandt Kongen og Herremændene Bønderne, som førtes af Henrik Tagesön; det fortælles, at Morsøboerne og Tyboerne uden Kamp lod sig formaa til at

nedlægge Vaabnene, medens »de ædle Vendelboer, de vilde ikke fly«, men led et blodigt Nederlag. Efter denne Kamp maatte ogsaa Nörrejyderne gaa ind paa at yde Bispetiende, og det blev forbudt Bønderne at bære Vaaben. Stormandsvælden, der havde været holdt nede under Margrete og Erik, var igen i Fremvækst. Paa Sjælland og Smaalandene fremtræder nu det strænge Vornedskab, der bandt Bønderne til Fødestavnen. Mod Hansestæderne førte Kristoffer samme Politik som Erik, idet han fremmede Handelssamkvemmet med Holland og England. Han døde ung 1448.

Unionens Opløsning 1448—1523.

Allen: De nordiske Rigers Historie 1497—1536. Paludan-Müller: De første Konger af den oldenborgske Slægt.

7. **Kristian 1 i Danmark og Norge (1448–81).** Efter Kristoffers Død fik i Sverige Unionens Modstandere Overhaand og valgte *Karl Knutsson* til Konge. Det danske Rigsraad tænkte at vælge Hertug Adolf for saaledes ad fredelig Vej atter at knytte Slesvig til Riget. Men han afslog Kronen og henviste Rigsraadet til sin Søstersön Grev *Kristian* (Kristiern) *af Oldenborg,* hvis Moder nedstammede fra Erik Glipping. Efter at Kristian havde lovet Rigsraadet, at han ikke vilde føre Krig eller udskrive Skatter uden dets Samtykke, blev han Konge i Danmark. Erik af Pommern overlod ham Gulland. *Norge* vaklede mellem Karl Knutsson og Kristian 1, indtil det ved et Møde i Halmstad mellem danske og svenske Rigsraader blev fastsat, at Karl skulde opgive Norge. Kristian blev derpaa kronet i Trondhjems Domkirke og sluttede i Bergen den Aftale med Norges Rigsraad, at Norge og Danmark til evige Tider skulde blive sammen under een Konge. Saaledes knyttedes Foreningen mellem disse to Riger fastere, medens Sverige traadte ud af Unionen. Dog opgav de danske Konger ikke Sveriges Krone, og de tre første Oldenborgere opnaaede virkelig at blive Herrer i dette Land, men hver Gang kun for en kort Tid.

8. **Kristian 1 og Sverige.** I Sverige var Unionspartiet, der omfattede mange adelige Slægter og de fleste Prælater, endnu stærkt og ønskede at afsætte Karl Knutsson. Erkebisp *Jöns Bengtsson Oxenstjerna* brød med ham 1457, idet han i Upsala Domkirke nedlagde sin Bispehat paa Höjaltret, klædte sig i Harnisk og svor Kong Karl Fjendskab. Denne blev forjaget; Kristian 1. blev indkaldt og hyldet som Konge og havde

St. Jörgen og Dragen (i Stockholms Storkyrka). Fra St. Sture d. Æ.'s Tid.

Magten i Sverige 1457—63. Saa var Sveriges Almue ked af hans Styre og uvillig over hans Skattepaalæg; Karl Knutsson kom tilbage og beholdt under stadige Kampe Kronen til sin Død 1470. Paa sin Dødsseng udpegede han *Sten Sture den Ældre* som sin Eftermand; han blev valgt til Rigsforstander, og da Kristian 1 foretog et nyt Angreb, slog Sten Sture ham paa *Brunkebjærg* 1471. I 25 Aar derefter havde Sverige Ro for danske Angreb og gik stærkt fremad i indre Udvikling. Sten Sture, der støttede sig til Almuen, især Dalkarlene, op-

hævede den hidtil gældende Lov, at Halvdelen af Stockholms Byraad skulde udgöres af Tyskere. Universitetet i Upsala blev oprettet 1477.

9. Kristian 1 faar Slesvig og Holsten 1460. Da Hertug Adolf døde barnløs, vilde den holstenske Adel helst vælge en tysk Greve, medens den slesvigske vilde have Kristian 1 til Hertug; men begge Parter ønskede at holde Landene sammen, da mange havde Godser baade i Slesvig og i Holsten. Kristian truede med, at hvis de ikke valgte ham, vilde han inddrage Sønderjylland som herreløst Len, og derved satte han igennem, at Landenes Raad (Bisperne og nogle Adelsmænd) i Ribe 1460 kaarede ham til Hertug af Slesvig og Greve af Holsten. De »Privilegier«, han i den Anledning udstedte, indeholdt mest Bestemmelser om Stormændenes Særrettigheder. I øvrigt skulde Sønderjylland vedblive at have den jydske Lovbog med Ting paa Urnehoved og at tages til Len af Danmarks Krone, Holsten vedblive at være Len af Tyskland. Men de skulde udgöre èn fælles Arv i Kristian 1's Slægt, dog med den Indskrænkning, at Stænderne kun vare forpligtede til at vælge een af den sidste Herres Sönner, og at Landene ikke maatte skiftes mellem flere Arvinger; de skulde blive »evig sammen udelte«. Efter Kristian 1's Død gik Stænderne alligevel ind paa at dele Landene mellem hans to Sönner Hans og Frederik; men Adel, Prælater og Stæder bleve udelte og skulde regeres af begge i Fællesskab. Hans fik Hovedslottet Segeberg, Frederik Gottorp.

I Henseende til ydre Magt vandt den danske Krone betydeligt ved Overenskomsten 1460, hvorefter dens Magtomraade naaede til Lybeks og Hamborgs Porte. Kristian 1 gjorde meget for at sikre denne Landvinding; han tilkøbte sig sine Medbejleres Samtykke for store Summer og fik af Kejseren Holsten ophöjet til et Hertugdömme, der ogsaa skulde omfatte Ditmarsken. At Foreningen med Holsten derimod i indre, folkelig Henseende var farlig for Danmark, har først en senere Tid faaet Öje for.

10. Kristian 1's indre Styrelse. Kristian var ridderlig,

modig og virkelysten. Saa længe hans Morbroder Adolf levede og vejledede ham, var hans Regering lykkelig; men efter Adolfs Død gik det ham tit uheldigt, thi han var ikke besindig og selvstændig nok. Det blev til stor Skade for ham, at han altid var i Pengenød , især efter Valget i Ribe. Derfor blev han nødt til at føje sig meget efter Hansestæderne, som endog tvang ham til at afbryde Handelen med de nederlandske Stæder. Da Tyskerne i Bergen dræbte den kongelige Lensmand, Bispen og mange andre og stak Ild paa et Kloster, lod han det blive ustraffet. Hans Datter blev gift med den skotske Konge, og da han ikke kunde udrede Medgiften, sattes de norske Lydlande Orknøerne og Shetlandsøerne i Pant for den og bleve aldrig senere indløste. Store Summer brugte han til Udenlandsrejser, af hvilke en gik til Rom, hvor Paven tilstod ham stor Indflydelse paa Udnævnelsen af Kirkens Embedsmænd og tillod ham at oprette et Universitet. Dette indviedes i København 1479.

Kristian 1 blev Stamfader til den oldenborgske Kongeslægt.

11. Hans 1481—1513. Unionen fornyes 1497. Hans var som Barn valgt til Tronfølger i alle tre Riger. I Danmark blev han Konge uden Modstand; i Norge satte det mægtige Præsteskab sig imod hans Valg, men maatte give efter og hylde ham, da han udstedte en Haandfæstning for Danmark og Norge, som udvidede Rigsraads og Adels Magt meget. Denne Haandfæstning blev ogsaa tilbudt Sveriges Adel; det svenske Rigsraad kunde ikke modstaa et saadant Tilbud og valgte Hans til Konge. Men Sten Sture forstod ved Møder og Underhandlinger at holde Hans hen, saa at der gik mange Aar, inden han virkelig fik Sverige i sin Magt. I Aaret 1497 brød imidlertid det gamle Fjendskab mellem Sten Sture og Rigsraadet ud i aaben Fejde. Da greb Hans Lejligheden, faldt ind i Sverige med en stor Hær og indesluttede Rigsforstanderen i Stockholm. Dalkarlenes Undsætningshær blev slaaet af Danskerne ved Rotebro, og idet Sejrherrerne vendte tilbage med de tagne Faner, gjorde Sten Sture, narret heraf,

et Udfald, der endte med et stort Nederlag for ham. Han gav da endelig efter og anerkendte Hans mod selv at faa Finland til Len. Hans blev kronet, og hans Sön Kristian hyldet som hans Efterfølger. Saaledes fornyedes Unionen netop 100 Aar efter Kroningen i Kalmar.

12. Ditmarsktoget 1500. I Aaret 1500 vilde Hans og Frederik göre Alvor af at lægge Ditmarsken under sig, hvad Kejseren havde givet deres Fader Ret til. Ditmarskerne havde siden Slaget ved Bornhøved 1227 af Navn staaet under Erkebispen i Bremen, men i Virkeligheden styret sig selv under Ledelse af 48 folkevalgte Oldermænd. Der fandtes ingen Adel i deres Land, men mange af dem havde ved Kvægavlen i deres frugtbare Enge samlet saa store Rigdomme, at de kunde maale sig med de holstenske Herremænd. Flere Gange tidligere var den holstenske Adel bleven slaaet af det frihedselskende lille Folk (saaledes under Gerhard 6 o. 1400). Derfor rustede det slesvigholstenske Ridderskab sig nu for at hævne Fædrenes Nederlag; Almuen i Hertugdömmerne blev opbudt, og Fyrsterne hvervede mange Lejetropper, deriblandt den store, rovlystne Bande Landsknægte, »den sachsiske Garde«, som allerede havde været med Hans i Sverige 1497, og siden havde udlejet sin Tjeneste til forskellige nordtyske Herrer. Hurtig blev en Del af Ditmarsken indtaget. Derpaa drog Hæren videre ad en smal Marskvej, med vandfyldte Grøfter og opblødte Agre paa begge Sider; Hestene gik i Dynd til Knæene, Vind og Slud stod lige i Ansigterne. Da stødte den ved Hemmingsted uventet paa en Skanse, »Dusent Düwels Warff«, som Bønderne fra de nærmeste Sogne, ledede af Wolf Isebrand, havde opkastet tværs over Vejen. Skytset fra Skansen nødte Angriberne til at standse; Ditmarskerne, der havde aabnet Sluserne mod Vesterhavet, satte med Spyddene som Springstokke over Grøfterne og huggede ind paa Hæren, der stod næsten værgeløs, tæt stuvet paa den ufremkommelige Vej. Tredjedelen af den store Stridsmagt blev nedhugget; Resten lykkedes det at undfly. I denne Kamp tabtes det gamle Dannebrog.

13. **Sverige losriver sig. Hansekrig.** Da Budskabet om Kongens Nederlag, som Rygtet gjorde endnu större, end det var, naaede til Sverige, fik Sten Sture og hans Venner Mod til at göre Opstand. Den statskloge og rænkefulde Bisp Hemming Gad udsonede Sten Sture med hans vigtigste Fjende, Svante Sture, og snart var Hans's Magt i Sverige forbi. Længst holdt Stockholms Slot sig, der værgedes med mandig Udholdenhed af Hans's Dronning, Kristine af Sachsen (Søster til Frederik den Vise). Da Sten Sture den Ældre döde 1503, valgtes til Rigsforstander først *Svante Sture* og efter dennes Død 1512 hans Sön *Sten Sture den Yngre.* Hans fortsatte Kampen, men fik aldrig Overhaand i Sverige. Ogsaa i Norge udbrød der Opstand, som imidlertid dæmpedes af Kongens Sön Kristian. Da Lybek med de vendiske Stæder understøttede Svenskerne, fik Hans ligeledes Krig med dem. Han byggede store Krigsskibe for Kronens Indkomster; for første Gang var den danske Flaade, der førtes af Skaaningen Jens Holgersön Ulfstand og Fynboen Sören Norby, jævnbyrdig med Hansestædernes og hævdede i det hele Herredömmet paa Østersøen. Kort för Hans's Død sluttedes der Vaabenhvile baade med Sverige og Stæderne.

14. **Hans's Personlighed og indre Styrelse.** De höjere Stænder vare ikke altid tilfredse med Hans, der med Strenghed hævdede sin Magt; efter hans Død klagede Rigsraadet over, at Haandfæstningen i mange Maader var overtraadt. Hans Strenghed viste sig klart, da Rigshovmesteren Povl Laxmand kort efter Ditmarsktoget var bleven dræbt af to Avindsmænd. Hans rejste for Rigsraadet den Klage mod den afdøde, at han havde brugt ærerørige Ord om sin Konge og staaet i forræderisk Forbindelse med Svenskerne. Rigsraadet kendte ham skyldig, og alt hans Gods inddroges under Kronen. — For Borgerstanden viste Hans Forkærlighed og lod en kort Tid sin Sön Kristian opdrage hos en københavnsk Borger, Hans Bogbinder. I det hele var han jævn i Færd og afholdt for sin Danskhed, — han var den første indfødte Konge efter Valdemar Atterdag —; men med al sin Godmodighed kunde

han være vilkaarlig, uretfærdig og af et tungt Sind. Det er de samme Egenskaber, som i höjere Maalestok genfindes hos Sönnen. — Under ham bosatte Bogtrykkeren Gotfred fra Ghemen sig i Danmark.

15. Kristian 2 1513—23. Kristian 2 var af Udseende firskaaren, kraftig og smuk, udrustet med en skarp Forstand, men tillige mistænksom, hemmelighedsfuld med sine Planer, hensynsløs i sine Lidenskaber. Han nærede Uvilje mod de höjere Stænder, men Forkærlighed for Borgerstanden. Han maatte underskrive en Haandfæstning, som navnlig indeholdt to strenge Bestemmelser: 1) han maatte ikke søge at faa sin Sön udnævnt til sin Efterfølger; 2) hvis han handlede imod Haandfæstningen og ikke vilde lade sig undervise af Rigsraadet, skulde alle Rigets Indbyggere hjælpe at afværge det.

Kristian ægtede Kejser Karl 5's Søster *Elisabet,* der blev ham en ædel og trofast Hustru. Alligevel beholdt han den skönne *Dyveke* som sin Elskerinde. Han havde lært hende at kende i Bergen, hvorhen hendes Moder *Sigbrit* var udvandret fra Amsterdam; senere havde baade Moder og Datter fulgt ham til København. Imidlertid døde Dyveke pludselig 1517, og Kongen beskyldte Lensmanden paa Københavns Slot, den raa og lidenskabelige *Torbern Oxe*, for at have forgivet hende. Da Rigsraadet frikendte ham, udbrød Kongen: »Havde han end en Hals saa tyk som en Tyr, skal han dog miste den«, og nedsatte et Nævn af 12 Bønder, der fældede en Dødsdom med den oftere brugte Retsformel: »Vi dömme ham ikke, men hans Gerninger dömme ham.« Efter Torbern Oxes Henrettelse blev Fjendskabet mellem Kongen og Höjadelen stadig större, og den kloge Sigbrit fik end mere Indflydelse paa ham. Tilsidst blev hele Rigets Pengevæsen lagt i hendes Haand. Hun vilde hjælpe Kristian til at forøge Kongemagten og Kronens Indtægter. Først og fremmest maatte han have Penge til at undertvinge Sverige.

16. Unionen fornyes for sidste Gang 1520. Føreren for det kongeligsindede Parti i Sverige var Erkebispen *Gustav Trolle.* I Tillid til Kristian 2's Hjælp indlod han sig i Strid

med Sten Sture den Yngre, der indesluttede ham paa Stäket (en Borg i Mälaren) og slog den Hjælpehær, som Kristian 2 sendte. En Rigsdag vedtog at afsætte Erkebispen og at nedbryde Stäket, og Gustav Trolle indespærredes i et Kloster; om denne Beslutning opsattes et Brev, der besegledes af Rigsraaderne (1517). Aaret efter angreb Kristian paany Sverige og blev slaaet; men troløst førte han 6 svenske Gisler med sig, deriblandt *Hemming Gad* og den unge *Gustav Vasa.* Hemming Gad blev i

Stockholm i Begyndelsen af det 16 Aarh., set fra Brunkebjærg.

Danmark helt vunden for Kristian 2's Sag; Gustav Vasa, der blev sat som Fange paa Kalø, undveg to Aar senere.

Paven satte Sten Sture og hans Tilhængere i Band for deres Færd mod Erkebispen, og for at udføre Pavebullen udsendte Kristian 1520 for tredje Gang sin Hær. Paa den islagte Sø Åsunden ved *Bogesund* i Vester Gøtland slog Danskerne Sten Sture, der snart efter døde af sine Saar; derpaa trængte de gennem de talrige Braader (Spærringer af fældede Træer), som Svenskerne havde lagt i Tiveden, videre til Up-

land. Sten Stures Enke, Kristina Gyllenstjerna, forsvarede Stockholms Slot Sommeren over, indtil Hemming Gad overtalte hende til Forlig, og Stockholm oplodes for Kongen, der lovede Glemsel og Tilgivelse.

17. **Blodbadet d. 8 Nov. 1520.** Sveriges Rigsraad maatte anerkende Kristian som en *Arvekonge,* der ikke skyldte noget Valg Kronen. Han kronedes den 4 November af Gustav Trolle, og et Par Dage gik i Fest og Glæde; dog varslede det ilde, at der blandt dem, som sloges til Riddere, ikke fandtes en eneste Svensker. Kristian pønsede paa at stække den svenske Adel saaledes, at den aldrig mere turde prøve paa Oprør mod sin Konge; og i Samraad med den underfundige, retslærde Tysker Didrik Slaghek og flere Prælater udklækkede han en Plan til at ramme den for dens Forbrydelser mod Kirken; saa vilde det jo ikke kunne siges, at han brød sit Løfte om at tilgive, hvad der var forbrudt mod Kronen. *Onsdag d. 7 Nov.* samledes efter Tilsigelse en Mængde Stormænd paa Slottet, hvis Porte lukkedes. Gustav Trolle fremtraadte med en Klage over dem, der havde afsat ham; han afviste al Tale om Forlig og krævede Sagen paadömt efter Lovens Strænghed. Medens alle vare slagne af Skræk, stod Kristina Gyllenstjerna op og udsagde, at denne Klage ikke kunde ramme alene hendes afdøde Husbond eller hans Arvinger, da Afsættelsen var vedtaget af Raad og Stænder; til Bevis fremdrog hun det beseglede Brev fra 1517. Men i dette Brev tilsagde Underskriverne hverandre, at hvis de bleve bandlyste, vilde de af al Magt sætte sig imod Paven; og dermed fik Kongen Bevis for, at de havde gjort sig skyldige i den groveste kirkelige Forbrydelse. Mange Adelsmænd bleve Natten over holdte fængslede i Taarnet. *Den 8 Nov.* nedsattes et Nævn af 1 dansk Biskop og 13 svenske gejstlige, som erklærede, at en saadan Misgerning var aabenbart Kætteri. Straks lod Kristian paa Stortorvet Henrettelserne begynde af Bisper, Stormænd og stockholmske Borgere; den første Dag dræbtes 82, og i de følgende Dage fortsattes Myrderiet. Der faldt en stærk Regn, saa at Blodet strömmede

gennem Gaderne. Ligene laa paa tredje Dag paa Torvet i Dynd og Snavs, derpaa blev de opbrændte paa et stort Baal; Sten Stures Lig optoges af Graven og kastedes paa Baalet. Ogsaa i Finland henrettedes adskillige, deriblandt Hemming Gad, der dog paa sine sidste Dage havde været Kongens tro Mand. De henrettedes Ejendom inddroges under Kronen. Ved denne troløse Udaad troede Kristian at have sikret sig Sveriges Krone og at have kvalt enhver Spire til Oprør; han drog ned til Danmark og overlod Styrelsen af Sverige til Gustav Trolle, Didrik Slaghek og nogle andre.

18. Kristian 2's Lovgivning. Efter sin Hjemkomst fra Sverige tog Kristian med Iver fat paa store Lovarbejder, som skulde fuldføre de Reformer, han hidtil havde forberedt. Hans Formaal var at skabe et stærkt Kongedömme, hævet over alle Stænder og uafhængigt af enhver ydre Magt. Folkets Deltagelse i *Retsplejen* gennem Nævninger og Sandemænd blev ophævet, Gejstlighedens Dommermyndighed afskaffedes, og alle Sager henlagdes under kongelige Dommere. Der oprettedes en höjeste Domstol, hvorved de gejstlige Sager endog unddroges Paven. Imod Haandfæstningens Bud indsatte han flere borgerlige Lensmænd og paalagde alle Slotshøvdinger, hvis han døde, da at adlyde hans Sön. Deri laa et Forsøg paa at göre Danmark til et *Arverige* ligesom Sverige. *Kirkens* Uafhængighed vilde han helt tilintetgöre; et Par Gange trodsede han sin Vilje igennem ved Valget af Erkebisp, og da han saaledes havde faaet Didrik Slaghek udnævnt til Erkebisp, lod han ham kort efter stille for en verdslig Ret og efter Domfældelsen brænde af Bødlen. Han blev opmærksom paa Luthers Optræden og indkaldte fra Wittenberg lutherske Prædikanter, hvis Virksomhed han mente kunde hjælpe ham til at lægge Kirken aldeles under sin Myndighed; deres Prædiken fik dog ingen Betydning.

I den opblomstrende *Borgerstand* søgte han en Støtte for Kongemagten. Han ophævede Adels og Gejstligheds Ret til at handle med udenlandske Købmænd og fastsatte, at denne Handel kun tilkom Købstæderne. Han havde den Plan

at grunde et nordisk Handelsselskab og at göre København til Hovedplads for Handelen paa Østersøen. Sigbrit var i alle disse Ting hans vigtigste Raadgiver; det var hendes Fædreland, Nederlandene, som Kristian saa hen til som Forbillede; det var ogsaa fra Holland, der indkaldtes Bønder til at bosætte sig paa Amager.

Kristian 2's Lovgivning drog Omsorg for de fattige og retløse. Han forbød at sælge *de vornede Bønder* og gav dem Ret til at flytte bort fra deres Fødegods, naar de led Overlast af Husbonden. *De skibbrudne*, der tidligere vare saa godt som fredløse, idet Strandejeren tog deres Gods og tit deres Liv, beskyttede han ved den Forordning, at Strandingsgods tilhørte den skibbrudne. — Ogsaa de usle Skoler søgte han at forbedre.

Kristian 2.

Idet Kristian 2 virkede for at göre Kongemagten næsten enevældig og at trykke de höjere Stænder ned, kan det siges, at han fortsatte, hvad Valdemar Atterdag og Margrete havde begyndt paa. Ligeledes kan han jævnføres med mange samtidige Fyrster, hvis Stræben var af samme Art (Henrik 8, Frants 1, Karl 5); men ved sin Omsorg for de hjælpeløse og ringe staar han höjt over disse sidste.

Allen siger om ham: Hans Stræben var stor; i den laa som en Spire de store Mærke-Aar i Danmarks Historie, 1536, 1660 og 1788. Maalet var större, end at det kunde naas ved et enkelt Menneskelivs

Anstrængelser, selv om det ikke var blevet forstyrret saaledes som hans. Hans haarde ustyrlige Sind og voldsomme Lidenskaber gjorde det endnu vanskeligere at naa Maalet. Hvad der skulde vindes ved Lempe og Fasthed, vilde han storme igennem.

Kristian 2's Afsættelse 1523. Medens Kristian 2 var sysselsat med sine store Reformplaner, begyndte imidlertid hans mange Fjender at hæve Hovederne. Et halvt Aar før Blodbadet i Stockholm var *Gustav Eriksson Vasa* naaet hjem til Sverige, hvor han i det stille virkede for at rejse Folket. Dalkarlene vilde længe ikke lytte til hans Ord; selv Blodbadet kunde ikke vække dem til Opstand; men da det rygtedes, at Sveriges Almue skulde udlevere sine Vaaben og desuden lægges i en tung Skat, rejste de sig og tog Gustav Vasa til Høvedsmand (1521). Snart var hele Sverige i fuldt Oprør. Endvidere begyndte *Hansestæderne* Krig mod Kristian; hans Farbroder *Frederik af Gottorp* og endelig *den jydske Adel* sluttede sig til hans Fjender. I Viborg mødtes de jydske Rigsraader og opsagde Kongen Huldskab og Troskab; Mogens Munk gæstede ham i Vejle, hvor han efterlod Opsigelsesbrevet i en Handske, og ilede derfra til Hertug Frederik og tilbød ham Kronen. Den jydske Almue tog Del i Oprøret, udpint som den var af Skatter. Overfor alle disse Fjender tabte Kongen al Fasthed; han vaklede frem og tilbage, tvivlraadig om han skulde samle sine trofaste Venner til Modstand eller paa Forhaand opgive Kampen. Omsider valgte han den Udvej med Hustru og Börn at drage til Holland for at hente Hjælp (1523). Sverige hyldede Gustav Vasa som Konge, og det faste Stockholm overgav sig til ham. Borgerne i København og Malmø udstod en lang Belejring og overgav sig først til Frederiks Hærfører, Johan Rantzau, da al Udsigt til Kristians snarlige Tilbagekomst var svundet. Først 9 Aar senere gensaa Kristian Danmark som Fange. Men Almuen, som atter var prisgivet Adelens Overvælde, sandede snart, at den savnede hans stærke Værn; herom vidner den skönne Folkevise om den gamle Ørn, der skærmede Smaafuglene mod Høgene.

Oversigt over Kap. VIII. — Den virkelige Forenings Tid 1389—1448. 1. Albrekt og Margrete. Slag ved Åsle 1389. Fetaljebrødrene. Stockholm overgives. — 2. Erik af Pommern krones i Kalmar 1397. Unionsbrevet. — 3. Margrete tager Krongods tilbage fra Adelen, ynder Kirken. Danmarks Overvægt. Hun søger at genvinde Sønderjylland, † 1412. — 4. Erik af Pommern (1412—39) kæmper for Sønderjylland. Sundtold. Krig med de vendiske Stæder. Fred 1435. — 5. Opstand i Sverige; Engelbrekt og Karl Knutsson. Eriks Afsættelse 1439. — 6. Kristoffer af Bajern (1439—48). Vendelboernes Nederlag, Bispetiende i Nörrejylland.

Unionens Opløsning 1448—1523. 7. Karl Knutsson Konge i Sverige, Kristian 1 i Danmark og Norge (1448—81). — 8. Kristian 1 Konge i Sverige 1457—63, Karl Knutsson † 1470. Sten Sture d. Æ. Slag paa Brunkebjærg 1471. Universitetet i Upsala 1477. — 9. Kristian 1 vælges til Hertug i Slesvig og Greve af Holsten 1460. Landene skulle være »udelte«, men hylde senere baade Hans og Frederik. — 10. Kristian 1's Pengenød, Svaghed mod Hansestæderne. Udenlandsrejser. Universitet i København 1497. — 11. Hans (1481–1513); Haandfæstningen antages af Sveriges Rigsraad; Unionen fornyes først 1497. — 12. Ditmarsktoget 1500. — 13. Sverige løsriver sig. Svante Sture og Sten Sture d. Y. Hansekrig, Danmarks Sømagt. — 14. Povl Laxmand. Hans's Personlighed. — 15. Kristian 2 (1513—23, † 59) ∼ Elisabet. Dyveke og Sigbrit. Torbern Oxe. — 16. Unionen fornyes sidste Gang 1520. — 17. Blodbadet $^{8}/_{11}$ 1520. — 18. Kristian 2's Love: Han vil styrke Kongemagten, kue Adel og Gejstlighed, ophjælpe Borgerne, skærme de vornede Bønder og de skibbrudne. — 19. Gustav Vasa rejser Opstand i Sverige, Krig med Lybek, den jydske Adel opsiger Kristian Lydighed, hans Flugt 1523.

IX. Samfundet og dets Kultur ved Udgangen af Middelalderen.

Allen: De nordiske Rigers Historie 1497—1536, IV.

1. Næringsvejene. *Agerdyrkning* og *Kvægavl* var, især i Danmark, af langt overvejende Betydning. De forsynede Landet selv med Fødemidler, og Korn og Fedestude udførtes. Adelen og Købstæderne havde Eneret til at udføre Stude; Bønderne maatte kun sælge til Byerne, ikke ud af Landet. Klæder, Redskaber o. l. frem-

bragtes for störste Delen herhjemme, mest ved Husflid (Vadmel, groft Lærred). De höjere Stænder brugte finere Varer, som kun kunde faas ved *Handel* med Udlandet, saasom fint Klæde, Flöjel, Silke og Vin, der indførtes af Hansestæderne eller hentedes i Vestfrankrig, England og Skotland. Hansestædernes Enevælde var ved at svinde. De store Opdagelser flyttede den europæiske Handels Tyngdepunkt fra Italien til Vesteuropa; nu havde de vendiske Stæder ikke længer den bedste Beliggenhed til at være Mellemled mellem Norden og Udlandet. Ikke alene kom vesteuropæiske Skibe hertil, men der fandtes nu driftige nordiske Købmænd, som selv sendte Skibe til Udlandet. *Sildefangsten* i Sundet var endnu vigtig, især Høstfiskeriet i August og September. Under Frederik 1 vare 37,500

Plöjning (fra det 15 Aarh.).

Karle i 7500 Baade sysselsatte hermed. Det dreves af Skibe fra de danske Byer og især fra Hansestæderne. Disse havde ved Skanør et *Fed* for hver Stad, d. e. en Jordstrækning til Saltning og Nedpakning af Fisken; de havde her deres egne Fogeder og egen Retspleje. Afgifterne af Fiskeriet udgjorde en vigtig Indtægt for Kongen.

2. Stænderne. Indenfor *Adelen* var der betydelig Ulighed. Der var mange fattige Adelsmænd, som i Rigdom og Livsvaner ikke hævede sig meget over Bønderne, medens andre havde stor Rigdom. Kongerne udnævnte stundom ved Breve nye Adelsmænd; saadanne vare ildesete af de gamle Slægter, der vare »fødte af Riddere og Svende«. De færreste vare Riddere. Ridderslaget tildeltes ved Kongens Bryllup og lignende Lejligheder til dem, der havde gjort sig fortjente dertil ved Orlog; undertiden skænkedes det ogsaa for fredelig Idræt, saaledes til gamle veltjente Rigsraader. De fleste Adels-

mænd kaldte sig endnu efter gammel Skik med Navne paa -sön; dog var det ved at blive Sædvane, at man tog faste Slægtnavne, gerne efter Mærket i Vaabenskjoldet, og under Frederik I bleve faste Slægtnavne paabudte. Adelsmændenes Indtægter vare: Udbyttet af Herregaardene, Fæstebøndernes Afgifter og Retsbøder, samt hvad de vandt ved Forvaltningen af Kronens Len, hvortil Adelen havde Eneret. De vare skattefri. Af Byrder havde de kun den at forsvare Riget.

Kirken ejede i Danmark o. $^1/_3$ af Rigets Jord. Den var mere afhængig af Kongemagten end tidligere; Paven tyngede den ved Pengeudpresninger. *Byerne* havde en temmelig selvstændig Stilling; de styredes af de rigeste Borgere i Forbindelse med Kongens Foged. Ingen maatte drive Handel eller Haandværk, med mindre han var Medlem af et *Gilde* eller *Lav,* hvori man ikke optoges uden Brødrenes Samtykke og efter store Udgifter. Stockholm og København hævede sig over de andre Byer og kunne nu regnes for Hovedstæder.

Bønderne. Agerbruget led under Mangel paa Arbejdskraft; hyppig laa en Fæstegaard øde, fordi der ingen havde været til at overtage den. Derfor søgte Adelsmændene at hindre deres Bønder i at flytte bort fra Godset. Allerede i det 14 Aarh. lader det til, at Herremændene prøvede paa at binde Bonden til Fødestavnen, idet Olufs Haandfæstning maatte fastsætte, at Bønderne efter lovlig Opsigelse havde Ret til frit at drage bort. Efter Margretes Tid var det lettere for Herremanden at tvinge Bonden til at blive paa Godset; og i Løbet af det 15 Aarh. blev det paa Sjælland, Laaland og Falster en staaende Regel, at Bonden var pligtig til at blive under sin Husbonde og modtage Gaard. Dette *Vornedskab* trængte aldrig igennem i Jylland, Fyn og Skaane, end mindre i Norge og Sverige. Selvejernes Tal var mindre end i den ældre Middelalder; de fleste Bønder vare Fæstere. Fæstebonden svarede til sin Husbonde 1) *Indfæstning*, d. e. den Sum, han betalte for at tiltræde en Fæstegaard, 2) *Landgilde,* en aarlig Afgift, hvis Størrelse en Gang for alle var fastslaaet ved Skik og Brug og som ikke forhöjedes. 3) De Fæstere, som boede nær ved Hovedgaarden, maatte yde Dagsværk eller *Hoveri* d. e. Arbejde paa Hovedgaarden og dens Marker. Til Gengæld havde Herremanden sin Bonde under sit *„Forsvar“,* d. e. gav ham Hjælp og Støtte for Retten. Fæstebonden svarede kun halv saa stor Skat til Kronen som Selvejeren.

3. Kongen. Naar Kongen var valgt og kronet, var han den virkelige Styrer, men indskrænket ved Rigsraadets og Stændernes Rettigheder, som han bekræftede i sin Haandfæstning. Siden Erik af Pommerns Afsættelse var Kongemagten gaaet tilbage, mest i Sverige, hvor Modstanden mod Unionen helt havde undergravet Konge-

dömmet, mindre i Danmark (og Norge), hvor det i det væsentligste vedblev at hvile paa den Grund, som var lagt af Valdemar Atterdag og Margrete. Under Erik af Pommern holdtes sidste Gang Danehof; derpaa optraadte Rigsraadet som Folkets fuldgyldige Repræsentant og passede især paa, at Kongerne ikke skulde faa deres Magt gjort arvelig. Saa længe Kongen valgtes, kunde man nøde ham til at stadfæste de nedarvede Indskrænkninger i sin Myndighed og stundom at finde sig i nye, medens en Konge, der havde Arveret til Kronen, let vilde kunne regere enevældig. *Haandfæstningerne* indskærpede den bestaaende Ret, men fastsatte ogsaa Afgörelsen af ny opdukkede Spörgsmaal; i det væsenligste havde de forskellige Kongers Haandfæstninger det samme Indhold. 1) Kongen tilsagde sine Undersaatter, at han ikke vilde krænke deres personlige Frihed. Han maatte »ingen i Taarne eller Fængsel sætte, uden han lovligen forvunden var i det Rige, hvor Gerningen gjordes.« Enhver kunde for Rigsraadet paatale sin Ret mod Kongen. 2) Han lovede at agte de enkelte Stænders Ret, saaledes ikke at ind- og afsætte Fæstere paa Adelens og Kirkens Godser o. l. 3) Han anerkendte Rigsraadets Myndighed (se n. f.). — Med disse Indskrænkninger kunde Kongen raade for Riget og bruge dets Indtægter, som han fandt det bedst. Rigsstyrelsen ledede han gennem de höje Rigsembedsmænd: *Rigens Hovmester* (der traadte i Stedet for Drosten), *Kongens Kansler* og *Marsken*. I den følgende Tid kom to nye Rigsembedsmænd til: *Rigens Kansler* (for Retsplejen) og *Rigsadmiralen*. Den stedlige Styrelse udøvedes af *Lensmændene*. Naar der paatænktes större Foretagender, søgte Kongen Samtykke af *Rigsraadet*, undertiden ogsaa af en *Herredag* (Møde af de höjere Stænder) eller ved et Møde af alle fire Stænder.

4. **Rigsraadet.** Det danske Rigsraad omfattede Erkebispen, Bisperne, de vigtigste Abbeder og et ubestemt Tal verdslige Adelsmænd (gerne 20—30), deriblandt Rigsembedsmændene. Kongen maatte »intet mærkeligt Ærinde foretage og fulddrage uden meste Delen af Rigsraadets Fuldbord og Tilladelse«. Dets Samtykke krævedes til nye Love, Skatter og Krigserklæring. Det hele Raad kunde sjælden være samlet; for det meste nöjedes Kongen med at raadføre sig med Rigsraaderne i det »Land«, hvor han i Öjeblikket opholdt sig. I den daglige Styrelse var Raadet følgelig ikke i Stand til at gribe ind. Det var, for at bruge Nutidens Udtryksmaade, ikke en administrativ, men en parlamentarisk Institution samt Rigets höjeste Domstol. Naar Tronen var ledig, var det Rigets øverste Myndighed; i saa Fald skulde »Slotslovene (Lensmændenes Troskabsbreve) holdes til Rigsraadets Haand«.

5. **Lensmændene,** »kgl. Majestæts Embedsmænd«, sörgede

hver i sit Len for Overholdelse af Lov og Ret og opkrævede Skatterne; de dannede med deres Svende Hærens Kerne og udskrev Bønderne til Krigstjeneste. Nogle af dem fik fast Løn og maatte göre Kongen Regnskab for alle Lenets Indtægter og Udgifter; saadanne Len sagdes at »ligge til Kongens *Fadebur*«. Men de fleste Lensmænd svarede kun *Krigstjeneste* eller en vis *Afgift* og raadede i øvrigt selv over Lenets Overskud. Til Lensmænd maatte Kongen kun udnævne »Rigets indfødte Ædlinge, gode Mænd, som ere fødte af Riddere og Svende, og ikke drage dem nogen Vanbyrding over Hovedet«. 1513 vare af Danmarks Len $^1/_4$ Fadeburslen, $^3/_4$ paa Tjeneste eller Afgift; i Sverige var Forholdet endnu daarligere for Kronen. Kristian 2 trængte Adelen tilbage, idet han lagde flere Len til sit Fadebur og indsatte borgerlige Lensmænd; men under Frederik 1 laa igen kun $^1/_4$ af Lenene under Fadeburet.

6. Kronens Indtægter. De staaende Indkomster af Skatter, Kronens Gaarde, Sundtolden, Afgiften af Sildefiskeriet o. l., vare kun tilstrækkelige til de nødvendigste Udgifter i Fredstid. Naar der kom Krig, maatte Kongen skaffe sig Penge ved ekstraordinære Midler. Hvilke Udveje han da havde, oplyses bedst af et enkelt Eksempel. Da Kristian 2 (1519) rustede sig til det afgörende Tog mod Sverige, fik han en Del af sin Hustrus store Medgift udbetalt, han stiftede Laan hos Adelsmænd, Bisper osv., han solgte til visse Folk Fritagelse for enkelte Love, for Rostjeneste (»Hjemlovspenge«) o. l. Men særlig tyede han til *overordenlige Skatter*. Adelige og gejstlige vare for deres Personer aldeles skattefri; selv om Rigsraadet gav sit Samtykke, kunde de ikke beskattes. Kristian 2 bad dem da om »frivillig« at hjælpe ham; han sendte til Lensmændene Liste over alle de paagældende, hvorved hver var ansat til at svare $^1/_{10}$ af sin Indtægt. De fleste gik ogsaa — villig eller nølende — ind paa at betale noget; dog fik han ikke alt det, han havde forlangt. Til Købstæderne sendte han Breve om, at de, ligeledes »frivillig«, skulde yde Told af Øl og Vin; meget betegnende ende Kongens Breve saaledes: »Findes der nogen iblandt eder, som dette ej vil samtykke og indgaa og gör sig stridig, saa skikker os ham hid; vi ville selv lade ham straffe efter Vedbørlighed«. Alle Købstæder bevilgede Tolden. Bønderne vare de eneste, som kunde tvinges til at skatte, men dertil krævedes Rigsraadets Samtykke. For at faa dette henvendte Kongen sig til Rigsraaderne for hvert Landskab eller hvert Stift, ikke til det samlede Raad, og fik saaledes bevilget 1 Gylden (Værdi 6 Tdr. Rug) for hver Bonde.

7. Hæren. Bøndernes Opbud spillede kun ringe Rolle i Datidens Hære; 1520 var Almuen slet ikke udskreven, men brugtes kun til Landeværnet hjemme. Købstæderne stillede Søfolk, Skytter

til Fods eller (som 1520) ridende Skytter. Hærens Hovedstyrke udgjordes af Lensmændene med deres Svende, de Krigsfolk, som Bisper og Herreklostre stillede, hele den menige Adel (paa dem nær, som havde givet Hjemlovspenge, eller som skaanedes for Tjenesten paa Grund af deres Fattigdom) og Kongens Hofsinder, der tjente ham til Hest for Aarssold, Klæder og Kost. Hertil föjedes hvervede Krigsfolk, mest fra Tyskland, stundom ogsaa fra Skotland, Frankrig o. a. St. — Den vigtigste Del af Hæren udgjordes af Rytteri i Pladerustning. Skytterne havde Armbrøst (en egen Slags kraftige

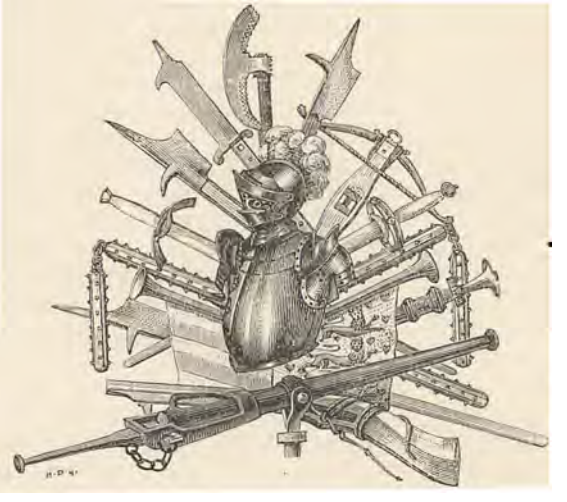

Vaaben fra o. 1500.

Staalbuer) eller Kuglebøsser (Krudtet omtales i Norden første Gang under Valdemar Atterdag). — For at ikke Fødemidlerne skulde stige for höjt i Pris, naar en saadan Mængde Krigsfolk skulde underholdes, forbødes ved en Krigs Udbrud gerne al Udførsel af Korn, Kvæg osv.

8. **Sæderne.** I vore Dage gælder i alle civiliserede Stater den Regel, at ingen maa tage sig selv til Rette; hvis nogen lider Overlast, tager Statsmagten sig deraf og skaffer saa vidt muligt den skadelidte hans Ret. Denne Regel var langt fra at gælde i Middelalderen. Kraftige Konger havde søgt at indskrænke Selvtægten og de private Fejder; men endnu o. 1500 vare Folkets Lidenskaber for stærke og Regeringsmagten for svag til, at der kunde være frede-

lige Tilstande i Samfundet. Hvert Øjeblik greb en Mand til Vaaben for at hævne en virkelig eller indbildt Uret. Kamplysten var stærkest blandt Adelsmændene; selv de bedste kunde gribes af en saa ustyrlig Vrede, at de endog glemte deres sædvanlige Ærbødighed for de fredlyste Steder. Mangen Adelsmand, der — som man den Gang sagde — var »kommen for Skade« at dræbe en Mand paa Tinge eller i Kirken, maatte bageſter i Anger og Ydmyghed give store Sonebøder, der gjorde ham til en fattig Mand. Ligesom nu til Dags Staterne, saaledes havde den Gang enhver Adelsmand Ret til at føre Krig. Denne Adelens Fejderet, som Margrete havde ophævet, blev genindført under de oldenborgske Konger med det Vilkaar, at vedkommende først ved et Varselsbrev meddelte sin Fjende,

Lilø i Skaane.

at han vilde »arge paa hans Liv og Gods«. Med sine væbnede Svende overfaldt han da sin Uven paa Landevejen, belejrede hans Gaard og plyndrede hans Bønder. *Borgene* vare omgivne af Volde og Grave med Vindebro, Bygningerne havde alentykke Mure med smaa Vinduer til Skydeskaar; Værelserne vare smaa med ringe Adgang for Lys og Luft, thi alt var indrettet paa Forsvar. Klædedragten svarede hertil; Adelsmændene klædte sig i tunge Pladerustninger, naar de færdedes paa alfar Vej. Ogsaa de andre Stænder maatte være væbnede. *Købstæderne* vare alle forsynede med Fæstningsværker, mindst et Pæleværk, ofte stærke Mure eller Volde. Adskillige Huse i dem vare af Grundmur eller Bindingsværk og kunde i Nødsfald være smaa Fæstninger. *Bønderne,* som daarlig kunde værge sig, vare værst stillede. Deres Huse vare for störste Delen af Træ (Bulhuse). I Danmark stræbte Kongen og Adelen at fratage dem Ret til at bære Vaaben; den svenske Bondestand viste derimod i Unionskrigene sin gamle Vaabenfærdig-

hed. Derfor bevarede Sveriges Bonde sin Frihed og sin Indflydelse, medens det gik tilbage for den danske. I Unionskrigene hændte det ofte, at medens Herrerne sloges, sluttede Bønderne i Grænsesognene en *Bondefred* om ikke at skade hverandre.

Skönt det var langt fra, at Kristendommens Aand havde gennemtrængt Samfundet, vare paa den anden Side de samme Mennesker, hvis Hævnlyst og Vildhed kunde gaa saa vidt, ofte saa meget mere sønderknuste, naar Angeren kom. Derpaa hvilede Kirkens Magt. Den traadte Folket imøde hver Tid paa Dagen. Idelig

Forbrydere i »Stokken«.

lød Klokkeklang; ofte hørtes Salmesang, naar et Optog eller et Ligfølge drog gennem Gaden, alle mødende blottede Hovederne, og alle Beboerne satte Lys i Vinduerne. Kirkerne vare opfyldte af Altre, Billeder og Kostbarheder. Men ogsaa blandt Kirkens Mænd mærkedes Tidens Raahed; de höjere gejstlige, der gerne udgik fra Adelen, vare ofte ligesaa stridbare og rethaveriske som de verdslige Stormænd, og i alle Klasser af Kirkestanden gik Frillelevned og Umaadehold i Svang. Kirkebygningerne brugtes som Vaabengemmer, Fæstninger, ja stundom til Svirelag. Folket satte i Nød og Lidelse mere sit Haab til Overtro og Trolddom end til Kristus. Den Overtro, som var arvet fra det nordiske Hedenskab (Ellefolk, under-

jordiske osv.), trivedes Side om Side med den, der var opvokset indenfor Kirken. Man anraabte de utallige Helgener, som hver havde sin Ulykke at værne imod; saaledes var St. Jørgen særlig de spedalskes Helgen. Eller man søgte Lægedom ved til visse Tider (f. Eks. St. Hansnat) at gæste hellige Kilder.

Idet Menneskene vare omringede af idelig Ulykke: den evindelige Fare for at blive dræbt eller lemlæstet og de gruelige Landesotter, som man ikke kendte Lægemidler for, søgte de deres Glæde i kraftig og umaadeholden Livsnydelse ved Svir og Gilder. Man drak Øl, Mjød og Vin. Ved Aar 1500 lærte man fra Tyskland Brænde-

Midsommerfest (efter Olaus Magni).

vinen at kende; i Førstningen brugtes den som Lægemiddel, senere til Nydelse.

9. Aandelig Kultur. Middelalderens to sidste Aarhundreder frembragte meget faa Litteraturværker. Den lærde Litteratur paa Latin var uden Betydning, og kun lidt blev digtet og skrevet paa Modersmaalet. *Folkevisen* havde sit Hjem paa Ridderborgene, hvor de ældre Viser bleve sungne af den ene Slægt efter den anden, og nye digtedes til. Unionskrigene vakte i Sverige en kraftig Fædrelandsfølelse, som gav sig Udtryk i *de svenske Rimkrøniker*. Ogsaa i Danmark vaagnede i Middelalderens Slutning Sansen for Folkets Fortid; i Sorø Kloster digtedes *den danske Rimkrønike* (trykt 1495 af Gotfred af Ghemen), og Saxo reddedes fra Forglemmelse ved, at Kristian Pedersen 1514 udgav hans Værk i Paris.

De mange Misbrug, som fandtes i den katolske Kirke, kunde ikke andet end vække ogsaa Nordboernes Uvilje. *Den hellige Birgitta* havde i det 14 Aarh. søgt at standse Kirkens Forfald gennem en ny Klosterorden i Vadstena (i Danmark: Mariager og Maribo). Fra Birgittinerklostrene udgik en Mængde religiøse Skrifter, hvori den sværmerske Tilbedelse af Jomfru Maria traadte stærkt frem. Mariadyrkelsen fik ligeledes et smukt Udtryk i Odense-Præsten *Mikaels Rimværker*. — Modersmaalet blev ved Middelalderens Slutning mere almindelig brugt i Skrift; Bogtrykkerkunsten gjorde det lettere for Folk at faa Bøger.

Sproget. I den yngre Middelalder var Norden under en stærk og næsten uafbrudt tysk Paavirkning. Stærkest var denne i Sønderjylland, hvor Landet Syd for Dannevirke opdyrkedes af holstenske Nybyggere, og en stor Del af Adelen var tysk; men ogsaa i hele den danske Adel og i alle større nordiske Købstæder optoges mange Tyskere. I Tidens Løb smeltede de indvandrede Slægter sammen med Nordboerne (kun i Slesvig og Flensborg vedblev Plattysk at holde sig som de rige Borgeres Sprog), men ved den lange Paavirkning havde baade det danske og det svenske Sprog optaget mange nedertyske Ord og Forstavelser. I Norge gik i Unionstiden det gamle Sprog af Brug i Skrift, hvorimod Folkesproget kun i mindre Grad fjernede sig fra det gamle. Da Unionens Gæringstid var forbi, havde de to nyere Skriftsprog udviklet sig: Dansk (i Danmark og Norge) og Svensk. Kun paa Island holdt Oldsproget sig nogenlunde uforandret.

Oversigt over Kap. IX. 1. Næringsveje: Agerbrug, Korn- og Studeudførsel, begyndende selvstændig Handel, Sildefiskeriet. — 2. Stænderne: Adel, Ridderslag, faste Slægtnavne, Indtægter. — Kirken. — Byerne: Gilder og Lav. — Bønderne; Vornedskab paa Sjælland m. m., Fæstebondens Stilling. — 3. Kongen; Haandfæstning, Rigsembedsmænd. — 4. Rigsraadet en parlamentarisk Institution. — 5. Lensmændene: Fadeburslen, Len paa Afgift. — 6. Kronens Indtægter, »frivillige« Skatter. — 7. Hæren, dens Sammensætning. — 8. Sæderne. Selvtægt og private Fejder; Kirkens Forfald; Overtro; Livsnydelse. — 9. Aandelig Kultur: Folkeviser, Rimkrøniker, Birgittinerne; Hr. Mikael. — Plattysk Indflydelse paa Dansk og Svensk.

Kort til Unionskrigene.

Den nyere Tid.

X. Reformationen 1523—60.

Frederik 1 og Grevefejden 1523—36.

1. **Frederik 1** (1523—33) maatte støtte sig til de höjere Stænder, der havde sat ham paa Tronen, og Kristian 2's Love bleve brændte paa Viborg Ting. I sin Haandfæstning lovede Frederik at skærme Kirken og strengt at straffe alle lutherske Kættere. Men ofte kunde han sætte sin Vilje igennem imod Rigsraadet; han fik flere Gange store Skatter bevilgede, som ogsaa de gejstlige maatte bidrage til, og Kirkerne maatte fly ham deres Kostbarheder; thi han truede med, at han ellers vilde slutte Forlig med Kristian 2 og overlade ham Kronen igen, hvilket Rigsraadet frygtede mest af alt. Trods sit Løfte i Haandfæstningen tog han den begyndende Reformation under sit Værn. Frederik 1's fortrolige Raadgivere vare Holstenere (Johan Rantzau). Han boede paa Gottorp, kom sjælden til Kongeriget, aldrig til Norge; han forstod næppe Dansk. Han gik for at være troskyldig og ligefrem, men var i Virkeligheden indesluttet, beregnende og listig.

2. **Kristian 2 og hans Tilhængere.** Fra Kristian 2's Tid sad *Sören Norby* som Lensmand paa Gulland. Han var vedbleven at være sin gamle Herre tro, og saa snart han troede Öjeblikket gunstigt, gik han over til Skaane, hvor Bønderne i stort Tal sluttede sig til ham for at göre Ende paa Frederiks

og Adelens Herredömme (1525). Men Johan Rantzau slog Bondehæren, Lybekkerne ødelagde Visby, og Sören Norby, der fortsatte Kampen paa Fribyttervis til Søs, blev nødt til at flygte bort. Han vilde derpaa rejse Kristian 2's Parti i Finland, men blev i Rusland taget til Fange af Tsaren; nogle Aar efter blev han frigivet paa Karl 5's Forbön, i hvis Tjeneste han gik, og faldt for Florens 1530.

Imidlertid flakkede *Kristian 2* om i Nederlandene og Nordtyskland; den meste Tid boede han i trange Kaar i Lier (Brabant). Det Haab, han havde sat til Kejserens Hjælp, glippede, særlig fordi denne var optaget af Kampen mod Frants 1. Da Kristian lærte Luther personlig at kende, gik over til dennes Lære og virkede for Reformationens Indførelse i Danmark ved at lade det ny Testament oversætte paa Dansk, blev Kejseren hans Uven; og da tilmed Dronning Elisabet døde, saa det ud, som alt Haab var slukt for Kristian 2. Men da Karl 5 fik Ende paa den franske Krig (Fred i Cambray 1529), og da Frederik 1 og Gustav Vasa optraadte som Lutheranere, gik Kristian atter over til den katolske Kirke for derved at udsone sig med Kejseren og for at vinde det katolske Parti i Norden. Han fik en Pengesum samlet, hvervede talrige Knægte og mange Skibe og *drog (1531) dermed til Norge,* hvis mægtige Gejstlighed hellere vilde have ham end Lutheraneren Frederik. Han blev hyldet af Norges Rigsraad og gav sig til at belejre Akershus. Men han drev ikke Belejringen med Kraft; der kom en Undsætningsflaade fra Danmark, ført af Knud Gyldenstjerne, og Kristian maatte indlade sig i Underhandlinger. Da man lovede ham sikkert Lejde, gik han ombord paa Flaaden for at sejle til Danmark og forhandle med sin Farbroder. Under forskellige Paaskud brød Frederik dette Lejde og lod ham føre til *Sønderborg* Slot, hvor han sattes i Forvaring. Han fik et ret sömmeligt Underhold, men var berøvet sin Frihed og dömt til Uvirksomhed. Under Grevefejden blev hans Fængsel strengere, under Kristian 3 atter mildere; 1549 fik han Ophold paa Kallundborg og døde der 1559.

3. **Den katolske Kirkes Forfald.** Grundene til, at Reformationen under Frederik 1 vandt saa hurtig Fremgang i Danmark, vare af forskellig Natur. Den höjere Gejstlighed bestod af Adelsmænd, der for störste Delen kun havde Sans for de timelige Fordele, deres Stilling bragte, og i den lavere Gejstlighed fandtes megen Uvidenhed, Ligegyldighed og Usædelighed. Derfor nærede mange Ringeagt for Kirkens Mænd og harmedes over de store Afgifter til den. Adelen ønskede at faa Kirkegods til Len eller Eje, Borgere og Bønder vrededes over Tienden, over Tiggermunkenes paatrængende Betleri og over den skamløse Afladshandel, som pavelige Udsendinge havde drevet ogsaa i Danmark. Samtidig naaede den i hele Europa vaagnede videnskabelige Bevægelse (Humanisme) til Norden; Bibelen granskedes, og flere og flere overtydedes om, at Pavekirken ikke stemmede med den oprindelige Kristendom. Da det lutherske Røre naaede til Danmark, fandt den katolske Kirke kun een fremragende Talsmand. Det var Hallandsfaren *Povl Helgesen,* en lærd og stridbar Mand. Han saa vel Kirkens Brøst og stillede sig en Tid venlig til Luther; men han vilde kun have en Reformation indenfor Pavekirken, og da Luther gik videre og brød fuldstændig med Paven, blev Povl Helgesen Lutherdommens lidenskabelige og hadefulde Modstander (»Povl Vendekaabe«).

4. **Reformatorerne.** Mellem de Kredse, hvor Lutherdommen først slog Rod, og hvorfra den udbredte sig videre, mærkes: Kristian 2's Omgivelser, Haderslev, Viborg, Malmø og København.

Hos *Kristian 2 i Nederlandene* levede Malmøs tidligere Borgmester, Hans Mikkelsen, der oversatte det ny Testament; efter Sören Norbys Opstand drog *Kristian Pedersen* ned til den landflygtige Konge og udarbejdede en ny og langt bedre Oversættelse af Testamentet. — I Sønderjylland forkyndtes Reformationen først i den tysktalende Del (Herman Tast i Husum); til de dansktalende Egne bragtes den af Frederik 1's ældste Sön *Hertug Kristian,* der sammen med Johan Rantzau havde overværet Rigsdagen i Worms 1521, og som var bleven

dybt grebet af Luthers Lære. Han ordnede Kirkevæsnet i Nørdslesvig paa evangelisk Vis og grundede i *Haderslev* en Præsteskole, som ogsaa fik Indflydelse paa Reformationen i Kongeriget. I *Viborg* forkyndtes den evangeliske Lære af Fynboen *Hans Tavsen,* en Johannitermunk fra Antvorskov, som havde hørt Luther i Wittenberg. Han var veltalende og dristig og fik Byens Borgere helt paa sin Side, saa at de vare rede til at forsvare ham, da Bispen vilde lade ham gribe. Frederik 1 tog ham under sit Værn, og i nogle Aar prædikede han i Viborg. Derefter kaldte Kongen ham til Nikolaj Kirke i *København.* I *Malmø* prædikedes den ny Lære især af *Klaus Mortensen Tøndebinder,* der fandt Støtte hos Borgmesteren *Jørgen Kok.* Malmøboerne bleve begejstrede og utaalmodige Tilhængere af Reformationen; de stormede Kirken, drev Præsterne ud og ødelagde Altre og Billeder. De katolske Kirkeskikke afskaffedes, Munkene udjoges af Byen, og Gudstjenesten holdtes fra nu af kun paa Modersmaalet.

Hans Tavsen.

5. **Reformationens Fremgang.** Bevægelsen naaede ogsaa udenfor Byerne. Enkelte Adelsmænd bleve Lutheranere, især Rigshovmesteren *Mogens Gjø,* der altid tog sig af de evangeliske Prædikanter, men forfulgte og skadede Munkene, hvor han kunde. Andre Adelsmænd, som vare ganske ligegyldige for den evangeliske Lære, drog Nytte af den almindelige Gæring ved at tilegne sig Kirke- eller Klostergods. Under disse opløste Tilstande vare især Tiggermunkene ulykkelig stillede; de kunde ikke vise sig udenfor deres Klostre uden at udsætte sig for Haan og Overlast, og kun faa vilde give dem Almisse; paa mange Steder maatte de forlade Klostrene.

Paa flere Herredage søgte Prælaterne at faa Frederik 1 til at holde sit Løfte om at skærme Kirken; men han svarede: »Hans Naade er vel Konge og raader over Liv og Gods i Riget, men ikke over Sjæle.« Derfor vilde han ikke afgöre, hvem der havde Ret; men om nogen øvede Vold mod »Prædikerne«, holdt han det for sin Pligt at værne dem. Paa *Herredagen i København 1530* fremlagde Hans Tavsen paa samtlige Prædikeres Vegne deres Trosbekendelse; i Byens

Frederik 1's Gravmæle i Slesvig Domkirke.

Kirker holdtes hver Dag dansk Prædiken af de evangeliske Præster under stor Tilströmning, og København, der för havde været regnet for Katolicismens faste Borg, var nu aldeles luthersk. Forbitrelsen over de gamle Kirkeskikke var saa stor, at en Skare Borgere med Borgmester *Ambrosius Bogbinder* i Spidsen tredje Juledag 1530 stormede ind i Frue Kirke og ødelagde Kirkens Prydelser og Altre. I de følgende Aar blev Gæringen stadig större; hist og her nedreves endog Kirker. Midt under Striden døde Frederik 1 (1533).

6. **Herredagen 1533.** Da Frederik 1, »den kirkerøverske Konge« (Povl Helgesen) var død, prøvede Bisperne og deres Venner, som havde Flertal i Rigsraadet, paa at faa de kirkelige Forhold satte paa den gamle Fod. Da der samledes en Herredag i København for at vælge en ny Konge, vilde Mogens Gjø og de lutherske Adelsmænd vælge den afdøde Konges ældste Sön, Hertug Kristian; men Katolikerne, som vilde have Kirkens Magt sikret, för der blev udnævnt en Konge, og som hellere vilde have en yngre Sön (Hans), der endnu var Barn, satte igennem, at Kongevalget udsattes til næste Sommer. I Mellemtiden vilde Rigsraadet styre Landet. Bisperne fik hele deres Myndighed over Stiftets Kirkevæsen tilbage. Hans Tavsen, »alle Lutheraneres Fanebærer« (Povl Helgesen), skulde römme Sjælland og Skaane og være den Bisp lydig, i hvis Stift han tog Ophold. Da Københavns Borgere imidlertid truede med at gribe til Vaaben, og Sjællands Bisp, Joakim Rönnov, kun ved Hans Tavsens Hjælp undgik Almuens Vrede, blev Dommen noget mildnet, dog kun mod Tavsens Løfte om at adlyde sin Bisp.

Borgmesteren i Lybek, *Jørgen Wullenwever,* der var kommen til Magten ved, at Haandværkslavene havde faaet Overhaand over de rige Købmænd, var mødt paa Herredagen i København for at faa et Handelsforbund sluttet mellem Lybek og Danmark. Men da Rigsraadet foretrak at indgaa Forbund med de nederlandske Stæder, Lybeks stadige Medbejlere, traf Jørgen Wullenwever Aftale med Københavns og Malmøs Borgmestre, Ambrosius Bogbinder (Sön af Hans Bogbinder, se S. 96) og Jørgen Kok, om en fælles Kamp mod Danmarks Rigsraad. Jørgen Wullenwever gik ind paa, at Kristian 2, Lybeks gamle Fjende, atter skulde sættes paa Tronen. Til Gengæld gjorde han Regning paa, at Lybek skulde genvinde Handelsvælden i Norden.

7. **Grevens Fejde 1533—36.** En lybsk Lejehær under *Grev Kristoffer af Oldenborg* landede paa Sjælland. Almuen flokkedes om Greven, der kundgjorde, at han kom for at udfri Kong Kristian, hjælpe Borger og Bonde til Frihed og værne

Evangeliet. Adelen maatte falde til Föje og hylde Greven i Kristian 2's Navn. I Løbet af et Aars Tid blev Kristian 2's Tilhængere Herrer i Sjælland, Skaane, Fyn og det nordligste af Jylland, hvor Vendelboen *Skipper Klement* rejste sine Landsmænd til Kamp.

Men allerede inden det kom saa vidt, havde Forholdene nødt Rigsraadet til at give Landet en Konge. Mogens Gjø sammenkaldte den jydske Adel til et Møde i *Ry Kirke 1534* og foreslog at vælge Hertug Kristian. Men endnu vægrede Raadet sig ved at vælge »Kætteren«, og først da den menige Adel, som var samlet paa Kirkegaarden, truede med at trænge ind i Kirken og bruge Vold, gav Raadet efter. *Kristian 3* maatte imidlertid føre en haard Krig, för han blev Herre over sit Kongerige. Det var *Johan Rantzau,* som bragte hans Sag til Sejr. Han indtog først Aalborg og kuede Vendelboerne; i de oprørske Herreder maatte en Mængde Selvejerbønder afstaa deres Ejendomsret og blive Fæstere. Aar 1535 gik han til Fyn og slog Grev Kristoffer ved *Øksnebjærg.* Den jydske Adelsmand, *Peder Skram,* »Danmarks Vovehals«, som førte Kristian 3's Flaade, slog Lybekkernes Sømagt og gjorde det muligt for Kongen og Johan Rantzan at gaa over til Sjælland og at indeslutte København. Paa samme Tid bragtes Skaane til Lydighed mod Kristian 3 af Gustav Vasa, hvis Magt jo ogsaa vilde være truet, hvis Kristian 2 igen kom paa Danmarks Trone. I Lybek fik Købmandsadelen atter Overhaand, Wullenwever blev styrtet, og Staden sluttede Fred med Kristian 3. Men *København* udholdt et helt Aars Belejring, idet Grev Kristoffer og Ambrosius Bogbinder med Magt slog enhver Tale om Overgivelse ned. Omsider, da Byen var fuldstændig blottet for Levnedsmidler, og mange døde af Sult, overgav den sig; Ambrosius tog sig selv af Dage (1536).

Grevens Fejde er det sidste Forsøg af Danmarks Almue paa at øve politisk Indflydelse; fra nu af böjede Bønderne sig uden samlet Modstand for enhver ny Byrde, der lagdes paa dem. Men ogsaa Adelen havde tabt ved denne Krig.

Bønderne havde afbrændt mange Herregaarde og forjaget eller ihjelslaaet adskillige adelige, og Ordenen var genoprettet, ikke ved Adelens egen Magt, men af den Konge, som Gejstligheden og en stor Del af Adelen kun nødtvungen havde hyldet. Ved Krigens Slutning var det hverken Rigsraad eller Adel, men Kongen, der stod som Sejrherre. — Lybek forvandt aldrig sit Nederlag og maatte for Eftertiden opgive al Stormagtspolitik. Verdenshandelen gik nu over Vesteuropa; Lybek sank ned til en Handelsby af anden Rang.

Kristian 3 (1534—59).

8. **Statsomvæltningen 1536.** Kristian 3 havde tidlig vist, at han satte Reformationens Gennemførelse over alt andet. Da han ved Faderens Død fik Magten i Hertugdömmerne, sörgede han først for, at den ny Læres Udbredelse sikredes. »Hellere vil jeg«, skrev han, »gaa til Fods herfra og lade alt blive liggende end finde mig i deres ukristelige Levned«. Efter sin Sejr 1536 viste han samme Utaalmodighed efter at gennemføre Reformationen med eet Slag, vistnok tilskyndet af sine voldsomme holstenske Raader, der raabte paa, at det var nødvendigt at knække de danske Storhanser.

Kort efter Københavns Indtagelse holdt Kristian 3 et lönligt Møde med Johan Rantzau og sine tyske Øverster; her bestemte man at afspærre Byen og at fængsle Bisperne; de verdslige Raader skulde ogsaa have været fængslede, men slap derfor, da de alle straks lovede at finde sig i Bispemagtens Ophævelse og den evangeliske Kirkeordnings Indførelse. De fængslede Bisper løslodes snart efter, da de gav samme Tilsagn, kun Joakim Rönnov undtagen, der holdtes i Fængsel til sin Dødsdag. Ved dette Statskup opnaaede Kongen baade, at Kirken lagdes under ham, og at Rigsraadet, der nu kun talte verdslige Medlemmer, blev underordnet under Kongemagten. Den nye Ordning blev fastslaaet i *Haandfæstningen,* vedtaget mellem Kongen og Raadet, og *Recessen**)

*) Reces = Afsked, d. e. en Lov udstedt som *Afslutning* paa Forhandlingerne.

vedtaget paa en Rigsdag, bestaaende af 400 Adelsmænd, 200 Borgere og 500 Bønder, som holdtes i København 30 Oktb. 1536. De sidste Haandfæstningers Bestemmelse om Undersaatternes Ret til Oprør (S. 97) var udeladt. Kongens toarige Sön Frederik kaaredes til Tronfølger, og til hans Haand skulde Slotslovene holdes, hvis Kongen døde. Der skulde aldrig mere indsættes Bisper, men der skulde beskikkes Superintendenter til at lære Folket det hellige Evangelium. Bispegodset skulde lægges under Kronen.

9. **Kristian 3's Styrelse.** Kongens Magt var forøget overordenligt. Straks inddroges Bispegodset og efterhaanden Klostergodset; Kronens Jordegods blev tre Gange saa stort som för. Adelen fik nogen Fordel derved, for saa vidt som Krongodset kun forlenedes til Adelsmænd; men i Lensstyrelsen gennemførte Kristian 3 i Tidens Løb den Forandring, at de frie Len (paa Afgift eller Tjeneste) bleve færre, og at navnlig alle de större Len bleve Regnskabslen.

I de første Aar efter 1536 støttede han sig til holstenske Raadgivere, men senere udsonede han sig med den danske Adel, og de tyske Raadgivere, deriblandt Johan Rantzau, trak sig tilbage. I det hele brugte han sin store Magt med Maadehold. Han var et Mønster paa Gudsfrygt, og ved sit Hof taalte han ikke Drik og Udsvævelser. Sine Kræfter viede han især til at bringe Kirkevæsnet paa Fode; hans Uvenner kaldte ham »Præstekongen«. Han døde paa Koldinghus 1559.

10. **Kirkeordningen.** Efter at Recessen 1536 havde fastslaaet den politiske Side af Reformationen, vedtoges paa et Kirkemøde en *Kirkeordinans,* som blev gennemset af Luther. Dennes Ven *Bugenhagen,* der allerede havde ordnet Kirkevæsnet i adskillige nordtyske Stater, blev indkaldt for ogsaa at ordne Danmarks Kirke. Menigheden fik Ret til i Forening med Provsten at kalde Præsten, undtagen paa de Steder, hvor Kongen eller en Herremand havde Kaldsret. Klostre og Domkapitler skulde vedblive, indtil Beboerne døde. Bugenhagen, der ikke selv var bispeviet, indviede de 7 nye Superintendenter for Kongeriget; Folket vænnede sig aldrig til det nye Navn, men kaldte dem Bisper. Den mest fremragende blandt dem var Sjællands Bisp, *Peder Palladius,* der fik Bolig i

København. Han virkede utrættelig for at faa Præsterne og Folket til ret at forstaa det ny. Stundom holdt han hver Dag Forelæsninger paa Latin og Prædikener paa Dansk; stundom drog han om i sit Stift for at tilse Præsterne og Menighederne; hans *Visitatsbog* er rig paa oplysende Træk om Tidens Liv. Peder Palladius og Kristian Pedersen vare Hovedmændene for *Kristian 3's Bibeloversættelse.* — *Hans Tavsen,* som under Grevens Fejde havde holdt med Københavnerne, blev forbigaaet ved den første Udnævnelse af Superintendenter; men faa Aar senere, da Ribe Stift blev ledigt, valgte Stiftets Gejstlighed ham enstemmig.

Altertavle fra Reformationstiden, fremstillende de kirkelige Handlinger efter luthersk Ritus.

For at Kirken kunde blive forsynet med vel uddannede Præster i tilstrækkeligt Tal, blev der henlagt en Del Gods til Latinskolerne, og navnlig *Universitetet* blev rigt udstyret og fik flere Lærere.

11. Norge. Den danske Haandfæstning 1536 fastsatte, at Norge ikke længer skulde være et eget Kongerige, men blive under Danmarks Krone som et dansk Landskab. Det norske Rigsraad blev ophævet. Men Norge beholdt alligevel sin Titel af Kongerige og for en stor Del sine gamle Love. — Reformationen indførtes paa Kongens Bud; men det gik langsomt, fordi den nye Lære kun var lidet kendt. Kirkegodset blev straks lagt under Kronen; men Almuen beholdt sine gamle Præster, indtil der efterhaanden kom nye fra Danmark. Disse brugte det danske Sprog, som Almuen kun halvt forstod, og den hele Reformation i Norge var aldeles udvortes; først fra Kristian 4's Tid kan Norge regnes for et luthersk Land.

12. Hertugdömmerne. Reformationen skilte i kirkelig Henseende Sønderjylland fra Danmark og knyttede det til Holsten. Da Modersmaalet nu indførtes i hele Gudstjenesten, var det kun i Nordslesvig, at Kirkesproget blev dansk; i det dansktalende Mellemslesvig blev Plattysk og senere Höjtysk indført i mange Kirker. Nogen Tid efter Reformationen fik Sønderjylland og Holsten fælles Generalsuperintendenter. Dog kom det vestlige Nordslesvig atter under Ribe Stift, og Als og Ærø vedbleve at høre til Fyns Stift. Kristian 3 havde 1533 paa egne og sine Brødres Vegne taget Styrelsen i Hertugdömmerne som deres fælles Arv. Da Brødrene bleve voksne, delte han 1544 Landene med dem. Da baade Kongen og Adolf af Gottorp efterlod sig Arvinger, opstod der herved to regerende Linier: den *kongelige* og den *gottorpske*, der havde delt Bondegodset mellem sig, men aarlig skiftedes til at lede Fællesregeringen over Adel og Stæder. Efter at Frederik 2 havde arvet den kongelige Del, foretog Herrerne i Forening et Tog mod *Ditmarskerne*, der bleve overvundne af den gamle Johan Rantzau og nu endelig indlemmedes i Holsten (1559). Derefter gav Frederik 2 sin Broder *Hans den Yngre* en Del af de kongelige Besiddelser med Hovedslottet Sønderborg; men Stænderne vilde ikke hylde Hans som regerende Fyrste; han og hans Efterkommere kaldtes »afdelte Fyrster«; de vare Godsejere med fyrstelig Rang. Fra Hans nedstammede mange Linier, af hvilke i vort Aarhundrede to have faaet Betydning: den *augustenborgske* og den *bekske* eller *glyksborgske*. Dermed ere Delingerne forbi. I det 17 Aarh. indførte begge de regerende Huse Førstefødselsret.

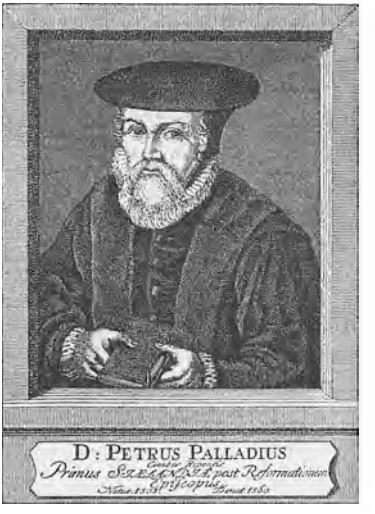

Peder Palladius.

Kongerne nærede altid en vis Omhu for Hertugdömmerne, der udgjorde deres Arveland, medens Kongeriget kun blev deres ved Valget. Frederik 2 købte Adelen næsten helt ud i sine Dele af Nordslesvig; Bønderne i Nordslesvig bevarede derfor mere Frihed end i Sydslesvig, hvor den meste Jord var i Adelens Hænder. I

Holsten og Sydslesvig trængte Livegenskabet ind, der bandt baade Mænd og Kvinder til Stavnen og gjorde dem helt afhængige af Godsejerens Vilje.

Sverige under Gustav Vasa 1523—60.

13. Reformationen 1527. Da Unionen opløstes, var Sverige, som Gustav Vasa ytrede, »et øde og lammet Rige«. Almuen var uvant med at lyde Kongen, Kirken led under den Opløsning, som da var almindelig i alle Lande, og Kronen var i stor Gæld. Stormændene derimod vare ikke saa farlige for Gustav som for de tidligere Konger; thi Kristian 2 havde udryddet de mest selvraadige. Som et Middel til at udvide Kronens Magt frembød Reformationen sig. Den lutherske Lære blev først forkyndt af Brødrene *Olaus* og *Laurentius Petri*, og Gustav blev snart dens Tilhænger. Han begyndte at kræve Skatter af Kirken og at afsætte udvalgte Bisper. Men da Biskop *Hans Brask* i Linköping gjorde alvorlig Modstand, Munke og Præster ophidsede Almuen, og Dalkarlene derved æggedes til Oprør, som maatte dæmpes med Blodsudgydelse, søgte Gustav at faa Ende paa Uroen i Landet ved en *Rigsdag i Vesterås 1527*. Her trodsede Kongen sin Vilje igennem ved at true med at nedlægge Kronen. Kongen blev Kirkens Overhoved og fik Raadighed over dens overflødige Gods, og Guds Ord skulde prædikes rent, uden Menneskepaafund. Da dette straks blev sat i Værk, forlod Brask sit Fædreland og døde i Landflygtighed; de øvrige Bisper fandt sig i den nye Ordning. I Sverige, hvor Reformationen var langt mindre forberedt end i Danmark, bevaredes flere af de gamle Kirkeskikke, og dets Bisper modtog stadig den apostoliske Indvielse. Reformationen var et Værk af Kongens Vilje, og derfor kunde der efter Gustav Vasas Død komme et stærkt katolsk Tilbageslag.

14. Arveregering 1544. Saa længe Kristian 2 endnu var farlig, holdt Gustav og Kristian 3 sammen mod ham og hans Parti (Grevefejden 1534—36) og mod hans Svoger

Karl 5. Men da denne Fare blev mindre, lod Gustav paa en *Rigsdag i Vesterås 1544* Stænderne vedtage »Arveforeningen«, hvorved Kronen blev arvelig efter Førstefødselsret i Gustavs Mandslinie; de yngre Sönner skulde forsynes med Len. Da herved al Udsigt til Fornyelse af Kalmarunionen var forsvunden, blev Forholdet mindre godt til Kristian 3, som optog Sveriges Rigsvaaben, de tre Kroner i sit Vaaben.

15. Gustav Vasas Styrelse. Gustav havde reddet Sverige og opfattede det som sin Ret at raade derover uden Modsigelse. Vel vedblev han at raadføre sig med Rigets Stænder, men han afgjorde selv alle Spörgsmaal. De stridbare Bønder i Dalarne og Smaaland gjorde flere Gange Oprør, som maatte kues ved Krigsmagten og ved Henrettelser.

Gustav Vasa forøgede baade Kronens og sit eget Gods i höj Grad; af Kirkegodset lagdes 12,000 Gaarde under Kronen. Ved Hjælp af disse Rigdomme kunde han oprette en staaende Hær paa 15,000 Mand og en Flaade paa 30 större Skibe. Han førte selv Tilsyn med sine Avlsgaardes Drift, og han underviste Bønderne i, hvordan de skulde inddige deres Marker og drive deres Gaarde. Alle Næringsveje tog Opsving, især *Handelen*, som efter Lybeks Nederlag i Grevefejden lidt efter lidt kom paa svenske Hænder. *Det aandelige Liv* derimod var i Tilbagegang, idet Universitetet i Upsala, Domskolerne og de øvrige katolske Lærdomssæder opløstes, og svenske Studenter maatte søge Kundskaber i Wittenberg og Rostok.

Gustav Vasa.

Gustav Vasa var af Naturen munter, elskede Sang og Musik; han havde en usædvanlig stærk Hukommelse og overordenlig store Regentevner, han var gudfrygtig og jævn af

Sæder; hans Fejl vare Hæftighed, Mistænksomhed og Havesyge. Han var gift tre Gange og efterlod sig flere Börn, af hvilke *Erik* blev hans Efterfølger, medens *Johan* og *Karl* fik arvelige Hertugdömmer. Han døde 1560 og jordfæstedes i Upsala Domkirke.

Oversigt over Kap. X. Frederik 1 og Grevefejden (1523—36). 1. Forhold til de höjere Stænder. — 2. Sören Norby i Skaane 1525. Kristian 2 i Norge 1531, hans Fangenskab, † 1559. — 3. Misnöje med den katolske Kirke. Povl Helgesen forsvarer Kirken. — 4. Reformatorerne i Nederlandene, Haderslev, Viborg, Malmø og København. — 5. Lutherske Adelsmænd, Mogens Gjø. Herredagen 1530. Billedstormen i Frue Kirke. — 6. Herredagen 1533. Kongevalget udsættes, katolsk Reaktion. Jørgen Wullenwever. — 7. Grevens Fejde. Grev Kristoffer, Skipper Klement. Kongevalg i Ry 1534, Øksnebjærg 1535, Københavns Indtagelse 1536.

Kristian 3 (1534—59). 8. Statsomvæltningen 1536. Haandfæstningen og Recessen. — 9. Krongodset tredoblet. Reform i Lensstyrelsen. »Præstekongen«. — 10. Kirkeordinansen, Bugenhagen. Peder Palladius, Hans Tavsen. Universitetet forbedres. — 11. Norges Rigsraad ophæves. Reformationen trænger kun langsomt igennem. — 12. Sønderjylland løsrives i kirkelig Henseende fra Kongeriget. De gottorpske Hertuger 1544. Ditmarsken indtages 1559. De sønderborgske Hertuger. Bønderne i Nordslesvig blive Kongens Fæstere; i Sydslesvig og Holsten Livegenskab.

Gustav Vasa 1523—60. 13. Reformation i Vesterås 1527. — 14. Arveregering i Vesterås 1544. — 15. Kronens Godsrigdom, Hær og Flaade. Gustavs Personlighed; hans Sönner.

XI. Norden 1560—1629.

Danmark og Norge.

1. **Frederik 2** (1559—88) var fuld af Livslyst og hjertevindende, rundhaandet og pragtlysten, hengiven til voldsomme Glæder, især Jagt og Drik. Havde Faderen været Præste-

kongen, saa var Frederik en Adelsmand i stor Stil. Han kunde lade sig henrive af fantastiske Storhedsdrömme og stødvis udfolde megen Energi, men blev hurtig træt og böjede sig da villig for sine Raadgivere, som han forstod at vælge mellem Landets dygtigste Mænd.

Han begyndte sin Regering med at indtage Ditmarsken; nogle Aar senere oprettede han det lille sønderborgske Hertugdömme (S. 123). Men hans kæreste Ønske var at genoprette Unionen ved at undertvinge Sverige. Skönt Rigsraadet satte sig imod hans Krigsplaner, havde han ikke svært ved

Frederik 2 og Kristian 4 som Dreng. Tapet fra Kronborg.

at finde et Paaskud til Krig og at tvinge sin Vilje igennem imod Raadet. *Sværdriddernes Stat* var nemlig i Færd med at opløses, og dens Naboer, Sverige, Rusland og Polen stræbte at vinde hver sit Stykke deraf; da Frederik 2 ogsaa vilde have sin Del af Byttet, udbrød Krigen mellem Danmark og Sverige.

2. Den nordiske Syvaarskrig 1563—70. *Landkrigen* bestod mest af grusomme Hærgninger af Landskaberne paa begge Sider af Rigsgrænsen; af store og betydningsfulde krigerske Tildragelser skete der ikke mange. Danskerne indtog *Elfsborg*, Sveriges eneste Borg ved Kattegat. Deres udmærkede Hærfører *Daniel Rantzau* vandt en ærefuld Sejr over en langt större svensk Hær ved *Axtorna* (Svarteraa) i Halland

(1565) og foretog senere et Plyndringstog ind i Øster Gøtland. Men skönt Danmark i det hele havde Overvægten til Lands, vandt det ingen fuldstændig afgörende Sejr.

Til Søs førtes Danskerne af Mænd som *Herluf Trolle* og *Otto Rud* og kæmpede et Par Gange med Held; men den svenske Flaade var langt stærkere og fik snart Overhaand, saaledes at den endog løb ind i Øresund og opkrævede Tolden.

Da begge Riger vare udmattede af Krigen, sluttedes Freden i *Stettin*; alt blev som för, kun fik Danmark nogle Penge for at udlevere Elfsborg, og Sverige opgav sine Krav paa Gulland. Altsaa havde Frederik 2 ikke naaet at undertvinge Sverige, hvad der var hans egenlige Maal; men han havde dog vundet en ærefuld Fred, og hans Anseelse i Udlandet var vokset. Den varigste og sörgeligste Følge af Syvaarskrigen var imidlertid det Folkehad, som den kaldte til Live i Norden, og som i de følgende 150 Aar fik stadig Næring ved nye Krige. — Af Sværdriddernes Lande blev *Øsel* ved Danmark til 1645.

3. Frederik 2's fredelige Aar 1570—88. Det havde ikke været let for Kongen at føre Syvaarskrigen til Ende. Kronen var kommen i Pengenød, og der sporedes under Krigen stigende Utilfredshed i Landet, saa at der endog frygtedes Oprør; da besluttede Kongen sig til at hjemkalde den dygtige, men stridbare og pengegriske *Peder Oxe*, der havde været Kristian 3's Uven og havde maattet forlade Fædrelandet, og at göre ham til Rigens Hovmester. Peder Oxe bragte snart Kronens Pengevæsen paa Fode, dels ved at fortsætte Kristian 3's Reform af Lensstyrelsen, dels ved at forhöje Sundtolden. I Stedet for det gamle Ørekrog, der under Krigen ikke havde kunnet beherske Indsejlingen til Sundet, byggedes det skönne og stærke *Kronborg*. De fremmede Sømagter, der nærede store Forestillinger om Danmarks Magt, fandt sig i Forøgelsen af Tolden og böjede sig for Frederik 2's Krav paa Herredömmet over alle Farvande ved hans Riger; de udenlandske Skibe sænkede Topsejlet for danske Orlogsmænd til Ære for »Herren af Østersøen«. Filip 2 regnede Danmark

for Protestantismens Hovedmagt og frygtede, at det skulde støtte Nederlandenes Opstand. Men Frederik 2 holdt sig tilbage fra Udlandets Krige og viste herved en klog Forsigtighed, som ikke ligner hans Optræden i hans første Aar, og som vistnok mest skyldes Paavirkning af hans forstandige Raadgivere som Peder Oxe, Niels Kaas og Kristoffer Valkendorf.

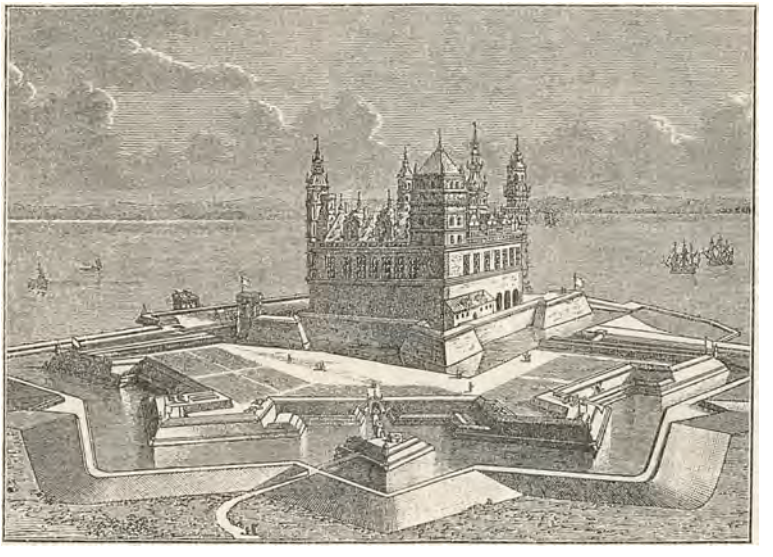

Kronborg o. 1660.

Kronens voksende Indtægter gjorde det muligt for Kongen at iværksætte store Byggeforetagender (Kronborg, det ældre *Frederiksborg*) og at understøtte studerende og Videnskabsmænd efter stor Maalestok. Saaledes gav han *Tyge Brahe* betydelige Forleninger og oprettede *Kommunitetet*, et Stipendium til fattige Studenters Underhold.

4. Kristian 4 (1588—1648) var ved sin Tiltrædelse 11 Aar gammel, og i de første Aar førtes Regeringen af de höjeste Rigsraader, af hvilke Niels Kaas og Kristoffer Valkendorf vare

de mest fremtrædende. Kristian fik en sund og naturlig Opdragelse; store Kundskaber tilegnede han sig ikke. men tidlig udvikledes hans Kærlighed til Søvæsen og Bygningskunst og hans Evne til at iagttage alt. hvad han fik at se; han skrev let for sig. ofte med Lune. og hans talrige Breve ere for os ikke alene en vigtig Kilde til Tidens Historie. men have tillige Betydning for enhver. der gransker vort Sprogs og vor Litteraturs Udvikling. Da han blev voksen og selv tog Styret. viste han snart de Egenskaber. som gjorde ham til Danmarks og Norges folkekæreste Konge. I det daglige var han sparsommelig og nöjeregnende. men naar det gjaldt om at kaste Glans over Kongemagten og Riget. var han rundhaandet, ofte ødsel. Til de mange Orlogsskibe og Slotte. han lod bygge. gav han selv Tegningen af adskillige Enkeltheder og paasaa Udførelsen med den störste Interesse. I sin Politik viste han en utæmmelig Handlelyst; han vilde selv udføre alt. og han nærede store Planer om at udvide sit Rige og göre det stærkt og rigt. Men i de afgörende Öjeblikke dömte han helt fejl om sin egen og sine Modstanderes Styrke. I den første Del af hans Regering syntes mange af hans Planer at skulle lykkes; men da Omslaget kom. viste det

Kristian 4.

sig, at hans Magt hvilede paa usikker Grund, og han efterlod et formindsket og opløst Rige. Naar hans Navn alligevel har bevaret sin Glans, skyldes dette især det Heltemod, han endnu som gammel Mand viste paa Valpladsen. Det bragte Folket til at glemme, at hans fleste Foretagender kun vare store Tilløb, der ikke førte til noget. — Af Ydre var han smuk og kraftig; han var en stærkt sanselig Natur, og ligesom Faderen var han hengiven til Umaadehold i Drik.

Han havde tre Krige: 1611—13, 1625—29 og 1643—45. Vendepunktet dannes af hans Deltagelse i Trediveaarskrigen 1625—29; för denne var hans Regering lykkelig, efter denne begynder Danmarks Tilbagegang.

5. Kristian 4's indre Styrelse. Han var den første oldenborgske Konge, der med Omhu tog sig af *Norge,* som han hyppig gæstede; en af hans Rejser gik endog helt norden om Norge til den russiske Grænse. Lensmændene i Norge, der hidtil havde styret selvraadigt og lovløst, fik at mærke, at der var en Magt over dem; Retsplejen blev bragt paa Fode, og Reformationen blev nu fuldt gennemført, idet adskillige norske Præster, der vare hemmelige Jesuiter, afsattes. Bjærgværksdriften fremmedes ved Anlæg af *Kongsberg* Sølvværk og *Røraas* Kobberværk. Trindt om i sine Lande byggede han Stæder og Fæstninger: i Norge *Kristiania* (i Stedet for det nedbrændte Oslo) og *Kristianssand*, i Skaane *Kristiansstad*, i Holsten *Glückstadt* o. m. a. Navnlig *København* skylder ham meget. Her byggede han *Børsen*, *Rundetaarn* til Iagttagelse af Stjernehimlen, *Töjhuset* til Oplag for Hærens og Flaadens Udrustning; *Regensen* indrettedes til Bolig for 100 Studenter. Udenfor den gamle By byggede han Lystslottet *Rosenborg* og til Bolig for Holmens faste Stok *Nyboder*, paa Amager grundedes *Kristianshavn,* og han begyndte at opføre en Række Fæstningsværker, der omsluttede hele den saaledes udvidede By. Hans navnkundigste Bygning var dog *Frederiksborg,* hvor han fuldstændig ombyggede Faderens Slot. — *Flaaden* holdt han i udmærket Stand. Han gjorde ogsaa Begyndelsen til at skabe en indenlandsk Hær af Kronens

København 1611.

Tøjhuset. Slottet. Frue Kirke. Nikolaj Kirke.

Bønder, men denne blev ikke til meget, og Kongen var i Krigsfald væsenlig henvist til at hverve udenlandske Lejesvende; Adelens Rytteri havde ikke længer videre Betydning.

Da Hollænderne o. 1600 havde fundet Vejen til Indien, kappedes alle Europas Sømagter om at faa Del i den indiske Handel. Kristian 4 oprettede i København et *ostindisk Handelsselskab* og udsendte Ove Gedde for at vinde Kolonier; det lykkedes imidlertid kun at faa det ubetydelige Trankebar. Men samtidig drømte Kristian 4 om at finde en ny Søvej til Indien norden om Amerika; han udsendte flere Togter til Farvandene

Kristian 4 i Samtale med en Ingeniør.

ved Grönland (Jens Munk) og oprettede et islandsk og et grönlandsk Handelsselskab. Endvidere grundlagde han Fabrikker, udstyrede Universitetet med Gods, — kort sagt: han udfoldede en stor og mangesidig Virksomhed, saa at det syntes, som om Danmark var ved at svinge sig op til et af de fremmeligste Lande i Europa. Men mange af disse Foretagender vare for store for Landets Evne, og de kostbare Slotsbygninger havde tæret stærkt paa Kronens Indtægter.

6. Kalmarkrigen 1611—13. Anledningen til denne Krig, som Kristian 4 tvang igennem mod Rigsraadets Vilje, var dels det, at Sverige vilde lukke de livlandske Havne for danske

Handelsskibe, dels Tvisten om, hvorvidt Finmarken hørte under Norge eller Sverige. Men i Virkeligheden havde Kristian 4 til Öjemed at erobre Sverige. Det lykkedes ham at indtage Sveriges Grænsefæstninger *Kalmar* og *Elfsborg*, de norske Bønder nedhuggede i Gudbrandsdalen en Afdeling Lejetropper under *Sinclair*, som Sverige havde hvervet i Skotland, og den danske Flaade var Herre paa Havet. Men Danmarks Pengemidler vare snart udtömte, og Kristian maatte

Orlogsskib fra Kristian 4's Tid (Fregatten Norske Løve).

opgive sin store Erobringsplan. Ved Freden i *Knærød 1613* fik han en Sum Penge for at römme Elfsborg, og Sverige opgav Kravet paa Finmarken.

7. Kejserkrigen 1625—29. I Tidsrummet efter Kalmarkrigen rettede Kristian 4 især sin Opmærksomhed mod Syd. Da Trediveaarskrigen 1618 var begyndt, søgte Protestanterne at faa ham til at optræde mod Kejseren og valgte ham, der som Hertug af Holsten var tysk Fyrste, til Kredsoberst for den nedersachsiske Kreds. Kristian lod sig, dels af Iver for Re-

formationen, dels af Haabet om at vinde Besiddelser i Nordtyskland, formaa til at deltage i Krigen (1625). Ved *Lutter am Barenberg* blev han imidlertid 1626 fuldstændig slaaet af Tilly, og derpaa trængte Wallenstein op igennem Holsten og indtog hele Jylland, hvorimod den danske Flaade hindrede ham i at komme over til Øerne. Gustav Adolf vilde nu have, at Danmark og Sverige i Fællesskab skulde optage Kampen mod Kejseren; men Kristian 4, som allerede var skinsyg over Sveriges voksende Magt, foretrak at slutte Fred i *Lybek 1629* og at drage sig ud af Krigen, mod at de kejserlige rømmede hans Lande.

Dette mislykkede Forsøg havde lagt det klart for Dagen, hvor svagt Danmark var i militær Henseende, især overfor et Angreb fra Syd. Hertugen af Gottorp havde ved de kejserliges Indfald opgivet Danmarks Sag og nærmet sig til dets Fjender; for Eftertiden havde Danmark altid en Fjende i Hertugen. Jylland, som siden Grevens Fejde ikke havde været Skueplads for nogen Krig, var hærget og udpint. Kong Kristian var kommen i en uheldig Stilling til Rigsraadet og Adelen, som havde været imod hans Deltagelse i den tyske Krig og derfor været meget uvillige til at bære deres Del af dens Byrder.

Kulturforhold.

Troels Lund: Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16 Aarh. Indre Historie.

8. Synspunkter. Det Fremskridt i Kultur, som viser sig i Danmark under Frederik 2 og Kristian 4, maa ses under tre Synspunkter. 1) *Den økonomiske Opgang.* Idet Spanierne fra deres nye Besiddelser i Amerika førte meget Guld og Sølv til Europa og satte det i Omløb der, tabte de ædle Metaller i Værdi, Pengene fik mindre Købeevne, eller med andre Ord: alle Produkter steg i Pris. Prisstigningen mærkedes først i de syd- og vesteuropæiske Handelsstæder; til Danmark naaede den o. 1550 og varede til o. 1650. Ved Aar 1600 havde Pengene kun $^1/_3$ af den Værdi, de havde haft paa Reformationstiden; altsaa blev det Korn og Kvæg, som

udførtes fra Danmark, betalt med tre Gange saa mange Penge som för. Herved fik Landet rørlig Kapital; det blev muligt for Kongen at kræve större Skatter. Adelen fik Midler til Godskøb og indsaa, at det lönnede sig at opdyrke øde Jord. Handelsstanden i Byerne vandt Rigdomme, der satte mange Borgere i Stand til at kappes med Adelen i Pragt. — 2) *De nye Samfundsforhold.* Ved den forandrede Krigsførelse (Krudtet) tabte Adelen det meste af sin militære Betydning, og ved Omvæltningen 1536 havde den mistet en stor Del af sin politiske Magt: Krigeradelen bliver til en *Embeds- og Godsejerstand.* Den katolske Kirkestand var forsvundet; i dens Sted fremgaar af Borgerstanden *en ny lærd Stand.* — 3) *En ny Livsanskuelse* har sejret ved Reformationen og gennemtrænger nu hele Samfundet. Den europæiske Renæssancekultur med dens Sans for Kunst og videnskabelig Forskning øver sin Paavirkning.

9. De store Godser. Det var især i Frederik 2's Tid, at Adelsmændene stræbte efter at omdanne deres nedarvede, vidt spredte Strøgodser til samlede Ejendomme. Kongen, der var Landets störste Jordejer, gik i Spidsen for denne Udvikling ved at mageskifte sine Gaarde med Adelen eller tilkøbe sig nye. I Nordslesvig købte han Adelen ud, mest for at faa et stort, sammenhængende Jagtland; i Kongeriget skaffede han sig ved Magelæg med Herluf Trolle Hillerødsholm og byggede der Frederiksborg. Mellem de godssamlende Herremænd staar *Peder Oxe* øverst, baade ved sin ubændige Griskhed og ved sin overordenlige Dygtighed som Landmand. Han havde i Lothringen set et langt bedre Landbrug, end det kendtes herhjemme; efter lothringsk Forbillede paalagde han Bønderne paa sine Len om Sommeren at plöje den utilsaaede Vang brak. Efter hans Død opgav Bønderne Brakplöjningen, som først 200 Aar senere blev almindelig. Ligeledes indførte han Karper, Karusser, Krebs, Klokkefrøer og flere Slags Frugt.

Naar en Adelsmand havde faaet sit Gods samlet, byggede han sig en ny og stadselig Sædegaard. Alle de af hans Bønder, som boede i dens Nærhed, bleve da Ugedagstjenere med Hoveripligt til Gaarden. Derfor voksede i denne Tid Bøndernes Hoveri i höj Grad, saa at Adelens Fremgang medførte Tilbagegang for Bonden.

10. Adelens Liv. Det var gammel Skik hos Adelen, at Börnene opdroges hos Mormoderen eller en anden ældre Slægtning til det 7 Aar; derefter sendtes de til Klosterskolerne eller, efter Klostrenes Ophævelse, som Smaasvende til en Ridder, der lærte dem »Gudsfrygt og Rytteri«; som voksne drog de tit i Orlog i Udlandet. Men da Krigsførelsen ved den almindelige Brug af

Skydevaaben blev helt forandret, blev Krigervejen agtet ringere end Lærdom. Under Frederik 2 og Kristian 4 blev det almindeligt, at Adelens Sönner sendtes til Latinskoler og senere til Universiteter i Tyskland og Italien. Deres Opdragelse blev fredeligere og havde en finere Dannelse til Formaal; men paa Udenlandsrejserne hengav de sig alt for let til Udsvævelser. Herluf Trolle og Birgitte Gjø oprettede *Herlufsholm* og Kristian 4 *Sorø ridderlige Akademi* for at hæmme de alt for tidlige Udenlandsrejser, men uden synderlig Nytte. Ved sin Hjemkomst søgte den unge Adelsmand at faa Ansættelse ved Hoffet som Page eller Kammerjunker, at uddanne sig til Statsmand eller nöjedes med Livet som Godsejer. Væbner og Ridder vare nu kun Navne paa Hofrang; mange forstod ikke mere at omgaas Hest og Harnisk. Under denne Udvikling havde Adelen en kort, men glimrende Blomstringstid. Adskillige Herregaarde vare Midtpunkter for kunstnerisk og videnskabelig Dannelse. Mange Adelsmænd og Adelsfruer ofrede sig personlig til boglig og videnskabelig Idræt; unge studerende af fattig Slægt fandt i dem Velyndere og Hjælpere. Ligesom Frederik 2 havde oprettet Kommunitetet og Kristian 4 Regensen, saaledes stiftede Kristoffer Valkendorf et Kollegium for fattige Studenter.

Peder Oxe.

Den ældre Adel havde været besjælet af den Fromhed, Fædrelandskærlighed og Pligttroskab, som Herluf Trolle gav Udtryk, da han sagde: »Hvorfor ere vi Herremænd? Hvorfor bære vi Guldkæder og eje Jordegods og ville være ypperligere og höjere agtede end andre? Jo derfor, at naar Konge og Land haver det behov, da skulle vi Rigens Fjender afværge. Ville vi have det søde, maa vi have det sure med; ville vi nyde Landets Goder, maa vi heller

ikke krympe os for Faren, naar det gælder«. Den lidt yngre Slægt følte sig vel ikke udelukkende som Rigets Værgestand, men stræbte at göre sig fortjent til sine Forrettigheder ved Dygtighed til Statens og Dannelsens Tarv. Men allerede under Kristian 4 begyndte Adelens Tilbagegang. I Kalmarkrigen, er det sagt, »faldt Blomsten af den danske Adel«; men endnu flere vare de, der i en tidlig Alder døde som Følge af Drik og Udskejelser. Fra 1559 til 1648 uddøde 91 danske Adelsslægter, deraf 31, der havde frembragt Rigsraader. Tilbage stod der 130 Slægter, delte i 5—600 Familier; »hvad Døden levnede, var en udlevet, aandsfattig, karakterløs og hovmodig Slægt«. Ogsaa i økonomisk Henseende gik Adelen under Kristian 4 tilbage. Det overdaadige Liv og de store Pragtbygninger slugte store Summer; og da Pengenes Værdi o. 1650 ophørte at falde, og alle Priser følgelig vare trykkede, nærmede en stor Del af Adelen sig med hvert Aar mere til ligefrem Fattigdom.

Under Frederik 2 havde Borgerstanden og den lærde Stand endnu set velvilligt paa Adelens Overmagt i Samfundet; men under Kristian 4 begyndte dette at forandre sig. Og navnlig efter 1629, da det tydeligt viste sig, at Adelen hverken gjorde Fyldest som Krigerstand eller gik i Spidsen for den aandelige Udvikling, brød Harmen over dens Forrettigheder frem. Borgerstanden længtes nu efter at tilintetgöre Adelens Magt og satte mere og mere sin Lid til Kongen.

11. Ortodoksien. Den lutherske Kristendomsopfattelse trængte først efter 1560 ret til Bunds i Folket og paavirkede hele dets Tænkemaade. Man var overtydet om, at nu havde man fundet det absolut rette, og nærede en ligefrem Rædsel for at falde tilbage i Papisteriet eller at hildes i Vranglære. Det var fuldstændig stemmende med den almindelige Opfattelse, at *Censuren* var lagt i Gejstlighedens og Universitetets Haand; ingen danske Bøger maatte sælges, som ej af »de höjlærde udi København« vare tilladte. Reformationstidens Gæring afløstes af en snæver Ortodoksi. I Frederik 2's Tid var denne Overgang endnu ikke helt fuldbragt; den lærde Teolog *Niels Hemmingsen,* Universitetets ypperste Lærer, og talrige Præster afveg fra Luthers Nadverlære. Men Niels Hemmingsen blev afsat, og under Kristian 4 sejrede den rene Ortodoksi fuldstændig. Det blev Folkets vigtigste og almindeligste Interesse at vogte Lærens Renhed; det blev *de lærdes* Sag at passe paa, at ingen kættersk Mening kom frem. »Hvad der i Reformationstiden havde været Lægmands Sag og, som Povl Helgesen sagde, »gik som et levende Ord mellem Skindere og Toldere«, vendte nu tilbage til de lærdes Kreds. Fra Menigheden udgik ingen Anskuelse,

maatte ingen udgaa; fra Præsterne ingen anden end den een Gang antagne« (N. M. Petersen).

I ingen Tidsalder har Rædselen for Djævelen spillet en større Rolle. Man forestillede sig, at han forfulgte Menneskene og var dem nær hvert Øjeblik. Niels Hemmingsen skrev udførligt om, paa hvor mange Maader Djævelen besnærer Menneskene. Alle Sygdomme, alle mærkelige Hændelser vare Jærtegn eller Djævleværk. Troen paa Trolddom tiltog, og med Iver iværksattes Hekseforfølgelser. Peder Palladius fortæller, at »der nylig paa Als og de smaa omliggende Øer er blevet brændt 52 Hekse«; i over 150 Aar tændtes hyppig Heksebaalene, og først o. 1700 fik Oplysningen Bugt med denne Overtroens Grusomhed.

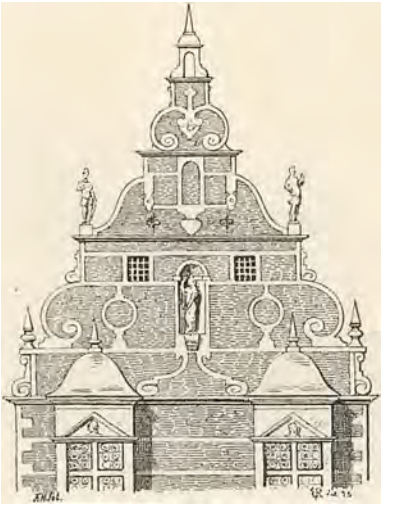

Gavl fra Rosenborg.

Paa Folkets politiske Tankegang fik den lutherske Teologi stor Indflydelse. Den lærte, at Øvrigheden var af guddommelig Oprindelse, Kongemagten en guddommelig Naadegave, ikke fremgaaet af Folkets Valg, men af Salvelsen. Disse Meninger gik fra Præsterne over i Folket, og herved forberedtes Forfatningsforandringen 1660.

12. Videnskab og Litteratur. Paa Reformationstiden havde man skrevet for at faa Folket i Tale. Men jo længere man kommer ned fra Reformationen, des mindre folkelig bliver Litteraturen; Tidsrummet 1560—1700 hedder med Rette *den lærde Tid,* da Bøgerne skrives af de lærde og for de lærde. Latinen bliver igen de lærdes almindelige Skriftsprog; men gennem hele Perioden findes der dog stadig Forfattere, som bruge Modersmaalet og som søge Læsere udenfor de lærdes Kreds. Litteraturen 1560—1629 er endnu ikke saa overvejende ufolkelig som 1629—1700. Den videnskabelige Forskning, som i Teologien blev staaende ved de een Gang vundne Resultater, vendte sig især mod Naturvidenskaberne og mod Fædrelandets Historie. *Tyge Brahe,* Adelsmand

fra Skaane, fik af Frederik 2 Hven i Forlening og opførte der Uranieborg og Stjerneborg, hvorfra han, omgivet af begejstrede Disciple, iagttog Stjernehimlen. Han hyldede endnu den Tro, at Solen gik omkring Jorden, skönt Kopernikus allerede en Menneskealder tidligere havde fremsat den rigtige Opfattelse; men hans Observationer, der i Nöjagtighed overgik alt, hvad man för havde kendt, sikre ham dog en Plads som en af Verdens störste Astronomer. Efter over tyve Aars Virksomhed paa Hven forlod Tyge Brahe, der var en stridbar Mand, og som var bleven Uven med

Vorgaard.

den unge Kristian 4, sit Fædreland og døde i Prag. — *Anders Sørensen Vedel,* der tilhørte den nye Lærdstand, oversatte Saxo paa Dansk og samlede mange af de gamle Folkeviser, som hidtil vare forplantede fra Slægt til Slægt paa Herregaardene, men som nu vare ved at gaa i Glemme for Tidens nye Interesser. — *Arild Hvitfeld,* Adelsmand, Rigskansler i Kristian 4's første Tid, skrev en Danmarks Historie, som i mere end hundrede Aar var den vigtigste Kilde, hvoraf Folket hentede sin Kundskab om Fædrelandets Fortid. Nutidens historiske Kritik har i mange Punkter paavist Urigtigheder hos Hvitfeld; men hans Værk har Betydning endnu, fordi han har

aftrykt mange Aktstykker, som siden ere tabte, og som vi kun kende fra ham. — Lidt yngre ere *Anders Arrebo* (d. e. Ærøbo), Kunstdigtningens første Mand i Danmark, og *Ole Vorm*, der grundlagde Studiet af Oldnordisk og af Runesproget.

13. Bygningskunst. Til ind i det 16 Aarh. havde de Herregaarde og Slotte, som byggedes i Danmark, et helt middelalderligt Præg. Men i Italien var allerede fra o. 1400 uddannet en ny

Vorgaard.

Bygningsstil, der efterlignede den klassiske Oldtids Bygningskunst: *Renæssancestilen.* Da denne Stilart udbredte sig til Nordeuropa, uddannedes en egen nordeuropæisk (nederlandsk) Renæssancestil, som i Frederik 2's Tid blev den almindelige i Danmark. Vore Herregaarde og Slotte fra den Tid have i Grundplan og Opbygning den gamle Karakter: Taarne, tykke Mure, Vindeltrapper; men i Ornamentikken brugtes Renæssancens Midler: Portalerne faa Söjler, Gavlene faa svajede Linier. Vor rige Adel byggede i denne Periode

mange Gaarde, af hvilke *Vorgaard* i Vendsyssel og *Egeskov* paa Fyn fortjene at fremhæves. Smukkest og renest fremtræder den nordiske Renæssance i *Kronborg,* den eneste af vore Renæssancebygninger, som er bygget af hugne Sten (Sandsten). *Kristian 4's Bygninger* ere opførte af røde Mursten, og Sandstenene ere kun brugte til Ornamenteringen (se Billedet S. 139).

Denne Tidsalders Bygninger ere blevne de mest almenyndede kunstneriske Mindesmærker, vort Land ejer. Ikke alene ere de i sig selv skönne, men deres Virkning forhöjes ved deres maleriske Beliggenhed: *Kronborg* paa Næsset ved det af Skibe vrimlende Sund, *Frederiksborg* ved den stille Sø, *Rosenborg* i den smukke Have, *Børsen* ved Handelshavnen, som oprindelig skar sig ind langs begge dens Sider.

Sverige.

14. Gustav Vasas Sönner. Den katolske Reaktion. *Erik »14«* (1560—68) var vægelsindet og mistænksom indtil Vanvid, let at paavirke for lavt tænkende Raadgivere, og lod uden Grund mange Stormænd dræbe. Da han ægtede sin Elskerinde, den skönne Karin Månsdatter, stillede hans Brødre Johan og Karl sig i Spidsen for hans Modstandere og afsatte ham. Han blev holdt i Fængsel i nogle Aar, indtil han døde, vistnok ombragt ved Gift. — *Johan 3* (1568—92) havde store Tanker om sin teologiske Lærdom. Paavirket af sin Dronning, en polsk Prinsesse, og af den katolske Reaktion, som i hans Tid viste sig i Europa, vilde han omdanne den svenske Kirke i katolsk Retning. Han udarbejdede en ny Liturgi, *»den røde Bog«*, som atter indførte latinsk Messe og andre af de gamle Kirkeskikke, og paabød, at den skulde bruges i alle Landets Kirker. Men hans Broder Karl vilde ikke indføre den i sine Len. — *Sigismund* (1592—99), som efter sin Fader Johans Død var Arving til Sverige, var katolsk opdraget og var nogle Aar i Forvejen bleven valgt til Konge i Polen. Det svenske Folk ængstedes for, at han med Magt skulde undertrykke Lutherdommen, ligesom han havde gjort i Polen; og Hertug Karl, der havde overtaget Styrelsen i Mellemtiden, til Sigismund kom til Landet, sammenkaldte et *Kirkemøde i Upsala*

1593, hvori baade Præster og Lægfolk deltoge. Dette Møde vedtog at afskaffe Johans Liturgi og at holde fast ved den augsburgske Trosbekendelse. Da Sigismund kom, omgivet af Polakker og Jesuiter, aflagde han vel efter nogen Nølen Ed paa at overholde Upsalamødets Beslutninger, men brød uden Betænkning sine Løfter og indrettede paa mange Steder katolsk Gudstjeneste. Derpaa drog han igen til Polen. I hans Fraværelse valgte Stænderne Karl til Rigsforstander, og hele

Karl IX.

det menige Folk sluttede sig til ham, medens Rigsraadet holdt med Kongen, fordi det haabede under en udenlandsk Konge at kunne genvinde samme Magt, som det havde haft i Unionstiden. Snart kom det til Krig; Karl sejrede over Sigismund (ved Stångebro), og 1599 vedtog Stænderne at afsætte denne. Han og hans to Sönner, som aldrig opgav deres Arveret til Sverige, herskede i Polen til 1660. — *Karl »9«* (1599—1611) tog blodig Hævn over sine Modstandere; flere af Rigsraaderne bleve henrettede, og andre maatte gaa i Landflygtighed. Da

han havde faaet Ende paa de indre Stridigheder, optog han med Kraft Kampen mod de ydre Fjender.

15. Sveriges Krige 1560—1629. Da Sværdriddernes Stat opløstes o. 1560, satte Sverige sig fast i Estland, Danmark paa Øsel, Polen i Kurland; Livland vedblev i lang Tid at være Genstand for Strid. I det østlige Finland stødte Sverige sammen med Russerne, der søgte at vinde fast Fod ved den finske Bugt. De Krige, som Sverige saaledes indvikledes i, varede med nogle Afbrydelser i 100 Aar. Under Erik og Johan førtes *Syvaarskrigen* (1563—70), hvori Sverige trods enkelte Nederlag hævdede sin Uafhængighed overfor Danmark. I den følgende Tid gik det op og ned, indtil Karl 9 med hele sin Kraft vendte sig mod Polen og havde stor Fremgang, til han 1611 kom i Krig med Danmark (*Kalmarkrigen*). Hans Søn *Gustav Adolf* (1611—32) sörgede først for at faa Fred med Danmark; han maatte bringe store Pengeofre derfor, men slap uden Landafstaaelse. Da han saaledes havde faaet Ryggen fri, maatte baade Russere og Polakker vige for Svenskerne. Russerne sluttede Freden i *Stolbova 1617*, hvorved *Keksholm Len* (det østlige Karelen) og *Ingermanland* overlodes til Sverige; Rusland var nu udestængt fra Østersøen. Polen gik *1629* ind paa en Vaabenstilstand, hvorved det overlod *Livland* til Sverige. Hele den indre Del af Østersøen var nu omgivet af svenske Besiddelser. Sverige havde i disse langvarige Krige uddannet en Hær, der snart i Trediveaarskrigen skulde vise sig som den bedste i Europa.

16. Gustav Adolfs indre Styrelse. Gustav Adolf, Sveriges störste Konge, havde modtaget den bedste Undervisning, Datiden kunde yde, i ældre og nyere Sprog, Historie, Statskunst og krigerske Færdigheder. Hans udmærkede Evner, Videlyst og Hu til store Planer viste sig tidlig. Da han var 16 Aar, begyndte han at tage Del i Styrelsen; 17 Aar gammel blev han Konge. Han var höj og kraftig, rødmusset, med lyst Haar og Skæg. Han havde Vasaættens hede Blod, men var rede til at give Oprejsning til den, han havde krænket ufor-

skyldt. Han var paa een Gang oprigtig gudfrygtig og fuld af Attraa efter at udvide sit Riges Magt. Som Regent var han inde i alle Spörgsmaal vedrørende den politiske Stilling, baade smaa og store, og som Hærfører brød han en ny Bane i Krigskunsten. Han forstod at vælge sine Medhjælpere blandt de dygtigste. Til Kansler valgte han den rolige og statskloge *Axel Oxenstjerna*, der var hans trofaste Ven. Blandt de Mænd, som uddannedes i Gustav Adolfs Skole, findes de store Hærførere i Trediveaarskrigen *Banér* og *Torstensson*.

Den Stand, han viste störst Tillid, var Adelen, der fik en ny Ordning, idet han oprettede *Ridderhuset;* indenfor Ridderhuset havde først Grever og Friherrer og dernæst Rigsraadsætterne mest at sige. Til Gengæld stillede han store Krav til denne Stand og fordrede, at enhver Adelsmand skulde vie sig til Statens Tjeneste. — Han holdt tit Rigsdage og udstedte den første *Rigsdagsordning*, der fastsatte, at Kongen var bunden af de fire Stænders samstemmende Beslutning; men vare disse uenige, kunde han frit vælge, hvilken Stands Mening han vilde følge. — Han indførte talrige Forbedringer til at fremme Oplysning og Landets Næringsveje, skænkede det genoprettede *Upsala Universitet* stort Jordegods, grundlagde 15 nye Stæder og genopbyggede det af Faderen grundede Göteborg, som var ødelagt af Danskerne i Kalmarkrigen. Fra Nederlandene indkaldtes Haandværkere og Handelsmænd, blandt hvilke den ypperste var *Louis de Geer*, der bragte den svenske Bjærgværksdrift paa Fode.

Skyggesiden af Gustav Adolfs Styrelse er, at den fremmede Stormandsvælden, medens Almuen trykkedes af de stadige Krigsskatter og Udskrivninger. Thi Hæren blev meget forøget; og i Modsætning til den danske Hær, der mest bestod af tyske Lejetropper, udgjordes Sveriges Hær overvejende af Svenskere. Men i hans Tid viste der sig dog intet Tegn paa större Misnöje hos Almuen; Begejstringen for den store Konge og den Sejrsbane, han førte Folket ind paa, var i alle Samfundslag den herskende Følelse.

17. Sæder og Tænkemaade. I Henseende til indre Udvikling var Sverige endnu langt tilbage for Danmark. Sæderne vare gammeldags, Menneskene haarde og voldsomme (Karl 9's Henrettelse af Raadsherrerne). Baade Adelsmænd og Konger minde om Fortidens Storbønder; Gustav Vasa tilsaa selv Agerbruget paa sine Avlsgaarde, og hans Dronninger passede Husholdningen. De fleste Herregaarde vare endnu tømrede af Træ, med Svaler og Trapper paa Husets Yderside. Under de stadige Krige holdt sig den gamle Vildhed i Tænkemaade, som i Danmark var mildnet under den i det hele fredelige Udvikling siden Reformationstiden. Men netop af samme Grund havde det svenske Folk og dets Adel bevaret den krigerske Dygtighed, som i den følgende Periode gjorde det fattige Land til en af Europas Stormagter.

Oversigt over Kap. XI. Danmark og Norge 1559—1629. 1. Frederik 2 (1559—88). — 2. Syvaarskrigen 1563—70. — 3. Peder Oxe, Sundtolden forhöjes, Kronborg. Danmarks Ry i Udlandet. — 4. Kristian 4 (1588—1648). — 5. Omsorg for Norge. Nye Stæder og Slotte. Handelsplaner. — 6. Kalmarkrigen 1611—13. — 7. Kejserkrigen 1625—29. Danmarks Tilbagegang begynder.

Kulturforhold. 8. Det økonomiske Opsving paa Grund af Pengenes synkende Værdi. Nye Samfundsforhold. Ny Livsanskuelse. — 9. De store Godser dannes ved Mageskifte og Køb. — 10. Adelen før en Krigerstand, nu Godsejer- og Embedsstand; dens Forfald. — 11. Ortodoksien sejrer under Kristian 4. Hekseforfølgelser. — 12. Den lærde Tid. Tyge Brahe. Vedel. Hvitfeld. Arrebo. Vorm. — 13. Bygningskunst: nordisk Renæssance.

Sverige 1560—1629. 14. Erik 14 (1560—68). Katolsk Reaktion under Johan 3 (1568—92) og Sigismund (1592—99). Upsala Møde 1593. Lutherdommen sejrer ved Karl 9 (1599—1611). — 15. Sveriges Krige 1560—1629, føres til Ende af Gustav Adolf (1611—32). Ingermanland svensk 1617, Livland 1629. — 16. Gustav Adolfs indre Styrelse; Axel Oxenstjerna. Ridderhuset. Rigsdagsordningen. — 17. Sveriges gammeldags og voldsomme Sæder.

XII. 1629—60. Sverige bliver Stormagt.

Fridericia: Danmarks ydre politiske Historie i Tiden fra Freden i Lybek. — *Carlsson*: Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset.

1. Sveriges Deltagelse i Trediveaarskrigen. Gustav Adolf var allerede i sine polske Felttog kommen i Strid med Kejseren, der understøttede det katolske Polen. Da Kejseren havde overvundet Kristian 4, og Nordtyskland paa nogle faa Stæder nær böjede sig for ham, blev han faretruende baade for Sveriges politiske Magtstilling og for dets kirkelige Frihed. Derfor besluttede Gustav Adolf at deltage i den tyske Religionskrig som han i Løbet af kort Tid gav en afgörende Vending. Han landede 1630 paa Pommerns Kyst, vandt den glimrende Sejr 1631 over Tilly ved *Leipzig* (Breitenfeld); 1632 faldt han i det sejrrige Slag ved *Lützen* mod Wallenstein.

Gustav Adolf, i Baggrunden Augsburg.

Under hans Fraværelse havde Raadet styret Sverige. Da Budskabet om hans Død kom, vaklede Raadet ikke, men besluttede at føre hans Politik til Ende. Hans 6aarige Datter

Kristina hyldedes som Dronning, og der indsattes en Formynderstyrelse med *Axel Oxenstjerna* i Spidsen. Hæren i Tyskland havde saadanne Førere som *Banér*, *Torstensson* og *Vrangel*, og skønt det stundom gik tilbage, lod Svenskerne sig dog aldrig fordrive fra Tysklands Jordbund. Fra 1635 deltog ogsaa Frankrig (Richelieu) i Krigen mod Kejseren. Det afgörende Stød rettedes mod Østerrig af Vrangel og Turenne, som i Hessen havde forenet deres Hære og vestfra rykkede mod Wien, samtidig med, at Gustav Adolfs Søstersön, *Karl Gustav* af Pfalz, belejrede Prag. Da böjede Kejseren sig og undertegnede 1648 *den vestfalske Fred*, hvorved Sverige fik *Landene ved Odermundingen* (Forpommern med Stettin), Wismar og *Landene mellem Elb- og Wesermundingerne* (Bremen og Verden), alt som Len af det tyske Rige.

2. Torstensson i Danmark 1643—45. Midt under den tyske Krig fandt Oxenstjerna Lejlighed til ogsaa at overvinde Danmark. Kristian 4 havde med Skinsyge set Sveriges Fremgang i Tyskland og paa alle Maader lagt det Hindringer i Vejen. Samtidig havde han ved at skrue Sundtolden i Vejret lagt sig ud med Holland, som derfor var villigt til at støtte ethvert Angreb paa Danmark. Oxenstjerna bød 1643 Torstensson, som da stod helt nede i Mähren, i Hast og uden Krigserklæring at gaa mod Danmark. Snart trængte Torstensson over Grænsen. Hertugen af Gottorp gjorde fælles Sag med ham, og hele den jydske Halvø kom i Svenskernes Vold. Paa samme Tid indtog en anden svensk Hær Skaane, og det var Meningen, at de to Hære skulde mødes paa Øerne. Fra denne Fare frelstes Danmark kun ved sin gamle Konges Utrættelighed og Heltemod. Danmarks Landforsvar havde vist sig saa svagt, at det var knust ved det første Angreb, men Flaaden var i god Stand. Kristian 4 slog først i *Listerdyb* ved Sild den Flaade, Louis de Geer havde lejet i Holland; derefter mødte han paa *Kolberg Heide* (ved Femern) den svenske Hovedflaade, og skønt han paa sit Skib »Trefoldigheden« blev saaret, førte han Kampen til Ende og indesluttede Svenskerne i Kieler Fjord. Senere lykkedes det dem imidlertid at slippe ud af det snævre

Farvand og at forene sig med de Geers Flaade; de forenede Flaader traf under Laaland en underlegen dansk Eskadre, ført af *Pros Mund*, og tilintetgjorde den fuldstændig. Nu havde Svenskerne Overhaand baade til Lands og til Søs, og Kristian 4 maatte 1645 underskrive Freden i *Brömsebro*, hvorved Sverige fik 1) *Øsel* og *Gulland*, 2) det norske *Jæmteland*, 3) *Halland* paa 30 Aar (derefter et andet jævngodt Landskab) og 4) fuldstændig *Toldfrihed i Sundet* for alle sine Besiddelser, medens den gensidige Handelsfrihed, som siden Unionen havde fundet Sted mellem Rigerne, nu blev ophævet.

3. Sveriges indre Forhold under Kristina 1634—54. Som Leder af Formynderregeringen gennemførte Oxenstjerna store Forbedringer i Rigsstyrelsen. Dens Midtpunkt blev Rigsraadet, der fik fast Sæde i Stockholm; Forvaltningen varetoges af *Kollegier*, d. v. s. hver af dens Grene lagdes ikke under en enkelt Mand, men styredes ved Samraad mellem flere. Herved grundlagdes et stærkt Embedsmandsvælde, der i höj Grad sikrede Rigets Styrke og den indre Orden. Den svenske Kollegiestyrelse efterlignedes senere af Danmark. For første Gang opgjordes en fuldstændig Plan over Rigets Indtægter og Udgifter; men Ligevægt kunde ikke naas, thi Krigen krævede store Pengemidler, som kun til Dels skaffedes ved Subsidier (Hjælpepenge) fra fremmede Magter. Derfor maatte man sælge meget af Kronens Gods til Adelen, hvilket vel var af skadelige Følger for Landet, men var uundgaaeligt, hvis den tyske Krig skulde føres til Ende.

Kristina overtog selv Regeringen 1644, og fire Aar senere sluttedes den vestfalske Fred, der bragte Sverige de store Landvindinger i Tyskland. Men den indre Tilstand svarede ikke til den ydre Magt. Vel droges der fra det udplyndrede Tyskland store Rigdomme ind i Landet, for hvilke Adelen samlede store Jordegodser og byggede prægtige Paladser. Men det raa Krigerliv medførte Nydelsessyge og Foragt for fredeligt Arbejde; en Ström af Udlændinge og fremmede Sæder fik Indgang. Ved Krongodsets Salg til Adelen blev Bønderne tyngede med Dagsværk; Almuen stod i Fare for at

miste sin Selvstændighed. Den unge Dronning uddelte med rund Haand Adelsbreve, Forleninger og Gaver til sine Yndlinger: de adelige Ætters Tal blev dobbelt saa stort som för hendes Tid, Greve- og Friherreætternes 5 Gange saa stort. Axel Oxenstjerna faldt i Unaade; indvandrede eller indkaldte fremmede fik Indflydelse paa Dronningen. Blandt dem fandtes Tidens to største Tænkere, *Hugo Grotius* og *Cartesius;* men andre vare letfærdige Smigrere, der indgav hende Lede for det fattige Fædreland og Længsel efter Sydens rige Liv. Hun blev træt af Regeringens Byrde og nedlagde 1654 Kronen. Paa Vejen til Rom, som hun valgte til Opholdssted, afsvor hun den Tro, hendes Fader havde kæmpet for, og blev Katolik. Senere fortrød hun sin Tronfrasigelse, men Svenskerne vilde ikke have hende til Dronning igen. Hun levede i mange Aar i Rom, omgivet af lærde og Kunstnere, og blev begravet i Peterskirken.

4. Karl Gustav (1654—60), Sön af Gustav Adolfs Søster og en Greve af Pfalz, var opdraget i Sverige og var svensk af Sprog og Sæder. Han havde bejlet til Kristinas Haand; men da hun ikke vilde gifte sig, havde hun faaet Raadet og Stænderne til at udnævne ham til Tronfølger. Han var af Ydre lav og fedladen, af Karakter voldsom og rastløs, stor især som Hærfører. Saa snart han var bleven Konge, begyndte de tre lavere Stænder at kræve, at Adelen skulde tilbagegive de Godser, den havde faaet under Kristina (»Reduktion«), og vare nær ved at faa deres Vilje gennemført, da Sverige paa ny kom i *Krig.*

Kongen af Polen (Johan Kasimir, Sön af Sigismund), der holdt sig selv for ret Arving til Sverige, vilde ikke anerkende Karl Gustav og gav derved Anledning til Krig. I Sverige var der mange, som tænkte, at hvis det fattige Land skulde bevare sin ydre Magt, maatte det gaa fra den ene Krig til den anden for stadig at leve af Bytte fra Fjenden; ellers maatte det helt opgive de allerede vundne Lande og som i gamle Dage føre et tilbagetrukket Liv bag Østersøen. Med sin krigsvante Hær vandt Karl Gustav flere Sejre og fik næsten

hele Polen i sin Magt; han tænkte paa at dele det og selv at beholde dets Kystlande. Da vaagnede Polakkernes Frihedsfølelse; fra alle Sider rejste de sig til Kamp, og Karl Gustav havde ondt ved at holde sig, skönt han vandt en ny, stor Sejr ved Varsjava. Da overraskedes han ved Efterretningen om, at Danmark havde begyndt Krig. Straks samlede han sine bedste Tropper og drog i Ilmarch gennem Nordtyskland mod Danmark (1657).

5. Danmark i Kristian 4's sidste Aar (1629—1648). Efter Freden i Lybek hemmedes Kristian 4 i alle sine Planer ved Kronens Pengenød. For at faa Skatter bevilgede holdt han af og til *Stændermøder* (Adel, Præster, Borgere), paa hvilke de lavere Stænder fandt Lejlighed til at fremsætte Ønsker om Forandringer i Lovgivningen og Forfatningen. Borgerne klagede ogsaa over, at Bønderne undertryktes ved Hoveri og Vornedskab, og Kongen selv søgte at faa Vornedskabet ophævet; men alt strandede paa Adelens Modstand. Det blev til Danmarks Ulykke, at Kristian 4 forhöjede Sundtolden betydeligt, idet Tidens störste Sømagt, Nederlandene, derved blev Danmarks Fjende og hjalp Sverige 1643—45. Sverige fik flere Landskaber og fuld Toldfrihed i Sundet (Brömsebro 1645), Holland fik en stor Nedsættelse af Tolden.

Kristian 4 havde först været gift med en tysk Prinsesse, med hvem han havde Sönnerne Kristian og Frederik. *Kristian*, der var udsvævende og plump, blev valgt til Tronfølger, men döde för Faderen; *Frederik* havde været verdslig Biskop i Bremen og Verden, men havde tabt disse Lande til Sverige. — Kristian 4's anden Hustru var den danske Adelsdame *Kirstine Munk*, der blev ham utro og maatte forvises fra Hoffet; hendes Døtre bleve gifte med fremtrædende Adelsmænd, der dannede en hovmodig og herskesyg Klikke, »Svigersönnernes Parti«; de mest kendte vare Rigshovmesteren *Korfits Ulfeld*, gift med Kristian 4's Yndlingsdatter *Leonore Kristine*, og *Hannibal Sehested*. — Af Kristians Frillesönner udmærkede

Ulrik Kristian Gyldenløve sig ved sit Heltemod under Københavns Forsvar 1658.

6. Frederik 3 (1648—70) var indesluttet, kunde ofte le højt, men talte kun lidt og kunde beherske sig selv i höj Grad. Han var afholdende overfor Drik og yndede mere forfinede Fornöjelser, end Faderen havde gjort, saasom mytologiske Balletter og Hyrdestykker. Han var lærd paa Datidens Maade, gav sig af med Teologi og Guldmageri og grundlagde det store kongelige Bibliotek. Allerede för sin Tronbestigelse var han klar over, at Arvekongedömmet var hans endeligeMaal. Hans Dronning var *Sofie Amalie* af Brunsvig-Lyneborg, der ved sin lidenskabelige Ærgerrighed fik stor Indflydelse paa sin Mand og derved paa Danmarks Historie.

Frederik 3.

Først efter flere Maaneders Strid med Rigsraadet var Frederik 3 bleven valgt til Konge og havde maattet underskrive en streng Haandfæstning, der skulde sikre Raadet den store Magt, det havde vundet i Kristian 4's sidste Aar. Men det viste sig snart, at Adelens og Raadets Stilling var undergravet. Dets første Mand, *Ulfeld,* blev beskyldt for Underslæb og trak sig krænket tilbage fra Hoffet. Derpaa indløb der

Angivelse om, at han havde efterstræbt Kongens Liv, og skönt det blev bevist, at Angivelsen var usandfærdig, og Ophavsmændene (Oberst Valter og Dina Vinhofers) bleve straffede, blev den stolte Adelsmand opfyldt af Harme. Da han tilmed frygtede for Udfaldet af Undersøgelsen af hans Embedsførelse, forlod han med Hustru og Börn sit Fædreland og drog til Sverige, hvor han optraadte som aabenbar Landsforræder og æggede først Kristina, dernæst Karl Gustav til at angribe Danmark. *Hannibal Sehested* blev anklaget for sin Embedsførelse i Norge og købte Forlig med Kongen ved at afstaa det meste af sine Rigdomme. Saaledes mistede Adelen sine dygtigste Førere.

Karl Gustav gaar over Isen.

7. Første Krig med Karl Gustav 1657—58. Frederik 3 ønskede Krig med Sverige, og da der kom Efterretning om, at det gik Karl Gustav ilde i Polen, erklærede Danmark Krigen. Men inden Danmark ret havde begyndt paa sine Rustninger, stod Karl Gustav ved Holstens Grænse med 8000 Mand Kernetropper. Svenskerne oversvømmede Halvøen, og Vrangel indtog ved Storm den nys grundlagte Fæstning Frederiksodde (Fredericia). Alligevel var Karl Gustavs Stilling farlig; thi en polsk Hær nærmede sig og stod allerede i Pommern. Da blev det i Januar 1658 saa stærk Frost, at *Bæl-*

terne frøs til. Fra Sønderjyllands nordøstlige Pynt gik han over til Fyn og forjog de danske Tropper. Hans Generalkvartermester *Erik Dahlberg* undersøgte Isen paa Store Bælt og fandt den sikker; under dennes Ledelse drog Hæren over Langeland, Laaland og Falster til Sjælland og nærmede sig uden Modstand til København, som var ude af Stand til at forsvare sig, da Søerne og Voldgravene vare isdækte. Danmark maatte da søge Fred for enhver Pris. Ved Freden i Taastrup og *Roskilde* afstodes til Sverige 1) Danmark øst for Sundet: *Skaane*, *Halland* og *Bleking* (med *Bornholm*), 2) to norske Landskaber: *Bohus* og *Trondhjems Len.* Ved en senere Traktat blev 3) Hertugen af *Gottorp løst fra Danmarks Lenshöjhed.* Derpaa ophævedes Lenshöjheden ogsaa for den kongelige Del af Sønderjylland.

8. Anden Krig med Karl Gustav. Københavns Belejring 1658—59. Efter Freden i Roskilde vilde Karl Gustav vende sig mod Kurfyrst Frederik Vilhelm af Brandenborg; men for at kunne føre Krig i Tyskland maatte han være tryg for Danmark og forlangte, at det sammen med Sverige skulde stænge Sundet for en ventet hollandsk Flaade. Thi nu, da Sverige havde Overmagten i Østersøen, var Holland en lige saa afgjort Modstander af det, som för af Danmark. Da Danmark nægtede dette, besluttede Karl Gustav helt at tilintetgöre dets Selvstændighed, indskibede sin Hær i Kiel, landede uden Krigserklæring i Korsør og rykkede mod København (August 1658).

I Løbet af Foraaret og Sommeren havde Frederik 3 udbedret Fæstningsværkerne om København, der nu var en Grænseby; Søerne, Oversvømmelserne og Gravene dannede store Hindringer for Angriberen, og i Byen selv var man bestemt paa at værge sig til det yderste. Frederik 3 udtalte, at han vilde »dø i sin Rede«; Soldater, Borgere, Studenter, ja selv Kvinder tog med Iver Del i Forsvaret, der lededes af tapre Førere: *Ulrik Kristian Gyldenløve, Schack, Thuresen* og Borgmesteren *Hans Nansen.* Derimod overgav det faste Kronborg sig snart til Svenskerne. Da kom den hollandske

Flaade under *Obdam*, tilkæmpede sig i Øresund en blodig Sejr over den svenske Flaade, der førtes af Vrangel, og undsatte København med Tropper og Levnedsmidler (Okt. 1658). Svenskerne opgav Belejringen og nöjedes med at holde Byen indesluttet, indtil Vinteren kom. Natten til den *11 Febr. 1659* foretog Karl Gustav en *Hovedstorm*, der især rettedes mod Vestervold; der kæmpedes hele Natten, men da Morgenen kom, var Stormen fuldstændig afslaaet, og Staden frelst.

9. Krigen udenfor København. Freden 1660. Paa mange Steder i Danmark og Norge havde Befolkningen rejst sig til Frihedskampen med samme Mod som i København. Trønderne forjog de svenske Tropper; i Skaane gjorde væbnede Bønder, »Snaphanerne«, alle Egne usikre; Bornholmerne dræbte eller fordrev den svenske Besætning og udraabte Kong Frederik til deres Arveherre; ogsaa Jyderne rejste sig til Kamp. Derimod mislykkedes en Opstand i Malmø og et Forsøg (af Tuxen, Stenvinkel m. fl.) paa at genvinde Kronborg. — En stærk Hær af Polakker og Brandenborgere rykkede sydfra ind paa Halvøen og drev Svenskerne bort derfra; en Del danske og fremmede Tropper førtes over til Fyn og slog Svenskerne ved *Nyborg*. Da lagde Karl Gustav den Plan at søge Oprejsning for sine Tab ved et Indfald i Norge, men døde pludselig i Gøteborg 1660. Mellem Danmark og Sverige sluttedes derpaa *Fred i København;* Danmark fik kun Trondhjems Len og Bornholm tilbage; thi Sømagterne vilde ikke have, at den samme Stat var Herre over begge Sundets Bredder. Mellem Polen og Sverige sluttedes *Fred i Oliva:* Livland blev ved Sverige.

10. Sverige 1660. Ved Fredsslutningerne 1660 havde Sverige naaet det Omraade, det i det væsenligste bevarede til 1721. Den svenske Krones Lande udgjorde da 17,000 □ Mil, d. e. 3 Gange saa meget som de britiske Øer. Østersøen var et svensk Indhav; alle dens Øer (undtagen de danske), alle dens Flodmundinger (undtagen Njæmens og Weichsels) vare svenske. Stockholm laa nogenlunde midt i Riget; dets næstvigtigste By var Riga. Det egenlige Sverige havde 1645 o. 900,000 Ib., ved Tilknytningen af Skaane og Bohuslen blev det henved 1200,000 for Sverige, $2^1/_2$ Million

for hele Riget (England samtidig höjst 5 Mill., Danmark uden Skaane 500,000). Af de ikke-svenske Folkeslag var de talrigeste de finske, det vigtigste Tyskerne (Bremen, Pommern, herskende Klasse i Livland). Paa mange Steder var Sveriges Grænse hverken naturlig i geografisk eller national Henseende (Bremen, Pommern, Ingermanland). Men det var i denne Tid, at det egenlige Sverige vandt frem til Kølen og Sundet; det var en vigtig Opgave for kommende Regeringer at vinde de danske og norske Landskaber ogsaa i national Henseende. Gotland var gammelsvensk, men vendte 1645 tilbage som et dansk Land.

Hæren udgjorde gerne o. 60,000 Mand i alt, dels udskrevne, dels hvervede. Den kostede langt mere, end Landet kunde bære; den maatte leve paa Fjendens Bekostning. I Krigstider var den aarlige Afgang stor; tit maatte der skaffes 20,000 Rekrutter om Aaret, hvad Sverige selv umulig kunde yde. Generalerne toges af Höjadelen, som her havde en Vej til hurtig at udmærke sig; i Gennemsnit vare de kun 30—40 Aar gamle. — Ved Siden af Hæren holdtes en stor Flaade, der var nødvendig for Forbindelsen med Landene syd og øst for Østersøen.

De store Sejre gav alle Svenskes Følelse et höjt Sving; man tænkte stort om sit Land og dets Kald. Almuen bevarede mest af de gammeldags Sæder: Ærlighed, Kraft og Fromhed, men tillige Voldsomhed, Raahed og Overtro. Adelen vænnede sig til Pragt og Hovmod, og Adelsmændene levede som Smaafyrster paa deres Herresæder.

11. Danmark 1660. Tabet af Skaane var af större Betydning for det danske Folks Udvikling end noget tidligere eller senere. Skaane havde i Middelalderen været den danske Kirkes Hovedsæde og den danske Adels Hovedland; ofte havde dets Bønder været Folkefrihedens bedste Forkæmpere; i nyere Tid havde det frembragt Malmøs Reformatorer og Tyge Brahe. Der gik derfor lang Tid hen, inden Tabet af Skaane glemtes; først fra 1720 kan det siges, at man havde forsonet sig med den Tanke, at det ikke mere var dansk.

De store Krige i det 17 Aarh. medførte stor Fattigdom, især paa den jydske Halvø. Navnlig vare Krigene mod Karl Gustav af frygtelig Virkning, idet ikke alene de svenske Hære, men endnu mere vore Forbundsfæller havde plyndret og hærget. Mange Landsbyer laa folketomme, og utallige Gaarde vare forladte.

Adelen talte o. 5—600 Familier; den ejede $^1/_2$ af Danmarks Jord, og over Resten havde den Magt som Kongens Lensmænd. Den havde Skattefrihed for sine egne Personer, Sædegaardene og Ugedagstjenerne og havde Hals- og Haandsret over sine Bønder,

d. e. bestemte, om de skulde tiltales, udførte Straffen og oppebar Bøderne. Men den var ved Prisernes Stilstand, overdaadigt Levned og Krigene bleven fattig. *Bønderne* trykkedes især ved, at de (paa Sjælland) kunde tvinges til at overtage øde Gaarde. *Borgerne* havde en vis Selvfølelse, især Københavnerne, som for deres Tapperhed under Belejringen havde faaet adelige Rettigheder (Skattefrihed); men Standen var for fattig og for faatallig til at spille nogen ledende Rolle. *Kongen* var den, som vandt ved Ulykkerne. Han var paa Bornholm og i Sønderjylland ikke længer afhængig af Danmarks Rigsraad. Københavns Borgere og Hæren vare ham hengivne.

Oversigt over Kap. XII. 1. Gustav Adolf sejrer ved Leipzig 1631. † ved Lützen 1632. Banér, Torstensson, Vrangel. Vestfalske Fred 1648. — 2. Torstensson mod Danmark 1643, Søslag paa Kolberg Heide 1644, Fred i Brömsebro 1645. — 3. Kristina 1634—54. Oxenstjerna ordner Kollegiestyrelsen. Kristina paavirket af Udlændinge. — 4. Karl Gustav 1654—60. Krig med Polen.

5. Danmark 1629—48. Stændermøder. — Kristian 4's Familie. »Svigersønnerne«. — 6. Frederik 3 (1648—70) ~ Sofie Amalie. Ulfeld og Hannibal Sehested styrtes. — 7. Første Svenskekrig 1657—58. Karl Gustavs Tog over Bælterne. Fred i Roskilde. — 8. Anden Svenskekrig. Københavns Belejring. Obdam Okt. 1658. Stormen 11 Febr. 1659. — 9. Bornholm og Trondhjem frigöre sig. Fred i København og Oliva 1660. — 10. Sveriges Omfang 1660; Hæren. — 11. Danmark 1660. Skaane tabt. Stænderne og Kongemagten.

XIII. Danmarks og Norges indre Historie 1660—1720.

Holm: Danmark-Norges indre Historie under Enevælden 1660—1720. — Flere mindre Afhandlinger af *Fridericia*, især: Enevældens Indførelse i Danmark 1660.

Tildragelserne 1660—1720.

1. Stændermodet 1660. I Sept. 1660 samledes i København Ombud for Adel, Præster og Borgere, i alt o. 200 Mænd,

sammenkaldte især for at raade Bod paa Statens Pengemangel. Præsterne og Borgerne vare besjælede af Had til Adelen og Harme over dens Egennytte; Københavns Borgere vare tillige stolte af, at det var dem, som havde frelst Landet, medens de ringeagtede Adelen, der kun havde vist ringe Mandighed i Krigen. Kong Frederik var Genstand for Københavns varmeste Beundring for sin Færd under Belejringen. Adelen skulde nu mødes med sine Modstandere i en By, hvor hver Mand var den fjendsk, og hvis Borgerskab var krigsøvet og modigt. Kongen beholdt foreløbig de hvervede Tropper under Vaaben under Paaskud af, at han ikke havde Penge til at udrede den Lönning, de havde til gode.

Nansen.

Den store Masse af Adelen var nok enig om at holde paa sine Forrettigheder, men ejede ikke en eneste dygtig Leder. Derimod lededes Præsterne af Sjællands Biskop, den snedige, veltalende og myndige *Svane,* og Borgerne af Københavns Borgmester, Købmanden *Hans Nansen.*

Regeringen stillede først Forslag om et Skattepaalæg, der skulde ydes af alle Stænder; men Adelen gjorde Indsigelse, pukkende paa sin Skattefrihed. Da sluttede de to andre Stænder sig helt sammen; de kaldte sig »de forenede under Københavns Frihed«: Bisperne og Københavnerne vare nemlig

skattefri; idet de to Stænder stillede sig paa dette Grundlag, tilkendegav de, at de vilde kun betale Skatten, hvis Adelen ogsaa vilde. Tillige stillede de Forslag om fuldstændig Omordning af Landets Styrelse, Ophævelse af Vornedskabet m. m., og da Adelen mærkede, at Stemningen var saa vidtgaaende, begyndte den at give saa smaat efter for om muligt at standse Bevægelsen.

Men det lykkedes den saa langt fra, at der nu endog kom et helt nyt Spörgsmaal frem.

Svane.

2. Arveregering. Frederik 3 mente nu, at Öjeblikket var kommet, da han kunde göre Alvor af sine lönlige, længe nærede Planer om at faa Danmark gjort til et Arverige og Haandfæstningen ophævet. Hidtil havde kun nogle faa af hans fortroligste været indviede deri, navnlig Svane, Nansen og hans Sekretær *Gabel*. Men da Uviljen mod Adelen stadig blev större paa Stændermødet, sendte han gennem Gabel et Brev til Svane og Nansen om at begynde at virke, idet han skrev: »Vinde de andre Tid, da kunne de vinde mere.« I de følgende Dage indviedes flere i de hemmelige Aftaler, og da Sagen syntes tilstrækkelig forberedt, foreslog Svane og Nansen at overdrage Kongen Arveretten. Præster og Borgere vedtog straks Forslaget, men Rigsraadet satte sig bestemt derimod. Stemningen i København blev da meget ophidset, man ventede Kamp og Blodsudgydelse, og »der gik stor Bang-

hed og Rædsel an for somme«, siger en af Deltagerne i Stændermødet. Da Adelen frygtede Modstandernes militære Overmagt, vilde den sprænge Stændermødet ved at forlade Byen; men Borgerne fik Nys herom og spærrede alle Portene ved stærke Vagter. Stemningen i disse Dage har faaet et betegnende Udtryk i Fortællingen om, hvorledes en Rigsraad truede Nansen med Blaataarn, Fængslet for Höjforræderi, medens Nansen pegede paa Fruekirkes Stormklokke, der i et Öjeblik kunde kalde Københavns Borgere under Vaaben. Det var Truslen om Vold, som knækkede Modstanden. *Den 13 Okt.* gik Rigsraadet ind paa at give Frederik 3 og hans Efterkommere baade paa *Sværd- og Spindesiden Arvet* til Danmark. Med stor Pragt fejredes Arvehyldingen paa Slotspladsen og senere i Københavns Slots Riddersal.

3. Kongen tiltager sig Enevælden. Ved Arveregeringens Indførelse var Rigets gamle Forfatning ophævet, og Haandfæstningen blev sat ud af Kraft; nu skulde en ny Forfatning udarbejdes. Borgerne havde tænkt sig, at Adelens Friheder skulde udstrækkes til större Kredse af Folket, og Stænderne fremsatte adskillige Forslag herom, som imidlertid ikke stemmede med Kongens Ønsker. Svane, som kun havde Kongens Magt for Öje, udviklede da for Stænderne, at de med Tillid skulde overdrage Kongen at udfærdige den nye Forfatning; og saa stor var Borgernes Begejstring for Frederik 3, at dette Forslag let blev vedtaget. Fra dette Öjeblik havde Stænderne givet Magten fra sig, og henimod Jul opløstes Rigsdagen. Imidlertid havde Kongen omordnet Rigsstyrelsen ved efter svensk Forbillede at oprette *Kollegier*, bestaaende baade af adelige og borgerlige; Svane og Nansen optoges i Regeringen, og hermed vare de lavere Stænders Krav foreløbig tilfredsstillede.

Da Stænderne vare hjemsendte, udfærdigedes d. 10 Januar 1661 i Stedet for den lovede Haandfæstning et Dokument, som bar Navnet *„Arve- og Suverænetetsakten"*. Det omsendtes i Landet og blev underskrevet af alle Familiefædre af Adelen, alle Præster og nogle Hundrede Borgere, som deri udtale, at

Danmark i den nyere Tid.

de have »af egen fri Vilje tilsvoret Kongen Arveret og absolut Regering som *en absolut, suveræn Arveherre.* Saa ville vi og i Hans Majestæts egen naadigste Vilje lægge, hvorledes Regeringen herefter skal anstilles.« Trods Ordlyden var Underskriften ikke fri; man böjede sig for Nødvendigheden. Hermed var det givet, at Danmarks fremtidige Regeringsform skulde være det absolute Kongedömme. Hvorledes Styrelsen i det enkelte skulde ordnes, var vel overladt til Fremtiden; men Afgörelsen deraf var udtrykkelig tillagt Kongen alene; der var ikke mere Tale om Stændermøder. Fuldstændig fastslaaet blev Enevoldsregeringen senere ved *Kongeloven.*

4. Adelens Uvilje. Ulfeld. Den nye Tingenes Orden blev modtaget af Folket uden videre Modstand. Hist og her gærede lidt Misfornöjelse, men det var uden Betydning. Stærkest var Harmen blandt Adelen, der havde mistet hele Grundlaget for sin økonomiske Stilling. Denne havde hvilet paa Eneretten til Statens Len og paa Skattefriheden, men begge Dele ophævedes ved Regeringsforandringen; og da tilmed Landbruget i den følgende Tid betalte sig overordenlig daarligt, kunde Adelen kun med Möje holde sig oppe i økonomisk Henseende; de fleste af dens Slægter sank Aar for Aar mere ned i Fattigdom. Om end danske Adelsmænd endnu jævnlig brugtes i Statens Tjeneste, var det kun faa, der fik overordnede Stillinger betroede. Fra Hæren bleve de næsten helt udelukkede, og i Gehejmestatsraadet formindskedes deres Tal lidt efter lidt. Medens de fleste Adelsmænd trak sig tilbage til deres Godser og tavse fandt sig i Tingenes nye Gang, var der dog enkelte, som ikke kunde opgive Haabet om en ny Regeringsforandring, først og fremmest *Ulfeld.* Han havde forliget sig med Kongen mod at opgive en stor Del af sine Godser, men kunde ikke finde sig i at leve stille herhjemme. Han rejste til Udlandet og søgte der at spinde Rænker med fremmede Fyrster om at styrte Frederik 3. Da den danske Regering fik Nys herom, blev Ulfeld af Höjesteret dömt fra Ære, Liv og Gods; hans Gaard i København blev nedrevet, en Skamstötte rejst paa dens Tomt (Graabrødretorv, se Billedet S. 222), og man henrettede

et Træbillede af Ulfeld, da man ikke kunde faa ham selv fat. Han døde kort efter i Udlandet. *Leonore Kristine* blev forræderisk udleveret af den engelske Konge Karl 2 og uden Lov og Dom sat i Fængsel i Blaataarn, hvor hun holdtes indesluttet i over 20 Aar, indtil Døden havde bortrevet hendes uforsonlige Fjende, Sofie Amalie. Sit Fangeliv har hun skildret i »Den fangne Grevinde Leonore Kristines Jammersminde«. — En lignende Haardhed udviste Kongen mod *Kaj Lykke*, der for et Par letsindige Ytringer om Dronningen blev dömt fra Livet og kun unddrog sig Dommen ved at gaa i Landflygtighed.

5. Kristian 5 (1670—1699) var den første danske Konge, der kom paa Tronen som Arve- og Enevoldsherre uden Haandfæstning og uden at modtage Riget af nogen anden Myndighed. Det kunde da heller ikke stemme med hans Suverænetet at lade sig krone af noget andet Menneske; den nye, kostbare Krone, som var anskaffet i Stedet for den hidtil brugte, paasatte han sig selv. Han var kraftig af Legeme, hengiven til Jagt og anden voldsom Adspredelse, venlig og godmodig, men lidet udholdende overfor aandelige Anstrengelser og let at paavirke. Faderens latinske Lærdom havde han intet af; han talte og skrev med samme Lethed Dansk og Tysk, om end ingen af Delene fejlfrit, men nærede maaske dog en Smule Forkærlighed for Dansk. Han var gift med *Charlotte Amalie* af Hessen. I Kristian 5's Tid fuldendes Enevældens Samfundsbygning; den ledende Statsmand var i de første 6 Aar Griffenfeld.

6. Griffenfeld (Peder Schumacher), der var Sön af en Vinhandler i København, havde som ung Mand opholdt sig 8 Aar i Udlandet og der sat sig ind i det absolute Kongedömmes Grundsætninger og Statskunst. Da han, kort efter 1660, kom hjem, blev han Frederik 3's Bibliotekar og fik det Hverv at forfatte Kongeloven. Hans Indflydelse voksede stadig; da Kristian 5 kom paa Tronen, blev han Storkansler og Leder af hele Styrelsen, adledes, blev udnævnt til Greve og fik store Ejendomme. Han gennemførte den nye Regerings-

forms Principper. Til den absolute Kongemagt hørte, som i Frankrig, en Hofadel, »os og vort Hof til större Lustre« (Glans); derfor oprettedes en ny Adel af *Grever* og *Friherrer* (Baroner), som udstyredes med stort Jordegods. Kongen og hans Omgivelser skulde danne den höjeste Sfære, hvortil man kun kunde hæve sig Skridt for Skridt gennem Udmærkelser, der udelukkende afhang af den kongelige Naade; derfor oprettedes *Dannebrogsordenen*, og *Elefantordenen*, der havde bestaaet i et Par Hundrede Aar, fornyedes, ligesom den förste *Rangforordning* udstedtes. — I Hertugdömmerne, hvor Gottorpernes Medejendomsret gjorde det vanskeligere at gennemføre Enevælden, knækkede Griffenfeld Landdagenes Indflydelse; de vare sidste Gang samlede 1675, og fra den Tid var Absolutismen raadende ogsaa syd for Kongeaaen. Men ved Hoffet dannede der sig imod ham et stærkt Parti, der ønskede Krig med Sverige, medens Griffenfeld søgte at holde igen; dette Parti vandt Kongens Øre, saa han, kort efter at Krigserklæringen mod Sverige var udstedt, lod Kansleren fængsle og anklage (1676). Det viste sig, at han havde modtaget Gaver for Embedsudnævnelser, og at han i de udenrigske Forhandlinger havde indviklet sig i farlige Selvmodsigelser for at undgaa Krigen med Sverige. Han dömtes da fra Ære, Liv og Gods, benaadedes paa Retterstedet, men sattes i »evigt« Fængsel først i Kastellet, derefter paa Munkholmen ved Trondhjem. 22 Aar senere førtes han til Trondhjem, men døde kort efter (1699).

7. **Danske Lov. Skattevæsen.** Ogsaa efter Griffenfelds Fald fortsattes Arbejdet paa at samle al Statsmagt i eet Midtpunkt. De gamle Provinslove, som endnu gjaldt, havde længe været utilstrækkelige, og man havde i et Par Hundrede Aar hjulpet sig med at udfylde deres Mangler ved forskellige »Recesser«. Nu bleve de helt afløste af *Danske Lov 1683*, som en Kommission havde arbejdet paa i 20 Aar. Danske Lov, som endnu er Grundlag for vort Retsvæsen, gör Ende paa Menigmands Deltagelse i Retsplejen og lægger den helt i Hænderne paa kongelige Embedsmænd. I Slesvig vedblev Jydske Lov

at gælde. Norge fik kort efter *Norske Lov*, der i alt væsentligt stemmede overens med Danske Lov.

Enevælden lagde trykkende Skatter paa alle Samfundsklasser. Adelens Skattefrihed var efter 1660 bleven ophævet; den indførtes vel igen, men paa det Vilkaar, at Godsejeren skulde staa inde for sine Bønders Skatter, ogsaa af de øde Gaarde, hvilket ofte kunde være en stor Byrde. For at denne Skattebyrde kunde fordeles retfærdigt, udarbejdede *Ole Rømer* en ny Jordebog, *„Matrikel"*, hvorved Jorden ansattes i Hartkorn efter sin Godhed. Rømers Matrikel blev først i vort Aarhundrede afløst af en ny. Det var ogsaa Rømer, der fik indført ens Maal og Vægt over hele Riget og, som Politimester i København, lod Gaderne oplyse ved Lygter.

8. Frederik IV's Regering indtil 1720. Frederik 4 (1699—1730) havde ikke faaet nogen videre god Undervisning; han skrev Dansk og Tysk fejlfuldt og havde kun daarlige Kundskaber i Historie og Statsvidenskaber. Han var let af Sæder. Men han havde samtidig mange gode Egenskaber: en sund Forstand, en ypperlig Hukommelse og stor Arbejdslyst; han var elskværdig og ligefrem af Væsen og i farlige Øjeblikke fast og viljestærk. I sine første Regeringsaar var han optaget af store Reformplaner; han oprettede 1701 en national Hær i Danmark, *Landmilitsen*, og *ophævede 1702 Vornedskabet.* Men hans Haab om derved at forbedre den sjællandske Bondes Kaar gik ikke i Opfyldelse, til Dels fordi Landet i hans Tid var indviklet i langvarige Krige.

9. Enevældens ydre Politik 1660—1720. Det var den unge Enevældes Formaal at genoprette de Tab, som Riget havde lidt under Rigsraadsstyrelsen, altsaa at genvinde Skaane og Højheden i Sundet samt at tilintetgøre de fjendske Gottorperes Magt. Med dette Maal for Øje førte Kristian 5 »den skaanske Krig« (1675—79), som trods Niels Juels Sejre blev frugtesløs; Frederik 4 deltog 2 Gange i »den store nordiske Krig«, først 1700 uden Udbytte og dernæst 1709—20 med det Resultat, at Sverige opgav sin Toldfrihed i Sundet, det gottorpske Sønderjylland kom under Danmarks Krone, men

Skaane blev ved Sverige. Disse Krige ville blive skildrede i Sammenhæng med Sveriges Historie. — Kristian 5 vandt ved Griffenfelds Klogskab Kongehusets Stammeland, *Oldenborg*, som var forenet med den danske Krone til 1773.

Enevældens Samfund.

10. Kongeloven var Rigets Grundlov i henved 200 Aar, til den afløstes af Grundloven af 5 Juni 1849. Den blev underskreven af Frederik 3 i et af hans sidste Aar, men bevaret som en stor Statshemmelighed. Ved Kristian 5's Tiltrædelse 1670 blev den oplæst i Statsraadet, men endnu holdt hemmelig under ham. Ved Frederik 4's Kroning 1700 var den fremlagt paa Altret, men blev først udgivet 1709. Kongeloven fastsatte kun tre Indskrænkninger i Kongens Magt: 1) Han skulde høre til den lutherske Kirke, 2) maatte ikke dele Riget og 3) ikke ændre eller indskrænke Kongeloven eller i det hele bortgive det ringeste af sin Enevælde. Kongen stod over alle menneskelige Love og havde ikke andet Hoved eller Dommer over sig uden Gud alene; derfor skulde han agtes som det ypperste og höjeste Hoved paa Jorden og have øverste og afgörende Myndighed i alle kirkelige og verdslige Sager. Han var myndig med det 13 Aar. Arvefølgen fastsattes i det enkelte; hvis Frederik 3's mandlige Linie uddøde, skulde Kronen gaa over til den nærmeste kvindelige Arving. — Ved Kongeloven blev Enevælden i Danmark mere ubegrænset end selv i dens Mønsterland, Frankrig, hvor i adskillige Provinser Stænderne vedbleve at deltage i Styrelsen lige til Revolutionen. Da Enevælden 1680 indførtes i Sverige, vedbleve de svenske Stænder at samles jævnlig og at bevilge Skatterne. I Danmark sammenkaldtes Stænderne derimod aldrig, før end de i 1834 paa ny oprettedes under helt forandrede Forhold.

11. Rigsstyrelsen. Kollegierne. Den første og vigtigste Opgave for Enevælden var at skabe en kraftig Rigsstyrelse i Stedet for det konfuse og afmægtige Styre, de höje Rigsembedsmænd havde ført. Dette skete gennem Kollegierne, der oprettedes i Efteraaret 1660 og i de følgende Aar ordnedes nöjere. Hver af Styrelsens Hovedafdelinger lagdes under et Kollegium af 10—15 Mænd, der i Fællesskab drøftede Sagerne, hvorefter disse, ledsagede af Kollegiemedlemmernes Udtalelser, gik til Kongen. Herved fik Kongen den endelige Afgörelse, og det blev sandsynligt, at Sagerne bleve omhyggelig overvejede. Men paa den anden Side blev Arbejdet overvældende for Kongen; da han kun

lod Kollegierne afgöre meget ubetydelige Sager paa egen Haand, men forbeholdt sig selv at beslutte om alt af nogen Vigtighed, blev det ham umuligt virkelig at sætte sig ind i, hvad der blev ham forelagt. — Det vigtigste Kollegium var *Kancelliet*, der deltes i det danske og det tyske (for Hertugdömmerne); herunder lagdes de udenrigske Sager, alt hvad der vedrørte Retspleje, Kirke- og Undervisningsvæsen o. lign. Formanden for de to Kancellier førte stundom Titlen Storkansler. — Finansvæsnet lagdes under et eget Kollegium, som gerne kaldtes *Rentekammeret;* Hæren styredes gennem *Krigskollegiet,* Flaaden gennem *Admirali-*

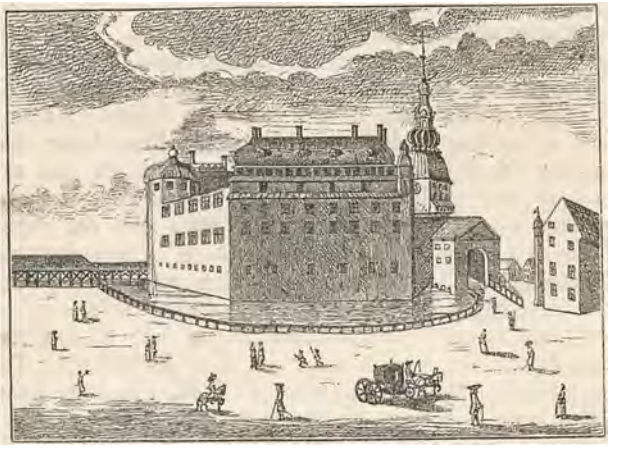

Kobenhavns Slot.

tetet. Et Mellemled mellem de enkelte Kollegier og Kongen var *Gehejmekonseilet,* hvori Kollegiernes Formænd fik Sæde. Her drøftedes Statssager af större Vigtighed; det svarer omtrent til vore Dages Statsraad. — Igennem Kollegierne besörgedes ikke alene, hvad der nu henregnes til den udøvende Magt, men ogsaa, hvad vi regne til den lovgivende. Den dömmende Myndighed havde i Adelsvældens Dage ikke været skilt fra Regeringsmagten; thi Rigsraadet havde i mange Sager været den höjeste Domstol. Men nu blev paa det øverste Trin den dömmende Magt udskilt fra Administrationen og Lovgivningen ved Oprettelse af *Höjesteret.* Denne var ordnet som et Kollegium med Kongen som Formand; han deltog ofte i dens Møder og fældede Dommen. — I Kollegierne ansattes

lige saa vel borgerlig fødte som adelige; i Enevældens første Aar var der gerne lige mange af hver Slags, men med Aarene fik de borgerlig fødte Overvægten.

12. **Provinsstyrelsen.** Lensstyrelsen passede ikke for de nye Forhold; Lenene bleve ophævede, og Landet inddelt i *Amter,* styrede af Amtmænd, der sattes paa fast Løn, Kongeloven fastsatte, at alle Embedsmænd skulde udnævnes af Kongen; det hørte til Enevældens Grundsætninger, at al Magt skulde have sin Kilde i Kongemagten. Derfor udryddedes de Rester af Selvstyre, som endnu fandtes. Menighederne mistede deres Præstevalgret; i Byerne bleve Borgmestre og Raad udnævnte af Kongen. Kun i Hertugdömmerne, hvor Enevælden stødte paa Hindringer i Forholdet til Gottorperne, holdt svage Levninger af Selvstyre sig. En saadan Styrelsesmaade, hvor al Magt samles i eet Punkt, Kongemagten, kaldes *Centralisation.* Dog tilstedede Enevælden Undtagelser fra sin Eneret til at udnævne Embedsmænd paa eet Omraade, idet Godsejerne i mange Tilfælde beholdt deres Ret til at kalde Birkedommer og Præst paa deres Godser.

13. **Adel, Titel og Rang.** Ved Indførelsen af Titeladelen (Grever og Friherrer) blev Adelen delt i to Grupper, der gensidig ringeagtede hinanden: den ny Adel, som var knyttet til Hoffet, og de gamle Adelsslægter, der levede paa deres Herregaarde. Kun faa danske Adelsmænd lod sig optage i Titeladelen, der for störste Delen kom til at bestaa af indvandrede Tyskere. Den gamle Adels Bitterhed mod den nye Hofadel viser sig i »Grevens og Friherrens Komedie», forfattet under Kristian 5 af en dansk Adelsmand. Der trængtes da til et nyt Mellemled mellem Hofadelen og Folket, og det skabtes ved Rangforordningerne. Kristian 5 og hans Efterfølgere regnede det for en Regeringshandling af stor Vigtighed at fastslaa Undersaatternes forskellige Grader af Fornemhed. De fastsatte nöje, hvor stor Luksus enhver maatte udfolde, hvad Dragt han maatte bære, i hvad Orden man skulde sidde ved Gæstebud, alt i Forhold til Rangen. Dette havde til Følge, at Borgernes höjeste Ærgerrighed blev at tækkes Kongen og hans fortrolige; thi kun dette var Vejen til Udmærkelse. »Den honnette Ambition« blev den velhavende Borgerstands herskende Følelse.

14. **Tvangssystemet.** Centralisationen var gennemført paa næsten alle Omraader: saa lidt som muligt var overladt til Borgernes frie Virksomhed; alt skulde styres af Kongen gennem hans Embedsmænd. Princippet i hele Styrelsen var *Tvang.* Der var Trostvang: paa et Par Steder fik Huguenotter og Jøder Lov at nedsætte sig, men de maatte ikke vinde nye Tilhængere. Der var Næringstvang: kun Medlemmerne af Skomagerlavet maatte lave Sko;

Lavsprivilegierne fastsatte ofte nöje, hvor mange Skomagere, Skræddere osv. der maatte være paa hvert Sted. Samfundet var delt i en Række fast afsluttede Kredse, hvor hver havde sin bestemte Plads.

15. Den danske Enevældes Mildhed og Svaghed. Da man kun kunde bane sig Vej opad ved Kongens Naade, udvikledes en Følelse overfor Kongen, som ofte var servil og førte et krybende og smigrende Sprog. Men ved Siden deraf træffes der mange Eksempler paa, at man har talt til Kongen i en snurrig, barnlig tillidsfuld Tone. Københavnerne glemte ikke, at Enevælden var indført ved et Forbund mellem Hovedstad og Konge; man var

Københavnske Borgerfolk under Frederik 3.

stolt af at være »Kongens København«, og baade Kristian 5 og Frederik 4 viste tit Jævnhed og Venlighed overfor alle. Kongerne betonede ofte i deres Forordninger, at deres Formaal kun var Undersaatternes Bedste, og i Sammenligning med andre Lande blev Enevælden i Danmark gennemgaaende udøvet humant. Den var mere absolut paa Papiret end i Virkeligheden. Ej heller var den saa stærk, som man kunde tro. Ofte havde Regeringen stor Möje med at faa sine Bud efterlevede. Dens Forskrifter om Borgernes Klædedragt bleve jævnlig overtraadte, da man gerne vilde bære finere Klæder, end ens Rang gav Ret til. I Embedsstanden maatte Regeringen kæmpe med Ulydighed og Uredelighed; Bestikkelser og Embedssalg hørte til Dagens Orden; naar Griffenfeld tog mod Bestikkelser, var det kun, hvad alle gjorde. Paa den anden Side havde Regeringen ondt ved at udrede Embedsmændenes Lön, saa at disse tit havde store Summer til gode.

16. Landets Fattigdom. Befolkningen levede under et Skattetryk, som den havde ondt ved at bære. Den væsenligste Grund til Armoden var Landbrugets usle Kaar. Tiden efter 1660 bragte ingen Fremgang; en Række Aar var der ligefrem Misvækst, Lyngen bredte sig, og Ulvenes Tal voksede. Selv i de bedre Aar var Udbyttet af Høsten ringe, i Reglen kun 3—4 Fold. Hele Overskudet af Landbruget var i Reglen ikke större end Summen af de Skatter, det maatte udrede; derfor var Jorden næsten uden Værdi. Kvæget var smaat og daarligt, og mange Steder maatte Bonden, for at kunne overkomme Hovarbejdet paa Herregaarden, holde flere Heste end Køer. Den danske Adel sank ned i Fattigdom ved Bøndernes slette Kaar; mange Godser kom paa nye Hænder, og Greverne og Baronerne vare for største Delen nye Mænd, mest Tyskere. Saaledes opstod en ny Godsejerstand, som ikke ved Slægtstraditioner eller personlige Forhold stod i det faderlige og beskyttende Forhold til deres undergivne. De udøvede deres Øvrighedsret med Strenghed; det er i denne Tid, at Træhesten kommer i Brug. De værste Bondeplagere vare dog i Reglen de Bønder, der selv bleve Proprietærer eller Ridefogder for Godsejerne. Et Ordsprog fra den Tid siger: »Ej skarpere Sværd du finde kan, end Bonden, der blev til Herremand«. Men trods alt dette kuedes Frihedslysten og Uafhængighedsaanden aldrig helt hos Bønderne. Selv fra Sjælland rømmede jævnlig Karlene bort for at undgaa Trældommen hjemme. Hos Jyderne og Fynboerne, hvor der hist og her fandtes forholdsvis Velstand, gav Ungdommen ofte efter for sin Vandrelyst og søgte bedre Kaar i fremmede Lande — til ikke ringe Ulejlighed og Tab for Herremanden, som ikke kunde finde Fæstere til sine øde Gaarde.

Købstæderne spillede ingen stor Rolle; de vare smaa og fattige. Kun København gik frem i Folketal, fra 30,000 i 1660 til 60,000 en Menneskealder senere; men denne Tilvækst skyldtes mere Hoffet og Militæretaten, der trak en Del handlende og Haandværkere ind, end virkelig Fremgang i Næringslivet. Rigdom fandtes ikke i Borgerstanden, og Borgernes Selvfølelse trængtes tilbage ved Enevælden og den Rangdyrkelse, den førte med sig.

17. Enevældens Omsorg for Krigsmagten. De forøgede Statsindtægter brugtes især til Militærvæsnet, og baade Hær og Flaade bleve langt stærkere, end de havde været för 1660. Kristian 5 holdt, selv i Fredstid, *en hvervet Hær* paa 20—30,000 Mand (mest Tyskere); for at skaffe nogle af de Summer igen, som den kostede, udlejede baade Kristian 5 og Frederik 4 flere af de hvervede Regimenter til fremmed Krigstjeneste. I *Norge* fandtes ingen hvervede Tropper, men fra Kristian 4's Tid en national Væbning, *Milits,* under norske Førere. Kristian 5 oprettede ogsaa en

dansk Milits, men maatte ophæve den igen paa Grund af de elendige Landboforhold. Frederik 4 oprettede paa ny *en dansk Milits (1701)*, som gjorde god Tjeneste i den svenske Krig 1709—20. Kommandosproget baade i den hvervede Hær og i den norske og danske Milits var Tysk. — *Flaaden* bragtes paa Fode af Kort Adeler (Nordmand, berömt fra hollandsk og venetiansk Tjeneste) og den danske Adelsmand *Niels Juel*, der som dens Fører vandt de navnkundige Sejre i den skaanske Krig. Flaadens Kommandosprog var Dansk, dens Mandskab bestod af danske og norske Søfolk. Blandt Officererne fandtes indtil den skaanske Krig mange Hollændere; men derefter tager disses Tal af, og det bliver næsten udelukkende Danskere og Nordmænd, som kommandere Flaaden. I Henseende til Tallet af Skibe var den noget mindre end den svenske, men overlegen over denne ved Besætningens Dygtighed.

18. Norge under Enevælden. Ved Omvæltningen 1660 blev Norge mere ligestillet med Danmark, idet det nu ikke mere havde det danske Rigsraad, men den for begge Riger fælles Konge over sig. De enevældige Konger søgte at vise Norge lige saa stor Omhu som Danmark; Kristian 6 sagde: »Jeg er Herre over begge Riger, Fader til begge Börn: lige Brødre, lige Lod.« De norske Bønder havde i det adelsfattige Land mere Selvstændighed og mere Frihedsaand end de danske; medens de havde Mistillid til og kævledes med de kongelige Embedsmænd, nærede de ubetinget Tillid til Kongen og sendte tit Deputationer til Kongen for at forebringe deres Klager for »han Far«. I militær Henseende var Landet helt henvist til sine egne Kræfter (den norske Milits); det var Nordmændene selv, som i Krigene mod Sverige med urokkelig Troskab mod Kongen forsvarede deres Lands Forbindelse med Danmark. Nordmændene vandt i disse Krige militært Ry (Kolbjörnson, Hvitfeld, Tordenskjold) og Selvfølelse. — I økonomisk Henseende var Norge i Fremgang allerede för 1660, og det fik en betydelig Handelsflaade. Vel fulgteRegeringen Centralisationssystemet og sörgede især for København ved Oprettelse af Fabrikker og Handelsmonopoler, medens de fjernere Egne overhovedet ikke fik saadanne Forrettigheder; men i Længden var denne Tilsidesættelse sikkert til Fordel for Norge, der fik en sundere økonomisk Udvikling end den kunstig opelskede Hovedstad.

19. Videnskab og Litteratur. Folkeoplysningen stod paa et meget lavt Trin, og kun ganske enkelte Borgere og Bønder kunde skrive deres Navn. Kundskab og Dannelse tilhørte udelukkende den lærde Stand. Universitetet havde endnu Præget af at være en latinsk Skole og en Præsteskole; alle Forelæsninger holdtes paa Latin, ved Middagsbordet i Kommunitetet maatte Studenterne kun

tale Latin: den lærde Stand og dens Dannelse var helt adskilt fra Folkets Sprog og Forestillingskreds. Teologien var den herskende Videnskab, saa at alle andre Videnskaber opfattedes som Tillæg til den, og alle Dyrkere af Natur- eller Sprogvidenskab tillige vare Teologer. Teologien frembød ingen nye Opgaver for Tanken, da dens Indhold var den een Gang for alle fastslaaede Lære; men paa andre Omraader tog vort Aandsliv Opsving.

Den udenlandske Paavirkning kom ikke særlig fra Tyskland, skönt der indvandrede mange Mennesker derfra; thi Tysklands Kulturtrin var efter Trediveaarskrigens Ødelæggelser for lavt til, at det kunde have Indflydelse paa vort. Det var en vesteuropæisk Indflydelse, som gjorde sig gældende hos os, særlig en hollandsk. Holland var Hjemstedet for Europas frie Videnskab, navnlig for Studiet af det menneskelige Legeme, Anatomien. I denne Videnskabs Udvikling tog adskillige Danske fremragende Del, saaledes *Niels Stensen* (Steno), der tillige blev Grundlægger af Geologien; han blev Katolik og døde som Biskop i Schwerin. Som fremragende Videnskabsmænd maa desuden nævnes flere Medlemmer af *Bartholinernes Slægt, Ole Rømer,* der opdagede Lysets Hastighed, og *Torfæus,* der indsamlede islandske Haandskrifter. Studiet af vort Oldsprog var vaagnet samtidig i Sverige og Danmark, men de to Folks gensidige Had var saa stort, at de lærde hellere modarbejdede end støttede hinanden. — Af Forfattere, som skrev paa Dansk, maa fremhæves Sprogmanden *Peder Syv* og den store Salmedigter *Thomas Kingo.*

Under Frederik 4's lange Krige var dansk Videnskabelighed i Nedgang. Men allerede under den store nordiske Krig begyndte den Mand sin Virksomhed, som skulde blæse nyt Liv i vor aandelige Udvikling: Holberg.

Oversigt over Kap. XIII. 1. Stændermødet 1660. Præsternes og Borgernes Sammenslutning. — 2. Kongen faar Arveret. — 3. Kongen tiltager sig Enevælde. Arve- og Suverænetetsakten. Kongeloven. — 4. Adelens Uvilje. Ulfeld. Leonore Kristines Fangenskab. Kaj Lykke. — 5. Kristian 5 (1670—99) ~ Charlotte Amalie. — 6. Griffenfeld. Grever og Friherrer. Ridderordener. Enevælde i Hertugdömmerne. — 7. Danske Lov 1683. Rømers Matrikel. — 8. Frederik 4's Regering til 1720: Landmilits 1701. Vornedskabet ophæves 1702. — 9. Enevældens ydre Politik 1660—1720.

10. Kongeloven indfører en mere uindskrænket Enevælde end i Frankrig og Sverige. — 11. Kollegierne: Kancelliet, Rentekammeret,

Krigskollegiet, Admiralitetet. Gehejmekonseilet. Højesteret. — 12. Amtmænd i Stedet for Lensmænd. Centralisation. — 13. Adel, Titel og Rang. Honnet Ambition. — 14. Trostvang, Næringstvang. — 15. Enevælden i Virkeligheden mild og svag. Bestikkelser. — 16. Landets Fattigdom. Skattebyrden. De nye Godsejeres Haardhed. København. — 17. Stor hvervet Hær. National Milits i Norge og fra 1701 i Danmark. Flaaden; Kort Adeler og Niels Juel. — 18. Norge under Enevælden. Troskab mod Kongen. Tapperhed i Krigene mod Sverige. I det hele økonomisk Fremgang. — 19. Latinsk Lærdom. Hollandsk Indflydelse. Steno, Bartholinerne. Rømer. Torfæus. Oldnordisk Sprogstudium. — — Syv. Kingo. — Den lærde Dannelses Nedgang efter 1700.

XIV. Sverige og dets Kampe 1660—1721.

Carlsson: Sveriges historia under konungarne af det Pfalziska huset.

Karl 11 (1660—97).

1. Formynderstyrelsen. Karl 11 var ved sin Faders Død et Barn paa 4 Aar, og i hans første Tid førtes Regeringen af de höjeste Rigsembedsmænd. Den mest fremtrædende mellem dem var Kansleren *Magnus Gabriel de la Gardie*, der havde været Kristinas Yndling. Han var en Mand af store Evner og havde en levende Sans for Kunst og Videnskab, som han nuderstøttede med rund Haand; ved hans Omsorg opblomstrede Studiet af Sveriges Historie og Sprog. I udenrigsk Henseende vilde han have, at Sverige skulde støtte sig til Frankrig. De andre Formyndere vare af modsatte Anskuelser og ønskede Sparsommelighed i Rigsstyrelsen og Forbund med Holland. Derfor var Sveriges Politik i denne Tid meget vaklende, baade i det indre og det ydre. Først begyndte man at inddrage en Del Forleninger under Kronen; saa standsede denne Reduktion, og der uddeltes nye Forleninger, navnlig til Regeringens og Raadets egne Medlemmer. I Aaret 1668 dannede

Sverige med England og Holland *Tripelalliancen* imod Frankrig; men *1672* sluttede det *Forbund med Ludvig 14 imod Holland.* Derved kom det i Krig med Hollands Forbundsfæller. Frederik Vilhelm af Brandenborg slog Svenskerne ved *Fehrbellin* (1675), og kort efter sluttede Danmark sig til Sveriges Fjender. Først besatte Kristian 5 de gottorpske Lande, dernæst belejrede og indtog han *Wismar* (1675), og i Februar 1676 udstedte han Krigserklæringen mod Sverige.

Et Par Aar tidligere var Karl 11 bleven myndig. Han, der hidtil kun havde brudt sig lidt om Statssager, indsaa med eet Farens Störrelse og sine Raadgiveres Forsömmelighed; han besluttede at tage hele Ledelsen i sin Haand og tilsidesatte fuldstændig Raadet.

2. Skaanske Krig. Aaret 1676. Fra dansk Side aabnedes Krigen med stor Kraft. Den norske Hær brød ind i Bohuslen og truede Gøteborg. Den danske Flaade under *Niels Juel* indtog Gotland, hvis Indbyggere modtog Danskerne med Glæde, forenede sig derpaa med en hollandsk Eskadre under *Tromp* og slog den svenske Flaade ved *Øland.* Derpaa førtes den danske Hær over Sundet og gik i Land i Skaane. De svage svenske Afdelinger drog sig tilbage til Småland, Skaaningerne og Blekingsboerne hyldede med Jubel Kong Kristian: med eet Slag var den gamle Grænse genoprettet, kun Malmø, der havde en stærk svensk Besætning, kom ikke i Danskernes Hænder. Hvis Karl 11 vilde bevare Skaane for Sverige, maatte han ligefrem erobre det paa ny. Lidt efter lidt drog han Forstærkninger til sig og faldt ved Vinterens Frembrud ind i Skaane. Over Braader og afkastede Broer maatte han möjsommelig bane sig Vej igennem en krigersk og fjendtlig Befolkning, men det gjaldt for ham om at sejre eller opgive alt. Den 4 Dec. stod Slaget ved *Lund*, hvor de to Hære, hver under sin Konges Anførsel, kæmpede med en Haardnakkethed uden Lige; skiftevis heldede Sejren til svensk og dansk Side, men ingen vilde give tabt. Efter et forfærdeligt Mandefald syntes det henad Eftermiddagen, at Svenskernes Kræfter vare udtömte; da gjorde Kong Karl med nogle

Hundrede Ryttere det sidste fortvivlede Angreb paa de tyndede danske Rækker og vristede dem Sejren af Hænde. Der havde deltaget 7000 Svenske og 10,000 Danske i Slaget; da Solen gik ned, laa 8500 fældede paa Valpladsen.

Efter Slaget ved Lund holdt Danskerne sig stille i Fæstningerne, men derfor var Landet ikke bragt til Lydighed under Kong Karl. Over hele Skaane sværmede Hobe af *Snaphaner,* som nedhuggede de spredte svenske Afdelinger, brændte Kornoplagene og opsnappede Kurererne. Saa længe de fandt Tilhold i ethvert Bondehus, var det umuligt for en svensk Hær at holde sig i Landet, som derfor maatte kues Sogn for Sogn. Gøngerne og Blekingsboerne maatte stille Gisler og udlevere deres Vaaben. Af den skaanske Adel gik største Delen til Danmark; de tilbageblevne førtes op til det nordlige Sverige »for at sættes i Sikkerhed«. Ved saadanne Midler var i Foraaret 1677 den egenlige Opstand dæmpet.

3. Krigen 1677. Til Søs led Sverige afgörende Nederlag. Først blev en mindre Flaade, der var udrustet i Gøteborg og gennem Store Bælt søgte ind i Østersøen, slaaet og taget af Niels Juel under Laaland, og den 1 Juli vandt Niels Juel i *Kjøge Bugt* den glimrende Sejr over den overlegne svenske Hovedflaade. Efter Slaget ankom Tromp, og den forenede dansk-hollandske Flaade var fuldstændig Herre paa Havet, medens Svenskerne holdt sig stille i deres Havne. — I Maj brød Kristian 5 op med sin Hær og drog igennem hele Skaane; paany maatte Karl 11 kæmpe paa Liv og Død for at holde sig dernede, men i Slaget ved *Landskrona* var Sejren atter Svenskernes. Dermed var Skaanes Skæbne dog endnu ikke afgjort; fra Fæstningerne kunde Kristian 5 göre sig adlydt i en stor Del af Landet, og Snaphanerne vedbleve med deres grusomme og haardnakkede Strejftog.

4. Krigens Slutning. Men Skaanes Befolkning blev træt af denne ødelæggende Krig og begyndte at støtte de svenske Soldater i deres Arbejde med at udrydde Snaphanerne. Den egenlige Krig drog sig sammen om *Kristiansstad,* som efter et tappert Forsvar blev indtaget af Svenskerne. Krigen i

Skaane endte saaledes med Sejr for Sverige. Men paa den norske Grænse havde Svenskerne lidt et Nederlag ved *Uddevålla*, paa Søen vare de fuldstændig slaaede, og *Svensk Pommern* var blevet indtaget af Danskerne og Brandenborgerne. Alligevel slap Sverige godt ud af Krigen; thi Ludvig 14, som i Nijmegen 1678 havde faaet Fred med Holland, vilde ikke tillade, at hans Forbundsfælle led noget Tab. Ved Freden i *Lund* 1679 bevarede Sverige sit hele Omraade, og en lille Pengesum var det eneste, Danmark vandt ved den blodige Krig. Danmark maatte endogsaa love at genindsætte den gottorpske Hertug i alle hans Rettigheder. Til Stadfæstelse af Freden ægtede Karl 11 Kristian 5's Søster *Ulrikke Eleonore*, og de nordiske Riger sluttede Angrebs- og Forsvarsforbund. Hovedmanden for den Plan, at Danmark og Sverige skulde staa ved hinandens Side, var Karl 11's fortrolige Raadgiver *Johan Gyllenstjerna*.

5. Enevælden indføres i Sverige 1680. Efter Krigen var Sveriges indre Tilstand elendig, Statsgælden var uhyre stor, Grænseegnene hærgede, Kronens Indtægter utilstrækkelige; $^5/_6$ af Sveriges Jord tilhørte Adelen. Karl 11 og Johan Gyllenstjerna lagde i al Stilhed den Plan at bryde Raadets Magt, lægge Enevælden i Kongens Haand og inddrage det meste af Adelens Gods; de stolede paa de ufrelse Stænder og Lavadelen, som vare Kongen hengivne. Disse Tanker gennemførtes paa Rigsdagen i Stockholm 1680 af Kong Karl; Gyllenstjerna var død kort i Forvejen. Raadet vovede ikke at sætte sig imod de øvrige Stænders enstemmige Krav, og under megen Bulder og Uorden vedtoges Kongens Forslag. Der nedsattes en Kommission til at undersøge Formyndernes Styrelse; alle Grevernes, Friherrernes og de øvrige större Forleninger skulde inddrages (»Reduktionen«). Paa Kongens Forespörgsel udtalte Stænderne, at Kongen kun behøvede at raadspörge Rigsraadet, naar han fandt for godt.

Disse Beslutninger iværksattes med Strenghed. De fleste Raadsherrer maatte gaa af, Raadet fik sit Navn ændret til »*kongeligt Raad*«. Ved senere Rigsdage brugte Karl 11 lige-

ledes Navnet »*Kgl. Majestæts Stænder*« og tiltog sig hele Lovgivningsmagten. Dermed var Enevælden gennemført. Stænderne vedbleve vel at sammenkaldes, men vovede aldrig at sætte sig imod Kongens Vilje; kun Skattebevillingsretten gav de ingen Sinde helt Afkald paa.

6. Karl 11's indre Styrelse. *Reduktionen* udførtes ud over, hvad der var vedtaget 1680, saa at ikke alene de större Forleninger, men ogsaa mange mindre inddroges; adskillige pantsatte eller solgte Godser maatte gives tilbage til Kronen uden Erstatning. Ved den haarde og vilkaarlige Maade, hvorpaa Reduktionen foretoges, opstod der almindelig Usikkerhed i alle Ejendomsforhold. Strengest gennemførtes den i Livland, hvis tyske Adel, der hidtil havde været Sverige tro, nu begyndte at tænke paa Frafald; dens Leder *Patkul* blev dömt til Døden, men undflyede til Polen. Den svenske Höjadel mistede sine store Jordegodser og sank ned i trange Kaar, Forskellen mellem Höj- og Lavadel udjævnedes: Stormandsvælden var forbi. Men ved Siden af mange Lidelser medførte Reduktionen store Fordele: Ejendommene bleve mere ligeligt fordelte, Bønderne bleve frigjorte fra Adelsvælden, Statsgælden blev betalt, og Hæren og Flaaden bragtes atter paa Fode. Hærvæsnet ordnedes nu helt igennem paa den Maade, Karl 9 og Gustav Adolf havde grundlagt: Soldaterne fik en Landejendom til Brug og Ophold; de bleve saaledes i Fredstid Agerdyrkere med eget Hjem. Denne ejendommelige Ordning kaldes *Inddelingsværket.* Til den »inddelte« Hær kom desuden en hvervet Hær til Bilandenes Forsvar. Flaaden fik en ny Orlogshavn i det nygrundede *Karlskrona* i Bleking.

Karl 11 havde ingen höj Dannelse, men en sund Forstand, stor Arbejdsevne og en stærk Vilje; han var haard og indesluttet, sparsommelig indtil Karrighed. Med Ulrikke Eleonore havde han Sönnen Karl (12) og to Døtre, af hvilke den ene var gift ved Hertug Frederik 4 af Gottorp, den anden (Ulrika Eleonora) blev Sveriges Dronning 1719.

7. Skaane. Medens de fleste Fyrster i Datiden ikke tillagde det stor Betydning, om deres Undersaatter tilhørte forskellige Natio-

naliteter, havde Karl 11 et aabent Öje for Vigtigheden af, at de tidligere dansk-norske Landskaber virkelig bleve forsvenskede. *Universitetet i Lund*, som allerede var oprettet för den skaanske Krig, sattes i god Stand, for at det kunde forsyne Skaane med svensk-dannede Embedsmænd. Skaanes Biskop fik Præsterne til at bede Regeringen om, at Kirkevæsnet maatte blive ordnet efter svensk Skik, og i Løbet af faa Aar indførtes Svensken som Kirkesprog. Hos Befolkningen mødte den nye Ordning ikke videre Modstand. Den danske Adel var for störste Delen udvandret, uddød eller forjaget, og Bønderne vare modløse og forarmede efter Krigens Ødelæggelser. De vænnede sig hurtigt til det nye Kirke- og Øvrighedssprog, der i saa höj Grad ligner det danske. Folkets daglige Talesprog vedblev at være det skaanske Landsmaal, der ligger omtrent lige nær ved det danske og det svenske Rigssprog, om end maaske lidt nærmere ved det danske.

Den gamle Kærlighed til Danmark tabte sig efterhaanden. Endnu 1710, da den danske Hær for sidste Gang landede i Skaane, fik den et stort Tilløb af Kystherredernes Mandskab; men efter den Tid høres ikke mere om bevidste dansksindede Rørelser i Skaane. Den lette Overgang fra dansk til svensk var fuldbyrdet.

Karl 12 og den store nordiske Krig.

8. **Karl 12 (1697—1718)** blev Konge i en Alder af 15 Aar og blev kort efter erklæret for myndig. Han var opdraget i Enevældens Grundsætninger og styrkedes end mere deri ved sine Undersaatters Kryberi. Han var desuden af Naturen selvraadig og stædig i sine Beslutninger. De gamle Statsmænd mistede al Indflydelse, og Karl afgjorde alle Statssager paa egen Haand. Samtidig hengav han sig med Lyst til allehaande forvoven og farlig Idræt: Björnejagt, vildt Ridt osv. Hans Fælle i alle dumdristige Eventyr var Svogeren Frederik 4 af Gottorp.

Karls Ungdom og Selvraadighed indgød hans Naboer Haab om at kunne genvinde, hvad Sverige tidligere havde frataget deres Lande. I alle tre Naboriger herskede unge Fyrster: i Danmark *Fredrik 4*, i Polen *August 2*, som oprindelig kun var Kurfyrste i Sachsen, men ved Rænker var bleven valgt til polsk Konge, og i Rusland *Peter* (den Store). Den sidste blev

af Karl regnet for den mindst farlige, fordi Sverige altid tidligere med Lethed havde slaaet Russerne; men han var i Virkeligheden en kraftig og evnerig Fyrste, som arbejdede paa at göre Vesteuropas Dannelse og Krigskunst nyttig for sit Rige. Ruslandvar i Fremgang og havde allerede gjort Landvindinger paa Tyrkiets og Polens Bekostning. Polen havde derimod siden dets store Lidelser i Krigen mod Karl Gustav været i Tilbagegang. — I dybeste Hemmelighed sluttede de tre Fyrster et Forbund, for hvis Indgaaelse især Patkul var virksom, idet han samtidig æggede de livlandske Adelsmænd til Frafald.

Karl 12.

9. Karl afslaar Angrebene 1700—1701. 1700 faldt en dansk Hær ind i de gottorpske Lande. Saa snart den 18-aarige Karl fik dette Budskab, sagde han med eet Farvel til Jagt og Leg. I störste Hast drog han mod Syd, gik i Land paa Sjælland og indesluttede København, medens samtidig Vilhelm 3 af Oranien sendte en engelsk-hollandsk Flaade til Sundet for at blokere Byen. Danmark maatte skynde sig at slutte *Fred i Travendal 1700* og at give Hertugen af Gottorp hans Lande igen.

Imidlertid var Tsar Peter brudt ind i Ingermanland og belejrede Narva. Karl indskibede sig med en ringe Styrke og

sejlede derover; i *Slaget ved Narva* slog han med sine 8000 Mand fuldstændig Russerne, der maaske talte 50,000 Mand (Nov. 1700). Denne Sejr forøgede hans Ringeagt for Russerne, saa at hans Opmærksomhed vendtes bort fra denne Sveriges farligste Fjende.

1701 gik han mod August 2 og slog hans sachsiske Hær. August havde begyndt Krigen uden Polakkernes Samtykke, og disse paastod, at de ikke havde Krig med Sverige. August tilbød Fred og sendte sin Elskerinde, den skönne Aurora v. Königsmark, til Karl for at bönfalde ham, men hun fik ikke Foretræde for ham. Karl afviste al Tale om Fred; han vilde knuse sine Fjender og da først og fremmest August, som han holdt for den underfundigste og farligte, og som han derfor vilde afsætte fra Polens Trone. Dette var Vendepunktet i Karl 12's Liv. Han havde nu afslaaet Angrebene og kunde have sluttet Fred med Ære og Fordel; men idet han rykkede ind i Polen, var han slaaet ind paa en Erobringsbane, hvorpaa han blev draget ustandseligt videre, indtil den endte med hans og Sveriges Ydmygelse.

10. Krigen i Polen og Sachsen 1702—1707. I kort Tid indtog Karl Polen ved en Række Sejre, navnlig ved *Klissov 1702,* hvor Hertug Frederik 4 faldt. Under Trykket af den svenske Hær afsatte Polakkerne August og valgte til Konge *Stanislav Leszinski* (1704). Det var Karls Plan at göre Polen til en stærk Forbundsfælle mod Russerne; men den elskværdige og retsindige Stanislav havde ikke Evner til at bringe Orden i Landet, og et stort Parti regnede endnu August for Polens lovlige Konge. Karl maatte snart vende sig mod Øst for at holde Russerne ude, snart mod Vest for at slaa Sachserne, og skönt han stadig sejrede, blev Polen ved den lange Krig opløst og svækket, saa at det mere var ham en Byrde end en Hjælp. Ved at trænge ind i Sachsen nødte han August til at give Afkald paa Polens Krone (Fred i Alt Ranstädt 1706) og udlevere Patkul, som senere blev levende radbrækket. I Sachsen blev Karl et helt Aar. Han stod da paa sin Magts Höjdepunkt, og baade England og Frankrig

søgte at drage ham ind i den spanske Arvefølgekrig. 1707 vendte han tilbage til Polen for derfra at rette Dødstødet mod Tsar Peter.

11. Krigen mod Rusland. Poltava 1709. De 7 Aar, Karl tilbragte i Polen og Sachsen, brugte Peter til at uddanne sin Hær og trænge frem til Østersøen. Allerede 1703 satte han sig fast ved den finske Bugt og lagde Grunden til St. Petersborg. Den svenske Styrke i Østersølandene var for svag til at standse ham; kun i Egnen ved Riga vare Svenskerne under *Levenhaupt* sejrrige. — 1708 drog Karl med 40,000 Mand mod Tsar Peter, der vel tilbød Fred, men ikke vilde afstaa Petersborg. Fra Riga skulde Levenhaupt støde til ham, derpaa vilde han i Ukrajne forene sig med Kosakhøvdingen *Maseppa* og saa gaa imod Moskva. Men Angrebsplanen mislykkedes ved en Række Ulykker; Levenhaupt slog sig vel igennem til Karl, men kun med store Tab, og Maseppas Oprørsforsøg glippede, saa at han kom til den svenske Hær som Flygtning. Under Opholdet i Ukrajne i den strænge Vinter 1708—9 smeltede Hæren stærkt sammen. I Sommeren 1709 stod det afgörende Slag ved *Poltava* (18000 Svenskere mod 55000 Russere), hvori Karl maatte overlade sine Generaler Ledelsen, da han selv var bleven saaret. Det blev et fuldstændigt Nederlag: hans Hær kom i russisk Fangenskab, han selv flygtede med et lille Følge til Tyrkiet. Nu var det hans Plan at vende tilbage til Polen i Spidsen for en tyrkisk Hær, og han vandt sig ved Sultanens Hof et stort Parti, som tre Gange satte igennem, at der blev erklæret Rusland Krig; men hver Gang fik Fredspartiet hurtig Overhaand. Karl vilde dog ikke forlade Tyrkiet, men levede her, først i sin lille befæstede Lejr ved Bender; da Tyrkerne havde drevet ham derfra med Magt (»Kalabaliken«), opholdt han sig paa et Slot ved Adrianopel, indtil han 1714 paa Raadets og Stændernes indtrængende Bönner ilede hjem.

12. Krig med Danmark 1709. Stenbock. Da det begyndte at gaa Karl 12 ilde, fornyede Frederik 4 og August 2 deres Forbund og erklærede paa ny Krig. August rykkede ind i

Polen, hvor han blev modtaget med Glæde. Den danske Hær gik over til Skaane og satte sig fast i Landet. Men Skaanes Guvernør, den udmærkede Feltherre *Magnus Stenbock,* samlede en Hær, der vel var slet udrustet, men for en stor Del bestod af krigsvante Folk, og slog 1710 Danskerne ved *Helsingborg.* I Køge Bugt stod en uafgörende Søtræfning, der er bleven navnkundig ved Nordmanden Ivar Hvitfelds heltemodige Opofrelse. 1711 hindredes Danskerne i deres Foretagender af Pesten, som bortrev $^1/_3$ af Københavns Indbyggere; men 1712 angreb de Sveriges tyske Besiddelser. Da ilede Stenbock derover og vandt en ny Sejr ved *Gadebusch,* hvorefter han drog ind i Holsten. Dog blev hans Stilling farlig; thi sachsiske og russiske Tropper nærmede sig og spærrede ham Tilbagevejen. Han kastede sig da ind i den gottorpske Fæstning *Tønningen* og haabede stadig, at det skulde lykkes ham at bryde igennem den danske og russiske Hær og igennem Nordtyskland og Polen at sætte sig i Forbindelse med Karl 12. Men da Levningsmidlerne i Fæstningen slap op, maatte han overgive sig med hele sin Hær 1713.

Det blev skæbnesvangert for den unge gottorpske Hertug *Karl Frederik,* at Tønningen havde aabnet sig for Stenbock. Hertugens ledende Minister *Gørtz* havde forsikret Kong Frederik 4 om ubrødelig Neutralitet, og han vedblev at paastaa, at Stenbock var indladt i Fæstningen imod den hertugelige Regerings Vilje. Men Kongen troede ham ikke og besatte de gottorpske Lande; og da Tønningen faldt i hans Hænder, fandt han der Gørtz's Ordre til Kommandanten om at optage den svenske Hær. Kongen vilde da ikke udlevere det gottorpske Slesvig og beholdt det ved den senere Fredsslutning.

13. Karl 12 i Hjemmet 1714—18. Kampen om Norge. I Sverige kom Utilfredsheden med Karl 12's Politik mere og mere lydt til Orde. Karl maatte da bekvemme sig til at drage hjem, og efter et Ridt paa 280 Mil i 16 Dage naaede han 1714 til Stralsund, hvor han blev i nogen Tid for at lede Byens Forsvar; Aaret efter sejlede han over til Sverige.

1714—15 drejede Krigen sig mest om Sveriges tyske

Lande. Georg 1 af England og Hannover deltog i Krigen for at vinde Bremen og Verden, Frederik Vilhelm 1 af Pröjsen for at faa Svensk Pommern. Den danske Flaade vandt tre Sejre over den svenske, navnlig under Sehested ved Rygen (»Hr. Sehested har avlet en Sön under Ø«), og Svenskerne blev fordrevne fra Tyskland. Derefter kom Tsar Peter med en stor Hær til Sjælland for at deltage i en ny Landgang i Skaane, men den blev ikke til noget paa Grund af Frederiks og Peters gensidige Mistænksomhed og Uenighed.

Danske Soldater og Søfolk under den store nordiske Krig.

Imidlertid havde Karl taget Gørtz til sin raadende Minister, og denne forstod ved Laan og ved at udstede Mønttegn i Stedet for Penge at skaffe ham Midler til at ruste en Hær paa ny, hvormed Karl rykkede ind i Norge for ved dette Lands Erobring at skaffe sig Vederlag for Tabene hinsides Østersøen. Krigen paa den norske Grænse i 1716 og de følgende Aar er rig paa tapre og opofrende Handlinger af Nordmændene. *Peder* og *Hans Kolbjörnson* stod i Spidsen for Frederikshalds Borgere, der stak Ild paa deres By, for at den ikke skulde yde Svenskerne Dækning ved deres Angreb paa Frederikssten. Deres Søster *Anna Kolbjörnsdatter* fik ved Aandsnærværelse og Mod en svensk Afdeling fanget. Det var ogsaa i disse Aar,

at *Tordenskjold* udførte sine eventyrlige og forvovne Bedrifter, særlig Overfaldet paa den svenske Førselsflaade i *Dynekilen 1716* og — efter Karls Død — Indtagelsen af *Karlssten* ved Marstrand 1719. — Midt under disse Kampe faldt Karl 12 foran Frederikssten 1718.

14. Karl 12's Personlighed. Karl 12 var af Ydre höj og slank; han ringeagtede al Pragt og klædte sig helst i simpel Soldaterdragt; hans Vandel var streng og kysk. Ved sine store Hærførerevner, sin Dødsforagt og sit ildnende Mod blev han sine Krigeres, »Karolinernes«, Afgud. Skönt han uafbrudt levede i Krig og den meste Tid var borte fra Hjemmet, viste han stor Interesse for Landets indre Udvikling og paatænkte Reformer og Arbejder, som først længe efter hans Tid ere blevne udførte (almindelig Værnepligt, Kanalen fra Kattegattet til Østersøen). Men den ulykkelige Krig udtærede fuldstændig Sveriges Kræfter; Folketallet sank, og Landet blev i Bund og Grund forarmet. Derfor opstod der hjemme i Sverige ikke ringe Uvilje mod den haarde og egensindige Konge. Thi Karl vilde ikke slutte Fred, saa længe han ikke var absolut nødt dertil. Flere Gange i Krigens Løb havde han Lejlighed til at skaffe Sverige en ærefuld eller dog taalelig Fred; men han havde ikke den store Statsmands Overblik. — Skönt det var Karl 12, som styrtede Sverige i Ulykke, er han ved sine eventyrlige Sejre og sit uböjelige Mod bleven det svenske Folks Yndlingshelt og tit besungen, især af det 19 Aarhundredes romantiske Digtere (Tegnér, Geijer).

15. Krigens Slutning. Efter Karls Død fandtes der ingen, som havde uomtvistet Arveret til Tronen, idet begge hans Søstre havde giftet sig uden Stændernes Samtykke; men da *Ulrika Eleonora* gik ind paa at afstaa Enevoldsmagten, blev hun hyldet som regerende Dronning. Al Harmen over Landets Lidelser vendte sig mod Gørtz, der blev domfældt og henrettet.

Krigen fortsattes endnu nogen Tid, indtil der efterhaanden blev sluttet Fred med alle Fjenderne. Hannover fik Bremen og Verden, Pröjsen fik det sydligste af Svensk Pommern.

Med Danmark sluttedes Freden i *Frederiksborg 1720:* Sverige opgav den gottorpske Hertugs Sag og sin Toldfrihed i Sundet. Med Rusland kom det til Freden i *Nystad 1721,* hvorved Sverige afstod Livland, Estland, Ingermanland og Viborg Len.

Magtforholdene ved Østersøen vare hermed fuldstændig forandrede. Sverige havde mistet sin Stormagtsstilling. Mellem Danmark og Sverige vare alle de gamle Stridsspörgsmaal afgjorte; Frederiksborgfreden danner Afslutningen paa de idelige Krige mellem de nordiske Folk indbyrdes. Polen var blevet yderligere svækket. To nye Stormagter göre sig nu gældende: Rusland, som 1721 vandt frem til Østersøen, og Pröjsen.

16. De gottorpske Hertuger. Det gottorpske Hertugdömme, oprettet 1544 for Adolf, omfattede i Sønderjylland Egnene ved Aabenraa og Slesvig, i Holsten Kiel. De første Hertuger vare Danmark tro; men da det viste sig, at Danmark ikke kunde værge sin Sydgrænse, sluttede de sig til dets Fjender. Hertug *Frederik 3* gjorde dette i Kejserkrigen 1625—29, Torstenssonskrigen 1643—45 og Karl Gustavs Krige; han opnaaede 1658—60 Fritagelse for den danske Krones Lenshöjhed over Slesvig. Fra nu af aabnede Danmark enhver Krig med at besætte de gottorpske Lande, og Hertugen søgte stadig Støtte hos Sverige. 1675 mistede saaledes *Kristian Albrekt* sit Land; Kristian 5 holdt det besat störste Delen af sin Regeringstid og gav det først tilbage 1689, tvungen af Nabomagterne. Kristian Albrekts Sön, Hertug *Frederik 4,* der var gift med Karl 12's Søster, opholdt sig mest hos sin Svoger. 1700 besatte Kong Frederik 4 de hertugelige Lande, men maatte give dem tilbage ved Freden i Travendal s. A. Da Hertug Frederik 4 faldt ved Klissov 1702, fulgtes han af sin lille Sön *Karl Frederik,* for hvem Farbroderen Kristian August (Fyrstbiskop af Lybek) styrede med Gørtz som ledende Minister. Formynderen laa stadig i Tvist med Kong Frederik 4, og da Stenbock fik Tilflugt i Tønningen, besatte Kongen Hertugens Lande (S. 181). Efter Freden 1720 fik Karl Frederik sin Del af Holsten tilbage, medens Danmark beholdt Slesvig, for hvis Besiddelse England og Frankrig gik i Borgen. Kong Frederik blev 1721 hyldet af Hertugdömmets »Stænder« (Ridderskab, Godsejere og Provster); Sønderjylland blev adskilt fra enhver politisk Forbindelse med Holsten og lagt ind under den danske Krone efter Kongelovens Arvefølge.

Karl Frederik vilde ikke godkende denne Ordning, og da han senere blev gift med Peter den Stores Datter Anna, tog Rusland hans Parti. Endnu farligere blev det gottorpske Hus for Danmark, da Adolf Frederik, Sön af Kristian August, 1751 blev Konge i Sverige, og Karl Frederiks Sön, Karl Peter Ulrik, 1762 blev Kejser i Rusland som *Peter 3.* Det var kun Peter 3's hurtig paafølgende Afsættelse og Død, som da frelste Danmark for Krig. Hans Enke og Efterfølger, *Katarina 2,* ønskede den gamle Strid bilagt, og ved Mageskiftet i Kiel, der blev fuldbyrdet 1773, opgav hendes Sön *Povl* sine Krav paa Slesvig og sin Del af Holsten; til Gengæld afstod Danmark Oldenborg (S. 200).

Det slesvigske Bæger.

17. Sveriges Kultur i Stortiden. Sveriges store Magt i Tidsrummet fra Gustav Adolf til Karl 12 var skabt af en Række glimrende Regenter i Forening med Höjadelen ved en stærk Anspændelse af Folkets Evner. Sverige er tidligere end Prøjsen en ren Militærstat, hvor alt sættes ind paa Krigsmagtens Styrke. Den Undertrykkelse af Almuen, som dette førte med sig, standsedes imidlertid af Karl 11's Reduktion. Enevælden, som havde sejret 1680, varede kun til 1718, saa at den Uselvstændighed i Tænkemaaden, der kom saa stærkt frem i Danmark, ikke ret fik Tid til at slaa Rod i Sverige.

Det er først i Storhedstiden, at man kan tale om svensk Kunst og Videnskabelighed. Mange af de nye Adelsgaarde vare pragtfulde Renæssancebygninger; i Tidsrummets Slutning begyndte Bygmesteren *Tessin* at opføre det nye *Stockholms Slot,* der først blev fuldendt o. 1750. — Naturvidenskab og historisk Granskning fik en lignende Udvikling som i Danmark. Tidsrummets største lærde er *Olof Rudbeck*, der paa een Gang var Teolog, Sanger, Naturforsker og Oldgransker. Han skrev et stort Værk »Atlantica« for at bevise, at Platons Atlantis er Sverige, at de skönneste klas-

siske Sagn i Virkeligheden handle om Sverige, og at dette kort sagt er det ældste og herligste Rige paa Jorden. Samtiden var begejstret over dette Værk; den, der tvivlede paa dets Sandhed, var ilde set. Man glædede sig over at tro, at Sveriges Stormagtstid havde sit Forbillede i en endnu mere glimrende Fortid.

Den svenske og den danske Nationalkarakter, som tidligere havde haft væsenlig samme Præg, kun med den Forskel, at Udviklingen i Sverige altid var noget bagefter, paavirkes nu i mod-

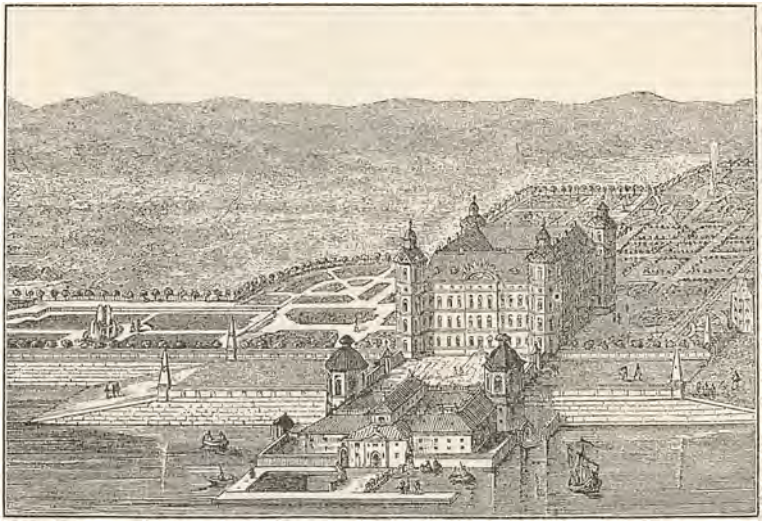

Skokloster, opført af K. G. Vrangel.

satte Retninger. Svenskerne faa i Stortiden Forkærlighed for det pompøse og *storladne*; Danskerne vænne sig til med overbærende *Lune* at se paa egen og andres Svaghed.

Oversigt over Kap. XIV. Karl 11 (1660—97). 1. Formynderstyrelsen. Krig med Holland, Brandenborg og Danmark. — 2. Skaanske Krig 1676. Slag ved Øland og Lund. Snaphanerne. — 3. Krigen 1677. Slag i Køge Bugt og ved Landskrona. — 4. Krigens Slutning. Freden i Lund 1679. — 5. Enevælden i Sverige 1680. — 6. Reduktionen. Inddelingsværket. Orlogshavn i Karlskrona. — 7. Skaaningerne forsone sig med Sverige.

Karl 12 og den store nordiske Krig. 8. Karl 12 (1697—1718). — 9. Krigens Udbrud. Karl tvinger Danmark til Fred i Travendal 1700, slaar Russerne ved Narva 1700, Sachserne 1701. — 10. Karl i Polen og Sachsen 1702—7; Stanislav Leszinski polsk Konge. — 11. Petersborg grundlægges 1703. Slag ved Poltava 1709. Karl i Tyrkiet 1709—14. — 12. Danmark begynder Krig 1709. Stenbocks Sejr ved Helsingborg 1710, Gadebusch 1712, overgiver sig i Tønning 1713. Gottorp inddrages. — 13. Karl vender hjem. Kamp om Svensk Pommern. Karl angriber Norge (Tordenskjold) † 1718. — 14. Karls Personlighed. — 15. Ulrika Eleonora hyldes. Fred i Frederiksborg 1720, i Nystad 1721. — 16. De gottorpske Hertuger 1544—1773. — 17. Sveriges Kultur i Stortiden. Rudbeck.

XV. Sverige 1721—o. 1800.

Frihedstiden til 1772.

Malmström: Sveriges politiska historia från Carl XII's död til statshvälfningen 1772.

1. **Den nye Regeringsform.** Ulrika Eleonora og hendes Mand, *Frederik af Hessen*, til hvem hun overdrog Kronen, maatte gaa ind paa en helt ny Ordning af Regeringen, der fastsattes i de nærmeste Aar efter Karl 12's Død. Magten kom herved i *Stændernes* Haand, der samledes hvert tredje Aar; i Mellemrummene mellem Rigsdagsmøderne nedsattes et »hemmeligt Udvalg«, »*sekreta utskottet*«, af Adel, Præster og Borgere, med Myndighed til at kontrollere Regeringen. Den daglige Styrelse udøvedes af *Raadet*, som besattes efter Stændernes Indstilling. *Kongen* havde ikke Del i Lovgivningen; han maatte i sin Haandfæstning love i eet og alt at rette sig efter »Rigets magtejende Stænder«. Af Stænderne havde Adelen mest at sige; den beherskedes af den talrige og fattige Lavadel, der levede af Statens Embeder. Bønderne vare utilfredse med den nye Forfatning og ønskede en stærkere Kongemagt.

2. **Arvid Horn og Huerne.** I mange Aar efter den store Krigs Afslutning var *Arvid Horn* Rigsdagens og Raadets Leder. Han mente, at Sverige først og fremmest trængte til Fred for at oprette den Nedgang i Velstand og Folketal, som Karl XII's Krige havde medført. I sin Virksomhed for at bringe Næringsvejene paa Fode fulgte han de samme Grundsætninger, som alle Datidens Statsmænd hyldede. Et Lands Rigdom bestod efter deres Mening i Mængden af Guld og Sølv; derfor maatte man paalægge Indførselstold og ved Statsunderstøttelse fremelske Indlandets Industri, for at man kunde sælge mere til Udlandet, end man købte derfra (*Merkantilisme*). Arvid Horn fik Fabrikker anlagte og indført Dyrkning af nye Planter (Tobak og Kartofler), og der stiftedes et ostindisk Handelsselskab.

Efterhaanden som Landet kom til Kræfter, begyndte man at glemme den foregaaende Krigs Lidelser og at ønske en ny Krig med Rusland for at genvinde Østersølandene. Arvid Horn og hans Tilhængere, som vare for forsigtige til at gaa med hertil, fik da Øgenavnet *Huerne* (Nathuer), medens Krigspartiet kaldte sig *Hattene* (Hatten som Frihedens Symbol). Det lykkedes Hattene at faa Flertal paa Rigsdagen og at styrte Arvid Horn.

3. **Hattene** (o. 1740—o. 1760) troede, at de med Lethed og i Hast kunde göre Sverige baade mægtigt og rigt, og begyndte snart en *Krig med Rusland 1741—43*. Men da Rusland fuldstændig sejrede og drev den svenske Hær helt ud af Finland, kastede Hattenes Ledere Skylden paa Generalerne og lod to af dem henrette, medens de tilbød Kejserinde Elisabet, at de til Tronfølger efter den barnløse Frederik vilde vælge den, hun ønskede, nemlig *Adolf Frederik af Gottorp* (S. 185). Dette feje Omslag vakte stor Harme i den svenske Almue, der hellere vilde have den danske Kronprins Frederik (5) valgt, og Dalkarlene drog endog i Flok til Stockholm for at kæmpe for den danske Prins. Men Hattene slog ved Troppernes Hjælp Dalkarlenes Opstand ned, og da Rusland gik ind paa at give Finland tilbage indtil Kymmene Elv og Sajma

(Fred i Åbo 1743), blev Adolf Frederik valgt til Tronfølger i Sverige, og Hattene beholdt Regeringen.

I det indre fulgte Hattene, lige saa vel som Arvid Horn, de merkantile Grundsætninger, men til Overmaal. Medens de ringeagtede Sveriges naturlige Næringsvej, Jordbruget, vilde de fremtrylle Fabrikker og forvandle Skånes Bakker til rige Vinbjærge. Men herved droges Arbejdskraften og Kapitalen bort fra Agerbruget, saa at Sverige ikke længer kunde brødføde

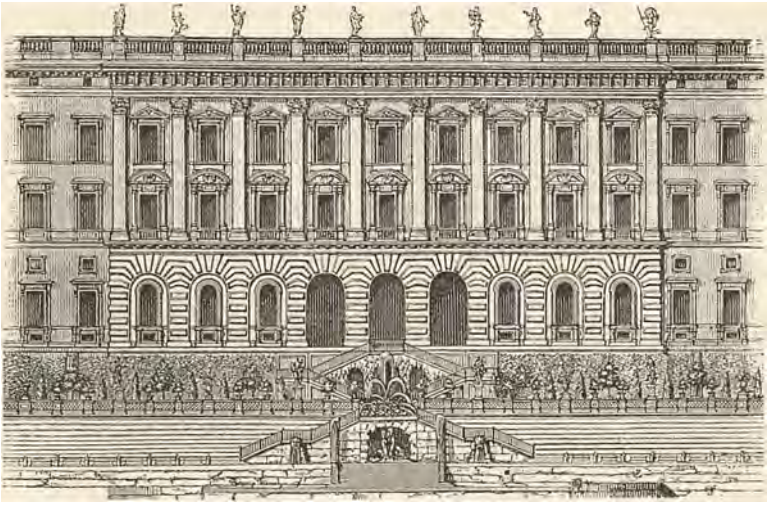

Stockholms Slot.

sig selv, de nye Fabrikker sygnede snart hen, Rigets Pengevæsen kom i haabløs Uorden, og Statsgælden voksede til en umaadelig Höjde.

Den lyseste Side af Hattenes Regering er deres Omsorg for Kunst og Videnskab. *Stockholms Slot* fuldførtes; den store Botaniker *Linné* granskede Planternes indbyrdes Slægtskab. *Ehrensvärd* byggede til Finlands Værn det stærke *Sveaborg*.

4. Partiernes Opløsning. Under Adolf Frederik (1751—71) indlod Hatteregeringen sig paa at deltage i *den pröjsiske Syv-*

aarskrig (1756—63) imod Pröjsen, men førte Krigen saa kraftløst og elendigt, at den satte den sidste Rest af Anseelse i Landet til. Huerne, som nu igen fik Styret, skiftende med Hattene, indførte *Trykkefrihed* for at hindre den Undertrykkelse af andres Meninger, Hattene havde øvet; men de regerede i øvrigt fuldstændig holdningsløst. I alle politiske Forhold herskede Demoralisation; Politikerne lod sig bestikke, de ledende Mænd stod i fremmede Magters Sold.

Men trods Frihedstidens store Skyggesider har den i mange Retninger været til Gavn for det svenske Folks Udvikling, især ved at uddanne bestemte Former for Rigsdagens Arbejdsmaade og at fastsætte nöje Grænser for Regeringsmagten og hindre dens Misbrug. Friheden kaldte mange gode Kræfter til Live, som kun savnede et fælles Midtpunkt og en ledende Haand. Dette fik de i Gustav 3.

Den Gustavianske Tid.

Odhner: Sveriges politiska historia under Gustaf 3.

5. Omvæltningen 1772. Gustav 3 (1771—92) var af Væsen elegant og indtagende og havde glimrende Evner; under Partitidens Opløsning havde han tidlig vænnet sig til Forstillelse og Ränker. Han elskede det franske Selskabsliv og den franske Litteratur og var uden religiøs Interesse; hans höjeste Ønske var at gengive den svenske Kongemagt dens fordums Glans.

Ved Faderens Død opholdt han sig i Paris. Hurtig ilede han hjem og underskrev sin Haandfæstning — uden at læse den; thi han vidste med sig selv. at han ikke vilde holde den. Medens Rigsdagen var samlet i Stockholm, vakte efter Aftale med ham et Par af hans fortrolige Venner Oprør i Finland og Skåne; det skulde give ham Paaskud til at samle Tropper, hvormed han saa kunde tvinge Stænderne efter sin Vilje. Men Raadet kom under Vejr med, at Kongen stod bag ved Oprøret og vilde lade ham fængsle. Da besluttede han straks at handle. Med de Officerer og Soldater, han kunde

stole paa, fængslede han Raadet og de ledende Rigsdagsmænd. Derpaa traadte han frem i Stændernes Møde og holdt en ildnende Tale, hvori han udmalede Landets Fornedrelse og lovede at genoprette dets gamle Forfatning. Han lod oplæse en ny Regeringsform, som Stænderne hilste med Bifaldsraab og besvor. Saaledes udførtes *Statsomvæltningen 1772* uden Blodsudgydelse; de fængslede løslodes, og ingen blev forfulgt eller straffet. Ude i Befolkningen var Jubelen stor; man priste den unge Konges Mod, Klogskab og Mildhed.

Ved *Regeringsformen af 1772* blev Kongen næsten eneraadende i alle *indre* Forhold; derimod maatte han ikke begynde Angrebskrig uden Stændernes Samtykke.

6. Gustav 3's indre Styrelse. I 16 Aar efter Omvæltningen 1772 regerede Gustav 3 i Fred. Han virkede ivrig for Reformer og Oplysning i den »oplyste Enevældes« Aand (Struensee, Josef 2), men med större Klogskab og Maadehold end mange andre samtidige Regenter. Tortur blev afskaffet, Dødsstraffen indskrænket, og Jøderne begyndte at faa borgerlige Rettigheder. Han elskede Kunst og Litteratur, især Teatret. Med rund Haand ofrede han Penge paa disse Formaal og oprettede det svenske *Teater* og det svenske *Akademi* (»de aderton«). Han skrev selv med Talent Skuespil, og der opblomstrede en Skare Digtere, som *Leopold* og *Kellgren*, hvis fælles Præg var en klar, gennemsigtig og elegant Sprogform. En ejendommelig Plads i den gustavianske Litteraturperiode indtager *Bellman*, hvis Sange (Fredmans Sånger og Epistler) ved deres kaade Skæmt og dog ofte sörgmodige Grundtone stadig høre til de nordiske Folks Yndlingssange. Den store Billedhugger *Sergel* var en af Banebryderne for den Kunstretning, som i Aarhundredets Slutning trængte igennem i Europa: Tilbagevending til den klassiske Oldtids Kunst. — Det er dette store Opsving i Kunst og Digtning, som har stillet Gustav 3's Tid i en saa overordenlig Glans for Eftertiden.

Samtidig bragte han Sveriges Møntvæsen i Orden. Men han maatte paalægge store Skatter. Almuen følte sig især krænket, da han gjorde Brændevinsbrændingen til et Stats-

monopol og forbød Bønderne selv at lave Brændevin; Adelen var harmfuld over Tabet af sin Magt; og i alle Samfundslag saa man skævt til den kostbare og letfærdige Hofhusholdning, der øste Penge ud til Skuespil og Maskerader.

7. Gustav 3's udenrigske Styrelse. I den første Tid fulgte stundom Rusland, Sverige og Danmark fælles Politik og indgik 1780 det væbnede Neutralitetsforbund for at skærme deres Handel mod engelske Overgreb. Men senere forandrede Gustav 3 sin Politik. Han troede at mærke russisk Indflydelse i Landet, især i Finland, hvor enkelte ærgerrige Mænd arbej-

Sergel: Hvilende Satyr.

dede paa at løsrive det fra Sverige; samtidig søgte han selv at faa Tilhængere i Norge for at rive dette Land fra Danmark. Da Katarina 2 for anden Gang angreb Tyrkiet (Krigen 1787—92), troede Gustav at Öjeblikket var kommet til, at han ved lysende Sejre kunde udvide Sverige og genvinde Folkets Yndest. For ikke at synes den angribende, tog han til Krigspaaskud et Sammenstød mellem de russiske og svenske Grænsevagter og rustede sig til at gaa løs paa Petersborg, der var blottet for Tropper.

8. Krigen 1788—90. Sikkerhedsakten 1789. Krigen aabnedes af Svenskerne med stor Kraft, men pludselig standsedes Gustavs Fremrykning ved Mytteri i Hæren. En stor Del af

Officererne, der endnu vare besjælede af Frihedstidens Partiaand, og som regnede Krigen for ulovlig, da den var begyndt uden Rigsdagens Samtykke, sammensvor sig i *Anjala* om at opretholde Freden; nogle tænkte endog paa at genoprette Regeringsformen fra 1720 og at skille Finland fra Sverige. I denne fortvivlede Stilling var Kongen tvivlraadig om, hvad han skulde göre, indtil der kom Efterretning om, at ogsaa Danmark havde erklæret Krig; da udbrød han: »Nu er jeg reddet«, og ilede tilbage til Sverige. Her var der stor Harme mod Anjalamændene og Adelen, som troedes at staa paa deres Side, og Kongen modtoges med Begejstring. Da Danmark ved Englands og Pröjsens truende Holdning maatte opgive Krigen, kaldte Gustav 3 Rigsdagen sammen i Stockholm 1789 og forelagde den et Tillæg til Regeringsformen, kaldet *Sikkerhedsakten*, som gav Kongen næsten enevældig Magt baade i Krig og Fred. I et uordenligt og stormende Møde blev den vedtaget; Sverige havde for anden Gang faaet enevældig Regering (1789—1809).

Gustav 3.

Derpaa genoptog Kongen den russiske Krig. Men nu havde Russerne samlet store Stridskræfter, som det ikke blev ham muligt at gennembryde. Der udkæmpedes en Række blodige Søslag, som høre til den svenske Flaades ærefuldeste Minder. Det navnkundigste stod i *Svensksund,* hvor Gustav 3 selv overvandt den russiske Skærgaardsflaade. I det hele vare Kampene uafgörende, og ved Freden i Värelä 1792 blev alt som för Krigen.

Adelen nærede et uforsonligt Had til Kongen for hans

Omvæltning 1789. Der dannede sig en vidt forgrenet Sammensværgelse mod hans Liv, og 1792 blev han paa en Maskerade i Stockholm dræbt af Kaptajn Anckarström.

9. Gustav 4 Adolf (1792—1809) havde ingen Lighed i Karakter med sin Fader. Han viste Sparsommelighed og førte et sædeligt Liv, men var tillige egensindig, i höjeste Grad indskrænket og hovmodig. Han sværmede for Karl 12, som han troede at ligne. Til Sveriges store Ulykke faldt hans Regeringstid i den franske Revolutions og Verdenskrigenes Periode. I lang Tid holdt han sig udenfor Fastlandets Krige, men lod sig til Slutning drage ind i dem af Had til Napoleon, i hvem han mente at se det store Dyr i Johannes' Aabenbaring. Dette førte til Finlands Tab, Gustav 4's Afsættelse og Enevældens Afskaffelse (S. 225).

Oversigt over Kap. XV. Frihedstiden 1721—72. 1. Den nye Regeringsform: al Magt hos Stænderne og sekreta utskottet. — 2. Arvid Horn og Huerne. Fredeligt Opsving. — 3. Hattene. Krig med Rusland 1741—43 ender uhæderligt. Adolf Frederik Tronfølger. — Pengevæsnet i Uorden. — Stockholms Slot. Linné. Sveaborg. — 4. Partiernes Opløsning. Deltagelse i den pröjsiske Syvaarskrig. Trykkefrihed. Tidens Præg: Bestikkelser. Gavnlige Sider: parlamentarisk Udvikling.

Den gustavianske Tid. 5. Gustav 3 (1771—92). Omvæltningen 1772: stærk Kongemagt. — 6. Gustav 3's Reformer. Teatret. Akademiet. Digtere. Bellman. Sergel. Voksende Misnöje. — 7. Væbnet Neutralitet med Danmark 1780. Fare for Finland. Planer paa Norge. — 8. Krigen 1788—90. Mytteriet i Anjala. Sikkerhedsakten. 1789: Enevælde. Uafgörende Kampe (Svensksund). Fred 1790. Kongen myrdet 1792. — 9. Gustav 4 (1792—1809).

XVI. Danmark-Norge 1720—84.

Holm: Den dansk-norske Stats Historie 1720—1814. Adskillige mindre Skrifter af samme Forfatter, især »Syn paa Kongemagt, Folk og Frihed i det 18 Aarhundrede«.

1. Frederik 4 regerede endnu ti Aar efter Freden i Frederiksborg. Han var som Konge flittig og arbejdsom, men uden nogen overlegen Regentdygtighed. Den bedste Side ved hans Styrelse udgöres af Handlinger, hvortil hans Religiøsitet ledede ham. Paavirket af den tyske Pietisme, der lagde Vægten paa, at den Kristne førte et fromt Liv og ikke lod det blive ved Rettroenhed alene, oprettede han »*Vajsenhuset*« til Hittebörns Opfostring og stiftede Almueskoler paa Krongodset. Det var ligeledes en Virkning af den religiøse Vækkelse, Pietismen bragte med sig, at Missionsgerningen blev taget op i de danske Kolonier, og at den norske Præst *Hans Egede* drog til Grönland. — I sit personlige Liv var Frederik 4 trods sin oprigtige Religiøsitet udsvævende; han tilsidesatte sin Dronning for Friller og Medhustruer, og da hun døde, gjorde han *Anna Sofie Reventlov,* sin hidtilværende Hustru til venstre Haand, til Dronning. Ved disse Forhold fjernedes Kronprins Kristian fra Faderen; Kristians i Forvejen tunge Sind blev herved end mere indesluttet og bittert.

I disse Aar udfoldede *Holberg* sin bedste Virksomhed. Allerede för 1720 havde han skrevet flere historiske og geografiske Værker samt Peder Paars; da »den danske Skueplads« aabnedes kort efter Fredsslutningen, skænkede han den i Løbet af kort Tid sine ypperste Komedier: Kandestøberen, Jeppe, Barselstuen osv. Men kun i faa Aar kunde Teatret holde sig under stadig voksende Vanskeligheder; og da *Ildebranden 1728* lagde Halvdelen af København i Aske, kunde der ikke tænkes paa dets Genaabning. Under hele Kristian 6's Regering gjorde Pietismens Herredömme det

umuligt paa ny at aabne Skuepladsen, og Holberg vendte i denne lange Tid tilbage til at udarbejde historiske Værker.

2. Kristian 6 (1730—46) var gift med en tysk Prinsesse, Sofie Magdalene. Han var en overordenlig arbejdsom Regent, der med Omhu opfyldte sine Regeringspligter, saaledes

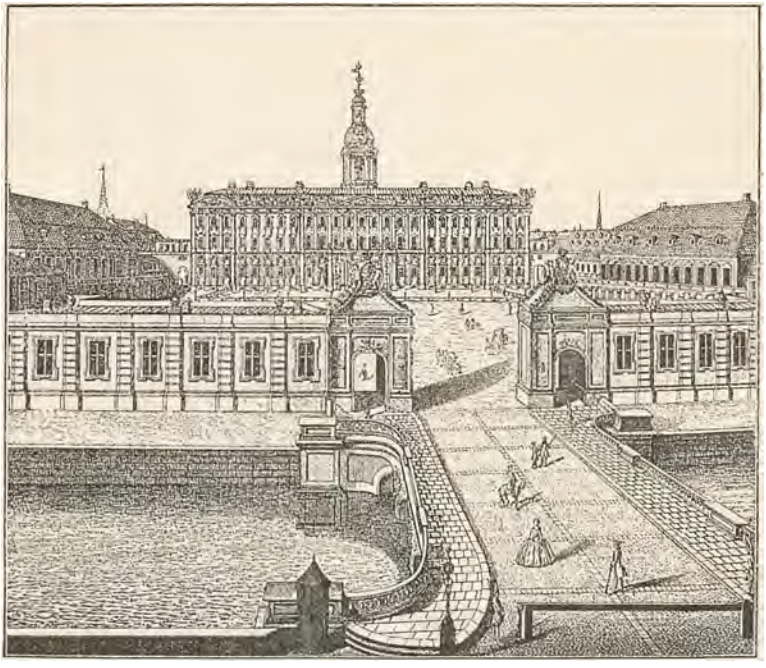

Kristiansborg Slot.

som han opfattede dem. Men han havde store Forestillinger om sin Magtfylde og yndede ikke Selvstændighed hos sine Raadgivere. Skönt han selv havde Forkærlighed for Dansk, var Hoffet helt tysk. Dronningen ringeagtede det danske Sprog, og mange tyske Lykkejægere kom frem ved hendes Gunst. Enkelte af disse indvandrede Tyskere vare Mænd af stor Dygtighed; men den store Mængde af dem udmærkede

sig ikke i nogen Retning. Dronningens Pragtsyge og Kongens höje Tanker om sin Magt lagde sig for Dagen ved Opførelsen af flere kostbare Slotte: Hirschholm, Eremitagen og navnlig *Kristiansborg,* ved hvis Opførelse al den Pragt anvendtes, som Datidens Bygningsmaade, Rokokoen, udkrævede. Disse store Byggeforetagender drog mange tyske Haandværkere ind, thi den danske Haandværkerstand savnede Dygtighed til at løse de Opgaver, Slottenes Opførelse og Udsmykning fordrede. Herved tilførtes der vort Haandværk megen Dygtighed, men Tyskhedens Indflydelse voksede. Udgifterne til Slottene vare store, til Kristiansborg alene over 10 Mill. Kroner, d. e. lige saa meget, som alt Jordegods paa Sjælland var værd.

Overfor Næringslivet fulgte Kristian 6 den raadende Merkantilismes Grundsætninger: at støtte Fabrikker, selv om de ikke egnede sig for Landet, og at opretholde Handelsselskabernes Monopoler. Det vestindiske Handelsselskab købte St. Croix (Danmark havde i Forvejen St. Thomas og St. Jan). For Landbrugets Vedkommende mente man, at fuld Frihed for Bønderne vilde føre til, at Kongen vilde mangle Soldater og Godsejeren Arbejdskraft. Derfor indførtes *1733 Stavnsbaandet,* der paalagde Bønderne at blive paa deres Fødestavn fra det 14 til det 35 Aar. Senere blev dette Stavnsbaand yderligere skærpet; det gjaldt for hele Kongeriget, ikke, som Vornedskabet, kun for Sjælland og de sydlige Øer.

Kristian 6 og Dronningen vare grebne af *Pietismen*, der nu paa Grund af Hoffets Eksempel (Hofpræsten Bluhme) vandt stor Indgang i Folket. Denne Retning skabte ofte et dybere og rigere Følelsesliv, saaledes som det lagde sig for Dagen i *Brorsons* Salmer; og Kongens Interesse for Almuens kristelige Oplysning bragte ham til at sörge for Oprettelse af *Almueskoler* over hele Riget, hvori der først og fremmest skulde undervises i Kristendom, men desuden i Læsning, Skrivning og Regning. Kristian 6 er den danske Folkeskoles Stifter. Det var ligeledes under ham, at Konfirmationen indførtes. Men Pietismens Skyggesider viste sig ogsaa. Kristian 6 udstedte — saaledes som i øvrigt Frederik 4 ogsaa havde gjort — en

Helligdagsforordning, der satte svære Straffe for den, som forsömte at gaa i Kirke; de almindelige Folkeforlystelser — i København Maskerader, paa Landet at ride Sommer i By — forbødes. Mange søgte at vinde Ry for Fromhed ved Skinhellighed og Heldøreri.

3. **Frederik 5 (1746—66)** var en fuldstændig Modsætning til Faderen, ung og livsglad. Den pietistiske Tone ved Hoffet, som havde været ham i höj Grad imod, blev afløst af Munterhed; Maskerader og Bøndernes Majfester tillodes atter; snart genaabnedes Teatret, og Holberg gav sig atter til at skrive Komedier. Baade Frederik og hans unge Dronning, *Louise af England*, bleve ualmindelig yndede. Efter Louises tidlige Død ægtede han *Juliane Marie af Brunsvig.* — Frederik 5's Livsglæde og Godmodighed viste sig snart som Letsind og Karaktersvaghed; han sank dybt ned i Udsvævelser og lod sine Yndlinger raade for Styrelsen. Til Held for Danmark var den ledende Mand *J. H. E. Bernstorf.*

Bernstorf var Tilhænger af *det merkantile System*, som nu gennemtrængte Styrelsen mere end nogen Sinde. Der oprettedes mange Fabrikker, som støttedes af Regeringen ved Gaver, Laan, Indførselsforbud mod fremmede Varer o. lign. Handelsselskaberne blomstrede, især det ostindiske, der viste sin Taknemlighed ved at rejse Frederik 5's Rytterstatue paa Amalienborg. Men mange af Fabrikkerne eller Handelsselskaberne vare byggede paa en kunstig og unaturlig Grund, gik over Styr eller maatte med store Bekostninger overtages af Staten. København fik Forrettigheder paa det øvrige Riges Bekostning; men hele Udviklingen var unaturlig. Borgerne vænnedes til at se hen til Regeringen, som skulde ordne alt, i Stedet for at stole paa deres egen Virksomhed.

Dog begynde ny økonomiske Synsmaader at trænge frem. Der blev givet *Skrivefrihed for Emner af nationaløkonomisk Natur*, og Opmærksomheden vaagnede for Landbrugets kummerlige Tilstand og Bøndernes usle Kaar. Private Godsejere, hvoriblandt Enkedronning Sofie Magdalene og J. H. E. Bernstorf, indførte Forbedringer paa deres Godser, ophævede

Hoveriet, tilstod Bønderne Selveje eller Arvefæste o. lign. Herved forberedtes den følgende Menneskealders store Reformer. Men Regeringen selv holdt endnu i det væsenligste paa det gamle, Stavnsbaandet blev endog yderligere strammet. Statens Pengeforhold vare ikke gode; Understøttelserne til Fabrikvæsnet, kostbare Bygninger (den ufuldendte Marmor-

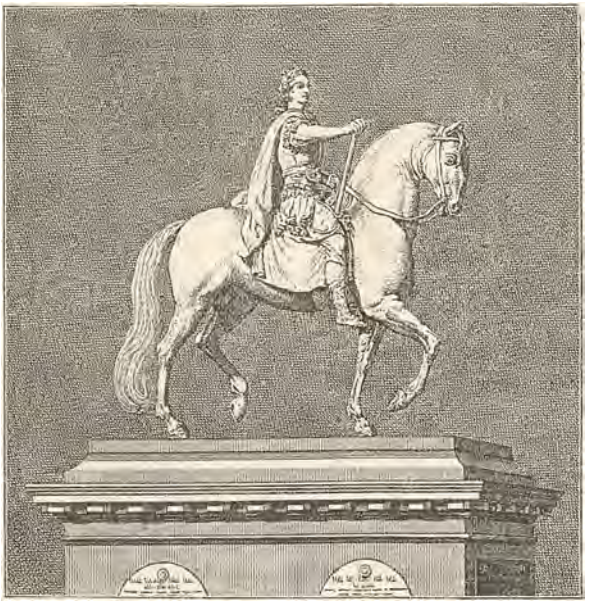

Frederik 5's Statue.

kirke) og de store Rustninger, som bleve nødvendige i Frederik 5's Dage, slugte store Summer. Regeringen greb til det Middel at *sælge* den største Del af *Krongodserne;* i enkelte Egne af Landet (Fyn, Nordslesvig) vare Bønderne velstaaende nok til selv at købe deres Gaarde, men mange Steder opstod der ved dette Salg nye Godsejere, som ikke vare Bønderne gode. — I det hele var Frederik 5's Tid vel ikke en Reformtid, men Forberedelse til en Reformperiode.

Frederik 5 havde med Louise Sönnen Kristian (7), med Juliane Marie Sönnen Arveprins Frederik.

4. Holsten samles til et Hele (jfr. S. 185). I Aaret 1762 blev den gottorpske Hertug *Peter 3* Kejser i Rusland. Han havde arvet sine Forfædres lidenskabelige Had til det danske Kongehus og gav straks sin Hær, der hidtil havde kæmpet mod Frederik den Store, Ordre til at rykke mod Danmark. Ved denne truende Fare opbød Danmark alle sine Kræfter; Hæren bragtes op til 70,000 Mand, og Flaaden sattes i Krigsstand. Da blev Peter 3 efter faa Maaneders Regering styrtet ved en Hofrevolution af sin Hustru *Katarina 2,* og dermed drev Faren over. Hun ønskede at vinde Danmarks Venskab, og det lykkedes Bernstorf at faa hende til, paa sin umyndige Sön Povls Vegne, at gaa ind paa *Mageskiftet i Kiel*, der fuldbyrdedes *1773*, efter at Povl var bleven myndig. Herved afstod Danmark Oldenborg og opnaaede til Gengæld, at Povl baade godkendte Sønderjyllands Indlemmelse under den danske Krone og endvidere afstod den gottorpske Del af Holsten. For første Gang siden 1544 vare Holstens adskilte Dele samlede til Enhed under den danske Konge.

5. Kristian 7 (1766—1808). Inddeling af hans Regeringstid. Kristian 7, der blev Konge i en Alder af 17 Aar, havde arvet sin Faders Karaktersvaghed og Letsind, og en uheldig Opdragelse virkede med til at forkvakle ham. Ved Prygl havde man søgt at give ham Kundskaber; hans Pager havde været udsvævende og fordærvede unge Mennesker. Kun een af hans Lærere, Svejtseren *Reverdil,* havde stræbt at uddanne ham paa en sund Maade. Resultatet var, at Kristian 7 blev skadefro og ondskabsfuld, udsvævende, sløv og ligegyldig for sine Regentpligter. I Løbet af faa Aar udviklede dette sig til ligefremt Vanvid. Han blev 17 Aar gammel gift med *Karoline Mathilde* af England; men Ægteskabet bragte ingen Forandring i hans Liv, og han vedblev at hengive sig til de raaeste Udskejelser.

Da Kongen viljeløst lod sig lede af den, som til hver Tid forstod at beherske ham, maa hans Regeringstid deles i flere

Perioder, i hvilke Styrelsen førtes efter helt forskellige Grundsætninger. *Indtil 1770* bevarede *Bernstorf* sin Indflydelse, og Regeringen førtes i det hele efter samme Synsmaader som under Frederik 5; 1770—72 *Struensees* Reformforsøg; 1772—84 *Guldbergs* konservative Regering, og efter 1784 *Kronprins Frederiks* Styrelse og de store Landboreformer.

6. Struensee 1770—72. Paa en Udenlandsrejse, som Kristian 7 foretog et Par Aar efter sin Tronbestigelse, havde han lært den tyske Læge Struensee at kende, en aandrig og indtagende Mand, der hurtig vandt Herredömme over den svage Konge og snart ogsaa over den tilsidesatte og uerfarne Dronning, der skænkede ham sin fulde Hengivenhed. Han fik da med Lethed dem fjernede, der stode ham i Vejen, og da han i Sept. 1770 havde faaet Bernstorf styrtet, var han i 16 Maaneder Statens eneraadende Styrer; de gamle Ministre bleve afsatte, og Struensee blev eneste »Gehejmestatsminister«. Han var fuldtud en Tilhænger af det 18 Aarh.'s Filosofi: i religiøs Henseende Deist, d. e. han antog Guds Tilværelse, men mente, at han ikke blandede sig ind i Verdens Gang; i politisk Henseende tilhørte han den oplyste Absolutisme, der vilde bruge Enevælden til at fjerne Fortidens Ulighed.

Først indførte han en aldeles ubegrænset *Trykkefrihed.* Alle Forfattere havde saa tit lidt under Censuren, at dette Skridt hilstes med Glæde. Voltaire sendte i den Anledning Kongen et Lykønskningsbrev. Derefter fulgte Forordningerne Slag i Slag; i alt udstedte Struensee *600 Forordninger. Retsplejen* blev ordnet simplere, og de sidste Levninger af Torturen afskaffedes, i alle Regeringssager indførtes Orden og Hurtighed, og mange *uduelige Embedsmænd,* der havde faaet deres Stilling ved höje Herrers Gunst, bleve *afsatte.* Han vilde bedre Fattigplejen og mildne Smaafolks Kaar, især Bøndernes; Hoveriet blev nöje fastsat, saa at det blev umuligt for Godsejeren vilkaarlig at forøge det, og han lod udarbejde et Forslag til at ophæve Stavnsbaandet.

Herved fik han mange Fjender, og det ikke alene uduelige Embedsmænd eller saadanne, der hang ved gammel

Slendrian; men mange hæderlige Mænd harmedes over Struensees Meninger paa *det moralske Omraade.* Han mente nemlig, at Borgernes sædelige Vandel ikke vedkom Staten, og han ophævede al Straf for Utugt. Forargelsen herover blev saa meget större, som Struensees Forhold til Dronningen var almindelig kendt. Den Trykkefrihed, han havde givet, vendtes imod ham selv, og der fremkom en Mængde modbydelige og giftige Smædeskrifter imod ham og Dronningen. Man troede, at hans Ven *Brandt* behandlede den sindssyge Konge brutalt; den vante Ærbødighed for Kongen i Forening med Medlidenheden med hans elendige Stilling skabte Had til den, man regnede for Ophavsmand til hans Ulykke. Endelig oprørte det Folk, at *Struensee ringeagtede Landets Sprog;* han kunde ikke Dansk, udstedte alle Ordrer paa Tysk og modtog kun tyske Bønskrifter og Indstillinger. Men samtidig med at Struensee var hadet, var han ogsaa frygtet, indtil han ved flere Lejligheder røbede personlig Fejhed. Da dannede Enkedronning *Juliane Marie*, hendes Sön *Arveprins Frederik*, dennes Lærer *Guldberg* o. fl. den Sammensværgelse, som Morgenen efter et Maskebal paa Slottet d. *17 Jan. 1772* styrtede Struensee. Struensee og Brandt bleve henrettede. Karoline Mathilde blev ført til Celle i Hannover, hvor hun faa Aar efter døde. Hun havde to Börn: Frederik (6) og Louise Augusta (senere gift med Frederik Kristian af Augustenborg).

7. Den guldbergske Styrelse 1772—84. Efter Struensees Fald blev den ubetydelige Arveprins Frederik af Navn Regeringens Chef; den virkelige Leder var Guldberg. Medens Struensee havde været reformivrig og tysk, var Guldberg *konservativ* og *dansk.* Mange af Struensees Reformer sattes ud af Kraft, saaledes blev *Trykkefriheden ophœvet* og *Hoveriet atter ubestemt.* I det hele vilde Guldberg ikke røre ved Bondespörgsmaalet; han udtalte, at »Bondens Aag ikke kan afkastes, uden at Staten i alle sine Grundvolde skal bæve«. — Til hans gode Sider hører derimod hans Omsorg for dansk Sprog (Hæren fik dansk Kommandosprog) og hans Aarvaagenhed mod, at Tyskere trængte sig frem i de höjere Embeder. 1776

udkom Forordningen om *Indfødsretten,* at Landets Embeder kun skulde staa aabne for Danske, Norske og Holstenere.

Udenrigspolitikken lededes med udmærket Dygtighed af *A. P. Bernstorf* (Brodersön af den ældre B.). Under den nordamerikanske Frihedskrig (1776—83) drev det neutrale Danmark en meget stor og indbringende Handel. Men engelske Orlogsmænd og Kapere lagde mange Hindringer i Vejen, idet de vilde undersøge de danske Handelsskibe og, hvis Ladningen tilhørte Undersaatter af de krigsførende Magter, da konfiskere denne. Rusland, Sverige og Danmark erklærede da i Fællesskab, at de vilde haandhæve en *væbnet Neutralitet* efter den Grundsætning, at »frit Skib giver fri Ladning«, d. e. at fjendtlig Ejendom er sikker, naar den er ombord paa et neutralt Skib, dog Krigsfornødenheder undtagne. Ved Underhandlingerne herom havde Bernstorf imidlertid rettet sig noget mere efter Englands Ønsker, end Rusland syntes om; og for at forsone Rusland lod Arveprinsen og Guldberg Bernstorf gaa af (1780).

Fire Aar senere blev den guldbergske Regering styrtet af Kronprins Frederik. Dermed begyndte et nyt Afsnit i Danmarks Historie.

Det aandelige Gennembrud.

8. **Tiden 1720—84.** De to Menneskealdre 1720—84, hvis politiske Historie var saa fattig paa ydre Tildragelser, vare af gennemgribende Betydning for den indre Udvikling. Ved Aaret 1720 er der ingen Sans for Samfundsspörgsmaal, Landets og Folkets Skæbne er Kongens og Regeringens Sag, som ikke kommer Borgerne ved: to Slægtled senere er der en Skare af Forfattere, som granske Mulighederne for Samfundets bedre Ordning, og de blive læste. För 1720 er det kun for de lærde, der skrives om Historie, Lovgivning o. l.: nu skriver man for alle dannede. För 1720 er der ingen anden Poesi af Værdi end Salmer: nu henter Digtningen sine Emner fra det borgerlige Liv, fra Historien, fra Nordens Sagnrigdom og fra Naturen. Denne Fremgang har sin Grund i mange samvirkende Aarsager. Først og fremmest var det den lange og uafbrudte Fred, som bragte Folket til Kræfter. Men ikke mindre

vigtig var den store Paavirkning af Europas Kultur. Indtil c. 1750 gaar den vesteuropæiske Paavirkning (gennem Holberg) og den tyske (gennem Pietismen) jævnsides, uafhængige af hinanden. Efter 1750 er Tyskland selv gennemtrængt af de vesteuropæiske Ideer, og disse naa da ofte til os i tysk Iklædning: Rationalismen.

9. Holberg var opvokset i den driftige Handelsby Bergen, langt borte fra Hof og Universitet; han gæstede i sin Ungdom Holland og England og følte sig stærkt tiltrukket af disse Folks virksomme og udadvendte Liv, hvor den enkelte ikke gik op i sine egne smaa Interesser og Følelser, men blev draget ind i Samfundets fælles Liv. Han var en moden Mand, da han tog blivende Ophold i København. Her begyndte han sin Forfattervirksomhed 1711 og fortsatte den til sin Død 1754. Datidens københavnske Samfund havde næsten ingen af de Egenskaber, Holberg satte Pris paa. Det var *det lærde Tidsrums Nedgangsperiode,* da »Lærdom« ikke bestod i at göre nye Iagttagelser og at bringe Klarhed over uløste Spörgsmaal — som i Stenos Dage —, men den agtedes for lærd, som med Sikkerhed bevægede sig i de en Gang for alle fastslaaede Meninger og Slutningsformer, selvfølgelig paa Latin. Man tvivlede og undersøgte ikke, man lærte kun udenad. Men Holberg havde ingen Respekt for det, der bare *gjaldt* for Lærdom, og særlig havde han et godt Öje til den vidtløftige filosofiske Udenomssnak; han yndede at sige Tanken klart og ligefrem. Det var dernæst *Enevældens tryggeste Tid;* den nye Adel og den indviklede Rangforordning var Genstand for den dybeste Ærbødighed. En Mand gjaldt ikke efter, hvad godt han udrettede, men efter, hvilken Grad af Fornemhed Regeringen skænkede ham. Holberg havde aldeles ingen Respekt for det, der kun havde vedtagen Værdi, saasom Datidens Lærdom og Fornemhed, og hele hans Liv blev en Kamp *mod* det tomme og unyttige, *for* det dygtige og det nyttige. I *Komedierne* viser dette sig tydeligst; den unyttige og tomme Lærdom skildres igennem Erasmus Montanus, Stygotius, de mange skrækkelige Læger og Advokater; Ærbødigheden for den forlorne Fornemhed rammes i »Den honette Ambition« og mange andre Steder. Hans øvrige Skrifter have i Virkeligheden samme Tendens. Enten man læser hans *Danmarks Historie* eller *Epistlerne* eller de *„moralske Tanker“,* møder man dette, at han ikke böjer sig for noget, fordi det er almindelig vedtaget, at det duer; allevegne *ræsonnerer* han, d. v. s. han prøver alt med sin Fornuft. Og han talte ikke ud i det tomme Rum; nej han blev læst. Her fik Formen, Stilen sin Betydning: hans klare Sprog og hans Lune vandt ham en voksende Læsekreds. Enhver, som læste ham, blev derigennem oplært til selv at »ræsonnere«, at bruge sin Fornuft. Deri ligger

Holbergs egenlige Betydning; det er herigennem, at han er i Slægt med den engelske Deisme og den franske Filosofi. Han gik aldrig selv saa vidt i sine religiøse Meninger som Deisterne, idet han aldrig optraadte direkte mod Ortodoksien, men hans hele Maade at tænke paa var den samme som Deismens. Han mener, at Moralen er den egenlige Kerne i Religionen, og udtaler, at man ikke bør tro noget, der strider mod Fornuften eller Sansernes Vidnesbyrd. Hans politiske Synsmaade ligner hans religiøse. Han er Tilhænger af Enevælden og forsvarer Forfatningen af 1660; men han regner ikke Kongedömmet for en guddommelig Indstiftelse; han er dets Tilhænger af rene Fornuftgrunde, fordi det giver Undersaatterne Fred og Regeringen Magt til at arbejde for Folkets Opkomst. For dem, der modtog deres aandelige Impulser fra Holberg, maatte da Enevælden blive en helt anden Ting, end den havde været for den foregaaende Slægt.

10. Holbergs Efterfølgere. Holbergs Gerning blev fortsat efter hans Død af en Række unge Mænd, hvoraf flere vare knyttede til Sorø Akademi, der ved Holbergs Gavmildhed var bragt paa Fode. Den mest indflydelsesrige af dem var *J. S. Sneedorff*, som efter engelsk Forbillede udgav et Tidsskrift for sociale og filosofiske Spörgsmaal. Til samme Gruppe hører *Tyge Rothe*. Disse Mænd vedbleve efter Holbergs Eksempel at se hen til Vesteuropas Tænkere som deres Lærere, især til Montesquieu og Rousseau. Dog var ingen af dem Modstander af Enevælden, men de krævede den anvendt til Folkets Gavn. Sneedorff siger: Naar Conseiler og Collegier ere vel indrettede i et Monarki, saa har denne Regeringsform alle Fordele af en Republik uden at have nogen af dens Fejler. De følte ingen Tynge af Kongemagten, da der under Frederik 5 blev Skrivefrihed over økonomiske Emner, og Censuren i det hele øvedes lemfældigt. Men de brændte af Iver efter at vise sig som gode »Patrioter« og »nyttige Borgere». Holberg havde kort för sin Død brugt det betegnende Ord, at han haabede at have været en nyttig Borger; det blev Udtrykket for hele Aarhundredets bedste Stræben. *Patriotisme* blev Tidens Løsen — ikke efter den gamle Opfattelse af Ordet, hvorefter den gode Patriot skulde lovsynge alt hjemligt og stole paa Regeringen i alt, men i en videre Forstand: den gode Patriot maatte netop ikke lægge Hænderne i Skødet; han skulde fremdrage »Selskabets« (Samfundets) Brøst og søge Veje til dets Forbedring. Var man end konservativ overfor Regeringsformen, saa blev man det ikke overfor Samfundsformen. Mere og mere vaagnede Opmærksomheden for, hvad der var Samfundets Grundskade: *Bondens Stilling*. Om dette Datidens sociale Spörgsmaal kom de fleste Tanker snart til at kredse, og de unge Forfatteres

Ideer gik der i samme Retning som Rousseaus. De talte i en anden Tone om Bønderne, end man var vant til; man burde »skaffe linde og glædelige Kaar for disse dyrebare Mennesker, som drive den nødvendigste, möjsommeligste og mindst belönnede Haandtering i Selskabet«; en Forfatter opfordrede til at granske over, »hvor mange Mennesker der kunde ernæres af den Jord, der behøves til at føde to Karetheste«. Gennem denne Forfattergruppes Virksomhed kom Bondespörgsmaalet paa Dagsordenen og forsvandt ikke derfra, før det var løst af det følgende Slægtled.

11. Pietismen. Medens Holberg vandt de dannede og derigennem forberedte den Samfundsaand, hvoraf de store Reformer senere fremgik, fik Pietismen varig Betydning i Almuen. I København greb den Haandværkere og andre jævne Folk; enkelte Steder ude i Landet slog den Rod blandt Bønderne. Pietismen var maaske den første aandelige Rørelse, som rigtig blev tilegnet af danske Bønder. I den følgende Tid, da Staten udsendte rationalistiske Præster og Salmebøger, var der Egne, hvor Bønderne bestemt værgede sig mod Rationalismens i deres Öjne falske Lære; det een Gang vakte religiøse Liv forplantede sig trods Præsternes Rationalisme fra Slægt til Slægt gennem Lægprædikanter og gudelige Forsamlinger, og denne ejendommelige Rørelse sætter endnu sit Præg paa enkelte Egne (*„de stœrke Jyder“* ved Vejle). I Aarhundredets Slutning skabtes ligeledes gennem Pietismen den første religiøse Bondeopvækkelse i Norge ved *Hans Nielsen Hauge*.

12. Rationalismen, som opstod, da den franske Filosofi fik Indflydelse paa tysk Tænkemaade, og som i Aarhundredets sidste Del paavirkede Danmarks Aandsliv, vilde forlige den gamle Tro med den ny Filosofi. Den opfattede Kernen i Kristendommen som en Vejledning til Dyd og Lyksalighed; Kristus betragtedes ikke som Gudmenneske, men som et meget fuldkomment Menneske, og Underne forklaredes paa en Maade, der skulde tilfredsstille Fornuften, Rationalismen lagde Vægten paa det nyttige; derfor kunde man finde rationalistiske Præster, som fra Prædikestolen underviste i Kartoffelavl og forbedret Landbrug. En almindelig Følelse af Menneskekærlighed var fælles for denne Retnings Mænd: de vare *Filantroper* og stiftede Skoler, hvori man søgte at opdrage Börnene paa en fri og naturlig Maade efter Rousseaus Grundsætninger.

13. Poesien. Ved Siden af Holbergs komisk-ræsonnerende Digtning kommer den lyriske Digtning til Gennembrud. Hos *Brorson* er det endnu kun den religiøse Følelse, der med sværmersk Inderlighed kommer til Orde. *Ambrosius Stubs* Viser have tillige Udtryk for Glæden over Naturen. I *Johannes Evalds* Digtning klinger den religiøse Stemning, Fædrelandskærlighed, Elskov og

Naturglæde med samme Fylde. — Samtidig med denne sidste levede Normanden *Vessel,* der sammen med sine Venner i »Norske Selskab« ved vittig Spot og Lune dannede Modsætningen til Evalds höjstemte Poesi.

Vor Historieskrivning skylder det 18. Aarh. 1) den Danmarkshistorie, som indtil vort Aarh. har været den mest læste, *Holbergs,* 2) de store Samlerværker til vor Middelalders Historie: *Langebeks* Scriptores og *Suhms* Historie af Danmark.

Oversigt over Kap. XVI. 1. Frederik 4: Vajsenhuset. Hans Egede. Anna Sofie Reventlov. Holberg. Københavns Brand 1728. — 2. Kristian 6 (1730—46) ~ Sofie Magdalene. Slotte. Pietisme. Almueskoler. Stavnsbaandet 1733. — 3. Frederik 5 (1746—66) ~ 1) Louise, 2) Juliane Marie. J. H. E. Bernstorff: Merkantilisme; begrænset Trykkefrihed. Private Bondereformer. Krongodsernes Salg. — 4. Krigsfaren 1762. Forlig med Gottorperne 1773: Holsten samlet under Kongen. — 5. Kristian 7 ~ Karoline Mathilde. Bernstorf —1770. 6. Struensee 1770—72: Trykkefrihed, politiske Reformer, moralske Anskuelser, tysk. Sammensværgelsen; 17 Jan. 1772. — 7. Guldberg 1772—84: konservativ og dansk. Indfødsretten 1776. A. P. Bernstorf: væbnet Neutralitet 1780. Bernstorf fjernes

Det aandelige Gennembrud. 8. Tiden 1720—84; Paavirkning fra Vesteuropa (Holberg) og Tyskland (Pietismen). — 9. Holberg; hans Syn paa Lærdom, Stat og Religion. — 10. Sneedorf, Tyge Rothe. »Patriotisme«. Bondespörgsmaalet. — 11. Pietismen. De stærke Jyder. Hauge. — 12. Rationalismen. — 13. Poesien: Brorson, Stub, Evald, Vessel. — Historieskrivning.

Den nyeste Tid.

XVII. Reformtiden 1784 o. f. Aar.

Holm: Kampen om Landboreformerne. — *Falbe-Hansen*: Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne. — *Fridericia*: Den danske Bondestands Undertrykkelse og Frigörelse. — *Steenstrup*: Den danske Bonde og Friheden.

Bondespörgsmaalet.

1. Den økonomiske Baggrund. Det danske Landbrugs mest trykkede Tid var under Kristian 6, da Priserne sank, Skatterne slugte Jordbrugets hele Overskud, og Jordens Salgsværdi følgelig var meget ringe. Stavnsbaandet, som navnlig havde det Formaal at sikre Staten, at den havde Soldater nok, havde ogsaa den Virkning, at Godsejerne fik sikker Arbejdskraft. Det var ganske stemmende med den raadende Merkantilisme, at Staten saaledes søgte at hjælpe Landbruget ved at lægge yderligere Tvang paa Bønderne.

O. 1750 begyndte et økonomisk Omslag. Priserne paa Landbrugets Frembringelser steg. Skatter og andre Pengeafgifter bleve lettere at bære, det betalte sig at udvide Driften, Folk udenfor Landbostanden fik Lyst til at købe Jord, og Landejendommenes Salgsværdi steg endnu stærkere end Kornpriserne. Fra 1750 til 1800 steg Kornpriserne næsten til det dobbelte, men Jordejendomspriserne til det femdobbelte. Denne Prisstigning førte til, at man begyndte at dyrke Jorden paa en langt mere intensiv Maade end tidligere. Det viste sig da, at Bonden ikke kunde følge med i Fremskridtet, og at Grunden hertil var det Tvangssystem, der var gennemført overfor ham paa alle Punkter.

2. Den gamle Dyrkningsmaade. I det 18 Aarh. brugtes endnu i det hele de samme Dyrkningsmaader som i Valdemarernes Tid (S. 53—54). Den almindeligste af disse var *Trevangsbruget*: den dyrkede Jord deltes i tre Vange, der aarlig skiftedes til at

give Vintersæd, Vaarsæd og Græsning (som Fælled), men den meste Jord laa hen som Overdrev og Skov. Kvæget dreves paa Fællederne og Overdrevene i store Flokke af den fælles Byhyrde; naar Sæden var slaaet, blev »Ævred opgivet«, d. e. Kvæget fik Lov til at græsse paa de mejede Kornvange (jfr. Ævredsmör). Jorden dyrkedes i *Fællesskab* som i Middelalderen. Dette medførte meget indviklede Forhold: hver Bonde havde sin Jord splittet i mange Lodder paa vidt fjernede Steder; undertiden var der endog Fællesskab mellem flere Byer. — *Landets Udseende* var et helt andet end nu: tæt sammenbyggede Landsbyer med store, om Efteraaret hegnløse Marker og udstrakte Overdrev, hvor »Sværme af løsgaaende Heste, Køer, Faar, Svin og Gæs forsultne trampede om mellem hverandre for at søge Føde paa den knappe Græsning«. — Fællesskabet har oprindelig været en formaalstjenlig Indretning;

Hjulplov.
Med den kunde 3 Mennesker med 6 Heste udføre halvt saa meget Arbejde som nu 1 Mand med 2 Heste.

Bønderne støttede og kontrollerede hverandre, og Driften var paa visse Omraader billigere (f. Eks. den fælles Byhyrde). Men da Opgangen kom o. 1750, blev Fællesskabet en Hindring for Landbrugets Fremskridt. Medens adskillige Hovedgaarde antog *Kobbelbruget*, hvorved Jorden deltes i flere Skifter, saa at den efter nogle Aars Kornafgrøde fik Hvile i længere Tid, indførte Brakplöjning og Kløver, inddrog Overdrev under Ploven osv., saa maatte den enkelte driftige Bonde blive ved den gamle Dyrkningsmaade, som hans Byfæller holdt fast ved.

3. **Bondens Byrder.** En anden Gruppe af Hindringer for Bondens Fremgang dannede hans Afgifter i Penge, Produkter og Arbejde. Foruden en större eller mindre Indfæstning ved Overtagelse af Gaarden maatte han svare Landgilde, Skatter og Tiende samt Hoveri. Den tungeste af disse Byrder blev *Hoveriet*. Det havde fra først af været praktisk og bekvemt for Bonden at udrede

en Del af sin Afgift ved personligt Arbejde. Men der fandtes ingen Lovbestemmelse om Hoveriets Störrelse, og da den forbedrede Dyrkning af Herregaardene krævede forøget Arbejdskraft, greb mange Godsejere til den Udvej. at kræve större Hoveri af deres Bønder. Paa adskillige Godser voksede det til 200 Arbejdsdage aarlig af hver Bondegaard. Bonden blev derved nødt til at holde flere Tje-

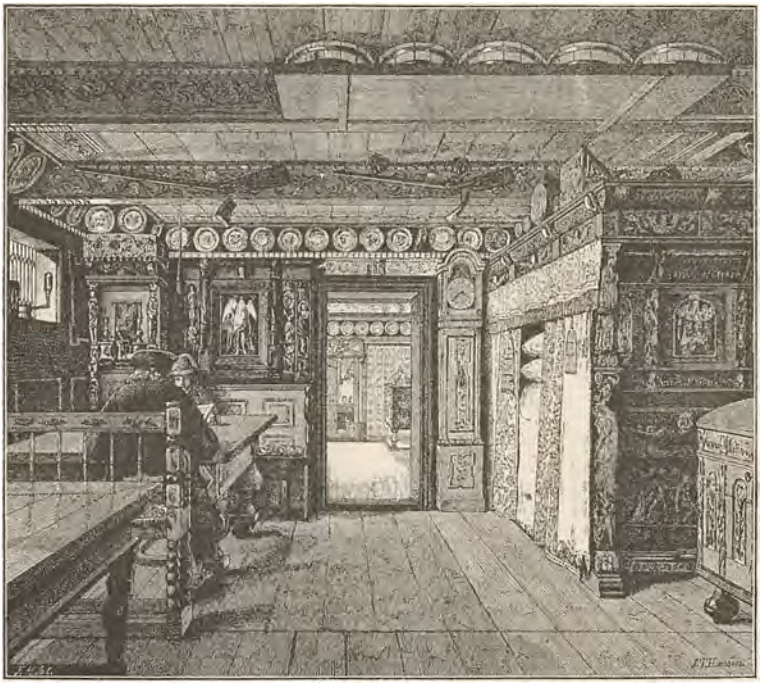

Gammel Bondestue fra »Heden« ved Roskilde.

nestefolk og Heste, end han havde behøvet för, eller at forsömme sin egen Gaards Drift. Endelig maa nævnes *Værnepligten,* der kun hvilede paa Bønderne. Den var i sig selv ikke nogen stor Byrde (20—24 Øvelsesdage om Aaret), men forhadt for den raa Behandlings Skyld, Karlene ofte nød fra Befalingsmændenes Side, og for den Tvang, den førte med sig.

4. Bondens umyndige Stilling. Hvor tyngende de ovennævnte Byrder end kunde være, ere de dog næppe nok til at for-

klare den usle Tilstand, hvori Bønderne i mange Egne vare sunkne. Men hvad der mere end alt dette virkede til at trykke Bønderne ned, var den umyndige og usikre Stilling, hvori de stod til Godsejerne. Bønderne vare snarere en Slags Tyende end frie Fæstere. De Ydelser, som Staten fordrede af dem, indkrævedes gennem vedkommende Herremand. Denne havde den Pligt at svare til sine Bønders Skatter og at sörge for, der var Karle nok til Rekrutter; derfor blev det *Godsejeren, der opkrævede Skatterne og udtog de Karle, der skulde fremstilles ved Sessionerne.* Paa mange Godser havde Herremanden Myndighed til at rejse Tiltale mod Bønderne og til at udføre Straffen (Hals- og Haandsret) eller Ret til at udnævne Dommeren paa Godset (Birkeret). Han kunde sætte Bonden til hvilken Gaard han vilde. *Stavnsbaandet* gav ham Sikkerhed for, at Bonden ikke kunde unddrage sig hans Magt. Det bandt oprindelig (1733) kun Bønderne mellem 14 og 35 Aars Alder; men ved senere Tilföjelser ændredes det saaledes, at det omfattede næsten hele Livet. Denne store Magtfylde misbrugtes af mange Godsejere. Det værste ved den var, at dens Grænser vare *ubestemte.* Ingen Bonde kunde være sikker paa, at det kom ham selv til gode, om han drev sin Gaard op; thi Herremanden kunde sætte ham fra den og tvinge ham til at overtage en forfalden Gaard, hvor han da maatte begynde forfra. Personlige Mishandlinger vare Bønderne ligeledes stundom Genstand for. Dog er det godtgjort, at Træhest, Halsjærn o. l. langt fra brugtes saa ofte i Tiden efter 1750 som tidligere.

Under denne Ufrihed og Retløshed blev Bondens Kaar ofte usle og hans Aand sløv. Bedst var Forholdet i nogle Egne af Jylland og paa Fyn. Her havde Bønderne ofte taalelige Kaar, stundom Velstand, og den gamle Frihedsaand uddøde aldrig helt. Men paa Sjælland og Laaland-Falster, hvor Godsejernes Magt altid havde været störst, vare de fleste Bønder helt nedsunkne i dorsk Ligegyldighed. Det nyttede dem ikke at arbejde med Flid; thi hvem vidste, om de selv kom til at nyde Frugten deraf? »Hellere sove sig arm end slide sig arm«, hed det. Og paa den anden Side vidste Bonden, at Herremanden for sin egen Skyld var nødt til at støtte ham for ikke at miste alt Udbytte af Gaarden. Bønderne bleve da ofte dovne, drikfældige, raa, mistænksomme og upaalidelige. De flinkeste og modigste søgte at römme til Udlandet.

Der var imidlertid en Del af den danske Bondestand, som var aldeles fri for Stavnsbaandet og næsten fri for Godsejervælde; det var Bønderne i Nordslesvig. I det sydøstlige Slesvig og i en stor Del af Holsten vare Forholdene under Livegenskabet derimod endnu uslere end nogen Steds i Kongeriget.

5. Den første Reformbevægelse. Det var Mænd udenfor

Bondestanden, som først fik Öjnene op for, at Tilstandene trængte til Reform. Under Frederik 5 begyndte private Godsejere at indføre Forbedringer paa deres Godser, og dette fortsattes i Kristian 7's første Aar. Samtidig begyndte Drøftelsen af Bondesagen i Litteraturen ved Mænd som Juristen *Stampe, Reverdil* (S. 200) og den tyske Botaniker *Øder*. *Landhusholdningsselskabet* (stiftet 1769) satte Præmier for dem, der indførte Fremskridt. Under Struensee tog Reformbevægelsen stærk Fart, og selv under Guldberg standsede Ordskiftet ikke. Det Punkt, som alle, baade »Bondevennerne« og deres Modstandere, hurtigst bleve enige om, var *Fællesskabets Ophævelse;* selv Guldberg udstedte en Forordning for at fremme Jordens Udskiftning, som derfor var nogenlunde i Gang allerede för 1784. Men over de andre Sider af Sagen naaede man ikke saa let Klarhed. Allerede den ældre Bernstorf havde paa sit Gods indført *Arvefæste* eller *Selveje*, og flere havde fulgt hans Eksempel; men de fleste Godsejere vedbleve at tro, at dette vilde føre baade til deres og Bøndernes Ruin. Overfor Stavnsbaandet vare selv Bondevennerne længe vaklende. Regeringen holdt — undtagen under Struensees korte Styrelse — paa Tvangen. Men til sidst samlede Striden sig om selve Grundspörgsmaalet: Tvang eller Frihed. Øder var den første, som udtalte, at Bonden burde have »*Frihed og Ejendom*«, og Landhusholdningsselskabet, som først kun havde udsat Præmier for praktiske Fremskridt, gik snart over til at belönne de Godsejere, som gave Bønderne »Frihed og Ejendom«. Blandt de unge frisindede Godsejere skal nævnes Brødrene *Ludvig Reventlow* til Brahetrolleborg og *Kr. Ditlev Reventlow* til Kristianssæde. Da Ludvig R. tiltraadte sit Baroni, sammenkaldte han sine Bønder, og efter at have formanet dem til Flid og Troskab bød han dem ødelægge Træhesten og de andre gamle Bondeplageredskaber. Han stiftede Skoler paa sit Gods, brugte forstandige Bønder som Raadgivere osv.: han vilde vise, at der i Forholdet mellem Herremand og Bonde nu begyndte en ny Tid.

De store Reformer.

6. Kronprins Frederik. Omvæltningen 1784. Kronprins Frederik var som Barn svagelig, hvorfor Struensee havde søgt at hærde hans Legeme ved lette Fødemidler, tynd Paaklædning og megen Bevægelse i det fri. Efter Sruensees Fald og Moderens Forvisning blev hans Opdragelse mindre heldig ledet; han fik ikke store Kundskaber, men megen For-

kærlighed for Militærøvelser; han blev haard og ligegyldig for andres Lidelser og øvet i at forstille sig. I Tidens Løb ændredes hans Karakter ikke lidet, og som ældre Mand var han vel egensindig, men hjertensgod. Tidlig følte han sig tilsidesat af Juliane Marie, og da han var 14 Aar gammel, lagde han den Plan at tiltage sig Regeringen. Han indviede A. P. Bernstorf, der siden sin Afsked levede paa sine Godser i Tyskland, og nogle faa andre Statsmænd i denne Plan, som blev holdt skjult i to Aar. Men da han 16 Aar gammel var bleven konfirmeret og for første Gang deltog i Statsraadets Møde, forelagde han Kongen et Dokument, hvorved Statsraadet opløstes og et nyt udnævntes. Kristian 7 underskrev straks, som han i det hele var vant til at underskrive alt, hvad man forelagde ham. Arveprinsen protesterede, og det kom til Haandgribeligheder mellem ham og Kronprinsen, men det nyttede intet: Regeringsskiftet blev fuldbyrdet.

I den nye Regering var *A. P. Bernstorf* den mest fremragende. Han var født og opdraget i Tyskland, derefter af sin Farbroder draget ind i den danske Stats Tjeneste og havde før 1780 ledet Landets Udenrigspolitik med stor Klogskab. I sin Ungdom havde han set, hvor höjt Landbruget stod i England, hvor det dreves af personlig frie Forpagtere, og han stod i Bondespörgsmaalet helt paa Reformvennernes Side. De øvrige Medlemmer af Regeringen havde herom delte Meninger; men ved Kronprinsens og Bernstorfs Iver fik Bondevennerne Overvægten.

7. **Den store Landbokommission 1786.** Regeringen tog straks fat paa Reformerne, først forsøgsvis paa Kronens Gods i Nordsjælland, men snart gennem Love for hele Kongeriget. Hovedmændene herfor vare Grev *K. D. Reventlow*, der var bleven øverste Embedsmand i Rentekammeret, og den retslærde Nordmand *Colbjörnsen*. Under en af de Forhandlinger, der jævnlig førtes om Bondens Forhold, greb Reventlow Lejligheden til at udvikle for Kronprinsen, at gennemgribende Reformer vare nødvendige, men at de vilde støde paa mange Hindringer og derfor maaske burde udsættes lidt. Da udbrød

Kronprinsen: »Det forekommer mig dog, at i en saa vigtig Sag, der gælder Landets Vel, bør man ikke spilde en Dag. Kan man ikke lige saa godt tage fat i Morgen som i Overmorgen?« Med Glæde fulgte Reventlow Vinket og indgav Forslag om Nedsættelse af en stor Kommission til at behandle Spörgsmaalet fra Grunden.

»*Den store Landbokommission*« (1786) blev 16 Mand stærk og omfattede Folk af begge Partier; de fleste vare höje Kollegieembedsmænd og store Godsejere. *Colbjörnsen* blev Sekretær og Leder af dens Forhandlinger. Med overlegen Dygtighed lagde han Emnet til rette ved at ordne det under visse Hovedpunkter, hvorom Ordskiftet samlede sig. Mange af de vigtigste Indlæg fra begge Sider udkom straks i Trykken; samtlige Forhandlinger bleve trykte et Aar senere.

8. **Bondens Frigörelse 1787—88.** Reventlow og Colbjörnsen fik Kommissionens Flertal paa deres Side, og Regeringen sluttede sig hertil. Først udstedtes *Forordningen 1787*, der fastsatte *Fæstebondens Retsstilling:* För en Gaard tiltrædes, skal der holdes lovlig Synsforretning, og Herremanden skal udlevere Gaarden med fuld Besætning og Sædekorn; hvis dette ikke er sket, har Herremanden ingen Ret til Vederlag for Fæld (Værdiforringelse). Bonden kan kun sættes fra Gaarden med sit eget Minde. Det er aldeles forbudt at straffe Bonden med Træhest, Halsjærn, Fængsel i »Hullet« og lign. — Ved denne Lov var Bonden retlig sikret. Derpaa fastsattes Bondens personlige Frihed ved Forordningen om **Stavnsbaandets Ophævelse d. 20 Juni 1788.** Stavnsbaandet ophævedes paa een Gang for alle, der vare over 36 eller under 14 Aar; for de øvrige indtraadte Frigörelsen efterhaanden, saaledes at Stavnsbaandet var fuldstændig ophørt 1800. Godsejeren skulde ikke mere stille Rekrutter; Værnepligten var for Eftertiden ligelig fordelt paa hele Bondestanden, saaledes at Tallet af Rekrutter fastsattes efter hver Egns Indbyggertal. Hermed var Godsejerens Magt over Bondens Person aldeles afskaffet. Bondens Stilling i Samfundet var helt forandret: för var han et ufrit Tyende, nu en fri

Borger. Alligevel var der endnu ikke skabt fuld Lighed mellem Bondestanden og Statens øvrige Borgere; det naaedes først under Grundloven.

9. Fortsættelse af Landboreformerne. Efter Stavnsbaandets Løsning gik det let med det, der endnu stod tilbage. Da Godsejeren ikke mere havde nogen Tvangsret overfor Bonden, var han selv interesseret i, at *Hoveriet* blev nöje fastsat. Dette skete paa de fleste Steder ved mindelig Overenskomst, og først da dette var sket næsten overalt, udkom der en Lov om, at Hoveriet skulde være bestemt. Paa $^2/_3$ af Bondejorden blev det *afløst* af en Pengeafgift. *Udskiftning* og dermed følgende Udflytning trængte næsten helt igennem. Dette forandrede i höj Grad Landets Udseende; trindt om paa de för tomme Marker rejste sig Gaarde og Huse, Lodderne inddigedes, øde Jord opdyrkedes. For Landbruget rent praktisk set var Udskiftningen den vigtigste af Reformerne. *Selveje* udbredtes meget; thi nu laa det i Godsejerens Interesse at skaffe sig Pengeindtægt af Godset, og dette opnaaedes lettest ved Salg. Omtrent $^3/_5$ af Bondegaardene bleve Selvejendom.

Ved disse Reformer var den gamle Samfundsordning, der hvilede paa Tvang, bleven afløst af en ny, der hvilede paa Frihed. Kun paa eet Punkt satte Regeringen en Grænse for Landmændenes økonomiske Frihed: Bondegaarde maa ikke nedlægges.

10. Reformernes Virkninger. I Tiden efter de store Reformer var Landbruget i overordenlig Fremgang. Udbyttet voksede, og Dyrkningsmaaden forbedredes efter stor Maalestok. Kobbelbruget blev Regel paa Bøndernes Gaarde; de holdt færre Heste og flere Køer; nye Planter og Kornsorter bleve almindelige: Kløver, Kartofler, udenlandsk Rug og Hvede. Folkemængden voksede, og skönt Skatterne forøgedes, bar Befolkningen dem temmelig let. Der kom en Driftighed og Virkelyst blandt Bønderne, som aldrig för. Men Billedet havde ogsaa en mørkere Side: Mange spekulerede i Landejendomme paa en usund Maade, og med Ejendommenes voksende Værdi steg ogsaa Prioritetsgælden, idet Folk laante

Penge for at kunne udvide deres Drift. Forøgelsen i Folkemængden skabte en talrig Husmandsklasse, som væsenlig levede af at arbejde for Gaardmændene og Herremændene. Saaledes opstod der, idet Gaardmændenes Stilling hævedes, en stor Underklasse nedenunder dem.

I det hele var det dog et stort og glædeligt Fremskridt, som viste sig. Det havde ikke sin Grund i Reformerne alene; det kom ogsaa af, at Priserne paa Landbrugsprodukterne vedbleve at stige. Det var derfor ikke let at sige, hvor meget af Fremgangen der skyldtes Reformerne, og hvor meget der kom af Prisstigningen. Men da der kom et Omslag (o. 1818), og Landbruget fik trange Kaar, da viste det sig, at Friheden havde skabt en ny Aand i den danske Bondestand, saa at den ved Dygtighed og Arbejdsomhed var i Stand til at gaa de vanskelige Tider igennem (S. 230).

11. Reformer paa andre Omraader. Det var ikke alene overfor Kongerigets Bønder, at Regeringen arbejdede paa at fjerne Fortidens Ulighed og Umenneskelighed. *Jøderne* fik efterhaanden borgerlige Rettigheder. *Livegenskabet* i Holsten og Sydslesvig blev ophævet. Endelig var Danmark den første Stat, som forbød *Negerhandelen.*

12. Handel. Under de store Revolutionskrige forstod Bernstorf at bevare Neutraliteten. Medens de fleste europæiske Sømagter deltog i Krigen og gensidig søgte at ødelægge hverandres Handel, tog den danske Stats Handel et ganske overordenligt Opsving. Jævnlig var der smaa Konflikter med Engelskmændene, der saa skævt hertil, men det lykkedes altid Bernstof ved Besindighed og Fasthed at udjævne dem. De danske, norske og holstenske Skibe, som sejlede under Dannebrog, saas paa alle Have. Det var navnlig København, som i denne Tid tjente mange Penge ved Farten paa Kina og Indien; desuden blomstrede især Bergen, Flensborg og Altona ved Handelen. Regeringen brød afgjort med de merkantile Grundsætninger; ved *Toldloven 1797* ophævedes adskillige Indførselsforbud og höje Toldsatser, medens de øvrige Toldafgifter bleve nedsatte.

13. Stemningen overfor Reformerne. Bønderne selv vare først uvillige overfor de store Forandringer og troede, at de vare et Paaskud til ny Undertrykkelse; men da de mærkede, at det ikke var saa, blev deres Stemning en anden. De dannede Klasser i København nærede for Bondesagens Førere en ligefrem Begejstring, som kom til Orde i deres Foreninger (Dreyers Klub), hos Digterne, som Baggesen, P. A. Heiberg og Thaarup (»Høstgildet«), og navnlig ved Opførelsen af *Frihedsstøtten.* Det var i fuldeste Samklang hermed, at der i Hovedstaden rørte sig et virksomt Liv for alle »patriotiske« Foretagender; der stiftedes Selskaber til at udbrede Oplysning med saa betegnende Navne som Selskabet for »Borgerdyden« og for »Efterslægten«. Det nyvakte offenlige Liv kunde komme frit til Orde, da der 1790 var indført *Trykkefrihed.* — Kun blandt Godsejerne herskede der Uvilje over Bondefrigörelsen.

14. Reformernes Ophør. Da A. P. Bernstorf døde 1797, varede det ikke længe, inden der kom en Standsning i Fremskridtsarbejdet. Allerede 1799 indskrænkede Regeringen Trykkefriheden, til Dels fordi den russiske Regering ønskede det: ingen maatte skrive anonymt, den een Gang domfældte Forfatter kom under livsvarig Censur, og Straffene for Presseforseelser bleve meget store. P. A. Heiberg landsforvistes. Da Staten senere blev inddraget i Krigen mod England og Handelen ødelagt, sygnede Borgernes Sans for offenlige Spörgsmaal hen. Kronprins Frederik taalte

Kronprins Frederik.

ikke gerne, at nogen havde en anden Mening om Statsstyrelsen end han; da han 1808 var bleven Konge, holdt han i flere Aar intet Statsraad, men afgjorde alt paa egen Haand eller i Samraad med sine Adjutanter. Dog iværksattes endnu indtil 1814 enkelte Reformer, som stode i Sammenhæng med de store Fremskridt fra 1788. Den danske *Almueskole* fik *1814* den Ordning, som den endnu hviler paa. Samme Aar blev Jødernes Ligestilling med deres Medborgere fuldt gennemført.

15. De nationale Spörgsmaal dukke op. I de sidste Tiaar af det 18 Aarh. begyndte *Reaktionen mod den Tyskhed*, som viste sig saa stærkt, især i de höjere Kredse i København. Efter den fuldstændig tyske Styrelse under Struensee kom en dansk under Guldberg. I Regeringen af 1784 var vel den ypperste Mand, A. P. Bernstorf, tysk, men han nærede Agtelse for det danske Sprog. I Litteraturen og i det daglige Liv traadte Spændingen mellem Dansk og Tysk stærkt frem (»Tyskerfejden«). Men skönt den nationale Modsætning saaledes var naaet frem til Bevidstheden, var der ingen, som ønskede en politisk Adskillelse mellem Holsten og Danmark. Kronprins Frederik følte sig som Dansk. Da han var bleven Konge, vilde han 1810 indføre Dansk som Embeds- og Skolesprog i den dansktalende Del af Sønderjylland; men det tyske Kancelli lagde Sagen til Side, og den kom aldrig til Udførelse.

Paa samme Tid som den dybe Modsætning mellem Dansk og Tysk kom til Gennembrud, vaagnede ogsaa Følelsen for den langt mindre Modsætning mellem *Dansk og Norsk.* Der kom Vækst i den norske Selvstændighedsfølelse. Fra Norges dannede Ungdom, som opholdt sig i København ved Universitetet, udgik mange betydelige Mænd, som gjorde Norges Navn æret. Med Stolthed tænkte f. Eks. *Colbjörnsen* paa den Bondefrihed, som fra Arilds Tid havde haft hjemme i Norge, i Modsætning til det Trælleaag, som hvilede paa den danske Bonde. Uden at derfor den gamle Loyalitet mod Kongen og Fællesstaten blev opgivet, vaagnede hos Mænd som *Nordal Brun* og *Jonas Rein.* en Kærlighed og Begejstring for det norske Fædreland, som tidligere Slægter ikke havde kendt. Samtidig voksede

hjemme i Norge Velstanden, Trælasthandelen tog Opsving, og dermed vaagnede Uafhængighedsaanden. Dannede Nordmænd nærede især Ønsket om at faa et norsk Universitet. Kronprins Frederik vilde nødig opfylde dette Krav, og gjorde det først 1811, da Krigen med England havde afbrudt Forbindelsen mellem Danmark og Norge.

Oversigt over Kap. XVII. Bondespörgsmaalet. 1. Fra 1760 Prisstigning. — 2. Den gamle Dyrkningsmaade: Alsædsbrug. Trevangsskifte. Fællesskab. Kobbelbrug indføres paa Herregaardene; Bondelandbruget hindres i Fremskridt af Fællesskabet. — 3. Bondens Byrder: Indfæstning, Landgilde, Skatter og Tiende. Hoveriet ubestemt. Værnepligt. — 4. Bønderne ere mere Tyende end frie Fæstere. Umyndige under Godsejeren. Stavnsbaandet. Aanden blandt Bønderne. — 5. Den første Reformbevægelse. Enighed om Fællesskabets Ophævelse. Strid om Tvang eller Frihed. Brødrene Reventlow.

De store Reformer. 6. Kronprins Frederik tager Styret 1784. A. P. Bernstorf. — 7. K. D. Reventlow og Colbjörnsen. Den store Landbokommision 1786. — 8. Fæsteforholdet ordnes retsligt 1787. Stavnsbaandet ophæves 1788 d. 20 Juni. — 9. Hoveriet fastsættes eller afløses. Udskiftning og Selveje fremmes. — 10. Landbrugets Fremskridt. — 11. Jødernes borgerlige Rettigheder. Livegenskabet i Holsten og Slesvig ophæves. Negerhandel forbydes. — 12. Neutralitetspolitik. Blomstrende Handel. Toldlov 1797 frisindet. — 13. Borgeraand i København. Trykkefrihed 1790. Frihedsstøtten. — 14. Reformernes Standsning efter Bernstorfs Død 1797. Trykkefriheden indskrænkes 1799. Frederik 6 holder intet Statsraad. Dog endnu enkelte Reformer: Norsk Universitet 1811; Almueskoleloven 1814 og Jødernes fulde Borgerret. — 15. Tyskerfejden. Frederik 6's Planer om Dansk i Sønderjylland. Den norske Selvstændighedsfølelse vaagner.

XVIII. Norden inddrages i Napoleonskrigene 1800—1814.

---

1. **Væbnet Neutralitetsforbund 1800.** Efter A. P. Bernstorfs Død blev det mere og mere vanskeligt for den danske Regering at bevare Neutraliteten. England hævdede Ret til

at undersøge (visitere) vore Handelsskibe, hvorimod Danmark søgte at opretholde Grundsætningerne fra det væbnede Neutralitetsforbund 1780. Medens A. P. Bernstorf altid havde böjet af for at undgaa Sammenstød, sendtes nu i Reglen Orlogsmænd ud for at konvoiere Handelsskibene. Da en dansk Fregat (Freja) med sin Konvoi efter en haard Kamp i Kanalen var bleven taget af Engelskmændene, maatte Danmark indrömme England Visitationsretten; men da det ønskede at komme bort fra denne Indrömmelse, sluttede det i Vinteren 1800—1801 med Kejser Povl i Rusland og Gustav 4 i Sverige paa ny et væbnet Neutralitetsforbund om at møde Englands Overgreb paa den neutrale Handel med Magt.

2. Slaget i Kongedybet 1801. Saa snart Vinteren var omme, sendtes en engelsk Flaade under Parker og *Nelson* til Sundet for at overvinde Danmark, medens Isen endnu bandt Russerne i deres Havne. Den danske Flaade laa aftaklet i Havnen, og i störste Hast maatte der i Kongedybet, hvorfra Byen lettest kunde beskydes, lægges en Række Blokskibe fra Trekroner sydefter. Denne Forsvarslinie førtes af *Olfert Fischer*. Nelson gik med 11 Linieskibe og en Del mindre Skibe øst om Middelgrunden og derpaa, *Skærtorsdag d. 2 April*, fra Syd op i Kongedybet. Efter 5—6 Timers Kamp, hvori *Lassen* paa Prøvestenen, den unge *Willemoes* paa sit Flaadebatteri og utallige andre viste glimrende Tapperhed, var vor Slaglinie i Kongedybet bukket under for Overmagten og fuldstændig ødelagt. Alligevel var Nelsons Stilling ikke god; mange af hans Skibe vare stærkt forskudte eller komne paa Grund, og det faste Trekroner var endnu urørt. Da forvandlede han ved Snildhed det kun halvt afgjorte Slag til en Sejr, idet han sendte en Parlamentær til Kronprinsen med Trusel om at opbrænde de tagne danske Fartöjer med deres Mandskab, hvis ikke Skydningen fra dansk Side standsedes. Kronprinsen gav da, uden at raadføre sig med Fischer, Ordre til at holde inde med Kampen.

Kort efter Slaget indløb den Efterretning, at Kejser Povl var bleven myrdet og fulgt af sin Sön Alexander 1. Dermed

var Neutralitetsforbundet sprængt, og efter langvarige Underhandlinger godkendte Danmark Englands Ret til at visitere Handelsskibe.

3. Fredsaar 1801—7. I de følgende 6 Aar havde Danmark Fred. Men da den tredje Koalitionskrig udbrød 1805, og da Nordtyskland i de følgende Aar blev Krigens Skueplads, maatte der opstilles en stor Hær i Holsten for at sikre Sydgrænsen. Kronprinsen med nogle af Ministrene opholdt sig i Holsten, saa at Styrelsen fik to Midtpunkter: København og Kiel. Dette viste sig snart at være meget uheldigt, da det hindrede Fasthed og Hurtighed i Ledelsen. Det var Regeringens Hensigt at blive neutral saa længe som paa nogen Maade muligt; men kunde det ikke længer lade sig göre, da tænkte den at slutte sig til England imod Frankrig. Derfor troede den, at den særlig maatte være paa Vagt overfor Frankrig, medens den var nogenlunde tryg for et engelsk Angreb.

4. Kobenhavns Bombardement og Flaadens Tab 1807. Ved *Freden i Tilsit 1807* opgav Alexander sit Forbund med England og sluttede en nöje Alliance med sin hidtilværende Fjende Napoleon. I Hemmelighed aftalte de to Kejsere, at Danmark og Sverige skulde tvinges til at lukke deres Havne for Engelskmændene og at slutte sig til det fransk-russiske Forbund. Dette kom til den engelske Regerings Kundskab; og allerede för end Napoleon havde meddelt Danmark sit Krav, havde England sendt en stor Flaade med 30,000 Mand Landgangstropper til Øresund. En engelsk Udsending henvendte sig samtidig til Kronprinsen i Kiel og tilbød Danmark Forbund, men paa det Vilkaar, at vor Flaade blev overgivet til England som Pant, saa længe Krigen varede. Kronprinsen og hans Raadgivere, som intet anede om Aftalerne i Tilsit, overraskedes fuldstændig af denne haarde Fordring. Kronprinsen gav et afvisende Svar, ilede til København, hvor han kun gav de nødvendigste Ordrer om Forsvaret, og forlod igen Byen, idet han medtog sin Fader Kongen. Derpaa gik den engelske Hær i Land og indesluttede København. Landeværnet fra Sydsjælland og Laaland blev opbudt, men ved Køge let

jaget paa Flugt af Wellesley (Wellington). København var ikke i Stand til at yde et langvarigt Forsvar; der foretoges nogle kække Smaaudfald (Livjægerne i Classens Have), som dog ikke kunde hindre Belejrerne i at anlægge deres Batterier. *Fra d. 2 til d. 4 September blev København bombarderet,* Fruekirke og den derom liggende Bydel brændte ned, og den gamle Kommandant *Peyman* maatte kapitulere. *Flaaden*

Graabrødretorv efter Bombardementet 1807.

blev overgivet til England som dets Ejendom. Alle ufærdige Skibe, alt Tømmer o. l. paa Værftet blev ødelagt; hele den sødygtige Flaade, 70 större og mindre Skibe, blev ført bort.

5. Krig med England 1807–14. I alle den danske Krones Lande vakte det engelske Overfald den stærkeste Forbitrelse. Kronprinsen delte denne Stemning og nægtede at godkende den Overenskomst, der var sluttet i København. Han sluttede sig helt til Rusland og Frankrig; Danmark fik derved en fler-

aarig Krig med England og snart efter ligeledes med Sverige, da dette Rige blev angrebet af Rusland. Disse Krigsaar ødelagde Danmarks Handel og forberedte Statens Opløsning, idet Forbindelsen med Norge blev næsten fuldstændig afbrudt.

Ved Statens Midler og ved frivillige Bidrag søgte man at skabe et nyt Søværn, mest bestaaende af Rokanonbaade, af hvilke der i de nærmeste Aar byggedes flere Hundrede. Vore Kanonbaadsflotiller kæmpede ofte heldigt mod engelske Orlogsmænd og opbragte tit engelske Handelsskibe, ligesom ogsaa private Kaperkaptejner gjorde gode Priser; men saadanne Smaasejre vejede kun lidt op mod den Kendsgerning, at den engelske Flaade var fuldstændig Herre i vore Farvande og satte sig fast paa nogle af vore Øer (Helgoland, Anholt).

6. Spanierne. Krigen med Sverige 1808—9. Der paatænktes 1808 et Angreb paa Skåne. Et *fransk-spansk Korps* under Bernadotte rykkede ind i Jylland og Fyn for at hjælpe os, men kunde for engelske Krydsere ikke komme over Store Bælt. Vort sidste Linieskib *„Prins Kristian"*, der Aaret för havde været paa Togt, sendtes til Bæltet for at drage de engelske Skibe bort derfra; ved Sjællands Odde kom det i Kamp med fem fjendtlige Orlogsmænd og blev fuldstændig sønderskudt. Blandt de faldne Danske var Willemoes. Spanierne laa i nogen Tid uvirksomme vest for Bæltet, indtil de modtog Budskabet om, at deres Landsmænd havde grebet til Vaaben mod Napoleon. Med Begejstring besluttede de at drage hjem for at deltage i Fædrelandets Frihedskamp og bleve optagne paa engelske Skibe. Dermed var Angrebsplanen mod Skåne strandet. Under disse Tildragelser var Kristian 7 død 1808.

I Norge var *Kristian August* af Augustenborg kommanderende General. Skønt den norske Hær var daarlig udrustet, slog han med Held Svenskerne tilbage, sluttede derpaa Vaabenstilstand og indlod sig ikke paa at angribe Sverige, ihvorvel Frederik 6 tit bød ham göre det. Kristian August haabede nemlig, at Svenskerne vilde afsætte Gustav 4 og derefter tilbyde Frederik 6 den svenske Krone.

7. **Russerne indtage Finland 1808.** Allerede 1805 havde Gustav 4, ledet af sit blinde Had til Napoleon, sluttet sig til Koalitionen mod Frankrig og fik efter Tilsitfreden 1807 ogsaa Krig med Russerne. Disse faldt ind i Finland, og medens

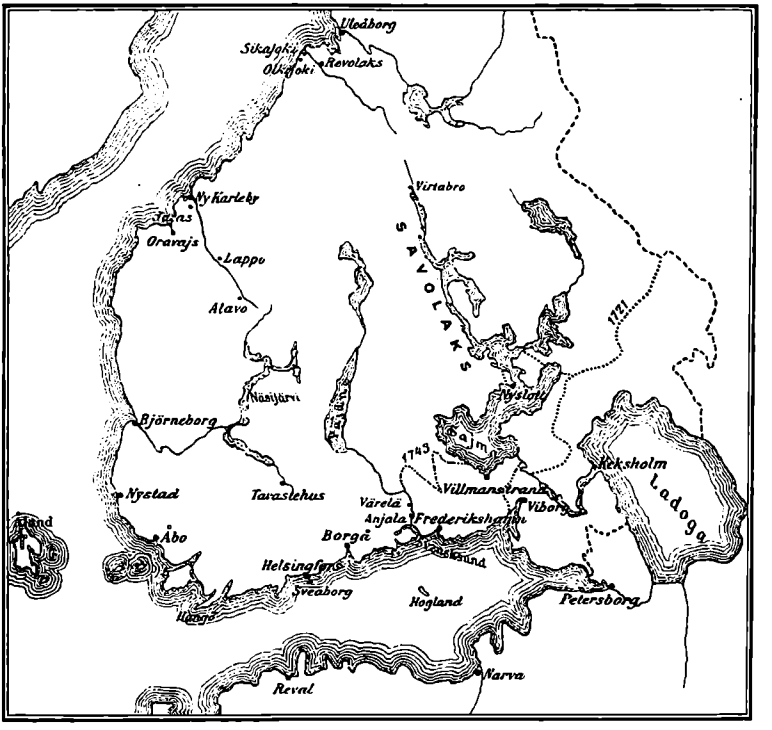

Finland.

den finske Hær efter Kongens Ordre maatte drage sig tilbage mod Nord, belejrede Russerne *Sveaborg*. Ved at bestikke nogle af Officererne og ved at kyse den gamle Kommandant ved falske Efterretninger fik de ham til at overgive den næsten uindtagelige Fæstning med hele dens Besætning og Krigsforraad. Det var derefter af ringe Betydning, at Rus-

serne i Egnen om Uleåborg og i Savolaks led mange smaa Nederlag mod den finske Hærs kække Førere Adlercreutz, Döbeln, Sandels o. a. (Runebergs »Fänrik Stål«). Til sidst overmandedes dog den lille heltemodige Styrke og maatte gaa tilbage til Torneå.

8. **Omvæltning i Sverige 1809. Finland afstaas.** I Febr. 1809 vare Russerne rede til at falde ind i Sverige, en dansk Hær skulde gaa over Sundet, og Kristian August havde Ordre til at rykke over den norske Grænse. Alexander 1 og Frederik 6 havde i Sinde at dele Sverige mellem sig. Men Gustav 4 var lige egensindig, og hans Færd blev stadig vanvittigere. Da indsaa alle Fædrelandsvenner, at hans Afsættelse var Landets eneste Frelse. Efter Aftale med flere höjere Officerer ilede Adlercreutz til Stockholm og afsatte Kongen, uden at en Haand løftede sig til dennes Forsvar. Stænderne sammenkaldtes og vedtog en ny *Regeringsform af 1809,* hvorved Enevælden afskaffedes. Først derefter valgte de den afsatte Konges Farbroder, *Karl 13,* til Konge. Da denne var gammel og barnløs, maatte der straks udnævnes en Tronfølger efter ham. Nogle vilde dertil have Frederik 6, ved hvis Valg Nordens tre Riger vilde blive forenede; men denne Plan strandede paa, at han ikke vilde give Danmark og Norge en lignende fri Forfatning, som Sverige nu havde antaget, og aabent udtalte, at Svenskerne vare Oprørere mod deres retmæssige Konge. Derefter samledes Stemmerne om Kristian August, der valgtes til Sveriges Tronfølger og tog Navnet *Karl August.* En Hovedgrund til at vælge ham havde det været, at han var meget afholdt i Norge, som man derfor troede at kunne faa til at falde fra Danmark. Men Kristian August var for ærlig mod Frederik 6 til at hjælpe med hertil.

Kort efter sluttedes Fred med alle Fjenderne. Ved **Freden i Frederikshamn 1809** afstodes hele Finland med Ålandsøerne til Rusland.

9. **Bernadotte Tronfølger i Sverige 1810.** Karl August vandt ved sin folkelige Færd Menigmands Hjerte, men var ilde set af Hofpartiet, der ønskede en Sön af Gustav 4 sat

paa Tronen. Da Karl August pludselig døde ved et Hærskue i Skåne, kom Almuen i Stockholm i stærk Bevægelse. Den troede, at han var forgiven af Grev Axel Fersen, og da denne med Prinsens Lig drog ind i Hovedstaden, blev han overfalden og ihjelslaaet af den rasende Folkehob.

Bernadotte.

Efter Tronfølgerens Død maatte der vælges en ny. Atter var der enkelte, som ønskede Frederik 6, andre vilde have Frederik Kristian af Augustenborg (Karl Augusts Broder), men mange mente, at man burde vælge en fransk Hærfører, der ved Vaabendaad kunde genoprejse Sveriges Magt. En ung Löjtnant, Mörner, henvendte sig paa egen Haand til *Bernadotte* og tilbød ham Kronen. Ved Valgrigsdagen i Orebro blev Flertallet vundet for Bernadotte, da man — med Urette — troede, at Napoleon ønskede hans Valg. Den nyvalgte Tronfølger tog Navnet *Karl Johan* og drog straks til Sverige. Fra det Öjeblik han satte Foden paa svensk Jord, blev han Landets virkelige Leder. Hans kraftige Skikkelse, hans indtagende og blendende Optræden gjorde, at alle böjede sig for ham.

10. Karl Johans Forbund med Rusland. Karl Johan ledede Sveriges Politik i en helt anden Retning, end Svenskerne havde tænkt sig, da de valgte ham. Han opgav alle Tanker om at genvinde Finland, som han indsaa at Sverige aldrig kunde forsvare, og satte i dets Sted som sit Maal at vinde Norge. Da Rusland 1812 brød med Napoleon, sluttede Karl Johan derfor Forbund med »Arvefjenden« Rusland imod Frankrig og Danmark, gik 1813 med en svensk Hær til Tyskland, og efter Napoleons Nederlag ved Leipzig (Oktbr. 1813) faldt han ind i Holsten.

11. Norge losrives fra Danmark. Frederik 6 havde i disse Aar med Stivsind holdt fast ved Forbundet med Napoleon, og først da Lykken vendte sig imod denne, maatte Frederik for sin egen Skyld prøve en anden Politik. Han tilbød at deltage i den store Koalition 1813, men Bernadotte satte igennem, at Danmark ikke maatte optages i Koalitionen, medmindre Norge blev afstaaet. Da havde Frederik 6 intet Valg og knyttede sig endnu fastere til Frankrig. Sent paa Aaret 1813 brød Karl Johan ind i Holsten med en svensk-russisk Hær. Et dansk Korps kæmpede med Held ved Sehested, men blev derpaa indesluttet i Rensborg. Kongen stod med den störste Del af Hæren paa Fyn, og man ventede, at han nu vilde kæmpe til det yderste for at bevare Norge. Grundtvig opfordrede Studenterne til at sprede sig over Landet og rejse hver vaabendygtig Mand til Kampen. Men overfor hele Europa turde Frederik 6 ikke fortsætte Modstanden. **I Januar 1814** uderskrev han **Freden i Kiel**, hvorved Norge løsreves fra Danmark for at forenes med Sverige. Som en Slags Vederlag fik han Svensk Pommern, der Aaret efter ombyttedes for Lauenborg og nogle Penge. Fra nu af sluttede han sig til Koalitionen, og da de allierede Magter efter 1815 holdt en Del af Frankrig besat, deltog ogsaa danske Tropper i Besættelsen (»De Danske i Paris«).

Oversigt over Kap. XVIII. 1. Væbnet Neutralitetsforbund mellem Danmark, Sverige og Rusland 1800 — 2. Slaget i Kongedybet $^{2}/_{4}$ 1801. — 3. Danmarks Neutralitet 1801—7. Hæren i Holsten. Man frygter mere Frankrig end England. — 4. Freden i Tilsit 1807: Danmark skal tvinges til at bryde med England. England skynder sig med at kræve vort Forbund og Flaaden som Pant. Overfaldet paa København. Flaadens Tab. — 5. Krigen med England 1807—14. Kanonbaade. — 6. Bernadotte med fransk-spanske Tropper skal hjælpe os at angribe Skåne. »Prins Kristians« Kamp ved Sjællands Odde. Spanierne rømme hjem. Kristian August i Norge, hans passive Holdning. — 7. Den finske Krig 1808. Sveaborgs uhæderlige Overgivelse. Den finske Hærs Tapperhed. — 8. Gustav 4 afsættes 1809. Enevælden ophører. »Karl August«. Fred i Frederikshamn 1809: Finland afstaas. — 9. Karl August †. Bernadotte vælges til svensk Tronfølger som »Karl Johan«. — 10. Karl Johan bryder

med Napoleon og slutter Forbund med Rusland for at faa Norge. — 11. Frederik 6 søger forgæves Optagelse i Koalitionen. Svenskerne i Holsten. Slag ved Sehested. Fred i Kiel Jan. 1814.: Norge afstaas. Som Vederlag gives Svensk Pommern, der ombyttes med Lauenborg.

XIX. Danmark 1814—48.

Thorsøe: Den danske Stat 1814—48.

---

1. **Statens Omfang.** Det Rige, som efter Kielerfreden endnu hørte under Frederik 6's enevældige Scepter, havde af gamle norske Udbygder beholdt *Færøerne* og *Island;* af tyske Lande var *Holsten* bevaret, og det lille Hertugdömme *Lauenborg* var nyvundet som et tarveligt Vederlag for Norge; disse to Hertugdömmer hørte med til det nyoprettede tyske Forbund. Hertugdömmet *Slesvig* eller *Sønderjylland* stod i den almindelige Bevidsthed i en uklar Mellemstilling mellem Holsten og *det egentlige Kongerige Danmark.* I national Henseende var det tyske Element i Monarkiet ganske vist ringere i Tal end det danske; men den nordiske Nationalitet var dog ikke i saa afgörende en Overvægt, som da Norge hørte med til Kong Frederiks Lande. *För Kielerfreden var der omtrent fire Gange saa mange Indbyggere af nordisk som af tysk Nationalitet; efter Kielerfreden var Forholdet som to til een.* Dette tyske Element var for stort i Forhold til det danske til ikke at være en stadig Fare for Statens Sammenhold, tilmed da den gamle loyale Stemning i Holsten var i Færd med at vige fra den yngre Slægt, der følte sig stærkt tiltrukken af den tyske Enheds- og Friheds-bevægelse, som havde rejst sig mod Napoleons Tyranni.

2. **Statens Styrelse.** Forvaltningen foregik gennem de samme Organer, som vare grundlagte ved Enevældens Indførelse 1660, nemlig *Kollegierne.* For nogle Statssagers Vedkommende var Styrelsen fælles for hele Monarkiet, for andres

var den delt. **Fælles** var alt, hvad der vedrörte Udenrigspolitik og Forsvarsvæsen og det meste af, hvad der vedkom Finanserne; derimod styredes alle Sager, der hørte under Retspleje, Kirke- og Skoleforhold, Kommunalvæsen o. lign. gennem **særlige** Institutioner, for Kongerigets Vedkommende især gennem *det danske Kancelli,* for alle tre Hertugdömmers gennem det tyske eller *slesvigholstenske Kancelli.*

Styrelsen var meget konservativ. Endnu 1814 udkom et Par Love, som fortsatte de tidligere Reformer (Almueskoleloven, Jødernes borgerlige Rettigheder); men derefter ophørte al Reformvirksomhed. *Trykkefriheden* var allerede 1799 stærkt beskaaret og blev det i den følgende Tid end mere; intet Blad kunde grundlægges uden Regeringens Tilladelse.

3. **Statsbankerotten.** Under Krigen 1807—14 havde Regeringen skaffet sig Penge ved at udstede *Sedler* i stor Mængde. Da den ikke var i Stand til at indløse dem med Sølv, tabte Sedlerne i Handel og Vandel det meste af deres Værdi. 1813 indtraadte *Statsbankerotten,* idet Regeringen søgte at faa Orden i Pengevæsnet paa følgende Maade: Der oprettedes en *Rigsbank,* som forpligtede sig til at indløse de gamle Kurantsedler ved åt udbetale o. $^1/_{10}$ af deres Navneværdi i Rigsbanksedler (ikke i Sølv). Men Rigsbanksedlerne vandt ikke selv Tillid og sank i Kurs langt under den paalydende Værdi. Kongeriget blev ene om at bære Seddelbyrden; thi i Holsten og Slesvig viste sig saa stor Uvilje over Rigsbanksedlerne, at Regeringen maatte fastsætte, at her skulde Sølv være eneste lovlige Betalingsmiddel. Rigsbanksedlerne stod stadig lavt i Kurs; en Tid havde de endog kun $^1/_{20}$ af deres paalydende Værdi (Kurantsedlerne altsaa $^1/_{200}$). Først da Rigsbanken 1818 forandredes til en **Nationalbank,** hvis Styrelse blev helt uafhængig af Regeringen, bedredes Forholdene. Der paalagdes alle Landets faste Ejendomme en Afgift i Sølv til Nationalbanken, *Banklæftelsen,* hvorved denne fik et tilstrækkeligt Grundfond. I Slutningen af Frederik 6's Levetid naaede Bankens Sedler *Pari,* ɔ: de bleve i Handel og Vandel tagne for deres fulde paalydende Værdi. — *Statsgælden* var stegen

uhyre under Krigen og vedblev at stige i mange Aar efter Krigen, om end kun lidt, indtil den 1835 havde naaet en Höjde af 260 Mill. Kroner; fra 1835 kunde man begynde saa smaat at afbetale paa den.

4. **Den almindelige Fattigdom.** *Landmændene* havde under Krigen haft gode Kaar. Da der i hele Europa holdtes store Hære under Vaaben, var det let at afsætte Korn, og Kornpriserne vare overordenlig höje. Men efter Napoleons Fald blev det anderledes; de store europæiske Lande kunde nu forsyne sig selv med Korn, og Priserne sank hastig. De Landmænd, som faa Aar tidligere havde købt Ejendomme til höje Priser og da med Lethed kunde forrente store Laan, kom nu til at sidde haardt i det, og mange af dem maatte opgive deres Gaarde. Den egenlige Bondestand led dog forholdsvis mindre ved Prisfaldet end Godsejerne. I en lang Aarrække var Landbruget meget trykket; men da vore Landmænd lærte at dyrke deres Jord bedre og at fremstille bedre og renere Korn, og da der i Slutningen af Frederik 6's Tid fulgte nogle frugtbare Aar, kom det danske Landbrug som Helhed nogenlunde over Krisen. — *Handelen,* som för 1807 havde været en saa vigtig Indtægtskilde for Landet, var efter Krigen höjst ringe. De store Handelshuse havde tabt deres Formue; fra de gamle Forbindelser i Kina og Ostindien vare vi fortrængte af Udlandet; ja selv den indenrigske Handel kom for en Del i fremmede Hænder. Købmændene vare i Reglen afhængige af Hamborg og kunde kun drive deres Forretninger ved Kredit hos hamborgske Grosserere.

5. **Det offenlige Liv vaagner.** Den almindelige Fattigdom satte sit Præg paa Tidens offenlige Liv. I Modsætning til den Interesse, Hovedstadens dannede Befolkning havde næret for alle offenlige Sager i den store Reformtids Dage, var der nu slet ingen Sans for politiske Spörgsmaal. Da en frisindet Sværmer, Dr. Dampe, 1820 vilde bevæge Folket til at forlange en fri Forfatning og derfor blev dömt til Fængsel paa Kristiansø, vakte hans Skæbne ikke den ringeste Deltagelse. Men medens Folket levede under Trykket af Fattigdom og natio-

nal Ulykke, vendte det saa meget mere sine Öjne mod Litteratur og Kunst. Denne fattige Tid er vor Digtnings og vor Skuespilkunsts rigeste Tid (Øhlenschlæger, Baggesen, Grundtvig osv.).

I Holsten rørte der sig dog en Smule politisk Liv, og efter 1830, da de økonomiske Kaar begyndte at bedres, vaagnede ogsaa i Kongeriget Sansen for politiske Spörgsmaal. Dette var Aarsagen til, at Frederik 6 indførte *raadgivende Stænderforsamlinger (1834)*. I den første Tid saa det ud, som om Frihedsrørelserne i Holsten og Kongeriget vilde følges ad. Men snart viste det sig, at med Frihedsbevægelsen rejste sig Spörgsmaalet, om Sønderjylland skulde knyttes til Holsten eller til Kongeriget. Det blev disse to Spörgsmaal, som nu optog Interessen: hvorledes skal Forholdet mellem det danske og tyske Element i Staten være? — og: skal det danske Folk opnaa indre politisk Frihed?

6. Frederik 6 (1808—39). Saa længe Frederik 6 levede, holdtes den begyndende Opposition tilbage af Hensynet til den gamle Konge. Den Begejstring og Taknemlighed, det danske Folk havde følt for ham i hans unge Aar, svandt aldrig helt bort under de Ulykker, som ramte Staten, og som han ikke kan frikendes for at have nogen Skyld i. Om det end i Tiden 1807—14 syntes, at Folkets Hengivenhed for ham kølnedes, navnlig straks efter Afslutningen af Freden i Kiel, saa vaagnede den gamle Kærlighed til Kongen i sin fulde Styrke efter Kongressen i Wien, idet man almindelig tillagde hans Holdning paa Kongressen Æren for, at Danmark ikke var bleven helt udslettet. Hans Folkeyndest varede fra nu af uden Afbrydelse til hans Død. Baade han og Dronningen Marie Sofie Frederikke og de øvrige Medlemmer af Kongehuset fik ofte Beviser herpaa gennem Befolkningens ukunstlede Hyldest og Digternes Sange. Da han døde d. 3 Dec. 1839, var det en virkelig ærlig Sorg, hele Folket lagde for Dagen.

7. Kristian 8 (1839—48). Kristian 8 var Sön af Arveprins Frederik og Sönnesön af Frederik 5; Frederik 6 var hans Fætter (Stamtavle S. 233). I sin Ungdom havde han været gift med en Prinsesse (Charlotte Frederikke) fra Meklen-

borg, som fødte ham Sönnen Frederik (7), men efter et Par Aars Forløb opløstes Ægteskabet. Senere giftede han sig med *Karoline Amalie* af Augustenborg, med hvem han levede et lykkeligt, men barnløst Ægteskab. Han var en fint dannet og begavet Mand, dog næppe i Besiddelse af det Skarpsyn og den Fasthed, som havde været nødvendige for at bringe Staten frelst ud af de Farer, som nærmede sig. Overfor ham, hvis Autoritet ikke, som Frederik 6's, støttede sig til 50 Aars Regering, traadte baade den tyske og den danske Opposition dristigere op. Han kunde ikke beslutte sig til en fast Politik. I sine første Aar tog han nærmest Parti for Danskheden imod Slesvigholstenerne; fra 1842 til 1846 fulgte han slesvigholstenske Raadgivere; efter 1846 brød han igen med disse.

Den nationale Strid.

8. **Monarkiets Arveforhold.** Saa længe Frederik 3's Mandslinie bestod, var Arvefølgen den samme i alle Monarkiets Dele. Men i det Tilfælde, at den uddøde, indtraadte forskellige Arveregler i Holsten og i det øvrige Monarki. *Kongeriget* skulde i saa Fald arves af den nærmeste Kvindelinie af Frederik 3's Efterkommere; det var Kongelovens Arveregel. *Sønderjylland* skulde ligeledes følge Kongelovens Arveorden, som var indført i dette Hertugdömme 1721 og senere godkendt af alle arveberettigede Linier. I *Holsten* gjaldt derimod den kvindelige Arvefølge ikke; det maatte gaa i Arv til den næstældste Mandslinie: Huset Augustenborg.

I Slutningen af det 18 Aarhundrede havde det set ud til, at Frederik 3's Mandslinie vilde uddø, da Kronprins Frederik var svagelig, og hans Farbroder Arveprins Frederik efter flere Aars Giftermaal endnu var barnløs. Danmark, Norge og Slesvig vilde da være tilfaldne Kronprins Frederiks Søster *Louise Augusta,* medens Holsten vilde gaa over til *Frederik Kristian af Augustenborg.* A. P. Bernstorf fik derfor et Giftermaal i Stand mellem disse to Arvinger. Saaledes vilde Monarkiet vedblive at være samlet under Louise Augustas og Frederik Kristians Efterkommere. Men de store Udsigter, det augustenborgske Hus havde vundet, bleve til intet, idet Arveprins Frederik senere fik baade Sönner og Døtre. Louise Augustas Arveret havde altsaa ingen Betydning længer, og Frederik Kristian havde kun det Haab tilbage, at hans Slægt mulig en Gang kunde arve Holsten.

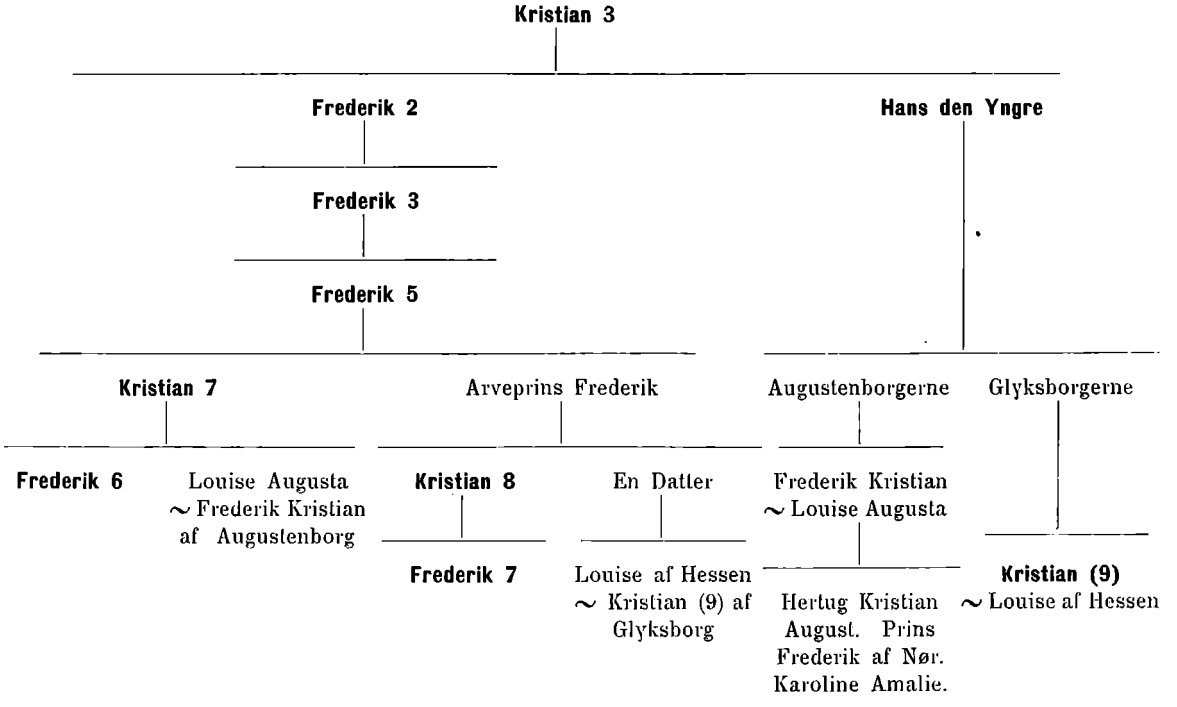
Kristian 3
Frederik 2
Hans den Yngre
Frederik 3
Frederik 5
Kristian 7
Arveprins Frederik
Augustenborgerne
Glyksborgerne
Frederik 6
Louise Augusta
~ Frederik Kristian
af Augustenborg
Kristian 8
En Datter
Frederik Kristian
~ Louise Augusta
Frederik 7
Louise af Hessen
~ Kristian (9) af
Glyksborg
Hertug Kristian
August. Prins
Frederik af Nør.
Karoline Amalie.
Kristian (9)
~ Louise af Hessen

Da det tyske Rige opløstes 1806, og Holsten følgelig ikke længer var Len af Kejseren, tænkte Frederik 6 paa at indføre Kongelovens Arvefølge i dette Hertugdömme. Dette kunde han vel ikke sætte igennem, men han vilde dog heller ikke aabent indrömme Augustenborgernes Arveret og søgte i hele sin Levetid at holde Spörgsmaalet om Arvefølgen i Holsten udenfor al Forhandling. Dette Overgreb af Frederik 6 havde to skadelige Følger. Frederik Kristian fattede et bittert Nag til sin kongelige Svoger og fordybede sig i Granskninger over sin Arverets Omfang; han fik da den urigtige Opfattelse, at Sønderjylland havde den samme Arvefølge som Holsten, fordi Kristian 1 (1460) havde lovet, at Landene skulde blive »evig udelte sammen« (S. 93), og opdrog sine Sönner Kristian August og Frederik i denne Tro. Samtidig gik den rette Sammenhæng i Glemme hos de danske lærde og Statsmænd, fordi Frederik 6 ikke vilde have, at nogen undersøgte Spörgsmaalet.

9. Sønderjyllands Styrelse. Da Sønderjylland 1721 i statsretlig Henseende var indlemmet i den danske Krones Lande, vedblev Regeringen dog at styre det i Fællesskab med Holsten. I de fleste administrative Forhold stod de to Hertugdömmer som en Enhed i Modsætning til Kongeriget. Den øverste Styrelse over dem begge udøvedes gennem *det tyske Kancelli;* Kongens Person repræsenteredes af en *fælles Statholder,* og alle Tropper i Slesvig og Holsten stod under *samme kommanderende General.* Begge Hertugdömmers Kirkevæsen var i Reglen henlagt under en *fælles Generalsuperintendent,* og Sønderjyllands Præstestand var for störste Delen udgaaet fra *Kiels Universitet.* Den verdslige Embedsstand var næsten uden Undtagelse tysk dannede Mænd, og *for Retten brugtes kun det tyske Sprog,* saa at Menigmand i næsten alle Retsforhold maatte ty til en Sagførers Hjælp; da der endvidere gjaldt meget indviklede og forskelligartede Love i Sønderjylland — en Følge af Landets skiftende historiske Skæbne —, var der i Hertugdömmet et overordenlig stort Tal *Advokater,* som næsten alle vare Tilhængere af den statsretlige Opfattelse, de havde indsuget ved Universitetet i Kiel.

Ogsaa i økonomisk Henseende var der en stor Modsætning mellem Holsten og Sønderjylland paa den ene Side og Kongeriget paa den anden. *Toldgrænsen ved Kongeaaen* gjorde Handelsomsætningen mellem Sønderjylland og Moderlandet vanskelig, medens alle Varer frit kunde føres over Ejderen. Forholdene ved Rigsbankens Oprettelse havde, som Side 229 omtalt, medført, at Slesvig og Holsten beholdt deres *eget Møntsystem*, saa at der brugtes forskellig Mønt syd og nord for Kongeaaen, men samme Mønt syd og nord for Ejderen.

Men var der saaledes gennem Fællesskabet i Styrelsen skabt Baand, der knyttede Hertugdömmerne sammen, fandtes der paa den anden Side dybe Modsætninger mellem dem. *Historisk* set var Sønderjylland fra Arilds Tid en Del af Danmark, medens Holsten var en Del af Tyskland. *Nationalt* var Holsten udelukkende tysk, medens Sønderjylland i alt Fald halvt var dansk. *Statsretligt* hørte Holsten til det tyske Forbund, medens Slesvig stod uden for Forbundet og havde samme Arvefølge som Kongeriget.

10. Sønderjyllands nationale Forhold. Set fra oven maatte Sønderjylland tage sig ud som overvejende tysk. De fleste Godsejere og Embedsmænd vare tyske. Hele den höjere Dannelse var tysk; selv i Haderslev lærde Skole undervistes der paa Tysk, og næsten alle sønderjydske Studenter gik til Kiels Universitet. I Kirkerne afholdtes Gudstjenesten paa Tysk i Syd- og Mellemslesvig, medens Nordslesvig (indtil Flensborg-Tønder) havde dansk Kirkesprog. Da Almueskolevæsnet henimod Aar 1800 fik nogen Betydning, blev Undervisningen givet paa Tysk lige saa langt, som der blev prædiket paa Tysk. Men i selve Befolkningen var Forholdet mellem Dansk og Tysk et helt andet. Ved Aar 1800 var Dansk endnu Folkesproget helt ned til Dannevirke; kun i Byerne Slesvig og Flensborg taltes der gerne Plattysk.

Sønderjylland kunde altsaa deles i tre Bælter: 1) *Sydslesvig* med Frisland: tysk Folkesprog og tysk Skole, 2) *Mellemslesvig* (fra Dannevirke til Flensborg): dansk Folkesprog, tysk Skole, 3) *Nordslesvig*: dansk Folkesprog og dansk Skole. Det er i Mellemslesvig, at de nationale Forhold fra Aar 1800 begyndte at forandre sig. Hernede var Befolkningen aandelig afskaaren fra sine Landsmænd og det danske Folkeliv, der vaagnede i Løbet af det 18 og Begyndelsen af det 19 Aarhundrede; Angelboerne og Midtslesvigerne bleve gennem den tyske Skole og Kirke isolerede og følte sig efterhaanden fremmede for det Folk, de tilhørte. Bønderne i Sønder-Angel, som gennem Samkvemmet med Naboegnene mod Syd havde faaet noget Kendskab til Plattysk, og som havde vænnet sig til at anse denne Dialekt for finere end Angeljydsken, begyndte, saa godt de kunde, at tale *Plattysk* med deres Børn for at lette dem Arbejdet i den tyske Skole. Paa denne Maade dannede sig med Tiden *et blandet Sprogomraade*, hvor Dansk var mest i Brug mellem de ældre, Plattysk mellem de yngre. Paa Kristian 8's Tid var Plattysk allerede det herskende Sprog i Sønder-Angel og var ved at sætte sig fast i Nörre-Angel.

11. Forfatningsspörgsmaalet i Holsten. Ridderskabet. Det tyske Forbunds Grundlov havde fastsat, at alle tyske Lande

skulde have en Stænderforfatning. Mange tyske Fyrster havde imidlertid ikke opfyldt dette Tilsagn, og Frederik 6 nølede ligeledes med at opfylde det for Holstens Vedkommende. Da optraadte (omkring 1820) *det slesvigholstenske Ridderskab*, hvis Sag førtes af Historikeren Professor Dahlmann i Kiel. Det paastod at være en Fortsættelse af de gamle Landdage og krævede Anerkendelse som den rette politiske Repræsentation baade for Holsten og Slesvig. Kongen afslog det med Fasthed og fik Medhold paa Forbundsdagen i Frankfurt; dermed maatte Ridderskabet lade Sagen falde.

12. Lornsen. Men snart blev Forfatningsspörgsmaalet rejst paa et mere frisindet Grundlag. Det skete, da den franske Julirevolution havde givet de liberale i alle Lande nyt Haab. En ung Embedsmand, Nordfriseren *Uve Jens Lornsen,* var den første, som traadte op mod den enevældige Kongemagt. Han var af Dannelse og Sindelag fuldstændig tysk, og skönt han i nogle Aar havde været Embedsmand i København, var han bleven ganske upaavirket af den danske Hovedstads rige aandelige Liv. I Aaret 1830 blev han udnævnt til Landfoged paa sin Fødeø Sild; kort efter udgav han efter Samraad med Venner, som delte hans Meninger, et Skrift, hvori han opstiller Kravet om en fri Forfatning for »Slesvig-Holsten«. Hans Tankegang var denne: Forbundsakten har tilsikret Holsten en Forfatning; men da Slesvig er saa nöje knyttet til Holsten, at deres Adskillelse er utænkelig, er det en Selvfølge, at Forfatningen ogsaa maa omfatte Slesvig. *Det konstitutionelle Slesvig-Holsten skal staa i Personalunion til Kongeriget ligesom Norge til Sverige; Slesvig-Holsten og Danmark skulle kun have Konge og Fjende fælles.*

Lornsens Skrift vakte Begejstring blandt de yngre, der var udgaaede fra Kiels Universitet, men mødte Modstand fra *Hertug Kristian August* af Augustenborg og det slesvigholstenske Ridderskab, som afskyede alt hvad der gik i demokratisk Retning. Lornsen blev af Regeringen sat under Tiltale og dömt til et Aars Fængsel. Efter Fængselstiden rejste han udenlands og tog sig af Dage i et Anfald af Tungsind.

13. Stænderne 1834. Frederik 6 havde dog faaet det Indtryk, at det ikke længer lod sig göre at forholde Holstenerne den Ret, Forbundsakten gav dem; men han vilde ikke give en Del af sine Undersaatter nogen Frihed fremfor de øvrige. Derfor udstedte han d. 28 Maj 1831 en Forordning om *raadgivende Stænder i alle Statens Provinser* (Øerne, Jylland, Slesvig, Holsten). Den nærmere Ordning fastsattes 1834; Valgene skulde foregaa efter Klasser saaledes, at de store Jordejere fik mest at sige. Slesvig og Holsten fik ikke fælles Stænder. Men samtidig oprettede Kongen to nye og vigtige Fællesinstitutioner for Hertugdömmerne: en *fælles Regering* paa Gottorp og en *fælles Höjesteret* i Kiel. Thi Frederik 6 havde ikke Öje for det farlige i at knytte Hertugdömmerne sammen; tværtimod troede han, at ved en nöje Forbindelse mellem dem vilde Holsten bindes fastere til Danmark.

14. Den slesvigholstenske Bevægelse. Teorien om, at Hertugdömmerne dannede en statsretlig Helhed, var nu fremtraadt i forskellige Former. Augustenborgerne hævdede, at Slesvig og Holsten vare selvstændige og uadskillelige Stater, hvori kun Mandslinien herskede; det var *den fyrstelige* Slesvigholsteinisme. Hertil kom den *aristokratiske,* som fandt Udtryk i Ridderskabets Optræden, og den *bureaukratiske,* som havde hjemme i det tyske Kancelli og i Hertugdömmernes Embedsstand. Men rigtig Fart tog Bevægelsen først, da Lornsens og hans mange begejstrede Meningsfællers Agitation forkyndte den *liberale* Slesvigholsteinisme. Disse forskellige Bevægelser samlede sig til en stor danskfjendtlig Strömning, som i Holsten og mange Steder i Slesvig begyndte at finde Udbredelse. I Tyskland blev ved en ihærdig Agitation Opmærksomheden vakt herfor i vide Kredse, navnlig blandt den frisindede Ungdom, til hvis Trossætninger »Slesvig-Holstens« Tyskhed snart alle Vegne hørte.

15. Danskheden vaagner i Sønderjylland. Den første, som paa et videnskabeligt Grundlag imødegik den slesvigholstenske Opfattelse, var Flensborgeren **Kristian Paulsen**, som var Professor i Kiel. Han paaviste, at Sønderjylland var et dansk

Kronland, og at det ikke havde samme Arvefølge som Holsten; men han blev forhindret i at fortsætte sine Undersøgelser heraf, idet Frederik 6 gav ham et Paalæg om ikke tiere at dvæle ved den statsretlige Modsætning mellem Slesvig og Holsten. Sin störste Betydning fik Paulsens Forfattervirksomhed imidlertid ved, at han ogsaa drøftede den *folkelige* Side af Sagen. Han viste, hvor ødelæggende det var for alt Liv i Sønderjylland, at Modersmaalet blev sat helt eller delvis til Side. Navnlig i de Egne, hvor Folkets Sprog var helt fjernet fra Kirken og Skolen, var enhver Paavirkning mellem de dannede og Almuen umulig og al aandelig Interesse udelukket. De Tanker, som han udtalte, vandt efterhaanden Genklang i selve den sønderjydske Befolkning, først blandt Haderslevegnens Bønder. Deres Talsmand paa den første Stænderforsamling, *Nis Lorenzen* fra Lilholt, fremsatte Forslag om, at Stænderne skulde bede Kongen indføre dansk Sprog for Retten og i Embedsstyrelsen, saa vidt som det var Kirke- og Skolesprog. I den første Stænderforsamling blev hans Forslag vel henlagt, men han vedblev at stille det paa ny. Da Kristian 8 blev Konge, bleve Udsigterne for Danskhedens Venner lysere; han var selv besjælet af Kærlighed til Modersmaalet, og de første Par Aar af hans Regering bragte Vidnesbyrd derom. Det lykkedes Nis Lorenzen i Stænderne at faa sit Forslag vedtaget; og Kongens Svar derpaa var *Reskriptet af 1840,* der indførte *Dansk i Retsplejen og Styrelsen, saa langt som det brugtes i Kirken og Skolen,* altsaa indtil Flensborg Fjord. — Medens denne første Sprogkamp i Stænderne førtes, havde Købmanden *P. C. Koch* i Haderslev fattet den Tanke at udgive et Blad i Folkets eget Sprog; han kom i Forbindelse med Nis Lorenzen, med Paulsen og med *Flor,* der var Lærer i dansk Litteratur ved Kiels Universitet. Gennem Flors Kendskab til den daværende Tronfølger, Prins Kristian Frederik, opnaaedes Tilladelse til Bladets Udgivelse: dets Navn blev »*Dannevirke*«.

16. Hjort Lorenzen og Sammenstødet i Stænderne 1842. I Stænderne fandtes der kun faa dansksindede. Der var valgt

Slesvigholstenere af forskellige Afskygninger i mange rent danske Egne; mellem dem var Købmanden *P. Hjort Lorenzen* fra Haderslev. Han var en gennemfrisindet Mand, Tilhænger af den engelske Parlamentarisme og den norske Grundlov; hans höjeste Ønske var, at hans Hjemland maatte faa en lignende Frihed. Da han mente, at Kongeloven vilde hindre enhver fri Udvikling i Kongeriget, rettede han sit Arbejde paa, at Sønderjylland sammen med Holsten kunde opnaa en fri Forfatning. Han stod derfor indenfor den slesvigholstenske Lejr som en afgjort Modstander af den aristokratiske Hertug af Augustenborg. Hjort Lorenzen var heller ikke længe om at se, at hans hidtilværende Meningsfæller ikke ønskede nogen virkelig Folkefrihed, og en Brevveksling med den danske Frihedsmand Orla Lehmann aabnede hans Öje for, at Udsigterne for Frihed i Danmark ingenlunde var mørke. Samtidig begyndte han at indse det berettigede i Kampen for Folkets Modersmaal og var tidlig mellem dem, der stemte for dansk Retssprog. Da han blev klar over, at han maatte forlade sine tyske Meningsfæller, opgav han sin Plads i Stænderne for Haderslev By; Aaret efter valgtes han i Sønderborg, den første Købstad, som sluttede sig til den danske Bevægelse.

Kristian 8's Dronning Karoline Amalie var Søster til Hertugen af Augustenborg og Prinsen af Nør; Kongen havde altid staaet i personligt Venskabsforhold til sine Svogre og troede ikke paa fjendtlige Hensigter hos dem. Paavirket fra forskellige Sider gjorde han et følgesvangert Skridt, der betegner et fuldstændigt Omslag i hans Holdning i Striden mellem Dansk og Tysk, da han **1842** udnævnte den ene af Svogrene, **Prinsen af Nor**, til kommanderende General og Statholder i begge Hertugdömmerne. Det stod straks klart for den danske Sags Førere, at de ikke længer kunde stole paa Regeringen, men kun paa Folket selv, medens Slesvigholstenernes Overmod steg. Der var flere Gange talt Dansk i den slesvigske Stænderforsamling, uden at det havde gjort nogen videre Opsigt; men da P. Hjort-Lorenzen i November 1842 talte Dansk, vakte det en fuldstændig Storm i Forsamlingen. Fler-

tallet vilde ikke tillade ham at fortsætte, medmindre han talte Tysk, men han »*vedblev at tale Dansk*«. Da henskødes Sagen til Kongens Afgörelse; Regeringen svarede med at misbillige Lorenzens Færd og fastsatte et Par Aar efter, at kun de Stændermænd maatte tale Dansk, som erklærede, at de ikke kunde tale Tysk; Hjort-Lorenzen og hans Meningsfæller vedtog da, at de ikke vilde give Møde, för det danske og det tyske Sprogs lige Ret godkendtes.

17. **Skamlingsmoderne. Rødding.** I det dansktalende Sønderjylland vakte Tildragelserne i Slesvig Liv paa mange Steder, hvor man för var ligegyldig; i Kongeriget gjorde de et stærkere Indtryk paa alle end nogen Begivenhed siden Kielerfreden. Slag i Slag vandt den danske Sag ny Venner. Paa *Skamlingsbanke* mødtes for første Gang Danskhedens Venner til et stort Folkemøde; sønderjydske Bønder stiftede »*den slesvigske Forening*«, som blev Bæreren af Kampen mod Regeringens og det tyske Partis fælles Angreb paa Folkets Nationalitet; i *Rødding* grundedes den første Folkehöjskole i Norden, og Flor opgav sit Embede i Kiel for at forestaa den. Iblandt Førerne traadte nu den unge *Laurids Skau* i Forgrunden og blev sine Landsmænds mest afholdte Ordfører ved sit Mod, sin Snildhed og ved en Veltalenhed, ingen havde troet kunde findes hos en Bonde. Mødet paa Skamlingsbanke blev gentaget flere Gange, navnlig 1844; her mødtes 10,000 Mennesker — noget, man da aldrig havde oplevet —, og ved Siden af Sønderjydernes egne Ordførere talte Mænd som Lehmann, Grundtvig, Ploug og den unge Forfatter Goldschmidt.

18. **Det aabne Brev.** Medens Frederik 6 selv havde været uden Forstaaelse af Forskellen mellem Holstens og Slesvigs Stilling i Monarkiet, saa Kristian 8 godt, hvilke Farer der kunde rejse sig deraf, ligesom han ogsaa kendte sine Svogres Meninger om deres Æts Rettigheder. Men han frygtede for at göre ondt værre ved at drage Spörgsmaalet frem for Offenligheden, og han havde ikke selv nogen sikker Overbevisning om, hvor Retten i Grunden var. Han lod ikke nogen Tilkendegivelse om sin Opfattelse komme frem, för end

Sønderjylland i det 19. Aarhundrede.

Roskilde Stænder indgik med et Andragende om, at Kongen i en offentlig Udtalelse skulde fastslaa den danske Stats vedvarende Udelelighed. Da den holstenske Stænderforsamling viste den störste Harme over dette Andragende, blev Arvespörgsmaalet det Punkt i hele Striden, hvorom Interessen samlede sig. Kongen nedsatte en Kommission til at granske Sagen, og efter nogen Tids Forløb udstedte han *det aabne Brev af 1846.* Heri hævdede han Hertugdömmet Slesvigs uadskillelige Forbindelse med den danske Krone; med Hensyn til Holsten vedgik det aabne Brev, at der var Tvivl til Stede, men udtalte, at det var Kongens Maal at fjerne Hindringerne for, at Holsten kunde gaa i Arv med det øvrige Monarki.

19. Gæringen vokser. Dette Brev vakte en lidenskabelig Harme paa tysk Side. Der blev nedlagt Indsigelse af dem, som saa deres virkelige Arveret til Holsten truet, og som ogsaa mente sig forurettede med Hensyn til Sønderjylland, nemlig af begge Augustenborgere, endvidere de beckske eller glyksborgske Prinser (der ogsaa nedstammede fra Hans den Yngre) undtagen Prins Kristian (Kristian 9), som var gift med Kongens Søsterdatter. Prinsen af Nør fratraadte sine Embeder, den slesvigske og den holstenske Stænderforsamling opløste sig, og Forbundsdagen i Frankfurt protesterede. Fra dette Öjeblik var det ikke svært at se, at Spörgsmaalet nærmede sig en voldsom Løsning. De augustenborgske Brødre optraadte nu som Danmarks erklærede Fjender; i Hertugdömmerne og i Tyskland blev Stemningen mere og mere forbitret. Kongen besluttede da at gaa mere bestemt til Værks mod den slesvigholstenske Bevægelse. To Holstenere, som vare besjælede af Troskab mod Kongehuset og afgjort Uvilje mod den slesvigholstenske Retning, bleve udnævnte til vigtige Poster: *Karl Moltke,* som blev Formand for det slesvigholstenske Kancelli, og *Scheele,* som blev Overhoved for Regeringen paa Gottorp.

Kristian 8 levede ikke længe nok til at se den videre Udvikling af Striden. Halvandet Aar efter det aabne Brevs Udstedelse døde han den 20 Januar 1848.

Den frisindede Bevægelse i Kongeriget.

20. Frederik 6's Tid. I Kongeriget havde den frisindede Rørelse ingen Betydning för Indførelsen af Provinsialstænderne 1834. Valgretten til disse var meget indskrænket; deres Myndighed var kun raadgivende, ikke besluttende, og deres Forhandlinger vare ikke offenlige. Alligevel virkede Stænderinstitutionen heldigt ved at opdrage Folket til at drøfte Statens Stilling; derved jævnede den Vejen for Indførelsen af en virkelig fri Forfatning.

A. S. Ørsted.

De fire Stænderforsamlinger traadte sammen i 1835 og 1836. Ved hver af dem havde Regeringen en Kommissarius, som forhandlede med Stænderne paa Regeringens Vegne. Kommissarius i Roskilde og Viborg var den store retslærde *Anders Sandøe Ørsted* (Broder til H. C. Ørsted), som nød lige stor Tillid fra alle Sider; man kaldte ham »Kongens og Folkets Mand«. For første Gang blev der givet en kortfattet Oversigt over Statens Pengevæsen, hvis Tilstand Almenheden hidtil havde været fuldstændig ukendt med. Der var Punkter nok i Regeringens Førelse, som kunde fremkalde en Kritik, og en Opposition kom snart til Orde baade i og udenfor Stænderne, saaledes i det nye liberale Blad »*Fædrelandet*«. Regeringen begyndte tidligt at svare paa Pressens Kritik med Sagsanlæg; og da dette vakte Frygt for, at den bestaaende, stærkt afgrænsede Trykkefrihed skulde blive yderligere indskrænket, indgav et stort Tal af fremtrædende Mænd med Professorerne *J. F. Schouw* og *H. N. Clausen* i Spidsen et Andragende til Kongen om, at den Pressefrihed, Landet

havde, maatte blive opretholdt. Da Kongen skarpt afvisende svarede: »Vi alene kan bedömme, hvad der tjener til Statens Vel«, stiftedes et stort »*Selskab for Trykkefrihedens rette Brug*«, som blev et nyt Midtpunkt for de liberale Ønsker.

21. Kristian 8's Tid. Kristian 8 havde som ung Mand stadfæstet den norske Grundlov (Kap. XXIII.), og de liberale nærede noget Haab om, at han vilde give Danmark en lignende. Men han mente, at Tiden dertil endnu ikke var kommen, og hans betroede Raadgivere, *Ørsted* og *Stemann,* vare trofaste Tilhængere af Enevælden. Men medens han ikke vilde opfylde Ønskerne om en Forfatning, viste han sig derimod paa andre Omraader villig til at imødekomme Tidens Krav. *Statens Regnskaber bleve offenliggjorte*, og aarlig blev der kundgjort et Overslag over Statens Indtægter og Udgifter i det kommende Aar. *Den store Hær*, Frederik 6 havde beholdt, selv efter at Norge var tabt, *blev meget formindsket.* Herved kom Statens Finanser i særdeles god Tilstand. Samtidig steg Nationens Velstand, idet Landbruget og med det de andre Næringsveje mere og mere kom paa Fode. Denne Udvikling støttedes gennem Anlæg af *Jærnveje* i Hertugdömmerne og paa Sjælland (København—Roskilde), ligesom ogsaa *Dampskibe* bleve almindeligere. (Det første Dampskib i Danmark var kommet hertil en Snes Aar tidligere). *Nye Kommunallove* for København og for Landet virkede til at vække Borgernes Sans for offenlige Spörgsmaal og at øge deres Evne til at behandle dem.

22. De Liberale. Overfor den ny Konge havde de liberale Ordførere en lettere Kamp end overfor Frederik 6. Det var især blandt Københavns Borgere og Studenterne, at Ønsket om en fri Grundlov slog Rod. Den mest almenyndede liberale Fører var *Orla Lehmann,* der stammede fra tysk Slægt, men var født og opdraget i København og nærede en levende dansk Følelse. Han havde en ildfuld og fantasirig Aand, sværmede for den Art af Parlamentarisme, som trivedes i Frankrig, og raadede over en henrivende, pompøs Veltalenhed. Da han i en Tale paa Falster havde søgt at godtgöre,

at Bondestanden kunde vente sig bedre Kaar under en fri Forfatning end under Enevælden, og derfor blev idömt Fængselsstraf, blev han Genstand for Københavnernes varmeste Hyldest og var med det samme den mest populære Mand i Landet. Blandt de øvrige unge Førere udmærkede sig Teologen *Monrad* og »Fædrelandets« Redaktør *Ploug*; blandt de ældre vare Professorerne *Clausen* og *Schouw* samt Grosserer *Hvidt*, Formand for Københavns Borgerrepræsentanter. En ejendommelig Stilling indtog den afskedigede Artillerikaptejn *Tscherning*. Han havde i sin Barndom modtaget et stærkt

Orla Lehmann.

Tscherning.

Indtryk af den store Reformtids Idealer; senere havde han set sig godt om i Europa og allevegne især lagt Mærke til de sociale Forhold og den økonomiske Tilstand; han var mindre poetisk, men mere praktisk anlagt end Orla Lehmann og havde större Kærlighed til Ligheden end til Friheden.

Gennem Pressen og Stænderne vandt Frihedspartiet stadig större Tilslutning. Dog var den rent *konstitutionelle* Retning i sig selv for svag til at turde haabe paa en snarlig Sejr. Men ved Siden af den arbejdede andre Rørelser sig frem, som med langt mere umiddelbar Styrke paakaldte Folkets Følelser. Paa Øerne vaagnede en *social Bondebevægelse*,

som havde til Formaal at skaffe Bonden Ligestilling med Statens øvrige Borgere. Og fra Øhlenschlægers og Ingemanns Digtning samt Sprogkampen i Sønderjylland udgik en varm *national Vækkelse.* De liberale Førere saa ikke ligegyldigt herpaa; de deltog med Iver og Dygtighed i Kampen baade for Bondesagen og for Danskheden og vandt derved Folkets Øre i langt kortere Tid, end det ellers havde været sandsynligt.

23. **Aandeligt Liv blandt Bønderne.** Den økonomiske Elendighed, som havde været almindelig mellem Bønderne i Tyverne, var nu afløst af nogenlunde gode Tilstande. Den voksende Velstand og den stigende Oplysning blandt Bønderne satte sig Spor i et vaagnende aandeligt Liv. Den første Side af Aandslivet, som var naaet ned i Bondestanden, var den religiøse. »De stærke Jyder« i Vejleegnen (S. 206) modsatte sig af al Magt Indførelsen af de rationalistiske Lærebøger og Salmebøger, som paabødes fra oven; paa Fyn og Sjælland fandtes flere Steder lignende Kredse af »opvakte«. Da Grundtvigs Virksomhed gennem hans ufortrødne Disciple traadte »de opvakte« i Møde, følte de sig tiltrukne af det ortodokse Præg, hans Opfattelse havde i Modsætning til Rationalismen; paa den anden Side fik de ogsaa igennem Grundtvig et friere Syn paa mange Ting. Ofte stødte de sammen med Myndighederne, der ikke saa med Velvilje paa de Lægprædikanter, som »de opvakte« hellere hørte end Statens Præster. — Af en anden Art var den Vækkelse, Blicher søgte at skabe gennem Himmelbjærgsmøderne, hvor Tale og Sang gjaldt Folk og Fædreland.

24. **Bondeopvækkelsen paa Sjælland.** Større Betydning end dette fik imidlertid den rent sociale Bondebevægelse, som udgik fra Sjælland. Reformerne fra Reventlows Dage vare kun halvt udførte. Mere end Tredjedelen af Kongerigets Hartkorn var endnu Fæstegods, og paa en Del deraf hvilede der Hoveri. Værst stillede vare Husmændene, der maatte göre meget Hoveri, og hvem Herremand og Foged endnu havde Lov at prygle. Kommunerne fik under Kristian 8 Lov til at styre deres egne Sager gennem »Sogneforstanderskaber«,

men hertil havde kun Gaardmændene Valgret: og fra Stænderne vare baade Husmænd og mindre Gaardmænd udelukkede. Endelig hvilede Værnepligten kun paa Bondestanden. — Der var saaledes Grund nok til Misnöje. Der opstod Mænd af Bøndernes egen Kreds, som gik fra Dör til Dör og søgte at formaa Bønderne til at arbejde for almindelig Værnepligt, Fæstes Overgang til Selveje o. lign., og som udtalte Uviljen mod Godsejerne i skarpe Ord; saaledes udtalte en af dem, at det blev ikke godt i Landet, för man slog alle Herremænd ihjel og brændte Herregaardene af. Inde i Stænderne tog de Liberale sig varmt af Bøndernes Sag imod Godsejerne, i Roskilde navnlig *Balthasar Christensen* og *Drewsen*. I de første Aar af Kristian 8's Regering fik dette Røre dog ikke stort Omfang; men da Kancelliet 1845 havde udstedt »*Bondecirkulæret*« om, at intet Møde om Bondesagen maatte holdes, uden at Politiet forud havde tilladt det, og at i hvert Fald ingen udensogns fra maatte deltage, gjorde dette Bud den modsatte Virkning af den tilsigtede. Bevægelsen bredte sig nu med stor Fart blandt Bønderne, saa at Regeringen maatte tage Cirkulæret tilbage. Bondesagen fik sin mægtige Organisation, »**Bondevenneselskabet**«, der stiftedes 1846 med *Tscherning* som Formand, og havde sit eget Blad, der udgaves af den dygtige Agitator *J. A. Hansen*. Bevægelsens Hovedformaal var Afskaffelse af Fæstevæsnet og Indførelse af lige Værnepligt for alle Samfundsklasser.

25. **Nationalliberalismen.** Da Kristian 8 gjorde det vovelige Skridt 1842 at søge at mildne den slesvigholstenske Opposition ved at give Prinsen af Nør den höjeste Stilling i Hertugdömmerne, blev dette Skridt fra første Færd misbilliget af de Liberale; og da Episoden med Hjort-Lorenzen vakte det største Røre over hele Landet, var det Frihedsmændene, som straks og kraftig traadte frem til den danske Sags Støtte. Paa fleres Vegne overrakte det sjællandske Stændermedlem Drewsen ham som Hædersgave et Sølvhorn med Indskriften: »Han vedblev at tale Dansk«; en Komité, hvori Clausen, Schouw, Hvidt, Drewsen o. fl. tog Sæde, indsamlede Penge,

hvormed den støttede Oprettelsen af Rødding Höjskole og lignende Foretagender. Det frisindede Partis Angreb paa Regeringen gjaldt nu ikke alene selve Enevælden, men endnu mere dens Opgivelse af Modersmaalets Ret; Partiet blev fra liberalt til *nationalliberalt*. Det udformede sig et bestemt politisk Program, hvis Hovedpunkter vare Opgivelse af alt politisk Fællesskab mellem Slesvig og Holsten og den nærmest mulige Tilknytning af Slesvig til Kongeriget under en fri Grundlov. Dette var den saakaldte **Ejderpolik**; Modstanderne heraf, de gamle Regeringsmænd, som vilde bevare Forbindelsen mellem Hertugdömmerne, fordi de troede saa meget bedre at kunne fastholde Holsten, kaldtes *Helstatsmændene*.

26. **Skandinavismen**. Inden for det nationalliberale Parti, som i sin videste Forstand omfattede næsten hele den politisk vakte Del af Folket, laa Tyngdepunktet i Københavns dannede Klasser. Især vare Studenterkredsene ledende i hele denne Bevægelse. Hos Studenterne fandt ogsaa først *den nordiske Enhedstanke* Jordbund. Det var Øhlenschlægers og hans Efterfølgeres Digtning, som gennem sin stadige Fremdragen af de Minder, der vare fælles for hele Norden, vakte den første Følelse af Frændskab mellem de skandinaviske Folks bedste Mænd. Efter at Tegnér i 1829 i Lunds Domkirke havde udtalt, at »söndringens tid är förbi«, var denne Følelse bleven stærkere. Lunds og Københavns Studenter sluttede Venskab indbyrdes og drog til Upsala paa det første nordiske *Studentertog* for at vinde Ungdommen der for den samme Tanke. Skandinavismens Sanger var *Carl Ploug*, dens Opsang hans »Længe var Nordens«. I 1845 samledes Studenter fra alle 4 nordiske Höjskoler i København. Det var ikke alene aandelige Sympatier, der her fandt Udtryk; den Tanke, der navnlig kom til Orde, var, at for Danskhedens Kamp i Sønderjylland maatte hele Norden træde i Skranken. Da *Orla Lehmann* spurgte de nordiske Studenter, om de vilde indgaa et ubrødeligt Fostbroderskab om at holde sammen, til de havde frelst deres Fædreland, det hele store, skandinaviske Norden, lød fra alle Sider et begejstret Ja.

Tre Aar senere viste flere Hundrede svenske og norske Mænd deres Troskab mod dette Løfte ved at stille sig i den danske Hærs Rækker.

27. **Litteraturens Forhold til den politiske Udvikling.** Den danske Litteratur traadte mindre i de politiske Ideers Tjeneste end Tilfældet var i de fleste andre Lande. *Heiberg* og hans Skole saa fornemt ned paa det politiske Virvar. Ogsaa *Øhlenschlæger* og *Ingemann* stod det nye Frihedsrøre fjernt. Men deres Digtning virkede mægtigt til at vække Folkets Sans for Fædrelandet og dets Skæbne, og særlig Ingemanns Romaner fik stor Betydning for Almuens Vækkelse. *Grundtvig* var vel Tilhænger af Enevælden og hilste Stændernes Indførelse som en lykkelig Handling, hvorved »Kongehaand og Folkestemme« begge fik deres fulde Ret, saa at man ikke burde ønske större Frihed. Alligevel har han ved sin Digtning, sit stadige Krav om *dansk* Oplysning og sin Virksomhed for Danskheden i Sønderjylland i höjeste Grad medvirket til at skabe politisk Liv i Folket. Det var hans Höjskoletanke, som satte sin første Frugt i Rødding. Da Gennembruddet kom 1848, stillede han sig paa Frihedens Side. *Blicher* sluttede sig til de nye Tanker og søgte ved sine Himmelbjærgsmøder at vække den jydske Bonde. Helt fremgaaede af det nye Røre vare Studenterdigterne *Ploug* og *Hostrup* samt til Dels *Goldschmidt*, der i Korsaren rettede sit skarpe Vid mod Enevælden, men var mindre udpræget national end de to førstnævnte.

Oversigt over Kap. XIX. 1. Statens Omfang 1814. — 2. Styrelsen. Fælles og særligt. Regeringen konservativ. — 3. Bankerotten 1813. Nationalbanken 1818. — 4. Landbrugets og Handelens trykkede Kaar. — 5. Det offenlige Liv vaagner efter 1830. Det nationale og det konstitutionelle Spörgsmaal. — 6. Under Frederik 6 kun svag Opposition. — 7. Under Kristian 8 stærkere. Kongen vaklende: 1839—42 dansk, 1842—46 tysk, 1846—48 dansk.

Den nationale Strid. 8. Arveforholdene. Kongeriget og Slesvig kvindelig Arvefølge, Holsten kun mandlig. Augustenborgerne. — 9. Søn-

derjylland styres paa Tysk. — 10. Sønderjylland nationalt: Syd-, Mellem- og Nordslesvig. — 11. Ridderskabets Opposition i 20'erne. — 12. Lornsen 1830. — 13. Stænderne 1834. Nye slesvigholstenske Institutioner. — 14. Den slesvigholstenske Bevægelse: fyrstelig, aristokratisk, bureaukratisk, liberal. — 15. Danskheden vaagner i Sønderjylland. Paulsen. Sprogreskript 1840. Dannevirke. — 16. Hjort-Lorenzen. Prinsen af Nør 1842 Statholder og General. Sprogstriden i Stænderne. — 17. Skamlingsmøderne. Højskolen i Rødding. — 18. Det aabne Brev 1846. — 19. Prinsen af Nør fratræder. K. Moltke og Scheele.

Den frisindede Bevægelse i Kongeriget. 20. Første Opposition. Trykkefrihedsselskabet. — 21. Kristian 8 nægter en fri Forfatning, men giver andre Reformer. — 22. De Liberale: Lehmann, Tscherning o. a. — 23. Aandeligt Liv blandt Bønderne. — 24. Agitationen paa Sjælland. Bondecirkulæret. Bondevenneselskabet. — 25. Nationalliberalismen. Ejderpolitik. — 26. Skandinavismen. Studentermødet i København 1845. — 27. Litteraturens Forhold til Politikken.

XX. Treaarskrigen 1848—50 og Grundloven 1849.

Neergaard: Under Junigrundloven. — *Thorsøe:* Frederik 7.

Frederik 7 og Martsdagene.

1. **Frederik 7** var ved sin Tronbestigelse 39 Aar gammel. Han havde aldrig givet sig synderlig af med Statssagerne og ofte levet i et spændt Forhold til Hoffet. To Gange havde han været gift, først med Frederik 6's Datter Vilhelmine og dernæst med Prinsesse Mariane af Meklenborg-Strelitz; men begge Ægteskaberne vare blevne opløste paa Grund af Uoverensstemmelse mellem Ægtefællerne. Den største Del af Folket saa hen til ham med Tillid; der fortaltes mange Træk af ham, som tydede paa et dansk og folkeligt Sind. Kristian 8 havde efterladt sig et Udkast til en fri Forfatning. Ved *Forfatningsreskripet af 28 Januar 1848* udstedte Frederik 7 en Kundgörelse herom: Kongeriget og Hertugdömmerne

opfattedes som ligestaaende Dele; i en fælles Stænderforsamling med besluttende Myndighed skulde der sidde lige mange Medlemmer for hver af disse to Halvdele af Monarkiet. — Udkastet vandt hverken Bifald hos Danske, fordi Kongerigets 1300,000 Indbyggere ikke vilde faa mere at sige end Hertugdömmernes 800,000, og fordi de danske Nordslesvigere vilde vedblive at være det tyske Flertal i de slesvigske Stænder voldgivne, eller hos Slesvigholstenerne, der overhovedet ikke vilde have Forfatning sammen med Danmark.

Men medens dette Udkast drøftedes i Pressen herhjemme, forefaldt i Europa store Tildragelser, som fik en afgörende Indflydelse paa vort Lands Udvikling.

2. D. 18 Marts i Rensborg. Da Februarrevolutionen i Paris havde ombyttet Kongedömmet med Republikken, og da i Marts Revolutionsbølgen bredte sig over hele Tyskland, fik ogsaa blandt Slesvigholstenerne de radikale Elementer Mod og trængte de konservative til Side. Den 18 Marts samledes 70 Stænderdeputerede fra Slesvig og Holsten i Rensborg; af de dansksindede Stændermedlemmmer fra Nordslesvig vare kun 2 mødte. *Olshausen* talte for, at Slesvig straks skulde optages i det tyske Forbund; hvis de Danske faldt ind i Slesvig, vilde det være let at drive dem tilbage, thi — skal han have sagt — de var »*et dovent, dvask og usammenhængende Folk*». Forsamlingen vilde dog endnu ikke slutte sig til det aabenlyse Oprør, men vedtog at sende en Deputation til København for at kræve en fælles slesvigholstensk Forfatning og Slesvigs Optagelse i det tyske Forbund. Herimod stemte kun de to tilstedeværende dansksindede; den ene af dem, Hans Krüger fra Bevtoft, tog Ordet paa Dansk for at minde om, at der var et dansk Nordslesvig, som paa ingen Maade vilde gaa op i Tyskland; han opnaaede næppe at blive hørt.

3. D. 20 Marts i København: Kasinomødet. Da Efterretningen om Mødet i Rensborg kom til København d. 20, samledes det liberale Partis ledende Mænd paa »Fædrelandets« Kontor og enedes om at sammenkalde et *Møde i Kasino* samme Aften. Her talte Lehmann, Tscherning, Monrad,

Ploug o. fl. under stormende Tilslutning, og saa godt som enstemmig vedtoges en Resolution, som i korte Træk paaviste de Ønsker, der i Öjeblikket deltes af næsten det hele Folk, og for hvis Virkeliggörelse det udholdt tre Aars Kampe. Dens Indhold var følgende: 1) En slesvigholstensk Forfatning er en Opgivelse af den danske Krones Ret over Slesvig og kan ikke taales. 2) Danmark og Slesvig bør have en fælles, folkelig Forfatning. 3) For sine særlig provinsielle Sager skal Slesvig have en egen Landdag. 4) Kongen bør vælge nye Ministre, der nyde Folkets Tillid. — Efter et begejstret Møde skiltes man under Leveraab for Konge og Fædreland.

4. **D. 21 Marts i København: Folketoget.** Medens dette foregik, var det Ministerium, Frederik 7 havde arvet efter sin Fader, i Færd med at opløses. Om Morgenen den 21 Marts samledes Ministrene paa Kristiansborg. Kongen meddelte dem, at det var nødvendigt, at Ministeriet ændrede sin Politik i den Retning, hele det danske Folk ønskede; kunde Ministrene gaa ind herpaa, var det ham det kæreste, da han helst vilde beholde sin Faders gamle Raadgivere. Da Kongen havde udtalt disse Ord, forlangte de mest fremtrædende Medlemmer af Statsraadet deres Afsked, deriblandt Ørsted og Karl Moltke. — Opad Formiddagen vilde Københavns Borgerrepræsentanter gaa til Kongen og overrække ham en Adresse, som Lehmann havde forfattet. Der samlede sig en mægtig Menneskeskare paa Nytorv for at følge dem. Al Uenighed var glemt over den truende Fare; selv den konservative Magistrat vedtog enstemmig at slutte sig til Toget. Fra Nytorv gik man ned ad Nygade og Vimmelskaftet over Höjbro til Slotspladsen. Kommunalbestyrelsens Medlemmer fik uhindret Foretræde for Kongen, og Hvidt oplæste Adressen, der bad Kongen vælge nye Ministre, »som kunde tilføre Regeringen en energisk Vilje og Nationens Bistand«. Kongens Svar lød: »Det glæder mig at kunne sige Dem, at jeg allerede har forekommet det, hvorom De her bede mig. Det gamle Ministerium er opløst; Ministrene have i Dag tilbageleveret mig deres Fuldmagter. Naar De, mine Herrer, ville have samme

Tillid til Deres Konge, som jeg har til mit Folk, saa vil jeg være Dem en tro Leder til Ære og Frihed«. — Da Hvidt traadte ud af Slotsporten og meddelte Mængden Kongens Beslutning, udbrød den i jublende Hurraraab, og derpaa gik hver rolig til sit.

5. D. 22 Marts i Kobenhavn: Martsministeriet. Det viste sig imidlertid overordenlig vanskeligt at sammensætte en ny Regering, og der førtes i de følgende 24 Timer mange frugtesløse Underhandlinger baade med det gamle og det ny Princips Mænd. Men man kunde hvert Öjeblik vente Rensborg-afsendingenes Komme, og da de ikke maatte finde Staten uden Regering, gik Grev *A. V. Moltke* (Bregentved), som tilhørte de gamle Regeringskredse, ind paa at træde i Spidsen for et Ministerium af afgjort liberal Farve; foruden ham traadte endnu et Par konservative Mænd ind, deriblandt *Bluhme*; sit Præg fik den ny Regering dog ikke af dem, men af de liberale Førere, af hvilke *Monrad* blev Kultusminister, *Tscherning* Krigsminister, *Hvidt* og *Lehmann* Ministre uden Porteføljer. Dette saakaldte »Martsministerium« udnævntes om Formiddagen den 22 Marts. Kongen udtalte, at han fra nu af regnede dem for sine ansvarlige Ministre og sig selv som konstitutionel Konge.

6. Svaret til Slesvigholstenerne d. 24 Marts. Udnævnelsen af Martsministeriet vakte almindelig Glæde i København, hvor man nu stolede paa, at de slesvig-holstenske Krav vilde møde bestemt Afslag. Deputationen fra Rensborg var ankommen om Morgenen d. 22, faa Timer för Ministeriets Dannelse, men maatte vente paa Regeringens Svar et Par Dage, i hvilke den ikke var Genstand for den venligste Medfart af Befolkningen. D. 24 Marts modtog den Regeringens Udtalelse og rejste straks derefter med Dampskib til Kiel, fulgt af störste Delen af de tyske Embedsmænd i København. Det Svar, den havde modtaget, gik i Hovedtrækkene ud paa følgende: 1) Holsten skal faa en selvstændig Forfatning, bygget paa udstrakt Valgret; 2) Slesvig er uopløselig forbundet med Danmark under en fælles fri Forfatning, medens dets Sær-

stilling sikres ved en egen Landdag. — Hermed var Danmark paa en afgörende Maade slaaet ind paa Ejderpolitikken; det kunde forudses, at som Stemningen var blandt Slesvigholstenerne, vilde de opfatte dette som et uigenkaldeligt Brud. Men Slesvigholstenerne havde ikke oppebiet Kongens Svar; Oprøret udbrød, för end Deputationen var vendt tilbage fra København.

7. **D. 23 og 24 Marts i Holsten: Oprøret.** I de samme Dage, hvori disse vigtige Tildragelser foregik i København, herskede der en stærk Ophidselse i Holsten; alle Vegne holdtes der larmende Møder og dannedes Borgervæbninger. Bevægelsen fremskyndedes yderligere ved Budskabet om Revolutionens fuldstændige Sejr i Berlin, hvor Frederik Vilhelm 4 havde udtalt, at han vilde stille sig i Spidsen for Tyskland og dets Folk. Den 23 Marts naaede Efterretningen om Kasinomødet og det store Tog til Kongen over til Kiel; det hed sig, at Ejdermændene nu vare Ministre, og de slesvigholstenske Ledere nølede ikke med at handle. Med *Prinsen af Nør* i Spidsen dannedes en »**provisorisk Regering**«, blandt hvis Medlemmer vare *Beseler*, *Reventlow-Preetz* og efter Deputationens Hjemkomst *Olshausen*. I et Opraab meddelte denne Regering, at Folket i København havde tvunget »vor Hertug« til at indtage en fjendtlig Holdning mod Hertugdömmerne; hans Vilje var altsaa ikke fri, og Landet uden Regering. Tropperne i Kiel sluttede sig straks til Oprøret, og den næste Dag, d. 24 Marts, drog Prinsen af Nør uhindret ind i Fæstningen *Rensborg*, satte sig i Besiddelse af en stor Mængde Ammunition og Krigskassen, som indeholdt flere Millioner. Den kommanderende General havde intet gjort for at sikre sig mod en saadan Overrumpling; den störste Del af Garnisonen sluttede sig til Prinsen, som to Aar tidligere havde været dens Overgeneral og saaledes havde let ved at overbevise Soldaterne om, at han ikke førte dem til Oprør, men til Kamp for deres »ufri Hertug« mod de oprørske Ejderdanske i København.

8. **Oprørets Udbredelse.** I Holsten og Sydslesvig sluttede

den störste Del af Befolkningen sig til Oprørsregeringen; men i Nordslesvig mødte Slesvigholstenerne afgjort Modstand. Her vilde man ikke vide noget af det ny tyske Rige, som skulde gaa til Kongeaaen, men vilde forene sig nöje med Kongerigets Beboere under Friheden. Skönt mange af Embedsmændene gjorde fælles Sag med den provisoriske Regering i Kiel, fandt denne ingen som helst Lydighed i Landet fra Flensborg og nordefter. Alsingernes Harme over Oprøret gav sig saa tydeligt Udtryk, at Hertugens Familie holdt det for raadeligst over Hals og Hoved at flygte fra Augustenborg.

Først d. 26 Marts modtog man Kongens Svar; da var Oprøret i fuld Gang. De to Programmer: Danmark til Ejderen og Slesvigholsten til Kongeaaen maatte nu mødes paa Valpladsen. Slesvig, Stridens Genstand, delte sig ligelig imellem dem.

Krigen 1848-50.

9. Aanden i Danmark 1848. Slag ved Bov. Da Oprøret var en Kendsgerning, var der i Danmark ikke mere Tale om politisk Uenighed. Fra alle Samfundsklasser strömmede Bidrag ind; og da kun Bønderne vare underkastede den tvungne Værnepligt, meldte unge Mænd af de andre Stænder sig i Hundredtal frivillig ved Fanerne. Der gik en Luftning af Enighed og Begejstring hen over Danmark, som greb alle Samfundslag uden Undtagelse, og som Folket hverken för eller siden har oplevet. Ogsaa Broderlandene viste deres Deltagelse; fra Sverige og Norge stillede flere Hundrede frivillige sig i den danske Hærs Rækker. Ny folkelige Sange kom paa alles Læber, først og fremmest »Den tapre Landsoldat«.

Skönt vort Hærvæsen aldeles ikke var forberedt paa Krig, ordnede Tscherning i kort Tid en lille Feltarmé paa 10,000 Mand, som rykkede ind i Sønderjylland, dels fra Nord og dels over Als. Overanføreren var Sønderjyden General *Hedemann*; hans Stabschef var den unge dygtige *Læssøe*; mellem de enkelte Afdelingers Førere var Sønderjyden *Bülow* og Nordmændene *Rye* og *Schleppegrell*. Ved *Bov*, lidt nord for Flens-

borg, stødte Hæren paa Slesvigholstenerne, som efter en kort Kamp bleve slaaede paa Flugt, idet de efterlod et stort Tal Fanger. Gennem Flensborg, hvis Indbyggere modtog de Danske

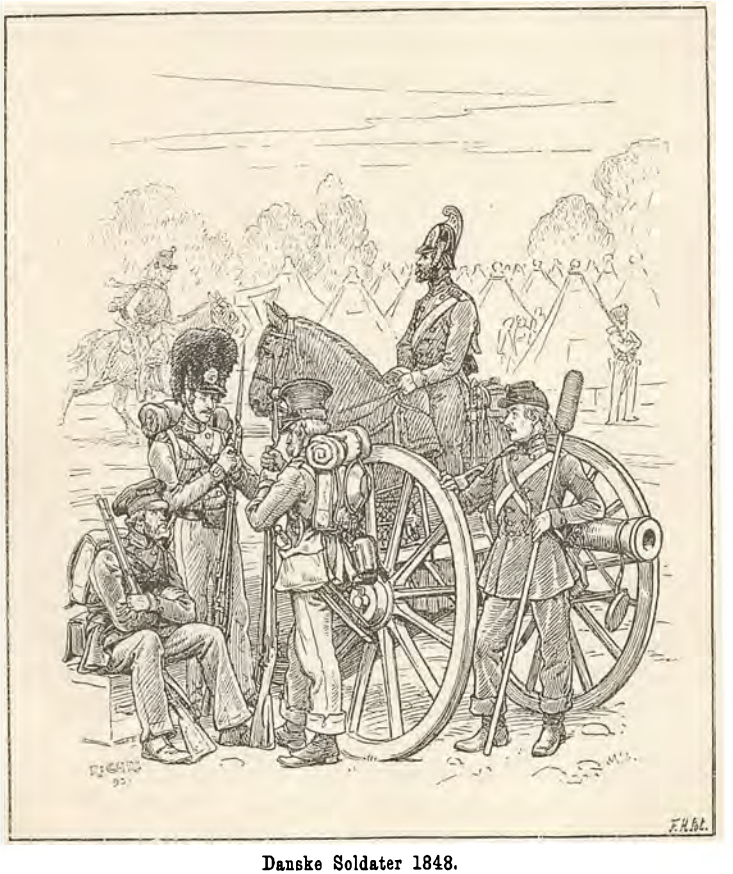

Danske Soldater 1848.

med den mest uskrömtede Glæde, drog Hæren ned til det gamle Dannevirke ved den tysksindede Slesvig By.

10. Krig med Tyskland 1848. At Armeen ikke rykkede længere frem, havde sin Grund i, at Pröjsen nu optraadte til

Slesvigholstenernes Hjælp. Frederik Vilhelm 4 havde besluttet at søge at vinde Folkeyndest i Tyskland ved at optræde som Tyskhedens Forkæmper over for Danmark og sendte de samme Tropper, med hvilke han i Revolutionsdagene havde kæmpet mod Berlinerne, op i Holsten. Andre tyske Stater sluttede sig hertil, og snart stod der i Holsten en tysk Armé paa henved 30,000 Mand under Wrangel. Paaskedag d. 23 April angreb den vor Hær ved Slesvig; Slaget var haardnakket og blodigt, men ved Mørkets Frembrud maatte den lille danske Styrke opgive Kampen og trække sig mod Nord. Paa Tilbagetoget opholdt 2det Jægerkorps ved Oversø den forfølgende Fjende i lang Tid (24 April). Hæren gik tilbage til Als. Her fik den Hvile og betydelige Forstærkninger, medens Pröjserne rykkede et Stykke op i Nörrejylland.

Da Danmark blev overfaldet af den mægtige Nabostat, nølede det ikke med at drage Nytte af sin Overlegenhed til Søs. De fleste nordtyske Havne bleve blokerede, og den tyske Handel led stærkt ved denne Afbrydelse af Skibsfarten. Wrangel vilde til Gengæld udskrive en stor Krigsskat i Jylland, men hindredes heri ved det Tryk, England og Rusland lagde paa Hoffet i Berlin. Det var navnlig Kejser Nikolaj af Rusland, hvem hele den revolutionære Bevægelse var en Modbydelighed, som krævede af Pröjserkongen, at han skulde trække sine Tropper tilbage fra Nörrejylland. Til Støtte for Danmark optraadte ogsaa Kong Oskar af Sverig Norge, som afsendte et Troppekorps til Hjælp ved Nörrejyllands Forsvar; det naaede til Fyen, men da Wrangel allerede havde forladt Jylland, kom det ikke til at deltage i Krigen.

Samtidig med at Wrangel maatte opgive Besættelsen af Nörrejylland, gik den danske Hær fra Als over til Sundved og kastede ved *Nybøl* de tyske Forbundstropper tilbage den 28 Maj. Wrangel søgte den 5 Juni forgæves at drive de Danske ud af Sundved i Træfningen ved *Dybbøl.*

Da Pröjsen følte sig trykket af Blokaden, medens Danmark ikke var i Stand til at drive Fjenderne ud af Sønderjylland, aabnedes der Underhandlinger, som førte til en

Vaabenstilstand i Malmø. Slesvig skulde midlertidig styres af en Regeringskommission, valgt af Pröjsen og Danmark; men denne Regering traadte slet ikke i Virksomhed, da Pröjsen lod Oprørerne raade i Sønderjylland.

11. Novemberministeriet. Martsministeriets Stilling blev Dag for Dag vanskeligere. Dets nærmeste Tilhængere følte sig skuffede over, at det i Stedet for at holde urokkelig fast ved Ejderprogrammet syntes at ville vige tilbage fra, hvad der mentes at være Danmarks uomtvistelige Ret. Bladet »Fædrelandet«, som gjaldt for de liberale Ministres Organ i Pressen, tog til Orde for en Deling af Slesvig som den nærmest liggende Løsning, og flere af Ministrene delte dets Synsmaade. Om Tscherning vidste man, at han saa meget mørkt paa den militære Situation og kun nærede ringe Haab om en sejrrig Udgang. Men enhver Tanke om Opgivelse af en nok saa lille Del af Sønderjylland vakte Harme hos det store Flertal, og paa den anden Side modarbejdedes Ministeriet af de gamle helstatlige Embedsmænd, der saa ned paa disse »Ministre fra Gaden«. Frederik 7 delte Folkets Uvilje mod at opgive noget af Sønderjylland; ved en Mønstring over Hæren paa Leerbæk Mark ved Vejle gjorde han den afsungne Sangs Ord om Delingen til sine, idet han gentog Slutningslinien: »Det skal ej ske, vi sværge her som Mænd«. Da Ministeriet saa sig uden kraftig Støtte fra nogen Side, traadte de 4 liberale Ministre ud (November 1848). I det ny *Novemberministerium* vedblev A. V. Moltke at være Førsteminister; en Mand af den gamle Skole, General *Hansen*, blev Krigsminister; af nationalliberale Mænd optoges kun to: *Madvig* og *Clausen*.

12. Vaabenstilstanden 1848—49. Slesvigholstenerne fik deres Forfatning udarbejdet hurtigere end Kongeriget sin. Allerede i Efteraaret 1848 vedtog en Landsforsamling en *Grundlov for Staten Slesvigholsten*, medens »Danmarks Riges Grundlov« først udkom d. 5 Juni 1849. I Stedet for den provisoriske Regering indsattes et *Statholderskab* af Beseler og Reventlow-Preetz, som derpaa ledede Oprøret i to Aar lige

til dets Undertrykkelse. En pröjsisk General, *Bonin*, overtog Kommandoen over den slesvigholstenske Hær.

Under Vaabentilstanden havde de danske Nordslesvigere ikke blide Kaar; Slesvigholstenerne vare Herrer i Landet og udskrev ekstraordinære Skatter alle Vegne. Da de Danske flere Steder nægtede at udrede disse, kom det ved Brøns til en Kamp mellem Bønderne og de slesvigholstenske Soldater, der kostede Bønderne et ikke ringe Tab døde og saarede. Baade syd og nord for Kongeaaen fandt man denne Tilstand uudholdelig, og det var i fuld Samstemning med Folket, at den danske Regering besluttede at genoptage Krigen efter Stilstandens Udløb. Slesvigholstenerne var ligeledes stemte for at begynde Krigen igen.

Den tyske Hjælpehær, som 1849 sendtes mod Danmark, bestod, ligesom Aaret för, af Mandskab fra Pröjsen og andre tyske Stater. Men i Virkeligheden var Pröjsen utilböjeligt til at fortsætte Kampen for Slesvigholsten. Thi Frederik Vilhelm havde i 1848 med Vaabenmagt slaaet Revolutionen i sit eget Land til Jorden og givet en meget indskrænket Forfatning med Klassevalg; han ønskede nu, at den tyske Revolution alle Vegne maatte faa Ende.

13. Krigen i April—Juni 1849. Den danske Hær, der førtes af Sønderjyden *Krogh* med Læssøe som Stabschef, brød i April frem fra Als og satte sig fast i Sundved. Det havde været Hensigten at drage længere frem; men den tyske Rigshær var allerede rykket saa langt op i Sønderjylland, at Angrebsplanen blev opgivet. Ikke des mindre foretoges den 5 April et Skinangreb fra Søsiden paa *Ekernførde*, hvis Hensigt oprindelig havde været at holde Fjenden i Uvished om det egentlige Hovedangrebspunkt. Men dette Angreb havde et saa ulykkeligt Udfald, at Linieskibet Kristian 8 sprang i Luften og Fregatten Gefion faldt i Fjendens Hænder. Skönt dette Tab ikke havde stor praktisk Betydning, da Flaaden ejede Skibe nok til at spærre de tyske Havne, gjorde det et dybt Indtryk i Danmark, hvor alle havde stolet paa Flaadens Uovervindelighed, medens det vakte en tilsvarende Jubel i

Tyskland. Krigsminister Hansen tog det til Paaskud at fjerne Krogh og Læssøe fra Overkommandoen, der overdroges General *Bülow*. Læssøe, som gjaldt for Hærens største Hærførertalent, blev senere Fører for en Bataillon ved Ryes Brigade. Da Fjenden trængte frem med stor Overmagt, gik de Danske tilbage til Als, som *de Meza* fik det Hverv at forsvare.

Da Bonin gik over Nörrejyllands Grænse, mødte Bülow ham ved *Kolding d. 23 April*, Aarsdagen for Slaget ved Slesvig; Kampen var haard, men Danskerne maatte opgive at standse Fjendens Fremtrængen. Bülow gik tilbage til Fredericia og Fyn, medens Bonin lagde sig uden om Fæstningen. *Rye* trak sig langsomt mod Nord, fulgt af Rigstropperne, som han forstod at holde i Uvished om sin Styrke, saaledes at han fastholdt over 20,000 Mand af den fjendtlige Hær. Til sidst drog han sig ind paa Helgenæs.

14. Slaget ved Fredericia d. 6 Juli 1849. Medens Tyskerne i Sundeved ikke vovede noget Angreb paa Als, gav Slesvig-holstenerne, 15,000 i Tallet, sig til at belejre Fredericia og opkastede adskillige stærke Skanser uden om Byen for at beskyde og indeslutte den fuldstændig. Fæstningen kom efterhaanden i en farlig Stilling; men samtidig havde den fjendtlige Hær delt sig i tre Dele, der vare for langt adskilte til at yde hinanden nogen Hjælp; en Del stod i Sundeved, en Del foran Fredericia og en Del oppe i Nörrejylland overfor Rye. Da trak Bülow i al Stilhed Rye og de Meza til sig med en Del af deres Afdelinger og gjorde om Natten d. 6 Juli med 20,000 Mand et stort Udfald fra Fredericia. Efter en meget haard Kamp bleve alle de fjendtlige Skanser stormede, der blev taget et stort Antal Kanoner og 2000 Fanger, og Belejringshæren var fuldstændig sprængt; men Tabet paa dansk Side var stort; mellem de faldne var den tapre og afholdte General Rye. For Eftertiden sagde Soldaterne om de faldne, at de gik til »Ryes Brigade«.

Sejren ved Fredericia kom for sent til at have nogen Indflydelse paa Felttogets Gang, men dens moralske Betydning var saa meget større. Det danske Folk var fuldt af Beundring

og Taknemlighed mod sine Krigere, og Slesvigholstenerne maatte opgive den Selvfølelse og Sejrsvished, som de hidtil havde været opfyldte af, og tilstaa for sig selv, at hvis det kom til en Styrkeprøve mellem Danmark og dem alene, vilde Nederlaget være sandsynligt. Slesvigholstenernes Følelser for Pröjsen vare i Løbet af det sidste Aar stærkt kølnede, og nu blev Misstemningen end dybere, da man paastod, det var den pröjsiske Generals Ligegyldighed med at ile til Hjælp, der havde været Aarsag til Bonins Nederlag.

15. **Vaabenstilstanden 1849—50.** Faa Dage efter Fredericiaslaget sluttede Danmark og Pröjsen en foreløbig Fred. Sønderjylland skulde styres i Kong Frederiks Navn af en Kommission; Sydslesvig skulde besættes af et pröjsisk Korps, Nordslesvig af et svensk-norsk. Men Slesvigholstenerne nægtede at anerkende Kommissionen, og da de pröjsiske Tropper fandt sig heri, regerede Statholderskabet ikke alene Holsten, men ogsaa Sydslesvig. I *Nordslesvig* følte Befolkningen det som en Befrielse, da de svensk-norske Soldater besatte Flensborg og Landet nord derfor, og her vandt de danske Følelser Dag for Dag større Magt. I *Sydslesvig* voksede Tyskheden i samme Grad, og de hidtil dansktalende Bønder i Nörre-Angel søgte med Vilje at udrydde deres Modersmaal. Disse Forhold, der varede et helt Aar, uddybede Forskellen mellem Nord- og Sydslesvig.

16. **Fred med Pröjsen.** For dem, der med Eftertanke fulgte Udviklingen, blev det klart, at kun en Deling af Slesvig kunde løse Tvisten varigt; i Regeringen søgte Madvig og Clausen paa ny at drage Delingstanken frem, men deres Ord fandt ingen Genklang. Nu var det Mændene fra Kristian 8's Tid, som vare de ledende, og de ønskede hverken at dele Slesvig eller at dele Monarkiet ved Ejderen, men at bevare Helstaten, altsaa at fastholde Holsten. Dertil mente de at kunne faa Østerrigs og Pröjsens Medvirkning. I Tyskland vare de revolutionære Bevægelser nu alle Vegne kuede, kun med Undtagelse af Holsten. De to tyske Stormagter vilde ogsaa have Ende paa Revolutionen der. Derfor opgav Pröjsen

Slesvigholstenernes Sag, sluttede 2 Juli 1850 den endelige *Fred* med Danmark i *Berlin* og trak sine Tropper bort. Hvorledes de to Hertugdömmers Forhold til Danmark for Eftertiden skulde være, skulde nærmere fastsættes ved Overenskomst mellem Danmark og de tyske Stormagter. Herefter udstedte Frederik 7 en Erklæring om, at han selv overtog

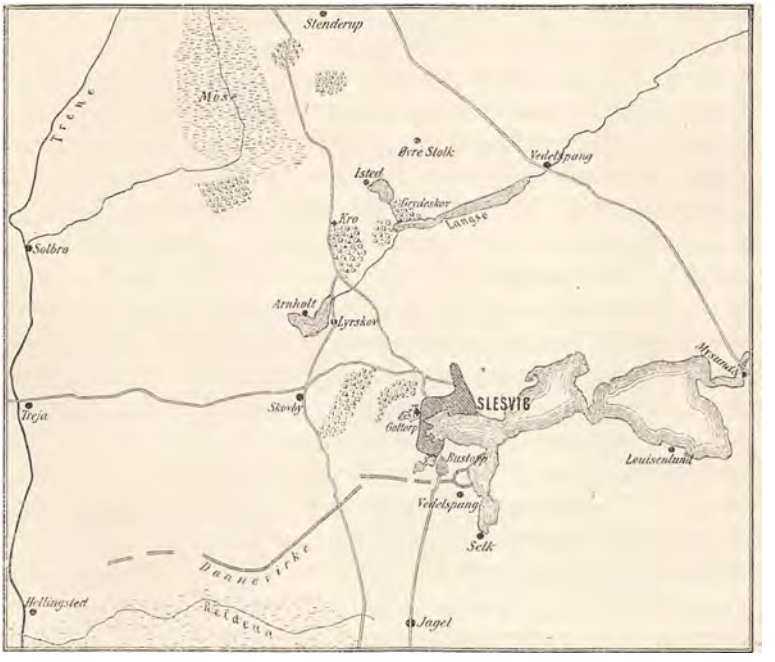

Isted og Dannevirke.

Slesvigs Styrelse, idet han gav det Tilsagn, at Slesvig ikke skulde blive indlemmet (inkorporeret) i Kongeriget. Dermed havde Danmark i Virkeligheden begyndt at fjærne sig fra Ejderprogrammet.

17. Slaget ved Isted d. 25 Juli 1850. Slesvigholstenerne stod altsaa ene, men gjorde sig desuagtet rede til at optage Kampen. Ved energiske Rustninger var deres Hær bragt op

til 30,000 Mand som under Anførsel af General *Willisen* indtog en stærk Stilling ved Isted, en Milsvej nord for Slesvig By. Den danske Hær under *Krogh* talte henved 40,000 Mand; den begyndte sin Indrykning i Sønderjylland i Midten af Juli. Den 24 Juli stødte Hærene sammen, men Hovedslaget stod først den 25. Det danske Centrum rykkede frem vest for Isted Sø, medens venstre Flöj under Schleppegrell skulde storme Passet mellem Isted Sø og Langsø. Men da venstre Flöj allerede var rykket temmelig langt frem, blev den uventet angrebet fra Siden og kom derved i en meget farlig Stilling. Medens *Læssøe* faldt under Angrebet paa Grydeskov, kastede en betydelig Overmagt sig over *Schleppegrell i Øvre Stolk;* han selv faldt, og Slesvigholstenerne syntes at skulle faa Overhaand. Men snart rykkede Reserven frem, og Fjenden maatte atter vige. Baade i Centrum og paa venstre Flöj rykkede de Danske frem til Storm; Willisen maatte opgive Slaget og trække sig tilbage til Rensborg. Dagen efter tog vor Hær Stilling ved Dannevirke, over to Aar efter at den havde maattet forlade det, tvungen af den pröjsiske Overmagt. De faldne fra Istedslaget jordfæstedes paa Flensborg Kirkegaard; flere Aar senere rejstes som Minde over dem Bissens Løve, som 1864 blev ført til Berlin.

18. Mysunde og Frederiksstad. Krigens Ophør. Skönt slaaet, var den slesvigholstenske Hær ikke ukampdygtig, og skærmet af Rensborg Volde og den holstenske Grænse, som vor Hær ifølge Aftalerne med de tyske Magter ikke turde overskride, oprettede den snart Tabene fra Istedslaget. To Gange søgte Willisen at gennembryde den danske Linie; først angreb han ved *Mysunde* uden Held, og i de første Dage af Oktober overdrog han *v. d. Tann* at angribe *Frederiksstad*, men Nordmanden *Helgesen* drev de fjendtlige Stormkolonner tilbage, hver Gang de vovede sig frem.

Da Slesvig saaledes atter var lagt under Kongens Regering, sendte Østerrig og Pröjsen Tropper op i Holsten for at bringe dette Hertugdömme til Underkastelse. Beseler og Reventlow opgav Statholderskabet, Hæren blev hjemsendt, og

en Kommission overtog foreløbig Landets Styrelse i den danske Konges Navn. Ogsaa den danske Hær hjemsendtes nu; overalt modtoges de hjemvendende Soldater med Glæde og Stolthed. Folket havde med Rette Følelsen af, at Hæren havde hævdet dets Ære, og kun de færreste saa klart, at det opnaaede politiske Resultat dog ikke var, hvad man havde drömt om i Marts 1848.

Grundloven.

19. Folkevalg og Kongevalg. I Løbet af Sommeren 1848 udarbejdede Martsministeriet en Valglov til en grundlovgivende Rigsdag. Tre Fjerdedele af denne Rigsdags Medlemmer skulde vælges ved Folkevalg, een Fjerdedel udnævnes af Kongen. *Valgret fik enhver selvstændig 30aarig Mand.* Det var et stort Spring, Ministeriet gjorde ved paa een Gang at gaa over fra Stænderprincippet til den almindelige Valgret; men det var en naturlig Følge af de givne Forhold. I Udlandet gik Strømningen endnu i demokratisk Retning; i vort eget Land var der under den ydre Fare vaagnet en hidtil ukendt Lighedsfølelse. De bedrestillede beundrede Bondens jævne Færd i Freden og Mandighed i Krigen; det syntes Uret, om de, der havde kæmpet ved Slesvig og i Sundved, ikke fik samme borgerlige Ret som deres heldigere stillede Landsmænd. I Öjeblikket böjede næsten alle sig for den almindelige Valgrets Nødvendighed. Derimod var der stor *Uenighed om Kongevalgene. Bondevennerne* og de radikaleste københavnske Ledere »Hippodrommændene« (der holdt deres Møder i Hippodromen, d. e. Folketeatret), vare imod Kongevalgene, medens de *Nationalliberale* mente, det var heldigt, at Kongen havde Adgang til at bøde paa Folkevalgenes Tilfældigheder. Herved skabtes den første dybe Splittelse i det hidtil enige Frihedsparti. Under denne Splid mellem de liberale Partier vovede ogsaa det gamle *konservative* Parti sig frem. Jo fjernere man kom Martsdagenes Begejstring, des mere Tilslutning fandt de Konservative, og da *Valgene* vare afholdte *i September*, og Kongen

havde udnævnt sin Fjerdedel, vare de tre Grupper omtrent lige stærke.

Enkelte Valg havde vakt megen Opsigt, hvor fremragende Frihedsmænd af nationalliberal Farve vare faldne for lidet dygtige Bondevenner, navnlig Valget i *Præstø*, hvor en helt ukendt Væver havde sejret over Professor Clausen. De forsigtigere saa allerede heri et Varsel om, at den almindelige Valgret ikke vilde følge de hidtilværende Ledere saa villigt, som disse havde ventet.

20. Den grundlovgivende Rigsforsamling talte o. 150 Medlemmer, blandt hvilke der fandtes et stort Tal kundskabsrige, aandfulde og höjt ansete Mænd. 1) *Höjre* bestod af det gamle Regeringssystems Mænd som *Ørsted* og *Mynster*. 2) *Centrum*, som udgjordes af de Nationalliberale, var det Parti, som øvede störst Indflydelse. Blandt dets Medlemmer saas *H. N. Clausen* (kongevalgt), *Madvig*, *Schouw*, samt to yngre Jurister, der hidtil ikke havde spillet nogen fremtrædende Rolle, men som fra nu af stod i første Række: *Hall* og *Krieger*. 3) *Venstre* omfattede Bondevennerne, der lededes af *B. Christensen* og *J. A. Hansen*. Da *Tscherning* efter sin Fratrædelse som Minister blev kongevalgt Medlem af Rigsforsamlingen, sluttede han sig nærmest til Venstre. Udenfor Partierne stod *Grundtvig*. — Til Formand valgtes *Schouw*, der snart ved Lune, snart ved Fasthed forstod at faa den store Forsamling, hvis allerfleste Medlemmer vare ukyndige med de parlamentariske Former, til at arbejde med stor Orden og Iver.

21. Grundlovsudkastet. Saasnart Møderne aabnedes, forelagde Ministeriet et meget frisindet »Udkast til en Grundlov for Danmark og Slesvig«, hvis Hovedforfattere vare Monrad og Lehmann. Det foreslog at oprette en Rigsdag, bestaaende af et Folketing og et Landsting, begge udgaaende fra den almindelige Valgret. Udkastet fandt varm Tilslutning hos Venstre og den venstre Flöj af Centrum, men tilfredsstillede ikke de konservative Grupper, som ønskede Formuen og Dannelsen stærkere værnede i Repræsentationen. Da Martsministeriet kort efter ombyttedes med det mere konser-

vative *Novemberministerium* (S. 257), frygtede Udkastets Venner for, at den nye Regering skulde opgive dette; men ogsaa den sluttede sig til det. Forslagets enkelte Bestemmelser bleve derpaa gennemgaaede og drøftede af Forsamlingen. Krieger udtalte sin Betænkelighed ved at vedtage en Grundlov, för end Repræsentanter for det af Fjenden besatte Sønderjylland kunde deltage i dens Drøftelse. Men Flertallet vilde ikke opsætte Arbejdet; thi man frygtede, at den stadig voksende europæiske Reaktion skulde naa til Danmark og hindre enhver folkelig Forfatning, hvis man ikke nyttede Öjeblikket. I de fleste europæiske Lande var nemlig Friheds-røret ved at tabe sig; i Frankrig var Louis Napoleon valgt til Præsident, og i Pröjsen havde Frederik Vilhelm gjort Statskup (S. 258). Ogsaa i Danmark bleve flere og flere bange for den udstrakte Valgret, der vilde lægge saa stor Magt i Bøndernes Haand, og i Rigsforsamlingen stillede de Konservative adskillige Forslag om at forandre Valgrets-bestemmelserne. Men venstre Centrum og Bondevennerne modsatte sig alle disse Forsøg, og efter 8 Maaneders Arbejde vedtoges Udkastet, med Krieger og Hall som Ordførere, i alle vigtige Punkter omtrent som det var forelagt. Derpaa fik det Kongen Underskrift d. 5 Juni.

22. Danmarks Riges Grundlov af 5 Juni 1849, der nu skulde træde i Stedet for Kongeloven som Grundlov for Danmarks Udvikling, fastholdt *Kongelovens Arvefølge* med dens Arvegang baade paa Sværd- og Spindesiden. Kongen beholdt hele den udøvende Magt, men delte den lovgivende med *Rigsdagen*, hvis Samtykke for Fremtiden var nødvendigt til at give Love, paalægge Skatter og udskrive Mandskab. Til *Folketinget* havde hver 30aarig Mand Valgret, som ikke havde modtaget Fattighjælp og som i det hele var hæderlig og selvstændig. Valgret til *Landstinget* havde de samme Vælgere, som Folketinget udgik fra; Forskellen mellem Tingene laa særlig i Valgbarheden. Medens nemlig enhver 25aarig selvhjulpen Mand kunde vælges ind i Folketinget, kunde ingen blive Landstingsmand, naar han ikke havde fyldt 40 Aar og

havde en større aarlig Indtægt. — *Trykkefrihed*, *Trosfrihed* og *Foreningsfrihed* sikredes ved Grundlovsbestemmelser. — Flere Paragraffer foreskrev Grundtrækkene i saadanne Reformer, man maatte lade henstaa til Fremtiden; blandt disse »*Løfteparagraffer*« vare de vigtigste: Den dömmende Magt skal skilles fra den udøvende; Offentlighed og Mundtlighed skal »snarest muligt« indføres ved hele Retsplejen; i Misgerningssager og politiske Sager skulle Nævninger indføres; Folkekirkens Stilling skal ordnes ved Lov, og ved Lov skal det fastsættes, hvorledes de bestaaende Len, Stamhuse og Fideikommisser kunne overgaa til fri Ejendom.

Titelen »Danmarks Riges Grundlov« og en Tillægsparagraf forudsatte, at Grundloven saa snart som muligt skulde udvides til ogsaa at omfatte Sønderjylland, i Overensstemmelse med Martsprogrammet. Men ved Underhandlingerne med de tyske Stormagter maatte Danmark opgive Ejderpolitikken. Deraf blev Følgen, at Junigrundloven aldrig kom til at gælde for hele »Danmarks Rige« til Ejderen, men kun for »Kongeriget Danmark« til Kongeaaen.

Oversigt over Kap. XX. Frederik 7 og Martsdagene. 1. Frederik 7. Januarreskriptet 1848. — 2. D. 18 Marts: de slesvigholstenske Stændermedlemmers Møde i Rensborg. — 3. D. 20 Marts i København: Kasinomødet. — 4. D. 21 Marts i København: Folketoget. — 5. D. 22 Marts i København: Martsministeriet. — 6. Svaret til Slesvigholstenerne d. 24 Marts. — 7. D. 23 og 24 Marts i Holsten: Oprøret. Rensborgs Overrumpling. — 8. Sydslesvig slutter sig til Oprøret, Nordslesvig ikke.

Krigen 1848—50. 9. Aanden i Danmark. Slag ved Bov d. 9 April. — 10. Krig med Tyskland: Slesvig 23 April. Udlandet optræder mod Prøjsen. Kamp i Sundeved. Vaabenstilstand i Malmø. — 11. Tanken om Slesvigs Deling er Konge og Folk lige ukær. Novemberministeriet. — 12. Vaabenstilstanden 1848—49. Slesvigholstensk Grundlov. Statholderskabet. — 13. Krigen April—Juni 1849. Ekernførde. Bülow. Slag ved Kolding. Ryes Tilbagetog. — 14. Slaget ved Fredericia 6 Juli 1849. — 15. Vaabenstilstanden 1849—50: Nordslesvig besat af Svenskere og Nordmænd, Sydslesvig af Prøjsere. — 16. Fred med Prøjsen i Berlin 1850. Kongen lover, at Slesvig ikke skal blive »inkorporeret«. — 17. Slaget ved Isted d. 25 Juli 1850. — 18. Mysunde og Frederiksstad. Oprørets Slutning.

Grundloven. 19. Folkevalg og Kongevalg. Splid mellem Bondevennerne og de Nationalliberale. — 20. Den grundlovgivende Rigsforsamlings Sammensætning. — 21. Drøftelsen af Grundlovsudkastet. — 22. Junigrundloven beholder Kongelovens Arvefølge. Almindelig Valgret baade til Folketing og Landsting. Løfteparagraffer. Den bliver aldrig »Danmarks Riges«, men kun »Kongerigets« Grundlov.

XXI. Danmark 1851—63.

Forholdet mellem Landsdelene.

Marts 1848: Ejderpolitik. — Januar 1852: Helstatspolitik. — 1855 til 63: Helstatspolitik, der efterhaanden bliver til Ejderpolitik.

1. Den politiske Stilling ved Krigens Ophør. *Slesvig* stod under Kongen, som til dets Styrer havde indsat *Tillisch*. Denne bragte hurtig Orden i Hertugdömmet. Mange oprørsksindede Embedsmænd afløstes af dansksindede, og i Mellemslesvig ophørte Tysk at være eneraadende i Styrelsen, Kirken og Skolen (»Sprogreskripterne« S. 275). *Holsten* stod i Formen under Kongen, men var besat af Østerrigere og Pröjsere. I *Kongeriget* gjaldt den demokratiske Junigrundlov. Her var Kongens Magt indskrænket, medens den i begge Hertugdömmerne maatte opfattes som enevældig.

Denne Ordning kunde kun være rent foreløbig, og den danske Regering maatte stræbe efter en klar og endelig Opgörelse. Men Ejderpolitikken var under de daværende Forhold en Umulighed. *Rusland*, der af alle Magter havde ydet Frederik 7 den bedste Støtte, havde særlig Interesse af, at Holsten blev ved Danmark, for at Kiel ikke skulde blive Hjemsted for en tysk Flaade. Kejser *Nikolaj* afskyede alle demokratiske Rørelser; i hans Öjne vare Slesvigholstenerne kun Oprørere mod deres af Gud indsatte Herre; men han dömte ikke stort mildere om de danske Nationalliberale og

vilde ikke se Junigrundloven udvidet til Ejderen. *Østerrig* og *Prøjsen* vilde vel have den tyske Revolution knust paa alle Punkter; men de kunde ikke i den Grad gaa imod det tyske Folks Ønsker, at de fandt sig i et Ejder-Danmark.

Det var derfor en Helstatsordning, som syntes lettest at opnaa. Frederik 7 personlig vilde helst bevare hele det Monarki, han havde taget i Arv, og i Ministeriet havde Helstatsmændene Overvægten. Der blev da mellem Danmark og de tyske Magter truffet en Række *Aftaler (1851)* om den danske Stats fremtidige Ordning: Hovedpunktet heri var, at Slesvig ikke maatte knyttes nærmere til Kongeriget, end ogsaa Holsten blev. Under disse Underhandlinger, hvor Danmark Skridt for Skridt havde opgivet Martsprogrammet, traadte de mere nationale Ministre ud af Regeringen, ikke alene Madvig og Clausen, men ogsaa A. V. Moltke og Tillisch.

2. Bluhme. Januarkundgörelsen 1852. Fra Januar 1852 bestod Regeringen udelukkende af Helstatsmænd. De ledende Ministre vare: *Bluhme* Førsteminister, *Sponneck* Finansminister og *Karl Moltke* Minister for Slesvig. Straks efter sin Udnævnelse udstedte dette Ministerium *Kundgörelsen af 28 Januar 1852*, hvori det fremsatte Grundtrækkene af Statens nye Ordning. Det fremgik heraf, at af Martsprogrammet var Halvdelen opnaaet, Halvdelen opgivet: 1) Alt politisk Fællesskab mellem Slesvig og Holsten var udelukket; i Stedet for det tyske Kancelli traadte to særlige Ministerier, et for hvert af Hertugdömmerne. 2) Men Slesvig skulde ikke forenes nærmere med Kongeriget. Der skulde oprettes en slesvigsk og en holstensk Stænderforsamling med besluttende Myndighed.

Efter dette Regeringsprogram maatte fire Spörgsmaal løses, för Ordningen kunde siges at være gennemført. 1) Tronfølgen efter den barnløse Konge maatte fastslaas. 2) Slesvig og Holsten maatte have Forfatningslove for deres særlige Anliggender. 3) Der maatte skabes en Forfatning for alle Landsdelenes fælles Sager. Men dette sidste krævede, 4) at Junigrundloven indskrænkedes til at gælde for Kongerigets særlige Anliggender. Altsaa skulde det danske Folk for Hel-

statens Skyld opgive en stor Del af sin nyvundne politiske Myndighed. Dette var Folket meget ukært og affødte stærke indre Kampe. Udlandet var derimod tilfreds med Kundgörelsen; Østerrigerne römmede Holsten og overgav det til Kongen.

3. Tronfølgeloven. Imidlertid var der i London ført Underhandlinger om Arvefølgen. Efter at alle, som kunde have noget Arvekrav, havde givet deres Samtykke, enedes de 5 Stormagter, Sverige-Norge og Danmark om at fastslaa *den danske Stats Integritet* (Udelelighed). Hvis Frederik 3's Mandsstamme uddøde, skulde hele Monarkiet gaa i Arv til Prins Kristian af Glyksborg og hans mandlige Arvinger i Ægteskabet med Louise af Hessen (Kristian 8's Søsterdatter). Hertugen af Augustenborg modtog en stor Afstaaelsessum for sine Godser og lovede til Gengæld at godkende den Ordning af Arvespörgsmaalet, som Frederik 7 traf.

Derefter forelagde Bluhme den danske Rigsdag et Forslag, hvorefter Arveretten overdroges *Prins Kristian* og *dennes Mandslinie*. Alle danske Partier vare enige om at ønske Prins Kristian til Tronfølger; men det Punkt, at kun Mandslinien efter ham skulde have Arveret, mødte stærk Modstand hos de Nationalliberale, der ikke vilde have Kongelovens Arvefølge forandret. De Nationalliberales Standpunkt forsvaredes med stor Lærdom af Gehejmearkivar *Wegener*, der paapegede, at Kongelovens Arveregler vare det sikreste Baand mellem Kongeriget og Sønderjylland. Bondevennerne støttede derimod Ministeriet, fordi det mente, at det overfor Udlandet var aldeles nødvendigt at vedtage London-Kongressens Aftaler uforandrede, og efter to Opløsninger af Rigsdagen maatte de Nationalliberale give efter og samtykke i Tronfølgeloven.

4. Forfatningslove for Hertugdömmerne. Som Enevoldsherre i Slesvig og Holsten udstedte Kongen dernæst to Forfatningslove for disse Lande. Hvert af dem fik en Stænderforsamling, sammensat omtrent som för 1848, men med en vis, temmelig indskrænket Ret til at beslutte over vedkommende Landsdels særlige Sager. Da Godsejerne fik overvejende Indflydelse paa Valgene, var det givet, at Flertallet i

Slesvigs Stænder vilde blive tysk. Herved havde Regeringen selv paa ny skabt Institutioner, der syntes at stille Slesvig og Holsten sammen, i Modsætning til den demokratiske Forfatning i Kongeriget.

5. **Orsteds Forsog paa en Fællesforfatning.** Imidlertid var *A. S. Ørsted* indtraadt i Regeringen som Førsteminister. Han havde i 1849 stemt imod Grundloven og ønskede at faa den nyvundne Frihed stækket saa meget som muligt. Det var hans Tanke, at Kongen skulde give Monarkiet en Fællesforfatning i Kraft af sin Enevoldsmagt. Men først maatte Rigsdagen give sit Minde til, at Grundloven indskrænkedes til de særlige Sager; og da Ørsted i sit Forslag om Grundlovsindskrænkningen gik langt videre, end det var nødvendigt for Fællesforfatningens Skyld, idet han endog søgte at rokke ved Bestemmelserne om Valgretten og Valgbarheden, fik han næsten hele Rigsdagen imod sig. De Nationalliberale og den störste Del af Bondevennerne forenede sig til Værn for Grundloven. *Monrad* og *J. A. Hansen* angreb Ministeriet lige stærkt, og kun *Tscherning* søgte at mægle. Ørsted gik da skarpt til Værks, han afskedigede mange oppositionelle Embedsmænd (Monrad, Hall, Andræ osv.), og uden at have faaet Rigsdagens Samtykke til Grundlovsindskrænkningen udstedte han *d. 26 Juli 1854 en Fœllesforfatning*: for Monarkiets fælles Sager skulde der oprettes et *Rigsraad* af 20 kongevalgte Medlemmer + 30 valgte af Rigsdagen og Hertugdömmernes Stænder. Dette Rigsraads Myndighed skulde være meget ringe.

Men da var den europæiske Stilling, som hidtil havde været gunstig for den hjemlige Reaktion, i Færd med at vende sig. Rusland, Reaktionens Hovedmagt, var kommet i Krig med England og Frankrig, hvis Flaader beherskede Østersøen (*Krimkrigen*). De Liberale stolede paa, at Vestmagternes Sejr vilde gavne Frihedsudviklingen i hele Europa, og bleve derved modigere i deres Angreb paa Regeringen. Striden mellem Ørsted og Rigsdagen blev Dag for Dag skarpere; til sidst opløstes Folketinget, men Oppositionen sejrede i næsten alle Kredse. Da lykkedes det Holsteneren *Scheele*

(S. 241), som var Kongens personlige Ven, at faa denne overtalt til at give efter, og i Dec. 1854 maatte Ministeriet Ørsted gaa af.

6. **Fællesforfatningen 1855.** *Scheele* fik det Hverv at danne et nyt Ministerium, og han optog deri nogle af Oppositionens Førere, navnlig *Hall* (Kultusminister) og *Andræ* (Finansminister). Saaledes fik de Nationalliberale atter Indflydelse paa Regeringen, men under helt andre Vilkaar end i Marts 1848. Den Gang havde Regeringen kunnet stille sig paa det rene Ejderprogram; nu maatte den derimod gaa ud fra Helstatspolitikken som det givne. Derfor erklærede det nye Ministerium, at det fuldt ud sluttede sig til Kundgörelsen af 28 Jan. 1852. Det eneste, der stod i dets Magt, var at ombytte den halvt enevældige Ordning af Helstaten, som Ørsted havde tænkt sig, med en konstitutionel Helstat. Det beholdt det Rigsraad, Ørsted havde villet oprette, men föjede dertil 30 Medlemmer, som fremgik af Befolkningens Valg efter en höj Valgcensus*). Det saaledes omdannede Rigsraad fik besluttende Myndighed over alle Fællessager. Da disse Bestemmelser vare meddelte Rigsdagen, gav den sit Samtykke til, at Junigrundloven indskrænkedes til de Statssager, som kun vedkom Kongeriget, og først derefter udstedte Kongen *Fællesforfatningen den 2 Okt. 1855.*

Hermed mente Regeringen at have fuldbragt den Statsordning, som Aftalerne af 1851 havde nødvendiggjort. Nu skulde det prøves, om den kunde faa Varighed.

7. **Fællesforfatningen sprænges.** Den nye Fællesforfatning mødte straks *Indsigelse fra de holstenske Stænder*, som

*) I Valget af disse 30 kunde ingen deltage, som ikke havde en Indtægt af 2400 Kr. Landet blev inddelt i större Kredse, som hver valgte et vist Tal Rigsraader; for at sikre Mindretallet i den enkelte Kreds Valget af saa mange, som svarede til dets Styrke, havde *Andræ* udtænkt en egen Valgmaade efter *Forholdstal*, som endnu bruges ved Landstingsvalgene og ved Nedsættelse af Udvalg paa Rigsdagen. Forholdstalsvalgmaaden har saaledes herhjemme været brugt siden 1855, flere Aar, för en engelsk Videnskabsmand udfandt et lignende Valgsystem.

paastod, at den ikke var lovlig, fordi den ikke havde været dem forelagt. Da Rigsraadet derefter sammentraadte, viste det sig snart umuligt at komme til nogen virkelig Forhandling. De danske og de tyske Medlemmer stod helt uden Forstaaelse af hinandens Standpunkter, og en af de tyske Rigsraader udbrød i Følelsen af det haabløse ved Forhandlingerne: »Vi sidde jo her og blive helt stupide.« Efter nogen Tids Forløb erklærede det tysksindede Mindretal, som bestod af Holstenerne og et Par Sydslesvigere, at de ikke mere vilde deltage i Rigsraadets Forhandlinger.

Denne Holstenernes Modstand mod Fællesforfatningen fik Medhold hos *Regeringerne i Berlin og Wien*, som paa ny begyndte at blande sig i det danske Monarkis indre Ordning. Fra de tyske Stormagter indløb jævnlig diplomatiske Noter, som støttede Holstenernes Krav, og som fra dansk Side besvaredes med en langsom Given efter i alt, hvad der vedrørte Holsten. Medens Aarene 1850—55 var gaaede hen med Forsøg paa at ordne Monarkiets Forhold i Overensstemmelse med Prøjsen og Østerrig, blev det nu efterhaanden öjensynligt, at denne Overensstemmelse ikke var til at opnaa. Til Gengæld tog den nationale Stemning i Danmark et nyt Opsving, og Samfølelsen mellem de nordiske Folk syntes ligeledes at vokse. Derfor begyndte Regeringen saa smaat at styre henimod den oprindelige nationalliberale Politik. Kun Scheele modvirkede dette; men da Kong Oskar 1856 tilbød Frederik 7 et Forsvarsforbund, og Scheele havde faaet Kongen til at afslaa det uden at raadføre sig med de øvrige Ministre, nægtede disse at arbejde sammen med ham mere, og Scheele maatte gaa af. Med hans Fald var det forbi med den holstenske Indflydelse i Regeringen, som havde faaet endnu klarere national Farve ved *Kriegers* Indtræden; *Hall* blev Førsteminister og vedblev med en kort Afbrydelse at lede vor Politik indtil Frederik 7's Død. Forholdet til Holstenerne og de tyske Stormagter blev stadig mere spændt, og da disse truede med Indrykning i Holsten, gik Hall ind paa at *ophæve Fællesforfatningen for Holstens* (og Lauenborgs) *Vedkommende*

1858; Andræ, som var Modstander af denne Eftergivenhed, traadte ud af Ministeriet.

8. Halls Politik. Fællesforfatningen omfattede nu kun Danmark og Slesvig. De tyske Stormagter havde altsaa ved deres Indblanding kun opnaaet at drive Danmark tilbage henimod Ejderpolitikken. De erklærede da ogsaa, at Fællesforfatningen ikke længer kunde have nogen Gyldighed for Slesvig, der jo ikke maatte være knyttet nærmere til Kongeriget, end Holsten var, og Notevekslingen vedblev. Det blev Aar for Aar tydeligere, at Spørgsmaalet næppe vilde blive løst uden en Krig. Fra Pröjsens Side faldt der Antydninger om, at den bedste Løsning var en Deling af Slesvig, men det kom aldrig til nogen virkelig Underhandling derom. Stemningen i Danmark var i det hele tillidsfuld; man ansaa Tyskland for temmelig magtløst, delt som det var mellem to rivaliserende Stormagter og en Mængde Smaafyrster, og den tyske Enhedsbevægelse troede man afkræftet for lange Tider efter dens forsmædelige Skibbrud i 1848 og 49. Medens Hall søgte at forhale et Brud ved forsigtige Underhandlinger, vare de fleste Nationalliberale og endnu mere Bondevennernes Flertal ivrige for, at Danmark klart skulde genoptage »det store Konge- og Folkeprogram fra Marts 1848.« B. Christensen og J. A. Hansen bad Kongen vælge en Regering, der vilde vedkende sig »Ejderen som Rigsgrænse, Junigrundloven som Rigsbanner og de nordiske Broderfolk som Forbundsfæller«. Forholdene i Europa syntes at fremme en national Løsning, da Napoleon 3 optraadte som den nationale Friheds Talsmand og 1859 hjalp Italienerne til at overvinde Østerrig og grunde en Enhedsstat.

Hall.

Overfor Sverig-Norge var der atter sket en Tilnærmelse; det Venskab, som forbandt mange i de tre Folk, strakte sig ogsaa til Kongerne; den nye Konge i Sverige og Norge, Karl 15, og Frederik 7 stod i et nöje personligt Forhold. I Tillid til Sympatien i Vesteuropa og den nordiske Enhedsfølelse frygtede man ikke Afgörelsen. Ministeriet styrkedes ved Optagelsen af to Martsministre, først *Monrad* og senere *Lehmann*.

Da Stemningen i Danmark blev mere og mere begejstret for en Genoptagelse af Martsdagenes Program, søgte Hall at finde en Ordning, som kunde stille Modsætningen mellem Holsten og Sønderjylland klart frem, uden at det dog kunde siges, at Sønderjylland blev indlemmet i Kongeriget. I Aaret 1863 foretog han de afgörende Skridt henimod dette Maal. I *Marts 1863* erklærede den danske Regering, at den havde til Hensigt at give *en særlig Forfatning for Holsten og Lauenborg* med udstrakt Myndighed, en egen Hær og en egen Regering. De tyske Stormagters Indsigelse herimod lod ikke vente paa sig, og kort efter sprængtes ogsaa den slesvigske Stænderforsamling ved, at Flertallet nedlagde sine Mandater.

9. Novemberforfatningen 1863. Da Sønderjylland saaledes stod uden lovlig Repræsentation, greb Regeringen Öjeblikket til at forelægge Rigsraadet et Forslag til Grundlov for Kongerigets og Hertugdömmet Slesvigs fælles Anliggender. Ifølge dette Forslag vilde Rigsraadet komme til at bestaa af et Folketing og et Landsting, saaledes sammensatte, at hvis man med Tiden skulde foretrække det, kunde de sønderjydske Medlemmer af Rigsraadet udgöre en særlig Landdag for Hertugdömmets provinsielle Sager, medens de kongerigske Medlemmer paa samme Maade kunde danne den særlige Rigsdag. Folketinget i det nye Rigsraad skulde sammensættes efter de samme Grundsætninger som den kongerigske Rigsdags Folketing, men paa Landstingsvalgene vilde de formuende Samfundsklasser faa den afgörende Indflydelse. Det nationalliberale Parti støttede med Varme dette Forslag; Angrebene derpaa kom dels fra Helstatsmændene, som frygtede for, at Udlandet heri vilde se Slesvigs Inkorporation, og at Krigen

vilde blive den uundgaaelige Følge, dels fra Venstre, som i det foreslaaede Landsting anede en stadig Fare for den demokratiske Lighed. Ved Afstemningen sejrede imidlertid Ministeriet, og Forfatningen var færdig til at modtage Kongens Underskrift, da Efterretningen kom om Frederik 7's uventede Død 15 Novbr. 1863. Det blev Kristian 9's første vigtige Regeringshandling at stadfæste denne saakaldte »**Novemberforfatning**« **d. 18. November 1863.**

10. Sønderjylland 1850—64. De Sprogreskripter, Tillisch havde indført straks efter Oprørets Undertvingelse, havde Karl Moltke fastholdt, da han 1852 blev Minister for Slesvig. Hovedpunkterne vare: (se Kortet S. 241).

1) Nordslesvig (til Flensborg Fjord) fik dansk Sprog i Styrelsen, Kirken og Skolen.

2) Sydslesvig fik udelukkende tysk Sprog i alle Forhold.

3) Mellemslesvig (undtagen den sydligste Strimmel af Angel) blev betegnet som *det blandede Distrikt.* Her havde Folkesproget ved 1800 været Dansk; ved 1850 taltes i det meste af Angel baade Plattysk og Dansk, men Plattysk vandt mere og mere Overhaand; i Hedeegnene vest for Angel taltes Dansk. Dette Distrikt var altsaa, hvad Folkesproget vedrører, virkelig »blandet«: Dansk var der ingenlunde et fremmed eller uddødt Sprog. Men af Sindelag var Befolkningen overvejende tysk. Her blev nu Kirkesproget afvekslende dansk og tysk, Skolesproget blev dansk (med nogle Timers Undervisning i Tysk); for Retten kunde den anklagede selv vælge Forhandlingssproget. I Angel vakte denne Ordning megen Forbitrelse, og det blev i Befolkningens Öjne en Æressag ikke mere at tale det danske Modersmaal. Medens Skolen søgte at drage det frem, blev det forfulgt i Hjemmene, og i Tyskland rejstes en hæftig Agitation mod de danske Sprogreskripter. — Lige omvendt gik det i *Flensborg,* som trods sit tyske Folkesprog var overvejende dansksindet, og hvis Borgere ad frivillig Vej arbejdede for at fremme det danske Sprog gennem en fri dansk Menighed og frie danske Skoler.

Stænderforsamlingen fik sit Sæde i Flensborg. Karl Moltke havde troet, at Godsejerne vilde føre en konservativ og kongetro Politik, og derfor givet dem Overvægten ved Valgene; men de skuffede hans Tro og optraadte altid i slesvigholstensk Aand. Da den jævne Befolkning kun havde ringe Indflydelse ved Stændervalgene, var Flertallet altid tysk, hvilket blev os til Skade overfor Udlandet. Dog arbejdede det danske Mindretal, ledet af Laurids Skau og Hans Krüger, sig stadig længere frem, og efter de sidste Valg under Fre-

derik 7 var det nær ved at naa samme Styrke som det tyske Parti. Da var det, at Tyskerne, i Frygt for at tabe deres Flertal, sprængte Stænderforsamlingen 1863.

Kongerigets indre Forhold.

11. Stemningen overfor den almindelige Valgret. För 1848 havde Bønderne staaet som en lavere Samfundsklasse i Sammenligning med Folk »udenfor Bondestanden«. Da imidlertid Grundloven havde givet den almindelige Valgret med dens Bondeflertal Magt over begge Rigsdagens Ting, og da det viste sig, at Hovedmassen af Bønderne ikke fulgte de Nationalliberale, men Bondevennerne, bleve mange Mænd i Købstæderne og i de dannede Klasser bange for, at Grundloven skulde medføre et rent Bondeherredømme. De nationalliberale Ledere begyndte at tænke paa, om det ikke var muligt at begrænse *den almindelige Valgrets* Magt til Folketinget og at lægge Valgene til Landstinget i Hænderne paa de mere velstaaende Samfundsklasser (»*privilegeret Valgret*«). De gamle Helstatsmænd vilde helst helt bort fra Grundloven.

12. Partiernes Holdning under Bluhme og Örsted. I Helstatsministeriernes Tid 1852—54 indtog de *Nationalliberale* en skarp oppositionel Holdning, men svækkede sig selv ved Modstanden mod Tronfølgeloven; thi Folk kunde i Almindelighed ikke forstaa, at det havde nogen Betydning, om den kvindelige Arvefølge ophævedes eller ej. *Bondevennerne* gik i denne Sag med Regeringen; thi de frygtede for, at Kongen skulde lade sig paavirke af den Reaktion, som fra alle Sider hævede Hovedet, og at han, som de fleste samtidige Fyrster havde gjort, skulde tage den Frihed tilbage, han selv havde givet. Derfor vilde de undgaa ethvert Brud, der kunde give Regeringen Paaskud til at erklære Grundloven for ubrugelig. Hovedmanden for Venstres forsigtige Taktik var Tscherning.

Kort i Forvejen havde Frederik 7 ægtet en Kvinde af ringe Stand, hvem han gav Titelen *Grevinde Danner*. Baade de gamle Hofkredse og de Nationalliberale havde misbilliget dette Skridt og viste Grevinden megen Kulde og Uvenlighed, medens Venstres Førere traadte i venskabelig Forbindelse

med hende for at benytte hendes Indflydelse paa Kongen til at holde ham fast ved Friheden.

Da Ørsted blev Førsteminister og tydeligt viste, at han ønskede at lamslaa Grundloven, forlod störste Delen af Venstre Tschernings Ledelse og sluttede sig, med B. Christensen og J. A. Hansen i Spidsen, sammen med de Nationalliberale til Kamp mod Ministeriet. Følgen heraf var, at Kongen, paavirket af Grevinde Danner og Scheele, lod Ørsted falde og atter optog liberale Mænd (Hall, Andræ) i Regeringen (S. 271).

13. Den indskrænkede Grundlov 1855. Hall og Andræ gennemførte den Grundlovsindskrænkning, der gik forud for Fællesforfatningens Udstedelse. Herved opgav Rigsdagen sin Indflydelse paa alle Fællessager, navnlig paa den störste af alle Udgiftsposter, Militærvæsenet, som saaledes unddroges den »almindelige« Valgret og henlagdes under den »privilegerede« Valgret, der gjaldt til Rigsraadet (S. 271). Det udtaltes fra Rigsdagens Side, at Indskrænkningen kun gjaldt, saa længe Fællesforfatningen var i anerkendt Virksomhed; men der blev ikke af Regeringen givet bindende Tilsagn herom.

14. Partiernes Holdning 1855—63. I de følgende Aar var det *Venstres* höjeste Ønske at faa *Junigrundloven* igen i dens fulde Omfang; derfor ivrede B. Christensen og J. A. Hansen for en Genoptagelse af Martsprogrammet saaledes, at Slesvig kom ind under Junigrundloven. De *Nationalliberale* vilde ogsaa have Ejderpolitik, men ikke under Junigrundloven. Det var disse sidste, som satte deres Vilje igennem ved *Novemberforfatningen 1863*; det Rigsraad, som skulde styre Fællessagerne, fik et Folketing udgaaet fra den almindelige Valgret, men et Landsting udgaaet fra den privilegerede.

Ejderpolitikken havde saaledes i de sidste Aar før 1864 haft Tilslutning hos begge de store Partier. Kun *Tschernings* lille Gruppe af Bondevenner og de egentlig *Konservative* havde advaret imod den. Disse sidste fandtes især blandt Godsejerne, men havde kun faa Talsmænd paa Rigsdagen og deltog kun lidt i det offentlige Liv. Først efter 1864 træde de frem som et af Landets ledende Partier.

15. Reformer. Almindelig Værnepligt. Frederik 7's Tid var, set under eet, en udpræget Reformtid, i hvilken meget af Fortidens Ulighed og Ufrihed blev fjernet.

Værnepligten havde indtil 1848 udelukkende hvilet paa Bønderne; alle Byboer og alle »udenfor Bondestanden« vare helt fritagne for Krigstjeneste. Men den Følelse af fælles Pligt mod Fædrelandet, som 1848 greb hele Folket, gjorde det umuligt, at denne Uretfærdighed kunde vedblive at bestaa. *Tscherning* indførte som Krigsminister *almindelig Værnepligt* ved en kongelig Forordning, og 1849 gjorde Rigsforsamlingen dette til Lov. Fra nu af vare alle Samfundsklasser Værnepligten underkastede, dog med den Lettelse for de velstillede, at den udskrevne havde Lov til at stille en anden for sig (Stillingsvæsnet afskaffedes 1868).

16. Landboreformer. England havde 1846 ophævet den store Korntold, som för havde hæmmet Indførselen fra Fastlandet, og aabnede derved vort Landbrug et fast Marked. Det økonomiske Opsving i vor Landbostand, som blev Følgen heraf, fremmedes end mere ved hjemlige Reformer. Landbolovgivningen under Frederik 7 var i Virkeligheden kun en Genoptagelse og Fortsættelse af Reventlows og Colbjörnsens Reformer. *Hoveriet*, som bestod endnu adskillige Steder, blev under Frederik 7 næsten fuldstændig ophævet, og af *Fæstegodset* gik mange Tusinde Tønder Hartkorn i samme Tidsrum over til Selvejendom. Bondevennerne stræbte at gennemføre en Lov om tvungen Ophævelse af Fæsteforholdet, men fra Godsejernes Side gjordes der stærk Modstand herimod, da de ansaa dette for et uretfærdigt Indgreb i deres Ejendomsret. En saadan »Tvangslov« udkom da heller ikke; derimod vedtoges flere Love, som fremmede den frivillige Afløsning af Fæstevæsenet, og det med saa god Virkning, at Fæstegodset under Frederik 7 sank fra $^1/_3$ til $^1/_6$ af alt Kongerigets Hartkorn.

17. Handel. Næringsloven 1857. Handelen frigjorde sig fra Hamborgs Enevælde, især ved, at Handelen paa *England* voksede. Samkvemmet og Forbindelsen lettedes ved Bygning

af *Jærnveje* over Sjælland og Fyn og Hovedbanerne i Jylland, ved Anlæg af *Telegraflinier*, ved Indførelse af *Frimærker* osv. Hele den gamle Lavstvang ophævedes. Grundloven havde herom fastsat: »Alle Indskrænkninger i den frie og lige Adgang til Erhverv, som ikke ere begrundede i det almene Vel, skulle hæves ved Lov«. I Tilslutning hertil gennemførte *Krieger Næringsloven 1857*. Handels- og Haandværkslavenes Eneret til at drive de forskellige Næringsveje, de tvungne Svendeprøver og Købstædernes Monopol paa Handel og Haandværk ophævedes, og det blev med ubetydelige Indskrænkninger tilladt enhver at drive, hvilken Næringsvej han fandt for godt, og paa hvad Sted han vilde. Denne Lov virkede kraftigt til at skabe forøget Arbejdslyst, men blev trykkende for de mindre Købstæder og for mange Smaahaandværkere, som daarligt kunde udholde den store Konkurrence.

18. **Finanserne**. Af allerstörste Betydning baade for Danmarks udenrigske Stilling og for dets Pengevæsen var Spørgsmaalet om *Sundtolden*, der i Aarhundreder havde været en af Regeringens störste Indtægtskilder. Denne Afgift var meget ilde lidt af alle søfarende Nationer, og stundom truedes der med, at man ikke længer vilde finde sig i at betale den. Det var derfor et stort Held for Danmark, da det *1857* lykkedes den behændige og dygtige Bluhme at formaa Sømagterne til en Gang for alle at udrede en Sum af over 60 Mill. Kroner til Afløsning af Sundtolden. Skönt Treaarskrigen havde kostet mange Penge, kom Finanserne i god Orden, og man kunde hvert Aar afbetale en Del af Statsgælden.

19. **Reformer, der tilsigte aandelig Frihed**. Grundloven bød: »Enhver er berettiget til ved Trykken at offenliggöre sine Tanker, dog under Ansvar for Domstolene. Censur og andre forebyggende Forholdsregler kunne ingen Sinde paa ny indføres.« Under den saaledes genindførte *Trykkefrihed* fik Dagspressen en Betydning som aldrig för, og der stiftedes mange nye Blade, saaledes Dagbladet, udgivet af Bille, der blev de Nationalliberales mest udbredte Organ. Ligeledes havde Grundloven indført *Trosfrihed*. For at göre denne til

Virkelighed vedtog Rigsdagen Love om *borgerlig Vielse* i saadanne Tilfælde, hvor Ægtefællerne intet anerkendt Trossamfund tilhøre, eller ikke tilhøre det samme, om *Sognebaandets Løsning*, hvorved enhver fik Lov til at slutte sig til et andet Sogns Præst, naar han foretrak denne, og om *Ophævelse af den tvungne Barnedaab*. Det var navnlig Grundtvig og hans Tilhængere, som virkede for den aandelige Frihed.

Stillingen ved Frederik 7's Død.

20. Kongens Død d. 15. Nov. 1863. Frederik 7's Død kom uventet. Han var kun 55 Aar, og i det hele var hans Helbred godt. Indtil faa Dage för sin Død færdedes han rundt i Sønderjylland, deltog, som det var hans Lyst, i den arkæologiske Undersøgelse af Nydam Mose, foretog en Rejse til Dannevirkestillingen og vendte tilbage til sit Yndlingsopholdssted Lyksborg, da han pludselig blev syg af Ansigtsrosen og faa Dage efter udaandede d. 15 Novbr. Alle havde Følelsen af, at hans Død var den störste Ulykke, der kunde ramme Landet. Den jævne Mand elskede ham for hans danske Sindelag og venlige Færd; i de höjere Samfundslag havde vel mange et skarpere Blik for Manglerne ved hans Personlighed, men ogsaa disse vare sig bevidste, at under de truende Forhold var den sidste Konge af det gamle Kongehus den, som lettest kunde samle alle Folkets Kræfter.

21. Den europæiske Stilling. Forholdene i Europa vare da ved at forandre sig til vor Skade. Under *Polakkernes Opstand 1863* havde Pröjsen grebet Lejligheden til at vinde Ruslands Venskab ved at optræde skarpt imod Polakkerne; den russiske Regerings Stemning mod Danmark var kølnet ved, at den polske Sag var meget populær i København, og at Hall havde sendt en mindre vel betænkt Note til St. Petersborg, hvori han bad Rusland vise Mildhed mod Polen. Napoleon havde forgæves søgt at formaa Stormagterne til at øve et Tryk paa Rusland til Polens Fordel; og da han derpaa foreslog at sammenkalde en *europæisk Kongres* til Ord-

ningen af de uløste Spörgsmaal i Venezia, Slesvig og andensteds, fik han et bestemt Afslag fra England, sin gamle Forbundsfælle mod Rusland; derfor søgte Napoleon nu at nærme sig til Pröjsen. I England var Stemningen vel nærmest gunstig for Danmark, men mere end diplomatisk Mægling var det styrende liberale Ministerium under Palmerston og Russel ikke til Sinds at yde. Danmarks nærmeste Ven var *Sverige—Norge*. Mellem de forenede Rigers Udsending i København, Grev *Hamilton*, og *Hall* plejedes der Underhandlinger om et Forbund til Forsvar af Ejdergrænsen, og Forbundspagten var sin Afslutning nær. Karl 15 var ivrig Skandinav og drömte om at forny den svenske Hærs Hæder paa Dannevirke; men da Situationen forværredes, og det kunde forudses, at Norden vilde komme til at staa ene imod den tyske Overmagt, raadede hans Ministre ham saa indtrængende fra at deltage i Danmarks Forsvar, at ogsaa den svensk-norske Hjælp blev til intet. Sverige-Norge trak sig tilbage og nægtede at afslutte det paatænkte Forbund. — Men den for os skæbnesvangreste Ændring i Udlandets Forhold var dog det, at Regeringen i Pröjsen nu lededes af *Bismarck*, der havde grebet Roret med den bestemte Plan for Öje gennem kraftig Udvikling af Pröjsens Hær at göre denne Stat til den ledende i Tyskland og oprette Tysklands Enhed under Pröjsens Førerskab.

Oversigt over Kap. XXI. Landsdelenes Forhold. 1. Stillingen ved Krigens Ophør. Aftalerne med Østerrig og Pröjsen. Regeringens Formaal er Helstaten. — 2. Bluhme. Januarkundgörelsen 1852 fastslaar Grundtrækkene i Statens Ordning: Slesvig er skilt fra Holsten, men knyttes ikke nærmere til Kongeriget. — 3. Londonkongressen anerkender Kristian af Glyksborg som Tronfølger. Kvindeliniens Arveret ophæves under Modstand af de Nationalliberale. — 4. Regeringen opretter Stænderforsamlingen for Slesvig og Holsten. — 5. Ørsted vil give en Fællesforfatning for hele Monarkiet, uden at Rigsdagen har samtykket i Grundlovens Indskrænkning. Overfor Folkets Modstand lader Kongen Ørsted falde. — 6. Andræ og Hall Ministre. Fællesforfatningen udstedes 1855. — 7. Holsten og de tyske Magter protestere mod Fællesforfatningen, som ophæves for Holsten 1858. National Stemning i Danmark. — 8.

Halls Politik; han nærmer sig langsomt til Ejderpolitikken. Venstre ivrig ejderdansk. Monrad og Lehmann atter Ministre. Holsten udsondres 1863. — 9. Novemberforfatningen 1863 for Kongeriget og Slesvig. — 10. Sønderjylland 1850—64. Sprogreskripterne; »det blandede Distrikt« er sproglig blandet, men tysksindet. Det danske Mindretal i Stænderne.

Kongerigets indre Forhold. 11. Stemningen overfor den almindelige Valgret kølnet. 12. De Nationalliberale 1852—54 et klart Oppositionsparti. Bondevennerne støtte en Tid Regeringen. Grevinde Danner. Ørsted: Bondevennerne i Opposition. — 13. Grundlovsindskrænkningen 1855: Den almindelige Valgret taber sin Indflydelse paa Fællessagerne. — 14. Partierne 1855—63. De fleste Bondevenner og de Nationalliberale ere Ejdermænd. Tscherning og de Konservative ere Helstatsmænd. — 15. Almindelig Værnepligt. — 16. Fæstegodset formindskes. — 17. Handel paa England. Næringsloven 1857 ophæver Lavstvangen. — 18. Sundtolden afløses. Finanserne i god Orden. — 19. Trykkefrihed. Love til Bedste for Trosfrihed.

Stillingen ved Kongens Død. 20. Kongens Død $^{15}/_{11}$ 1863 kommer uventet. — 21. De europæiske Forhold uheldige for os. Det nordiske Forbund afsluttes ikke. Bismarck.

XXII. Danmark efter 1863.

Af de mange Skrifter om Krigen 1864 mærkes *C. Th. Sørensens* og *Generalstabens* Værker.

Kampen om Sønderjylland.

1. **Krigens Udbrud.** *Kristian 9* var ved sin Regeringstiltrædelse stillet over for en vanskelig Opgave. Som første Mand af en ny Kongeslægt fandt han ikke straks en saa enig og begejstret Tilslutning fra alle Dele af Folket, som var bleven hans Forgænger til Del. Den vedtagne Novemberforfatning stadfæstede han d. 18 November og besluttede sig til at beholde Ministeriet Hall, altsaa at fortsætte den Politik, som var modnet i Frederik 7's sidste Aar.

I Tyskland vakte det danske Tronskifte stor Bevægelse. *De tyske Stormagter*, som 1852 havde underskrevet London-

protokollen om den danske Stats Udelelighed, erklærede, at da Novemberforfatningen stred mod Londontraktaten, regnede de sig ikke længer for bundne af denne. Hertugen af Augustenborgs Sön kundgjorde — trods sin Faders Arveafkald (S. 269) — at han tiltraadte Regeringen i Hertugdömmerne som »*Frederik 8*«. *Det tyske Forbund* afsendte et Hærkorps for at støtte ham ved at besætte Holsten, og Bevægelsespartiet i Tyskland optraadte alle Vegne for ham. Men *Bismarck* var ikke til Sinds at lade sine Modstandere høste Æren for at forsvare den populære slesvigholstenske Sag; han vilde netop bruge den til at bringe Pröjsen i Spidsen for den tyske Enhedsbevægelse, og han forstod at faa Østerrig til at følge Pröjsens Politik. — *England* og *Rusland* raadede da Danmark til at give efter, og Kong Kristian fandt det nødvendigt at følge Englands Raad om at ophæve den nys vedtagne Forfatning. *Hall*, som mente, at dette kun vilde svække det danske Folks Tillid til sin Sag uden at afvende det tyske Angreb, traadte tilbage, og den 31 Decbr. 1863 udnævntes et nyt Ministerium under *Monrads* Ledelse. Monrad tilbød at prøve paa at faa Novemberforfatningen sat ud af Kraft; men da de tyske Stormagter alligevel vilde besætte Sønderjylland, indtil dette var sket, blev Krigen uundgaaelig.

Monrad.

2. **Dannevirke römmes 5 Februar.** I December 1863 rykkede det tyske Forbunds Tropper ind i Holsten; de danske Afdelinger trak sig uden Sværdslag ud af det tyske Hertugdömme, og overalt udraabtes Augustenborgeren til Hertug. Men Forbundstropperne bleve snart skudte til Side af de forenede Pröjsere og Østerrigere, som under den gamle Wrangel rykkede ind (Januar 1864). Paa dansk Side havde *de*

Meza Overkommandoen. Den danske Hær stod med en Styrke paa 35—40000 Mand paa *Dannevirke*, hvor der i Løbet af de sidste Aar var anlagt en Række Skanser, der dækkede Strækningen mellem Slien i Øst og Trene i Vest. Paa Grund af sin store Udstrækning krævede denne Skanselinie det meste af Hæren som Besætning, saa at Sliens Snævringer og Trenedalen kun vare dækkede af mindre Afdelinger. Men denne Stillingens Udstrækning stod kun klart for de færreste Danske; i Nationens Öjne var Dannevirke næsten uindtageligt, og de historiske Minder, der knyttede sig til Dannevirke, bidrog til at göre denne Tro endnu fastere; man ventede, at et glimrende Forsvar og lysende Bedrifter paa ny skulde göre Dannevirkes Navn berömt.

Den 1 Februar gik Wrangel over Ejderen, Østerrigerne over Rensborg mod Dannevirkestillingens Centrum, Pröjserne over Kiel og Ekernförde mod Overgangsstederne over Slien. Den pröjsiske General, Prins Frederik Karl, forsøgte den 2 Februar at trænge over Slien ved *Mysunde,* men maatte opgive Forsøget, han gik derfor længere mod Øst og overskred faa Dage efter Slien ved Arnæs. Han vilde nu trænge frem gennem Angel og afskære den danske Hær Tilbagetoget mod Nord, men da var Dannevirke allerede opgivet. — I Centrum havde der fundet et Par mindre Kampe Sted, da de Meza sammenkaldte et Krigsraad, hvor det med alle Stemmer mod én vedtoges at forlade Dannevirke. Om Aftenen den *5 Februar* drog Hæren mod Nord i Kulde, Mørke og Isslag. Dagen efter indhentede Østerrigerne vor Bagtrop ved *Sankelmark*, hvor navnlig 1 og 11 Regiment (Københavnere og Vendelboer) under *Max Müller* standsede Fjenden, til Mørket faldt paa, saa at vor Hær fik Tid til at naa til Dybbøl og Als.

Dannevirkes Opgivelse gjorde overalt i Danmark et pinligt Indtryk. Man havde stolet saa sikkert paa Stillingens Fasthed, at man i Öjeblikket ikke kunde dömme retfærdigt om Tilbagetoget, og de Meza blev fjernet som Overgeneral.

3. Dybbol. Fredericia. Helgoland. Dybbølskanserne, bag hvilke den danske Hovedstyrke nu stod, vare svage Værker,

og Pröjserne havde stor Overmagt ikke alene i Tal, men ogsaa i Vaaben ved deres riflede Kanoner og Bagladegeværer. Ikke des mindre forsvarede vore Soldater sig her i 10 Uger med en Udholdenhed, der vakte Europas Beundring; störst

Kort over Dybbøl.

Ry vandt Löjtnant Anker i Skansen Nr. 2 paa vor venstre Flöj. Men efterhaanden gjorde det pröjsiske Artilleris Overlegenhed sig gældende, især da det fra Batterierne ved Gammelmark kunde kaste Granater helt ind i Stillingen og skød Byen Sønderborg i Brand. Omsider vare vore fleste Kanoner bragte til Tavshed, og Skanserne forvandlede til Grushobe;

Overkommandoen vilde gaa tilbage til Als, men Monrad forlangte, at Stillingen skulde holdes. Da foretog Pröjserne en *Hovedstorm den 18 April*; med stort Tab kastedes de danske Tropper tilbage over Alssund. Dybbøls Forsvar havde i alt kostet os omtrent 8000 Mand døde, saarede og fangne. — Medens Pröjserne belejrede Dybbøl, vare Østerrigerne rykkede op i Nörrejylland og havde indesluttet *Fredericia*; faa Dage efter Dybbøls Fald blev imidlertid denne Fæstning opgivet uden Kamp og Besætningen overført til Fyn (28 April). I Maj naaede Fjendens fremskudte Afdelinger Limfjorden.

Til Søs var Danmarks Overlegenhed ikke saa absolut som i 1848 og 49, da Pröjsen ingen Flaade ejede. Nu var Pröjsen i Besiddelse af adskillige Orlogsskibe, men de holdtes indesluttede i Odermundingen af en dansk Eskadre og vovede sig ikke ud til nogen alvorlig Kamp. — Østerrigerne sendte en Flaadeafdeling fra Middelhavet op i Vesterhavet; ved *Helgoland* stødte den 9 Maj Østerrigerne under Tegethoff sammen med den danske Nordsøeskadre under Suenson; Kampen endte med, at Østerrigerne maatte søge Ly under det neutrale Helgoland.

4. Londonkonferencen. I Slutningen af April var der indledet Fredsunderhandlinger paa en Konference i London, og samme Dag som Kampen stod ved Helgoland, sluttedes en Vaabenstilstand, for at Underhandlingerne kunde fremmes i större Ro. Der var mødt Repræsentanter for Stormagterne, Sverige-Norge og Danmark: mellem Danmarks Udsendinge var Krieger. Under Forhandlingerne stillede England det Forslag, at Slesvig skulde deles mellem Kong Kristian og den Arving, det tyske Forbund maatte anerkende; Grænsen skulde gaa ved Slien og Dannevirke. Hertil sluttede Danmark sig. De tyske Magter gik ind paa Tanken om en Deling, men vilde ikke drage Grænsen sydligere end fra Aabenraa til Tønder. I de tre Uger søgte man at finde en Grænselinie mellem de to foreslaaede, som kunde tilfredsstille begge Parter. Pröjsen foreslog at lade Befolkningen i de omstridte Egne udtale sig og da drage Grænsen paa Grundlag heraf;

dette Forslag støttedes af Frankrig i Overensstemmelse med Napoleon 3's Politik (Lombardiet, Savoyen), men fandt hverken Bifald hos de øvrige Magter eller Danmark. England foreslog da at overlade Afgörelsen til en Voldgiftsmand, valgt blandt Europas neutrale Fyrster (man tænkte sig Kong Leopold af Belgien); de tyske Magter nægtede at underkaste sig en Voldgiftskendelse, men vilde modtage den som Mæglingsgrundlag; den danske Regering mente ikke at kunne gaa videre i Indrömmelser end til Dannevirkelinien. Hermed var Konferencen endt uden Resultat, og Krigen begyndte atter.

5. **Als tabes.** Monrad, som havde paataget sig Ansvaret for Fredsunderhandlingernes Afbrydelse, havde til Hensigt at føre Krigen til det yderste med Opbydelse af alle Folkets Kræfter og ikke slutte nogen ufordelagtig Fred, för Fjenden stod i København. Men der fandtes ikke hos Folket en tilsvarende fast Vilje om at holde ud; eet Nederlag var nok til at knække Modet. Natten til *den 29 Juni* gik Pröjserne fra Sottrup Skov i Sundeved i Baade over Alssund og kastede vore spredte Afdelinger tilbage. Med stort Tab maatte vor Hær forlade Als og gaa til Fyn.

Samtidig vare flere østerrigske Orlogsskibe naaede op i Nordsøen, saa at den forenede østerrigske og pröjsiske Flaade vilde være vor Flaade noget overlegen i Störrelse. Da der saaledes var Mulighed for, at Sjælland kunde blive hjemsøgt af Krigen, slog Stemningen i København fuldstændig om. De faa, som raadede til at samle Forsvaret om Sjælland og holde ud der, kunde ikke trænge igennem med deres Mening under det almindelige Mismod.

6. **Freden i Wien.** I Juli 1864 lod Kongen Monrad falde og overdrog *Bluhme* og andre gamle Helstatsmænd at lede Regeringen med det Formaal at skaffe Fred. Faa Dage efter sluttedes Vaabenstilstand, og efter tre Maaneders Forhandhandlinger undertegnedes Freden i Wien *den 31 Okt. 1864.* Vilkaarene bleve langt haardere, end de fleste havde tænkt sig: Kong Kristian afstod *Lauenborg, Holsten* og *hele Sønderjylland*; til Vederlag for de nørrejydske Enklaver, der afstodes

sammen med Hertugdömmet, beholdt Danmark Ærø, »de 8 Sogne« ved Kolding og en Strimmel Land ved Ribe. Rigsraadet samtykkede i Freden med stort Flertal; blandt dem, der stemte Nej, var Monrad.

7. **Hertugdömmerne indlemmes i Pröjsen.** De tyske Stormagter havde ved Fredsslutningen vundet de Rettigheder over Hertugdömmerne, som Kristian 9 tidligere besad. Østerrig forlangte, at Hertug »Frederik 8« straks skulde indsættes. Men Bismarck henlagde den pröjsiske Flaade til Kiel, erklærede, at Pröjsen under ingen Omstændigheder vilde opgive denne Havn, og overdrog de pröjsiske Kronjurister at undersøge Arveretten til Hertugdömmerne. Kronjuristerne udfandt da, at Augustenborgeren ingen som helst Adkomst havde, at Kristian 9 havde haft utvivlsom Ret til Hertugdömmerne, og at disse følgelig nu kun tilhørte Pröjsen og Østerrig. Spændingen mellem de to Stormagter førte til *Krigen 1866* og Pröjsernes Sejr ved Königgrätz. Ved *Freden i Prag* blev Pröjsen Herre over Hertugdömmerne med det Forbehold, at Slesvigs nordlige Distrikter skulde afstaas til Danmark, naar Befolkningen ved en fri Afstemning tilkendegav Ønsket derom. Dette var Fredens § 5, som blev indsat efter Napoleon 3's Ønske.

8. **Nordslesvig efter 1864.** Den nordslesvigske Befolkning viste efter Afstaaelsen en lige saa trofast Kærlighed til Danmark som tidligere. I 1865 havde et Tog af 2000 Sønderjyder gæstet København for at lægge deres uforandrede Sindelag for Dagen, og i Hjemmet viste de paa enhver Maade Modstand mod de nye Herrer. Pragfredens § 5 vakte Haab om en snarlig Genforening med Moderlandet, og da der 1867 holdtes Valg til den nordtyske Rigsdag, saa Sønderjyderne heri en Prøve paa den endelige Afstemning. Udfaldet af Valgene i Sønderjylland var en Overraskelse for det tyske Parti, som havde paastaaet, at en Deling efter Nationaliteten var umulig, da danske og tyske Egne laa saaledes blandede, at de ikke kunde skilles. Det viste sig nu, at en Linie syd om Flensborg tværs igennem Landet over mod Tønder gjorde et fuldstændigt Skel mellem de Egne, hvor Flertallet havde stemt dansk, og dem, hvor det var tysk (»*Afstemningsgrænsen af 1867*«). Imidlertid blev § 5 ikke udført; der blev vel aabnet Underhandlinger derom, men dels vilde Pröjsen kun høre Tale om Afstaaelsen af Haderslev Amt, dels krævede det selv for denne lille Strækning Vedkommende saadanne Garantier for de faa derboende Tyskeres Nationalitet, at Danmark ikke turde gaa ind derpaa, og Underhandlingerne strandede.

Der var truffet den Ordning, at de Indbyggere i Slesvig, som foretrak at blive danske Undersaatter, kunde vedblive at have Bo-

pæl i Landet, men uden politiske Rettigheder. Da saa godt som ingen af de unge vilde indtræde i den prøjsiske Hær, valgte Flertallet af dem dansk Undersaatsforhold, og da dette fortsattes i en længere Aarrække, var i mange Egne hele den yngre Del af Befolkningen »*danske Undersaatter*«, som levede i deres Hjemstavn uden nogen Stemmeret og udsatte for Udvisning, saa snart Myndighederne fandt for godt. Derved sank det danske Stemmetal betydeligt, og i adskillige Kommuner, navnlig i Købstæderne, tabte de Danske Flertallet. Men efterhaanden som Befolkningen vandt Klarhed over Stillingen, blev det almindeligt, at de unge underkastede sig den prøjsiske Militærtjeneste for at kunne bevare deres politiske Ret i Hjemmet; hertil medvirkede det ikke lidt, da Prøjsen og Østerrig kundgjorde, at de betragtede § 5 som ophævet (*Traktaten af 11 Oktbr. 1878*). De danske Sønderjyder tog med stadig større Kraft Arbejdet for Modersmaalets Bevarelse op gennem Foreninger og Pressen. Skolevæsnet blev gradvis fortysket, og fra 1889 er Undervisningssproget tysk i alle Skoler lige til Kongeaaen. Folkesproget er vedblivende dansk indtil Flensborg Fjord.

Ved Valgene 1867 havde 2 af Slesvigs 4 Valgkredse valgt danske Rigsdagsmænd, *Krüger* og *Ahlmann*. Det var dem, som paa deres Landsmænds Vegne udtalte: »Vi ere Danske, vi ville vedblive af være Danske». Ved en kunstig Omlægning af Rigsdagskredsene blev det muligt for Tyskerne at besætte de 3 Pladser, saa at de Danske kun ere repræsenterede ved 1 Rigsdagsmand; blot i en enkelt Valgperiode have de sejret i 2. I mange Aar var Krüger Nordslesvigs Repræsentant; i de senere Aar har det været *Gustav Johannsen*.

Grundlovskampen.

9. Rigsraadet vedbliver at bestaa. Med Sønderjyllands Tab var Forudsætningen for Novemberforfatningen bristet. Der var ingen Grund til for Fremtiden at bevare et Rigsraad for nogle Statssager og en Rigsdag for andre, naar det var det samme Landomraade, som fandt sit Udtryk i begge Forsamlinger. Men om Vejen, ad hvilken man skulde gaa for at bringe een Forfatning til Veje i Stedet for de to, herskede der dyb Uenighed. Venstre havde den Opfattelse, at Rigsdagen i 1855 kun havde samtykket i Indskrænkningen af Junigrundloven paa det Vilkaar, at Grundloven indtraadte i sit fulde Omfang igen, naar Fællesforfatningen ophørte at

være i godkendt Virksomhed; da dette Tilfælde efter Venstres Mening nu var indtraadt, burde altsaa Rigsraadet simpelt hen ophæves og Junigrundloven atter være Landets eneste Forfatning. De Nationalliberale hævdede, at dette Forbehold fra 1855 aldeles ingen retlig Betydning havde, da det ikke var opstillet som udtrykkelig Betingelse for Fællesforfatningen. Efter dette Partis Opfattelse maatte Rigsraadet vedblive at bestaa, indtil det selv havde samtykket i en Forfatningslov. Ved denne Holdning vilde de nationalliberale Statsmænd opnaa to Ting 1) forebygge, at den konservative Regering ophævede Rigsraadet for at kunne tiltage sig foreløbig enevældig Magt i de vigtige Sager, der för vare Fællesanliggender; 2) fremtvinge saadanne Omformninger af Junigrundloven, at den brede demokratiske Valgrets uindskrænkede Herredömme over begge Rigsdagens Afdelinger formindskedes. Dette Parti gjorde derved paa een Gang Front mod, hvad Datidens Stikord kaldte »den purpurklædte« og »den kofteklædte Absolutisme«. Ministeriet Bluhme godkendte den nationalliberale Opfattelse; Opgaven blev altsaa at skaffe en Forfatning enslydende Vedtagelse i 4 Forsamlinger: Rigsraadets og Rigsdagens Landsting og Folketing.

10. Forskydning af Partierne. Imidlertid foregik der vigtige Forskydninger mellem Partierne. Krigens ulykkelige Udfald blev af mange lagt det nationalliberale Parti til Last, da det var dettes Mænd, som havde ledet Politikken baade för og under Krigen. Den store Indflydelse, det havde udøvet paa de fleste dannedes Opfattelse, var stærkt svækket, og det gamle konservative Parti, som samlede sig i *Augustforeningen*, og som ønskede en stærk Kongemagt, voksede baade i Tal og i Mod. Mellem Godsejernes Fører, Grev *Frijs*, og Venstres vigtigste Leder, *J. A. Hansen*, sluttedes et Forbund, som var rettet mod det tidligere saa mægtige nationalliberale Parti; i *Oktoberforeningen* organiseredes denne Sammenslutning mellem »de store og de smaa Bønder«, der ved forenede Kræfter vilde bekæmpe »de doktrinære«, »Embedsmandspartiet«.

11. Den gennemsete Grundlov 1866. Da det ikke lykkedes

Bluhme at gennemføre en Forfatningslov, traadte Ministeriet af, og i Nov. 1865 udnævntes et nyt Ministerium med Grev *Frijs* som Konseilpræsident og Godsejer *Estrup* som Indenrigsminister; det bestod væsenlig af Godsejere, som ikke för havde været Ministre. Denne Regering fik Forfatningssagen ført til Ende, idet den rettede sig noget efter de Nationalliberales Ønsker og derved fik Støtte baade af disse, af Godsejerne og af J. A. Hansens Gruppe. Først vedtoges dens Grundlovsforslag paa to ordenlige Rigsdage i Vinteren 1865 til 66, skönt der blev rejst en stærk Modstand af en Del af Venstre, der ikke vilde opgive Junigrundloven. Men inden Forslaget kunde blive gældende Grundlov, maatte der afholdes ny Valg til begge Rigsdagens Ting. Den grundtvigske og den tscherningske Gruppe rejste en kraftig Bevægelse imod Flertallet, idet de hævdede, at den ny Grundlov vilde føre til stadige Konflikter mellem Tingene og dermed til Frihedens Tab. Men ved Valgene fremkom der Flertal for Forslaget i begge Ting. Efter dets endelige Vedtagelse gjorde Tingenes to Aldersformænd, Grundtvig og Tscherning, et Forsøg paa at hindre den ny Forfatnings Stadfæstelse, idet de søgte Foretræde hos Kongen for at bede ham nægte den sin Underskrift, men opnaaede ikke Adgang. *Den 28 Juli 1866* stadfæstede Kongen »*Danmarks Riges gennemsete Grundlov*«.

12. Landstingets Sammensætning. Den væsenligste Forskel mellem Junigrundloven og den gennemsete Grundlov ligger i Landstingets Sammensætning, som nu blev ordnet saaledes: Landet er inddelt i större Kredse, som hver vælger et vist Tal Landstingsmænd ved middelbare Valg. Paa Landet vælger den almindelige Vælgerklasse 1 Valgmand for hver Kommune; hertil kommer et lige saa stort Tal af de störste Skatteydere som umiddelbare Vælgere. I Byerne vælges først et vist Tal Valgmænd (efter Byen Störrelse) af alle Vælgere, dernæst lige saa mange af de höjestbeskattede alene. Valgmændene og de umiddelbare Vælgere sammentræde derefter for at foretage det endelige Valg, der foregaar efter Forholdstal. Paa denne Maade fremkommer i alt 54 Landstingsmænd, hvoraf den almindelige Vælgerklasse altsaa kan vælge 27, og de formuende 27. Disse 54 ere valgte paa 8 Aar. Endelig udnævner Kongen 12 Landstingsmænd paa Livstid.

Eksempel. I en Kreds vælge 100 Landsogne 100 Valgmænd efter

almindelig Stemmeret, Kredsens Købstæder 25 ligeledes efter almindelig Stemmeret; derpaa de höjstbeskattede i Købstæderne 25, og endelig træde de 100 höjstbeskattede Landvælgere til = ialt 250. Der skal vælges 5 Landstingsmænd; hvis det ene Parti tæller 100 Valgmænd eller umiddelbare Vælgere, og det andet tæller 150, da faar det første Parti 2 Landstingsmænd, det andet 3.

13. Ministeriet Frijs 1866—70. Allerede för Grundlovsændringen vedtoges *Straffeloven 1866*. Derefter gik nogle Aar hen uden storpolitiske Kampe, da de gamle Partier vare opløste, og de enkelte Grupper holdt hinanden i Ligevægt. Det lykkedes da at gennemføre vigtige Reformer. *Estrup* virkede for nye *Jærnveje* og fik Love gennemførte om Oprettelse af *Sogneraad* og *Amtsraad*, hvorved Befolkningen fik stor Indflydelse paa de stedlige Sager; ved Sogneraadsvalgene have Gaardmændene, ved Amtsraadsvalgene have Gaardmændene og Godsejerne Overvægten. Forsvarsminister *Raasløff* fik nye Love vedtagne for Ordningen af *Hæren* (1867) og *Søværnet*; Stillingsvæsnet ophævedes. En Indrömmelse til den grundtvigske Retning var en Lov, der tillod Oprettelsen af *Valgmenigheder* indenfor Folkekirken.

Efter Krigen tog den nationale Stemning igen Opsving, da man haabede, at Pröjsen snart vilde blive styrtet fra sin overmægtige Stilling, og der stiftedes talrige Skytteforeninger. Men Frankrigs Nederlag 1870, som tilintetgjorde dette Haab, fastslog Magtstillingen i Europa for lang Tid og blev derved af afgörende Betydning for vort Fædrelands ydre Stilling.

14. Indre Kampe efter 1870. Ved Aaret 1870 vaagnede atter den indre politiske Strid, som kun foreløbig havde lagt sig efter Vedtagelsen af den gennemsete Grundlov. I dette Aar trak Ministeriet Frijs sig tilbage og afløstes af *Holstein-Holsteinborg*, som i sit Ministerium optog *Hall* og *Krieger*. Fra nu af sluttede de Nationalliberale og Godsejerne sig sammen til eet Parti: »*Höjre*«. Paa samme Tid sluttede J. A. Hansens Gruppe og den grundtvigske Gruppe sig sammen i »*det forenede Venstre*«, hvis vigtigste Leder var *Berg*. Kampen mellem disse to Partier har vedvaret hele Tiden siden og er endnu (1893) ikke afgjort. Venstre har i denne Tid haft Flertal i Folketinget, Höjre i Landstinget. Striden har især drejet sig om, hvorvidt Regeringen har Ret til, naar Tingene ikke ere enedes om en fælles Finanslov, da at udstede en foreløbig (provisorisk) Finanslov. Regeringerne have i denne Periode tilhørt Höjre: først Ministeriet *Holstein-Holsteinborg*, derpaa *Fonnesbech* og fra 1875

Estrup. I Aarenes Løb blev Konflikten stadig skarpere, og siden 1 April 1885 har Regeringen udelukkende været ført paa Grundlag af foreløbige Finanslove, udstedte af Regeringen med Tilslutning af Landstinget. I de samme Aar har Ministeriet under Folketingets Modstand, men med Landstingets Billigelse anlagt omfattende Fæstningsværker ved København.

Under denne tyveaarige Kamp er det ikke lykkedes at gennemføre ret mange Reformlove. De vigtigste ere Lovene om en humanere Ordning af *Fattigvæsnet* og om *Alderdomsforsörgelse* for Arbejdere (1891).

Materiel og aandelig Udvikling i den nyeste Tid.

Næringsvejene. *Landbruget.* Under den økonomiske Opgang, som begyndte o. 1830 og varede til ind i 80'erne, ere de store Landboreformer fra 1784 næsten helt gennemførte. Den allerstörste Del af Landets Jord er nu i Hænderne paa Selvejere, kun $^1/_{12}$ af alt Hartkorn er Fæstegods. I denne Periode har det danske Landbrug udviklet sig overordenligt. Den dyrkede Jords Omfang er vokset, især efter 1864, idet *Hedeselskabet,* ledet af Dalgas, efter stor Maalestok har forvandlet Hedejord til Ager, Eng eller Skov; af de 160 □ Mil Hede, der fandtes 1864, er mellem $^1/_3$ og $^1/_2$ taget i Brug. Der er indført *bedre Redskaber;* ved Aarhundredets Midte afløstes Hjulploven af Svingploven, og i 80'erne er Centrifugen bleven almindelig i Mejerierne. I Periodens første Del betalte det sig bedst for Landmændene at lægge Vægt paa Kornavl; men i Løbet af 70'erne og 80'erne blev det fordelagtigere at sælge Smör og Fedevarer. Nu er Danmark ikke længer kornudførende; til Gengæld er Smörudførselen til England bleven Landets vigtigste Indtægtskilde, og i de fleste Egne have Landmændene sluttet sig sammen om *Andelsmejerier* for at fremme Smörproduktionen. Hvor langt dygtigere Danmarks Landmænd ere nu end o. 1830, fremgaar af, at medens den Gang det holstenske Landbrug var Mønster for det danske, saa er nu det danske bedre end det holstenske: i Nutiden faa Sønderjyllands Bønder Fremskridtene fra Danmark. — *Landejendommenes Værdi* var 1801: 400 Mill. Kroner, 1848: 800 Mill., 1884: 3200 Mill. En Del af denne Værditilvækst er nominel, d. v. s. kommer af, at 1 Kr. havde mindre Købeevne 1884 end 1801; men det meste af den er virkelig Forøgelse af Værdien. Skyggesiden af denne store Udvikling er, at Landejendommenes *Prioritetsgæld* er vokset i samme Forhold som deres Værdi (mest ved Arveskifte eller Køb i de opadgaaende Aar). Denne Gæld blev baaren let, saa længe Priserne steg; men efter 1884 er der indtraadt et Prisfald, som har gjort Gælden til en meget trykkende Byrde for Landbruget, idet dets Indtægter og Ejendommenes Salgsværdi ere aftagne, medens Gælden er bleven den samme eller endog yderligere vokset. För 1884 var Gælden $^2/_5$ af Ejendommenes Salgsværdi, nu (1893) maaske over $^1/_2$.

Industrien. Den nugældende Toldlov (fra 1863) gjorde vel et nyt Skridt henimod Frihandel, men yder dog Industrien en ret betydelig Beskyttelse. I den sidste Menneskealder har Danmark faaet en ikke ringe Industri. *Udstillingen i København 1888* gav et Overblik over, hvilket Opsving baade Landbrug og Industri havde taget i de sidste 100 Aar.

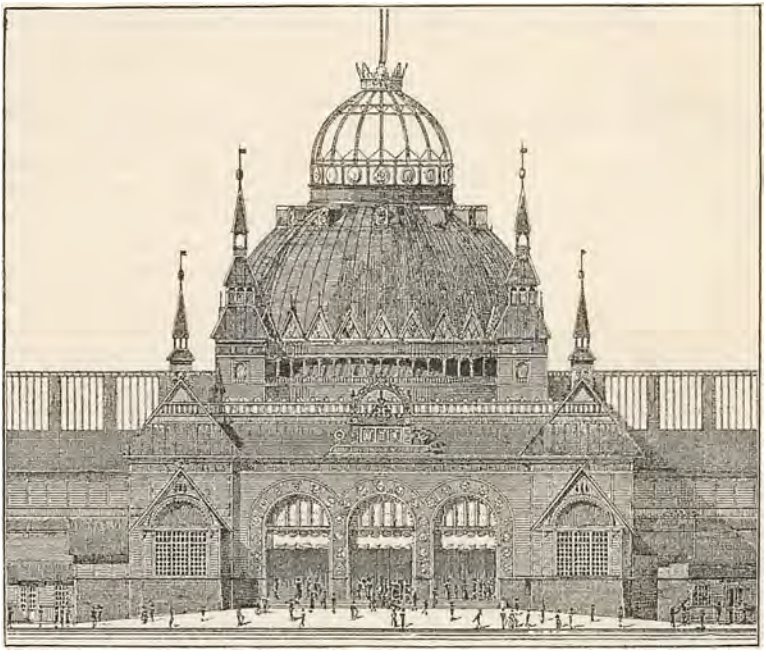

Udstillingsbygningen 1888.

Handel og Samkvem. I det 19 Aarh. ere vore Samkvemsforhold fuldstændig forandrede. Hvor man i Aarhundredets første Halvdel nöjedes med Dagvogne og Smakker, findes nu Jærnveje og Dampfærger. Vort Jærnvejsnæt er 1893 o. 300 Mil; af Handelsflaadens 3000 Skibe ere vel kun 3—400 Dampskibe (af hvilke $^1/_3$ ejes af »det forenede Dampskibsselskab«), men disse have større Transportevne end alle Sejlskibene tilsammen. Der er foretaget mange vigtige Havneanlæg, særlig den isfri Havn ved *Esbjærg* (begyndt 1868) og Københavns *Frihavn* (færdig 1894). Ved alt dette er der skabt et helt nyt Grundlag for Landets økonomiske Liv. I denne Sammenhæng kan det mærkes, at Danmark ved *Møntloven 1873* er gaaet over fra Sølvfod til Guldfod og har faaet fælles Mønt med

Sverige og Norge. — Vor udenrigske Søfart, som efter 1807 væsenlig var kommen paa fremmede Hænder, er saa vidt tilbagevunden, at den nu er ligelig delt mellem danske og fremmede Skibe. Handelen har i det hele frigjort sig fra Hamborgs Enevælde, og Handelsforbindelsen med England har været i jævn Stigning. Dog gik i Aarene 1880—90 vor Indførsel mest over Tyskland, medens Udførselen overvejende gik til England.

Befolkningen. Folkemængden var 1800: 900,000, men 1890: 2,200,000. Halvdelen af Befolkningen lever af Landbruget, Fjerdedelen af Industri. Den store Forøgelse af Folketallet falder mest paa de helt eller næsten ejendomsløse Klasser. Paa Landet er Forholdet nu det, at der findes 2000 större Gaarde, 70,000 Bondegaarde, 150,000 Huse med lidt Jord og 30—40,000 Huse uden Jord: Husmands- og Arbejderklassen er saaledes mellem $^2/_3$ og $^3/_4$ af hele Landbefolkningen. Endnu uheldigere er Forholdet i den Del af Folket, der lever af Industrien, idet »det lille Haandværk« for en stor Del er afløst af store Fabrikker med fuldstændig ejendomsløse Arbejdere. Bybefolkningen er tiltaget langt stærkere end Landbefolkningen; 1800 var Forholdet som 1 : 4, 1890 som 1 : 2. Ved denne Udvikling er Danmark blevet udsat for de samme sociale Brydninger, som Europas store Industrilande i længere Tid have lidt under; men det tör haabes, at de ville blive mindre skarpe herhjemme, hvor Forskellen paa rig og fattig dog er mindre end i de fleste Lande.

De store Reformer i de sidste 100 Aar have væsenlig bestaaet i at opløse den gamle Tvangsorganisation og sætte Friheden i Stedet: i vor Tid tvinges ingen af Lovene til at indordne sig under en en bestemt Godsstyrelse eller et Lav. Til Gengæld er der opstaaet talrige *frivillige Organisationer*: Landboforeninger, Andelsmejerier, Andelsslagterier, samt paa Industriens Omraade Sammenslutninger baade af Arbejdsgivere og Arbejdere, dels i Modsætning til hinanden (Lönspörgsmaalet), dels til Fremme af Oplæring og Faguddannelse.

Folkeoplysning. Vor Folkeskole hviler endnu paa Loven fra 1814, men mange Kommuner, f. Eks. København, have udviklet deres Skolevæsen langt ud over, hvad denne Lov krævede. Ved Siden af Almueskolen fandtes for 100 Aar siden kun Latinskolen; i den store Reformtid begyndte man at oprette, hvad vi nu kalde Realskoler (»Efterslægten«), og siden da er der i Købstæderne og mange Steder paa Landet stiftet talrige Realskoler, Haandværkerskoler, Landbrugsskoler o. l. Samtidig er den lærde Skole bleven omdannet, idet den har optaget mange »reale« Fag i sin Undervisning.

En egen Stilling indtage *Folkehöjskolerne*, der mere lægge Vind paa at vække de unges Dannelsestrang end at meddele dem et bestemt Fond af Kundskaber, og som have virket meget til at skabe aandeligt Liv, især paa Landet. Det var Grundtvig, som efter Stændernes Indførelse i Tale og Skrift tog til Orde for Oprettelsen af en folkelig Höjskole, hvor al Vejledning

skulde gives paa Modersmaalet, og hvor der først og fremmest skulde gives Oplysning om vort eget Land og Folk. Den første Höjskole stiftedes i *Rødding* (S. 240); senere kom der flere, især efter 1864. Alle Folkehöjskolerne ere oprettede ad privat Vej uden Støtte af Staten, men have i Tidens Løb opnaaet nogen Statshjælp. Efter de danske Höjskolers Forbillede er der stiftet lignende i Sverige, Finland og navnlig i Norge. — Det danske Folk er gaaet meget fremad i Oplysning, om end langt fra saa meget, som det er ønskeligt. Den voksende Læselyst har fundet Næring gennem talrige Folkebiblioteker og gennem Pressen, som navnlig efter 1864 har taget Opsving. Et middelstort Provinsblad 1890 indeholdt mere Læsestof end de störste Hovedstadsblade 1860.

Videnskabelig Dannelse. Ved Siden af *Universitetet*, som er blevet meget udvidet, er der (ved H. C. Ørsted) i København oprettet en *polyteknisk Læreanstalt* for Matematik og Naturvidenskab.

I videnskabelig Henseende har Danmark i det 19 Aarh. indtaget en i Forhold til Folkets Störrelse ærefuld Plads. Ikke alene har den danske Videnskab paa de allerfleste Omraader fulgt godt med den europæiske Udvikling, men Danmark har endog frembragt flere Mænd, som have brudt Videnskaben nye Baner. *H. C. Ørsted* gjorde den epokegörende Opdagelse af Slægtskabet mellem Elektricitet og Magnetisme. *Madvig* var en af Verdens ypperste Kendere af den klassiske Oldtids Sprog. *Rask* var en af Grundlæggerne af den sammenlignende Sprogvidenskab. Hans Granskning af vort Modersmaals Udvikling fortsattes af hans Ven *N. M. Petersen,* der tillige skrev den bedste danske Litteraturhistorie, vi have. Det var danske Videnskabsmænd: *Thomsen, Worsaae* og *Japetus Steenstrup*, som i Forening med Svenskeren Sven Nilsson grundlagde den forhistoriske Arkæologi (jfr. S. 2).

Danmarks Historie er i vort Aarhundrede bleven gransket af en Række Videnskabsmænd. Omkring Aarhundredets Midte levede *Allen*, der undersøgte Samfundsudviklingen og Unionstiden, og som udmærkede sig ved sin klare og ædle Sprogform, og *C. Paludan-Müller*, der især fik Betydning ved sin skarpe Kritik. Det er dog særlig efter 1864, at vor Historie er bleven undersøgt og bearbejdet af de Forskere, hvis Værker denne Bog paa flere Steder har henvist til, saasom *Joh. Steenstrup* (Normannertogene), *A. D. Jörgensen* (Kristendommens Indførelse, Sønderjylland), *Erslev* (senere Middelalder), *Fridericia* (det 17 Aarh.) og *Holm* (Enevældens Tid).

Religiose Rørelser. Ved Aarhundredets Begyndelse herskede Rationalismen. En mere levende Tro kom til Gennembrud hos *Mynster* og med endnu större Kraft hos *Grundtvig,* medens *H. N. Clausen* stod Rationalismen nærmere. I 40'erne var *Martensen* Universitetets mest beundrede Lærer; han søgte at paavise Overensstemmelse mellem Kristendommen og Hegels Filosofi. Samtidig levede *Sören Kierkegaard*, der

i Modsætning baade til Statskirken (Mynster) og til Grundtvig, som lagde Vægten paa det frie Menighedsliv, hævdede, at virkelig Kristendom kun fandtes i »den enkeltes« Forhold til Gud. Han mente derfor, at »Kirken« var bygget paa en Usandhed, og efter Mynsters Død rettede han et lidenskabeligt Angreb paa hele Kirken og dens Præster. — Paa Menigmands Aandsliv har især to Retninger haft Indflydelse: den grundtvigske Retning, der mener, at en sund kristelig Udvikling er uadskillelig fra den

Frue Kirkes Portal, bygget af C. F. Hansen 1829.

folkelige Vækkelse, og Indre Mission, der kan opfattes som en Fortsættelse af Pietismen.

Poesi. Tiden 1800—1850 er vor litterære Guldalder. Slaget i Kongedybet og *Steffens'* begejstrede Forkyndelse af Schellings Naturfilosofi vakte den unge *Øhlenschlæger*. I Aarene til 1814 fremkom Øhlenschlægers bedste Tragedier og Grundtvigs nordiske Digterværker. Fra den fattige Tid 1814—30 skriver sig Øhlenschlægers Helge og Nordens Guder, *Ingemanns* Valdemar Sejr, *Heibergs* Vaudeviller; Teatret var Folkets vigtigste aandelige Interesse (*Ryge*). I Frihedsvækkelsens Tid 1830—48 var Heiberg den enevældige Smagsdommer, *Fru Heiberg* Yndlingsskuespillerinde. I disse Aar vare *F. Paludan-Müller*, *Hertz* samt *Blicher*, *Chr. Winther*,

H. C. Andersen og den unge *Hostrup* de ypperste Digtere. I den nationalliberale Tid 1848—70 vendte de talentfuldeste unge Mænd sig bort fra Poesien; blandt denne Tids unge Digtere vare dog *Richardt* og *Kaalund*. Perioden efter 1870 er Naturalismens Tid (*G. Brandes*): *J. P. Jacobsen*, *H. Drachmann*, *Schandorph*.

Musik. I Aarhundredets første Del levede *Kuhlau*, hvem vi bl. a. skylde Musikken til »Elverhöj«, og *Weyse*, af hvis Romancer mange ere blevne Folkemelodier. Yngre ere den danske Musiks to störste Mestre:

Odense Raadhus, bygget 1883 (Herholdt).

Hartmann (»Syvsoverdag«, »Liden Kirsten«, Kantater, Salmer) og *Gade* (»Elverskud« osv.).

Bygningskunst. Allerede för 1800 raadede den klassiske Smag (*Harsdorff*: Kolonnaden ved Amalienborg). Da man efter 1807 skulde genopbygge store Dele af København, skete dette i halvklassisk Stil. Men Tiden var fattig, og dens Bygninger have ikke stor Kunstinteresse: Kristiansborg, som var brændt 1794 (atter brændt 1884), Frue Kirke. Senere have vore Bygmestre ikke holdt sig til nogen bestemt Stil, men snart efterlignet den ene af de ældre Stilarter, snart den anden.

Billedhuggerkunst. Europas störste Billedhugger i den klassiske Periode var *Thorvaldsen*, som levede sin meste Tid i Rom, men tilbragte

sine sidste Aar herhjemme. Han skænkede Danmark alle sine Værker, der gemmes i *Thorvaldsens Museum*. Af vore senere Billedhuggere mærkes Slesvigeren *Bissen* (Landsoldaten, Istedløven) og *Jerichau*.

Maleri. Den danske Malerskoles Grundlægger var *Eckersberg*, dens störste Kunstner *Marstrand* (Kristian 4 paa »Trefoldigheden«, Billeder fra Holbergs Komedier). Til Tiden efter 1850 hører *Bloch* (Kristian 2, Prometheus). Efter 1870 har vor Malerkunst faaet en ny Blomstringstid (*Kröyer*).

Oversigt over Kap. XII. Kampen om Sønderjylland. 1. Kristian 9 underskriver Novemberforfatningen. De tyske Magters Indsigelse. Ministeriet Monrad. — 2. De Meza. Dannevirke römmes 5. Febr. Sankelmark. — 3. Dybbøls langvarige Belejring. Stormen 18 April. Fredericia römmes. Sejr ved Helgoland. — 4. Londonkonferencen opløses uden Resultat. — 5. Als tabes 29 Juni. — 6. Ministeriet Bluhme. Freden i Wien: hele Sønderjylland afstaas. — 7. Hertugdömmerne indlemmes i Pröjsen; § 5. — 8. Nordslesvig under Pröjsen: Rigsdagsvalg 1867. »De danske Undersaatter«. § 5 erklæres for ophævet. Tysk Undervisningssprog 1889.

Grundlovskampen. 9. Rigsraadet vedbliver at bestaa efter Freden. — 10. De store og smaa Bønder samles i Oktoberforeningen. — 11. Frijs gennemfører den gennemsete Grundlov 28 Juli 1866. — 12. Landstingets Sammensætning: 27 ved »almindelig«, 27 ved »privilegeret« Valgret, 12 udnævnes af Kongen. Forholdstalsvalg. — 13. Frijs 1866—70. Jærnveje og Kommunallove (Estrup), Forsvarslove (Estrup). — 14. De vigtigste Tildragelser efter 1870.

Materiel og aandelig Udvikling i den nyeste Tid S. 293—99.

XXIII. Norge efter 1814.

---

1. Stemningen 1814. Under Syvaarskrigen med England havde Norge været afskaaret fra enhver regelmæssig Forbindelse med Regeringen i København. Der blev derfor oprettet en egen norsk Regeringskommission, hvis Formand i Krigens sidste Aar havde været *Kristian Frederik*, Danmarks og Norges Tronfølger. I disse Aar vaktes hos Folkets Flerhed Ønsket

om, at Norge maatte faa politisk Selvstændighed. Enkelte betydelige Mænd tænkte sig imidlertid, at Norge helst burde forenes med Sverige. Blandt disse var Grev *Vedel-Jarlsberg*, der nærede en dyb Forkærlighed for Englands fri Forfatning og ønskede, at Norge maatte faa en lignende Frihed. Da det forekom ham umuligt, at Norge under den danske Regering kunde opnaa politisk Frihed, og da Norge syntes ham for svagt til at staa alene, arbejdede han for, at det skulde forenes med Sverige, der 1809 havde vundet politisk Frihed. Men i 1814 viste det sig, at han kun havde faa Meningsfæller, og at Selvstændighedspartiet havde hele Folket med sig.

2. Grundloven den 17 Maj 1814. Budskabet om, at Frederik 6 ved Freden i Kiel havde afstaaet Norge til den svenske Konge uden en alvorlig Kamp og uden at det norske Folk blev spurgt, vakte stor Harme blandt Nordmændene, som besluttede selv at hindre den Afgörelse, Fyrsterne havde truffet. Folket samlede sig med Begejstring om Statholderen *Kristian Frederik*. En Rigsforsamling fra hele Landet mødtes paa Gaarden *Ejdsvold* og udarbejdede under Ledelse af den toogtrediveaarige *Magnus Falsen* en fri Grundlov for Kongeriget Norge. Kristian Frederik udraabtes til Norges Konge og underskrev *Grundloven den 17 Maj 1814*.

Denne Forfatning gav det norske Folk större Frihed, end noget andet Land da i Virkeligheden havde. Efter en Valgret, som var meget udstrakt, om end ikke almindelig, skulde der vælges et *Storting*, $^1/_3$ af Medlemmerne i Byerne, $^2/_3$ paa Landet. Dette Storting delte sig selv i et *Odelsting* og et *Lagting*, og en Lov maatte vedtages i begge disse Afdelinger for at være gyldig. Kongen fik kun opsættende Nejret (*suspensivt Veto*); blev en Beslutning vedtaget paa tre Storting, var den gyldig uden Kongens Underskrift.

3. Norge i Personalunion med Sverige den 4 Nov. 1814. Med Begejstring sluttede Folket sig om sin Grundlov og sin unge Konge, medens Karl Johan rustede sig til med Vaabenmagt at gennemføre Kielerfreden. Det norske Forsvarsvæsen var imidlertid for svagt til at udholde en lang Krig mod den

Falsen.

O. Wergeland: Den grundlovgivende Forsamling paa Eidsvold.

svenske Overmagt, og Kristian Frederik var vaklende, medens Stormagterne indtrængende raadede til Eftergivenhed. Paa den anden Side vilde Karl Johan ikke tirre det norske Folk og skabe Sverige en stadig Fjende vest for Kølen. Derved opnaaedes en Overenskomst, som især Vedel-Jarlsberg havde Fortjeneste af. Kristian Frederik nedlagde Norges Krone, og *den 4 November 1814* anerkendte Norge Karl 13 som sin Konge, mod at han underskrev Ejdsvoldgrundloven. Norge og Sverige kom til at staa som selvstændige Lande, forbundne ved en *Personalunion*. Norge fik sit eget Statsraad, af hvilket nogle Medlemmer stadig skulde være hos Kongen, medens de øvrige ledede Regeringen i Kristiania. Kongen skulde krones i Trondhjem og hvert Aar opholde sig nogen Tid i Norge; han kunde lade sig repræsentere ved sin ældste Sön som Vicekonge eller ved en Statholder, hvortil baade Svenske og Nordmænd kunde udnævnes.

4. Karl Johan og Stortinget. Ifølge Fredsvilkaarene 1814 skulde Norge overtage en vis Del af Danmarks Statsgæld, og ved Englands Mægling blev dette opgjort paa en Maade, som var meget fordelagtig for Norge. Men Landets økonomiske Stilling var meget daarlig, det havde ingen Kredit i Udlandet, og Stortinget vilde derfor nødig til at udrede den aftalte Pengesum til Danmark. Da Karl Johan imidlertid frygtede at faa Tvist med Stormagterne, hvis ikke Bestemmelserne fra 1814 opfyldtes, tænkte han paa at tvinge Stortinget med Vaabenmagt; men ved Statholderen, den navnkundige Sandels' Mægling lykkedes det med det gode at faa Stortinget til at udrede det omtvistede Vederlag. I de samme Aar, da denne Strid stod paa, havde Stortinget mod Kongens Nej ved tre Stortings samstemmende Beslutning ophævet al Adel i Norge. Karl Johan var derfor meget utilfreds med den norske Grundlov og foreslog at forandre nogle af dens Bestemmelser, navnlig at indføre absolut Veto; men Stortinget forkastede alle hans Forslag. Karl Johan blev harmfuld herover og vilde med Politi og Soldater hindre Nordmændene i at fejre Ejdsvolddagen, men gav derved Selvstændighedsfølelsen end stær-

kere Vækst. Nordmændene indsaa, at deres Selvstændighed udelukkende afhang af deres Grundlov, og de holdt derfor urokkelig fast ved den.

5. Bønderne. Fra 1830 begyndte Norges Bønder at tage selvstændig Del i Politikken og at vælge Mænd af deres egen Midte til Stortinget. Hidtil var Norges Odelsbonde tit bleven besunget som den ypperste Frihedsvogter; men da han nu traadte frem, var det med Krav om den smaaligste Sparsommelighed i Statshusholdningen og med indgroet Mistænksomhed og Uvilje mod Embedsstanden. Byerne og de dannede Klasser frastødtes af denne Bondebevægelse. Af denne Modsætning skabtes Norges to store politiske Partier: Bondepartiet og Intelligenspartiet. I den første Menneskealder efter 1830 var Intelligenspartiet det ledende. Det var ingenlunde et rent konservativt Parti. Den virkelige Modsætning mellem Partierne var den, at de dannede Klasser vare gennemtrængte af den danske Dannelse og Minderne fra Foreningstiden, medens Bønderne vare mere rent norske. Det var fra første Færd mere en Kamp mellem det »dansk-norske« og det »norsk-norske« Element i Folket end mellem Konservatisme og Radikalisme. Men i Halvtredserne fik *Johan Sverdrup* Indflydelse paa Bondepartiet; han var opfyldt af den europæiske Liberalismes Tanker, og under hans Ledelse omformedes Bondepartiet til et *Venstre,* medens Intelligenspartiet blev *Höjre.*

6. Forholdet til Sverige under Oskar 1 og Karl 15. Norge havde kort efter 1814 antaget sit eget trefarvede Flag, men dette maatte kun bruges af Handelsskibene og endda kun i de nærmeste Farvande. Først *Oskar 1* (1844—59) gav det norske Flag Ligestilling med det svenske. Denne elskværdige og frisindede Fyrste var meget afholdt i Norge. Det samme gjaldt om *Karl 15* (1859—72). Dog opstod der under ham en skarp Strid mellem Norge og Sverige. Stortinget vedtog at ophæve *Statholderembedet*, der i Nordmændenes Öjne var et Tegn paa deres underordnede Stilling, og Karl 15 var heri enig med Nordmændene. Men Svenskerne opfattede dette Skridt som et Forsøg paa at løsne Unionen; de svenske

Stænder bad Kongen om at nægte sit Samtykke til Statholderembedets Ophævelse, medmindre Nordmændene vilde gaa ind paa at forandre Personalunionen til en virkelig Union. Kongen nægtede da sit Samtykke, Stemningen i Norge blev meget oprørt, og Statholderspörgsmaalet blev opsat indtil videre. Under Oskar 2 blev Statholderembedet ophævet.

7. Norge i Oskar 2's Tid (fra 1872). I de sidste tyve Aar er Forholdet mellem Stortinget og Kongen stadig blevet mere spændt. Da Venstre, ledet af Johan Sverdrup, efterhaanden fik et stort Flertal paa Stortinget, vedtog det tre Gange efter hinanden en Grundlovsændring, som Kongen havde nægtet sin Underskrift. Stortinget, som hævdede, at ifølge Ejdsvoldgrundloven var Ændringen nu vedtaget trods Kongens Nej, krævede den sat i Kraft, medens Höjremindretallet mente, at Bestemmelsen om den opsættende Nejret kun gjaldt i almindelige Sager, men at i Grundlovsspörgsmaal havde Kongen absolut Veto. Stortinget anlagde Rigsretssag mod Ministrene, som bleve dömte, hvorpaa Kong Oskar opgav sin Modstand og *tog Sverdrup til Minister 1884.* Som Minister gennemførte denne flere vigtige Love, navnlig om Indførelse af *Nævningedomstole* og en *Hærordning,* der byggede paa Princippet om Folkevæbning; men efter faa Aars Forløb kom der Splittelse i hans Parti, og han maatte trække sig tilbage. Efter at et konservativt Ministerium havde regeret et Par Aar, maatte Kongen tage et Ministerium af Stortingets Venstreflertal, og Striden mellem Stortinget og Kongen udbrød paa ny (Konsulatsagen).

8. Litteratur og Kunst. Den politiske Brydning mellem det dansknorske og det norsk-norske Parti har til Baggrund en tilsvarende aandelig Brydning. *Henrik Wergeland* (1808—45) var sit Folks hensynsløse Foregangsmand i Kampen for at afkaste det danske Aandslivs Overherredömme. Ved sin Digtning, der ofte er tung og plump i Formen, men rig paa fine og ejendommelige Tanker, søgte han især at virke som sit Folks Opdrager og at sprede Oplysning og Menneskekærlighed blandt Menigmand. Hans samtidige, *Welhaven,* var Fører for dem, der frygtede, at Norskheden i blind Selvglæde skulde blive til Raahed og Barbari (Digtkredsen:

Norges Dæmring); han var fra Barnsben fortrolig med dansk Poesi og har som Digter sin Styrke i den skönne og klare Form. Den første Fejde (o. 1830) mellem de to Retninger førtes i hvasse, ofte raa og saarende Udtryk; men med Tiden mildnedes Modsætningen, og nu ere alle enige om, at Brydningen mellem dem i höj Grad har fremmet Norges Aandsliv.

I samme Retning som Wergeland virkede Norges store Historieskriver *Munch*, der paa sit Omraade søgte at paavise, at Norges Udvikling var helt forskellig fra Danmarks, samt »*Maalstrœverne*«, som vilde ombytte det danske Litteratursprog med rent Norsk i Tilslutning til det norske Folkemaal. Maalstrævet har hidtil ikke kunnet fortrænge det dansk-norske Bogsprog; men Forfatterne i det dansk-norske Fællessprog komme i stigende Grad Maalstrævet i Møde ved at optage norske Ord og Former i saa stort Omfang, at Fællessproget i norsk Form tit er temmelig forskelligt fra det rent danske. Dette gælder i mindre Grad om Ibsen, i större om Björnson. *Henrik Ibsens* (f. 1828) Digtning falder i tre Hovedgrupper: 1) historiske Skuespil med Emne fra Norges Middelalder (Kongsemnerne), 2) Værker, som udsprang af hans Harme over alt det forlöjede og hule, de stærke Brydninger i Norge havde bragt frem paa Overfladen, f. Eks. »Per Gynt«, der er rettet mod det løse Fantasteris Ladhed og Fejhed, 3) den Række nyere Skuespil, som har gjort ham europæisk navnkundig. Siden 1864, da Ibsen forlod Hjemmet, fuld af Uvilje over, at Norge svigtede Danmark (»en Broder i Nød«), har han mest levet i Udlandet. — *Björnstjerne Björnson* (f. 1832) slog igennem baade i Norge og Danmark ved sine Fortællinger fra det norske Bondeliv (»Synnøve Solbakken« osv.) og sine friske Sange. Til hans Ungdomsværker høre ligeledes en Række Sagadramaer (»Sigurd Slembe« o. a.), som male Norges Fortid med langt vildere Farver, end Øhlenschægers Tragedier havde gjort, og som derfor havde ondt ved at trænge igennem i det Publikum, der var opdraget ved Heibergs Æstetik og Øhlenschlægers svulmende Retorik. Efter 1870 er hans Digtning i höj Grad bleven Udtryk for hans stærkt demokratiske Samfundsopfattelse. I Modsætning til Ibsen har han virket meget i Hjemmet og kastet sig ind i alle Nutidens Kampe. Som ung var han ivrig Skandinav og stod helt paa Danmarks Side 1864. Siden har han sat sin Kraft ind paa at hævde det norske Folks selvstændige Stilling overfor Sverige.

Norge har i det 19 Aarhundrede faaet en selvstændig Malerkunst (Gude, Tidemand) og Tonekunst, særlig ved den store Komponist *Grieg*.

Oversigt over Kap. XXIII. 1. Stemningen 1814: Selvstændighedspartiet, Vedel-Jarlsberg. — 2. Grundloven gives paa Ejdsvold $^{17}/_{5}$ 1814. Kristian Frederik Konge. Stortinget. — 3. Norge i Personalunion med

Sverige $^{4}/_{11}$ 1814. — 4. Strid mellem Karl Johan og Stortinget. — 5. Efter 1830 træde Bønderne frem; ved Johan Sverdrup blive de i 50'erne til et Venstre. — 6. Oskar 1 giver Norge et Orlogsflag. Under Karl 15 Statholderstriden. — 7. Sverdrup Minister 1884. Konsulatssagen 1893. — 8. Wergeland og Welhaven. Historikeren Munch. Maalstræv. Ibsen og Björnson. — Grieg.

XXIV. Sverige efter 1814.

1. **Sveriges Grundlove.** Ved Forfatningen af 1809 og forskellige Love i de nærmest følgende Aar havde man søgt at genoprette Ligevægten mellem Kongens og Stændernes Magt. Hele den udøvende Magt blev lagt i Kongens Haand, men med den vigtige Indskrænkning, at ingen kongelig Befaling havde Gyldighed, naar den ikke var medundertegnet af en af de *ansvarlige Statsraader*. Den gamle Inddeling af Rigsdagen i *fire Stænder* beholdtes, skönt mange fremtrædende Rigsdagsmænd, især blandt Bønderne, ivrigt kæmpede for en mindre gammeldags Sammensætning. *Lagtima* (ordinær) *riksdag* skulde kun samles *hvert femte Aar*. I almindelige Lovgivningsspörgsmaal krævedes tre Stænders Enighed; men hvis en Grundlovsændring skulde gennemføres, maatte alle fire Stænder være enige, og den maatte vedtages enslydende paa to Rigsdage. Angaaende Bevillingsretten fastslog Grundloven, at »*det svenske Folks urgamle Ret til at beskatte sig selv udøves af Rigets Stænder alene*«. Der blev indført en meget udstrakt *Trykkefrihed;* men den hurtig voksende Reaktion var allerede faa Aar efter 1809 bleven saa stærk, at Stænderne gik ind paa at give Regeringen den saakaldte *Inddragningsmagt* d. e. Ret til at standse Udgivelsen af et Blad, som Regeringen fandt skadeligt for Statens Vel eller krænkende for

det private Livs Fred. Denne Magt gjorde Regeringen i lang Tid ofte Brug af, ingenlunde til Gavn for Landets rolige Udvikling. I Trykkefrihedssager skulde Dommen fældes ikke af de sædvanlige Domstole, men af et Nævn (*Jury*).

Denne Forfatning virkede meget til, at der kom et kraftigt politisk Liv i Sverige, og mange af dens Bestemmelser viste sig forstandige. Men enkelte af dem maatte nødvendigvis vække Uvilje, saa snart det politiske Liv vandt nogen Styrke. Det gjaldt især Reglerne om Rigsdagens Sammensætning og Sammentræden.

2. Karl 14 Johan 1818—44. Karl Johan forstod at vinde alle, der kom ham personlig nær. Men han var vant til at byde og taalte ikke gerne Modstand. Det var den hellige Alliances Dage, og da Tidens tilbageskridende Retning ogsaa fandt Tilhængere i Sverige blandt Kongens nærmeste Omgivelser, viste den fordums Republikaner sig alt andet end frisindet. Han blev forbitret over enhver Kritik, der rettedes mod hans Styrelse, og fremdrog Adelen paa de øvrige Samfundsklassers Bekostning. Da han i mange Ting vedblev at være fremmed for sit Folk, hvis Sprog han ikke engang kunde tale, rejste der sig med Aarene en ikke ringe Misstemning imod ham og hans Raadgivere.

Indtil 1830 havde Oppositionen kun ringe Betydning. Landets Pengevæsen var i Uorden og kom det daglig mere, da man vedblev at udstede Sedler, som man ikke kunde indløse. Skönt Forholdene langt fra vare saa slette, som Tilfældet var i Danmark, var Tiden fattig og det offenlige Liv ringe. Dog var det i disse Aar, at den store Gøtakanal fra Kattegattet til Østersøen byggedes. Men i Litteraturen kom der et Opsving (Geijer, Tegnér), svarende til det samtidige i Danmarks.

3. Liberal Opposition o. 1830. Efter Julirevolutionen 1830 sluttede Karl Johan sig end mere bestemt til Rusland og dets Kejser Nikolaj, medens det svenske Folk nærede Sympati for Frankrig og for Polakkernes Frihedskamp. Den frisindede Opposition fandt da stigende Tilslutning; dens Ho-

vedorgan blev det ny »Aftonbladet«, der fik en lignende Stilling i den svenske Presse, som »Fædrelandet« noget senere fik i den danske. Paa Rigsdagen rettede det liberale Parti sit Arbejde paa at faa Inddelingen i fire Stænder ophævet og i Stedet indføre to Kamre efter engelsk og fransk Mønster, og hermed begyndte en *Forfatningskamp*, som varede en Menneskealder, indtil Reformvennerne vandt Sejr. Oppositionen savnede ikke dygtige Ordførere, saaledes i Præstestanden den veltalende *Thomander*. I Karl Johans sidste Aar sluttede *Geijer* sig til den, Nordens störste Historieskriver og indtil da de Konservatives Stolthed.

4. Oskar 1 (1844—59). Oskar 1 sluttede sig i sine første Aar til den frisindede Retning, og da Aaret 1848 bragte Røre i Sindene, lod han fremsætte et Forslag til en Omordning af Rigsdagen. Ogsaa den skandinaviske Rørelse havde hans Sympati, og han afsendte i Sommeren 1848 et Hærkorps til Fyn for at støtte Danmark (S. 256). Men da den europæiske Frihedsbevægelse paa Fastlandet afløstes af Reaktionen, tog Kong Oskar et konservativt Ministerium, og Spörgsmaalet om Rigsdagsordningen blev lagt til Side. Paa det økonomiske Omraade blev der dog gjort Fremskridt. Toldlovgivningen ændredes i Retning af *Frihandel*, og Sverige fik sine første Jærnveje.

Rusland havde under Kejser Nikolaj alle Vegne søgt at opnaa Landvindinger, og fra svensk og norsk Side havde man det mistænkt for at tænke paa Udvidelse i det norske Finmarken. Da Vestmagterne i Krimkrigen (1854—56) satte en Grænse for Ruslands Erobringslyst, og de nordiske Folks Sympatier fulgte dem, forlod Kong Oskar, i fuld Overensstemmelse med sine Folk, den russervenlige Politik, som Sverige havde ført siden 1812, og sluttede i Stockholm 1855 en *Traktat med England og Frankrig*, hvorved disse Magter tilsikrede ham deres Bistand, saafremt Rusland søgte at vinde en eneste Havn i Sverige og Norge. Tillige nærmede han sig Danmark; ved et nordisk Studentermøde udtalte han: »*Hädanefter er krig emellan skandinaviska bröder omöjligt*«,

og han tilbød Frederik 7 et Forbund til Forsvar af Ejdergrænsen; men dette Tilbud blev afvist af Scheele (S. 272).

5. Karl 15 (1859—72) havde allerede ledet Styrelsen i Kong Oskars to sidste Aar, da denne var syg. Han var en vindende og evnerig Mand, fuld af Planer til at forny Sveriges gamle Hæder ved at deltage i Danmarks Forsvar for Nordens

Sveriges Rigsdagshus.

Grænse, villig til at opfylde sit Folks Ønsker om større Frihed og Lighed og afholdt af alle. Hans ledende Ministre *Manderström* og *de Geer* udarbejdede et frisindet Forslag til Rigsdagens Omdannelse, som blev vedtaget paa en af de første Rigsdage under Karl 15 og derefter blev hvilende indtil 1865. Overensstemmende med Kongens skandinaviske Sindelag og personlige Venskab med Frederik 7 arbejdedes der paa Afslutning af Forsvarsforbund med Danmark. Da de eu-

ropæiske Forhold nødte Sverige til at afbryde disse Underhandlinger, fyldte det Kongen med Sorg, og han vedblev under Krigen 1864 at sysle med Planer til en skandinavisk Union og til at hjælpe Danmark. Store Kredse af det svenske Folk viste samme Deltagelse for Broderlandet, og flere Hundrede frivillige mødte under de danske Faner.

Paa Rigsdagen 1865 blev det hvilende Forfatningsforslag vedtaget af alle 4 Stænder, og **1866** udstedte Regeringen **den ny Rigsdagsordning**. Den svenske Rigsdag sammentræder nu *hvert Aar* og er delt i *to Kamre, første Kammer* valgt af »Landstingene« (omtrent svarende til de danske Amtsraad) og af Byraadene i Stæderne, *andet Kammer* valgt ved umiddelbare Valg. Valgretten afhænger af en *lav Census*. Til almindelige Love kræves bægge Kamres Samtykke, *Bevillinger* afgöres ved *Kamrenes samlede Stemning*.

6. Oskar 2 fra 1872. Ved Rigsdagens Omordning fik Bønderne Overvægten i 2det Kammer, og der opstod en lignende Partideling som i Danmark og Norge: paa den ene Side de fleste Bønder og nogle Godsejere, der dannede *Landtmannapartiet*, paa den anden Side Flertallet i Byerne og de dannede Klasser. Stridsemnet har navnlig været Militærudgifterne, som Landtmannapartiet vilde spare paa. I Slutningen af 80'erne blev denne Partideling forandret. En Del af Landtmannapartiet slog sig da sammen med Storindustriens Talsmænd og gennemførte en *protektionistisk Toldlovgivning*, hvorved Sverige opgav 50'ernes Frihandelspolitik. I Aaret 1892 gennemførtes en vigtig Hærreform. Sverige havde ved Siden af sin gamle inddelte Hær faaet en Almenvæbning, »beväringen«, der imidlertid kun uddannedes i faa Øvelsesdage; 1892 gik Rigsdagen ind paa at give »beväringen« tre Maaneders Øvelsestid, mod at Inddelingsbyrderne lettedes.

7. Finland efter 1809. Finland blev 1809 ikke indlemmet i, men forenet med Rusland, hvis Kejser blev Finlands Storfyste. Storfyrsten deler den lovgivende Magt med Stænderforsamlingen (»Landdagen«). Alexander 1 sammenkaldte i sine sidste Aar ikke mere Stænderne; under den frihedsfjendske Nikolaj (1825—55) var

der heller ikke Tale herom; men Alexander 2 (1855—81) besvor Finlands frie Stilling. Under Alexander 3 har det i de allersidste Aar set ud, som om Regeringen arbejdede paa at indskrænke eller ophæve Finlands Selvstændighed.

Det finske Folks indre Udvikling siden 1809 er præget af Striden mellem det svenske og det finske Element i Nationen. *Fennomanerne* hævde, at det finske Folk kun kan udvikles gennem sit Modersmaal; *Svecomanerne* fremhæve, at Svensk er de dannede Klassers Sprog, og at Landets Kultur er svensk. Men begge Retninger nære samme Kærlighed til det fælles Fædreland.

8. **Litteratur.** Den gustavianske Tids franske, klassiske Smag begyndte kort efter 1800 at afløses af den tyske, romantiske ved en Kreds af ganske unge Digtere, »*Fosforisterne*« (efter Tidsskriftet »Fosforus«), hvis ypperste Mand var *Atterbom*. Men Fosforisterne slog ikke ret igennem; det gjorde derimod de unge Digtere af »*den götiske Skole*«, der ikke vare uselvstændige Lærlinge af den tyske Romantik, men forenede denne Retnings Sværmeri med en klar Følelse for det svenske Folks nordiske Natur (Geijer) eller den gustavianske Tids fuldendte Form (Tegnér). *Geijer* var stærkt paavirket af den nationale Vækkelse, som i Tyskland rejste sig mod Napoleons Tyranni; det gik op for ham, at al aandelig Virksomhed, som skal faa Betydning for et Folk, maa stemme med dettes ejendommeligste Trang, d. e. være national. Han blev en fremragende Digter (»Kolargossen«, »Viken, tidens flygtiga minnen«), men blev navnlig betydelig som Historiker; paa dette Omraade staar han höjest blandt alle nordiske Forfattere. I Politik holdt han længe med de Konservative, der vilde bevare Stænderforfatningen, men indsaa med Aarene, at Tiden krævede nye politiske Former, og sluttede sig 1838 til de Liberale. Den skandinaviske Vækkelse mellem de unge havde hans fulde Sympati. — *Tegnér*, ligesom Geijer en Vermlænding, var som ung Mand Docent i Lund, senere Biskop i Vexiö. I Lund skrev han de fleste af de Ting, der gjorde ham til Sveriges störste Digter, dels mindre Sange (»Kung Karl den unge hjelte«), dels större Digte, navnlig *Frithiofs saga*, som i en Række Romancer (jfr. Øhlenschlægers Helge) fortalte om en Vikings Elskov og Kampe; intet andet nordisk Digt er som dette naaet Verden rundt. Höjest staar han i sine poetiske Taler ved sin Evne til at finde uforlignelig klare og korte Udtryk, saaledes i Talen ved det svenske Akademis 50aarige Höjtid eller ved Promotionen 1829, da han kronede Øhlenschlæger. — Noget yngre end disse er Finnen *Runeberg*. Han har genfødt den finske Folkepoesi i det svenske Sprogs Form (»Idyll och epigram«); i större Kvad efter Göthes og Voss' Forbillede har han skildret sit Folks fredelige Liv (»Julqvällen«), og i »Fänrik Ståls sägner« har han tegnet det finske Folks Kærlighed til sit fattige Land og dets Troskab i Krigen 1808—9 i de skönneste Træk. — Efter 1870 har en lig-

nende Retning gjort sig gældende som i Danmark og Norge; dens første Mand er *Strindberg*.

I Videnskaben har Sverige frembragt Kemikeren *Berzelius* og Ingeniøren *John Ericsson* (amerikaniseret), der har opfundet Dampskibsskruen, Monitorerne, o. m. a.

Oversigt over Kap. XXIV. 1. Sveriges Grundlove 1809. — 2. Karl Johan 1818–44. — 3. Liberal Opposition o. 1830. — 4. Oskar 1 1844–59. Frihandel. — 5. Karl 15 1859–72. Ny Rigsdagsordning 1866. — 6. Oskar 2 fra 1872. — 7. Finland. — 8. Fosforisterne. Geijer. Tegnér. Runeberg.

Værker om hele Nordens Historie eller större Afsnit af den.

Allen: Haandbog i Fædrelandets Historie.
Bache: Nordens Historie.
Barfod: Fortællinger af Fædrelandets Historie.
Helveg: Den danske Kirkes Historie.
A. D. Jörgensen: 40 Fortællinger af Fædrelandets Historie.
— — Fortællinger af Nordens Historie.
N. M. Petersen: Bidrag til den danske Litteraturs Historie.
Rosenberg: Nordboernes Aandsliv.
Aarbøger for nordisk Oldkyndighed.
Historisk Tidsskrift.

P. A. Munch: Det norske Folks Historie (til 1523).
Sars: Udsigt over den norske Historie.

Geijer: Svenska folkets historia (til 1654).
Montelius m. fl.: Illustrerad Sveriges historia.
Odhner: Lärobok i Sveriges, Norges och Danmarks historia.

Liste over de vanskeligste historiske Kunstord.

	Side.		Side.
Adelbonde	53.	Jordfællesskab	53. 209.
Arkæologi	2.	Kancelli	166. 229.
Bankhæftelse	229.	Kansler	55. 106.
Birkeret	211.	Kobbelbrug	209.
Blot	10.	Kollegier	149. 165.
Bondefred	110.	Kongelev	55.
Bryde	53.	Kristendomsbrud	30.
Centralisation	167.	Landbo	53.
Dagsværk	105.	Landgilde	105.
Danehof	52.	Lav	105. 167.
Domkapitel	56.	Leding	54. 55.
Drost	55.	Lendermænd	22.
Drottensvig	59.	Lensstyrelse	106—7.
Eriksgata	82.	Marsk	55.
Fadeburslen	107.	Matrikel	164.
Fed	104.	Mededsmænd	54.
Fælles og særligt	229.	Merkantilisme	188. 197.
Gaardsæde	53.	Milits	170.
Gehejmekonseilet	166.	Nævninger	54.
Gilde	57. 105.	Pallium	36.
Gode	10.	Reces	120.
Haandfæstning	62. 64. 106.	Reduktion	150. 176.
Hals- og Haandsret	156. 211.	Retterting, Kongens	69.
Havne	55.	Rigsraad I	106.
Helgbrud	34.	Rigsraad II	271.
Helleristninger	4.	Sandemænd	54.
Herredag	106.	Skiben	55.
Herremænd	56.	Statsbankerot	229.
Herse	9.	Stavnsbaand	197. 210.
Hird	9.	Styresmand	55.
Hov	10.	Stød	54.
Hoveri	105. 209.	Superintendent	121.
Hovmester, Rigens	106.	Tjod, -konge	9.
Immunitet	56.	Trevangsbrug	54. 208.
Inddelingsværket	176.	Tylftered	54.
Indfæstning	105.	Ubodemaal	54.
Inne	54.	Vederlag, -sret	27. 42.
Interdikt	59.	Vorned, -skab	59. 105.

Tidstavle.

	Den øvrige Verden.	Danmark.	Norge.	Sverige.
800	800 Karl den Store krones som Kejser.	810 Gudfred †.		
	843 Frankerrigets Deling.	826-65 Ansgar.		
			872 Slag i Havrsfjord.	
	878 Danelag grundes.		874 Island bebygges.	
900	911 Normandiet grundes.			
	919 Henrik Fuglefænger tysk Konge.	o. 930 Gnupa.	o. 930 Harald Haarfager †.	
		o. 940 Gorm den Gamle †	o. 930 Altinget.	
	962 Otto den Store romersk Kejser.	o. 940-85 Harald Blaatand.	o. 960 Haakon Adelstensf. †.	
			o. 995 Haakon Jarl †.	Erik Sejrsæl.
	987 Capetingerne i Frankrig.	985-1014 Svend Tveskæg.	o. 1000 Olav Trygvesson † ved Svolder.	Olof Skotkonge.
1000	1013 England indtages af Svend Tveskæg.	1014-18 Harald.	o. 1000 Island kristnet.	
	1029 Normannerne i Aversa.	1018-35 Knud den Store.	1030 Olav den Hellige † ved Stiklestad.	Anund Jakob.
	1042 Det danske Herredömme i England ophører.	1035-42 Hardeknud.		
		1042-47 Magnus den Gode.	1035-47 Magnus den Gode.	
	1066 De franske Normanner tage England.	1047-75 Svend Estridsön.	1047-66 Harald Haardraade.	1060-1250 Tronkrige.
	1085 Gregor 7 †.	1075-80 Harald Hen.	1066-93 Olav Kyrre.	
		1080-86 Knud den Hellige.		
		1086-95 Oluf Hunger.		
1100	1096 Det første Korstog.	1095-1103 Erik Ejegod.	1093-1103 Magnus Barfod.	
		1103 Erkestiftet i Lund.	1101 Mødet i Konghelle.	o. 1100 Inge.
	1122 Konkordatet i Worms.	1104-34 Niels.	1103-30 Øystein og Sigurd.	
		1131 Knud Lavards Mord.	1130-1240 Kongsemnernes Kamp.	
		1134-37 Erik Emun.		

1147-49 Det andet Korstog.
1152-90 Frederik Barbarossa.
1154 Huset Anjou i England.
1180 Henrik Løve styrtes.
1189-92 Det tredje Korstog.
1200 1198-1216 Innocens 3.
1215 Magna Charta.
1250 Kejser Frederik 2 †.
1254-73 Store Interregnum.
1265 Det engelske Parlament udvides med Ombud fra Stæderne og Shirerne.
1300 Strid mellem Bonifacius 8 og Filip den Smukke.
1308-78 Paverne i Avignon.
1346 Slag ved Crecy.
1367 Hansestædernes Møde i Kölln.

1137-46 Erik Lam.
1146-57 Svend, Knud og Valdemar.
1157-82 Valdemar d. Store.
1169 Rygen indtages.
1182-1202 Knud 6.
1184 Sejr over Bugislav.
1201 Absalon †.
1202-41 Valdemar Sejr.
1219 Toget til Estland.
1223-25 Kongen fangen.
1227 Slaget ved Bornhøved.
1241 Jydske Lov.
1241-50 Erik Plovpenning.
1250-52 Abel.
1252-59 Kristoffer 1.
1259-86 Erik Glipping.
1286-1319 Erik Menved.
1319-26 og 1330-32 Kristoffer 2.
1332-40 Ingen Konge. Grev Gert.
1340-75 Valdemar Atterdag.
1360 Danehof i Kallundborg.
1370 Fred i Stralsund.
1375-87 Oluf.
1375 Abels Æt uddød.
1386 Gerhard 6 Hertug i Slesvig.

1152 Erkestiftet i Nidaros.
1177 Sverre Høvding for Birkebenerne.
1184-1202 Sverre.
1217-63 Haakon Haakonsson.
1240 Skule †.
1241 Snorre Sturlason †.
1263-80 Magnus Lagabøte.
1280-99 Erik Præstehader.
1299-1319 Haakon 5.
1319-55 Magnus Smek. Norge forenet med Sverige.
1355-80 Haakon 6.
1380-87 Oluf.
1380-1814 Norge forenet med Danmark.

1160 Erik den Hellige †.
1164 Erkestiftet i Upsala.
1250-1363 Folkungerne.
1266 Birger Jarl †.
1290 Magnus Ladelaas †.
1290-1319 Birger Magnuss.
1319-63 Magnus Smek.
1332-60 Skaane forenet med Sverige.
1363-89 Albrekt af Meklenborg.

	Den øvrige Verden.	Danmark og Norge.	Sverige.
		1387-1412 Margrete.	1389 Slag ved Åsle.
	1396 Tyrkernes Sejr ved Nikopolis.	1397 Erik af Pommern krones i Kalmar.	1397 Kalmarunionen.
1400	1415 Slag ved Azincourt.	1412-39 Erik af Pommern.	
		1435 Fred i Vordingborg.	1434 Engelbrekts Opstand.
		1439-48 Kristoffer af Bajern.	
	1453 Tyrkerne indtage Konstantinopel.	1448-81 Kristian 1.	1448-57 og 1464-70 Karl Knutsson.
		1460 Kristian 1 i Slesvig og Holsten.	1470 Sten Sture d. Æ. Rigsforstander.
	1477 Karl den Dristige †.	1479 Universitetet i København.	1477 Universitetet i Upsala.
	1492 Amerika opdages.	1481-1513 Hans.	
	1498 Søvejen til Indien opdages.		1497 Unionen fornyes.
1500		1500 Tog til Ditmarsken.	1501 Unionen opløses.
	1517 Luthers Optræden.	1513-23 Kristian 2.	1520 Sten Sture d. Y. †. Blodbad.
	1519-56 Karl 5 Kejser.	1523-33 Frederik 1.	1523-60 Gustav Vasa.
	1530 Rigsdag i Augsburg.	1533-36 Grevens Fejde.	1527 Reformationen.
		1534-59 Kristian 3.	
	1540 Jesuiterordenen.	1536 Reformationen indføres.	
		1544 Hertugdömm.s Deling. Gottorp.	1544 Arveregering.
		1559-88 Frederik 2.	1560-68 Erik 14.
		1559 Ditmarsken tages.	1560-1660 Krig om Østersølandene.
	1572 Nederlandenes Opstand.	1563-70 Syvaarskrigen. Fred i Stettin.	1568-92 Johan 3.
	1588 Den uovervindelige Armada.	1588-1648 Kristian 4.	1592-99 Sigismund.
1600	1597 Hollænderne finde Vejen til Indien.		1599-1611 Karl 9.
		1611-13 Kalmarkrigen. Fred i Knærød.	1611-32 Gustav Adolf.
	1618-48 Trediveaarskrigen.	1625-29 Kejserkrigen. Fred i Lybek.	1617 Fred i Stolbova.
			1629 Vaabenhvile med Polen.
	1643-1715 Ludvig 14.	1643-45 Torstenssonskrigen. Fred i Brömsebro.	1630-48 Sverige i Trediveaarskrigen.
			1632-54 Kristina.

	1649 Karl 1 henrettes.	1648-70 Frederik 3.	1654-1718 Det pfalziske Hus.
		1657-58 1. Svenskekrig. Fred i Roskilde.	1654-60 Karl 10 Gustav.
		1658-60 2. Svenskekrig. Fred i Københ.	
	1660 Den engelske Restauration.	1660 Enevælden indføres (til 1848).	1660-97 Karl 11.
		1670-99 Kristian 5.	1672-79 Krig med Holland, Brandenborg og Danmark.
	1678 Fred i Nijmegen.	1676-79 Skaanske Krig. Fred i Lund.	
	1688 Den engelske Revolution.	1683 Danske Lov.	1680 Enevælden (til 1719). Reduktion.
		1699-1730 Frederik 4.	1697-1718 Karl 12.
1700	1700-1713 Den spanske Arvefølgekrig.	1700 Svenskekrig. Fred i Travendal.	1700-1721 Den store nordiske Krig.
		1702 Vornedskabet ophæves.	
		1709-20 Krig. Fred i Frederiksborg.	1709 Slag ved Poltava.
		1721 Slesvig under Kronen.	1721 Fred i Nystad. Østersøl. afstaas.
		1730-46 Kristian 6.	1719-72 Frihedstiden. Frederik 1 † 1751.
	1733-35 Den polske Tronfølgekrig.	1733 Stavnsbaandet (til 1788).	o. 1740 Huerne styrtes.
	1740-48 Den østerrigske Arvefølgekr.	1746-66 Frederik 5.	1741-43 Krig med Rusland. Fred i Åbo.
	1756-63 Den prøjsiske Syvaarskrig.	1762 Peter 3 truer med Angreb.	1751-71 Adolf Frederik.
	1768-74 Katarinas første Tyrkekrig.	1766-1808 Kristian 7.	1771-92 Gustav 3.
	1772-95 Polens Delinger.	1770-72 Struensee.	1772 Gustav 3's første Statsomvæltning.
		1772-84 Guldberg.	
	1776-83 Nordamerikas Frihedskrig.	1773 Mageskifte i Kiel m. Gottorperne.	
	1787-92 Katarinas anden Tyrkekrig.	1784-1808 Kronprins Frederik.	1788-90 Krig m. Rusland. Fred i Värelä.
	1789 Den franske Revolution.	1788 Stavnsbaandet ophæves.	1789 Ny Statsomvælln. Sikkerhedsakt.
	1798 Slag ved Abukir.	1797 A. P. Bernstorf †.	1792-1809 Gustav 4.
1800	1799 Napoleon Førstekonsul.	1801 Slaget i Kongedybet.	
	1805 Tredje Koalition.		
	1807 Fred i Tilsit.	1807 Flaadetab. Krig m. Engl. (til 1814).	
	1812 Napoleon i Rusland.	1808-39 Frederik 6.	1808-9 Finlands Tab. Fred i Frederikshamn.
	1814-15 Kongres i Wien.	1814 Fred i Kiel. Norge afstaaet.	
		1814 Ejdsvold. Grundloven.	1809-18 Karl 13.

	Den øvrige Verden.	Danmark.	Norge.	Sverige.
	1830 Julirevolutionen.	1831 Forordning om Stænderforsamlinger.	o. 1830 Bønderne paa Stortinget.	1818-44 Karl 14 Johan.
	1832 Valgreform i England.	1839-48 Kristian 8.		o. 1830 Forfatningskamp.
		1842 Hjort-Lorenzen i Slesvigs Stænder.		
	1846 o. f. Den engelske Korntold ophæves.	1846 Det aabne Brev.	1844 Norges Orlogsflag.	1844-59 Oskar 1.
1848	1848 Februarrevolutionen.	1848-63 Frederik 7.		
	1848 Efteraaret: Reaktion i Tyskland. L. Napoleon.	1848 Martsdagene. Bov. Slesvig.		
	1849 Østerrig overvinder Ungarerne.	1849 Grundloven. Fredericia.		
	1852-70 Napoleon 3.	1850 Isted.		
	1854-56 Krimkrigen.	1855 Fællesforfatning.		1855 Novembertraktaten. Frihandel.
	1859-60 Italiens Enhed.		o. 1860 Statholderstriden.	
	1861-88 Vilhelm 1. Bismarck.	1863 Novemberforfatningen.		1859-72 Karl 15.
	1861-65 Krig mellem Nord- og Sydstaterne i Nordamerika.	1863 Kristian 9 bliver Konge.		
		1864 Dannevirke. Dybbøl. Als. Fred i Wien.		
	1866 Prøjsen overvinder Østerrig.	1866 Den gennemsete Grundlov.		1866 Ny Rigsdagsordning.
				1872 Oskar 2 bliver Konge.
	1870-71 Prøjsen overvinder Frankrig.	1875 Ministeriet Estrup.		
	1888 Vilhelm 2 tysk Kejser.		1884 Sverdrups Ministerium.	

1560.
LAPMARKEN
NORGE
JÆMTELAND
SVERIGE
FINLAND
KARELEN
Viborg
Keksholm
Åbo
RUSLAND
Stockholm
ESTLAND
Øsel
Elfsborg
Gotland
SVÆRD-
RIDDERNE
DANMARK
POLEN
Stettin

1660.
Trondhjem
JÆMTELAND
FINLAND
NORGE
SVERIGE
KARELEN
Keksholm
Kristiania
INGERMANL.
Stolbova
RUSLAND
Stockholm
ESTLAND
Øsel
Göteborg
LIVLAND
Gotland
Knærød
Bromsebro
DANMARK
POLEN
Wismar
Oliva
Stettin
Altmark
Bremen
BRANDEN
BURG

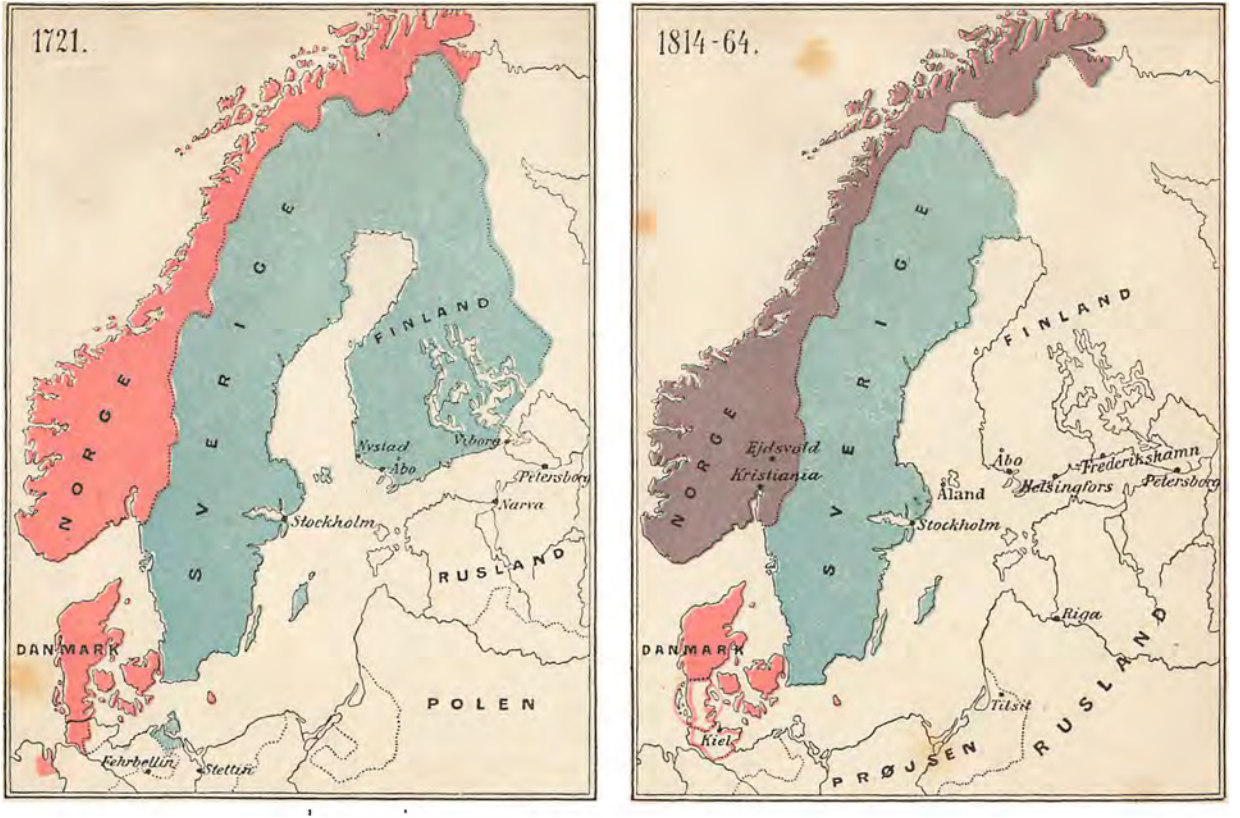

De nordiske Rigers Grænseforandringer i nyere Tid.